

Littera Scripta

Густаў
Майрынк

Ноч
Вальпургіі

Белы
дамініканец

*Littera
scripta*

Густаў Майрынк

Ноч Вальпургіі

Белы дамініканец

Gustav Meyrink

Walpurgisnacht

Der weiße Dominikaner

Romane

Leipzig – Wien
Kurt Wolff Verlag – Rikola
1917 – 1921

Littera scripta

Густаў Майрынк

Ноч Вальпургіі

Белы дамініканец

Раманы

Пераклад з нямецкай

Мінск
Выдавец
Зміцер Колас
2014

УДК 821.112.2-31

ББК 84(4Авс)-44

М14

Серыя заснаваная ў 2009 годзе.

Пераклад з нямецкай мовы Васіля Сёмухі.

Пераклад зроблены з выданняў:

Gustav Meyrink. *Walpurgisnacht*. Roman-Zeitung Nr. 454.

Verlag Volk und Welt, Berlin, 1988.

Gustav Meyrink. *Der weiße Dominikaner*.

<http://frank.deutschesprache.ru/>

Майрынк, Г.

М14 Ноч Вальпургіі. Белы дамініканец: раманы / Густаў Майрынк; пер. з ням. мовы Васіля Сёмухі. — Мінск: Зміцер Колас, 2014. — 320 с. — (Littera scripta).

ISBN 978-985-6992-48-6

Густаў Майрынк (Gustav Meyrink, 1868—1932) — аўстрыйскі пісьменнік з выразнай схільнасцю да містычнага і гратэскава-сатырычнага светалогяду. У кнігу ўвайшлі яго гістарычна-фантастычны раманы «Ноч Вальпургіі» і не менш фантастычны раманы, прысвечаны блуканням чалавечага «Я», «Белы дамініканец».

Адрасуецца шырокай чытацкай аўдыторыі.

УДК 821.112.2-31

ББК 84(4Авс)-44

ISBN 978-985-6992-48-6

© Сёмуха В. С., пераклад на беларускую мову, 2014.

© Афармленне. Выдавец Зміцер Колас, 2014.

НОЧ ВАЛЬПУРГІІ

Першы раздзел

АКТОР ЗРЦАДЛА

Забрахаў сабака.

Раз. Другі раз.

Пасля поўная цішыня, быццам жывёла ўслухоўвалася ў ноч, — якая там яшчэ прыгода нахапілася.

— Мне здаецца, забрахаў Брок, — сказаў стары барон Канстанцін Эльзэнвангер, — мусіць, ідзе пан раднік.

— Гэта, душа мая, яшчэ не прычына, каб брахаць, — строга кінула графіня Заградка, старая жанчына з сівымі снежна-белымі локанамі, вострым арліным носам і кушчастымі брывамі над вялікімі, чорнымі, крыху шалёнымі вачыма, быццам угневаўшыся на такое непатрэбства, і стасавала калоду картаў на вiст хутчэй, чым гэта рабіла ўжо добрых паўгадзіны.

— І што ён там такога робіць цалюткі дзень напралёт? — спытаўся імператарскі лейбмедык Тадэвуш Флюгбайль, які, з круглым, гладка выгаленым, маршчыністым тварам на старомодным карункавым жабо, як дух продка, сядзеў у крэсле насупраць графіні, падабраўшы ледзь не пад самы падбародак неверагодна доўгія, сухія ногі.

Студэнты на Градчанах звалі яго «Пінгвінам» і заўсёды смяяліся яму ўслед, калі ён роўна а дванаццатай каля замка сядзеў у дрожкі, у якіх верх кожнага разу трэба было адкідаць назад, перш чым яго амаль двухметровая цялесіна займала ў іх месца. Гэтакі ж сама складаны быў і працэс высадкі, калі экіпаж праз некалькі сотняў крокаў спыняўся каля гасцініцы

«Каму спех», дзе гер імператарскі лейбмедык, нагінаючыся над талеркай і па-птушынаму дзюбаючы відэльцам, меў звычай спажываць сняданак.

— Каго ты маеш на ўвазе, — спытаў барон Эльзэнвангер, — Брока ці пана радніка?

— Пана радніка, вядома. Бо і што ён толькі робіць цалюткі дзень?

— Але ж бо. Гуляе з дзецьмі ў парку Хотэк.

— З «дзецьмі», — паправіў Пінгвін.

— Ён - бавіцца - з - тымі - дзецьмі, — умяшалася графіня, падкрэсліваючы кожнае слова націскам.

Абодва старцы пасаромлена прымоўклі.

Зноў у парку забрахаў сабака. Гэтым разам глуха, амаль з падвывам.

І тут жа адчыніліся цёмныя, размаляваныя пастаральнымі сцэнкамі махагонавыя дзверы, і ўвайшоў гер прыдворны раднік Каспар Эдлер фон Шырндынг — як заўсёды, калі прыходзіў на партыю віста, у вузкіх чорных штанах, крыху круглявы жываток, упакаваны ў бідэрмаераўскі прагулачны сурдут са светлай казлінай ірхі, замшы то б та, з цудоўна мяккім шалікам. Жвава, як ласіца, не кажучы ні слова, ён падбег да крэсла графіні, паклаў свой цыліндр на канапу побач і, цырымонна вітаючы графіню, пацалаваў ёй у руку.

— Чаго ён усё яшчэ брэша і брэша?! — задумліва буркнуў Пінгвін.

— Цяпер ён мае на ўвазе Брока, — патлумачыла графіня Заградка, рассяяна зірнуўшы на барона Эльзэнвангера.

— Гер раднік такія спацелыя. Каб жа толькі не застудзіліся! — заклапочана ўсклікнуў барон, зрабіў паўзу і пасля раптам каркнуў з арыёзным узлётам у цёмны суседні пакой, які пасля яго слоў, як на ўзмах чарадзейнай палачкі, асвятліўся: — Бажэна, Бажэна, Ба-ажэна-а-а, прашу вас, прынясіце, просім, супчык!

Кампанія выправілася ў банкетную залу і расселася вакол вялікага стала.

Толькі Пінгвін ганарыста пахаджаў уздоўж сцен, з подзівам разглядаючы на габеленах, быццам сёння ўпершыню, сцэны

змагання Давіда з Галіяфам і пагладжваючы рукамі знаўцы цудоўную мэблю ў стылі Марыі-Тэрэзіі.

— Я быў унізе! У свеце! — бухнуў раптам навіну раднік Эдлен фон Шырндынг і прамакнуў лоб вялікай, чырвонажоўта-стракатай хустачкай. — І заадно падстрыгся, — ён сунуў палец за каўнер, быццам яму часалася шыя.

Падобны камэнтар да цяжка стрымліванага росту валасоў, ён рабіў чатыры разы на год у бязглуздым разліку на тое, што ніхто не ведае, што ён носіць парыкі, — калі з доўгімі локанамі, калі зноў коратка стрыжаныя, — і кожнага разу ён чуў здзіўленае мармытанне. Але сёння гэтага не было: спадарства кампанія было шакіравана, пачуўшы, дзе ён быў.

— Што? Унізе? У свеце? У Празе? Вы? — імператарскі лейбмедык Флюгбайль аж забегаў ад здзіўлення. — Вы?

Два астатнія толькі раззявіліся:

— У свеце! Унізе! У Празе!

— Але ж, але ж вам трэба было перайсці мост! — заікаючыся, прамовіла нарэшце графіня. — А што, калі б Вы зваліся?!

— Зваліўся!! Ну, сэрвус! — крэкнуў барон Эльзэнвангер і збялеў. — Каб не сурочыць! — увесь у дрыжыках, ён падышоў да каміннай нішы, каля якога яшчэ з зімы ляжаў бярэмак дроў, узяў адно палена, папляваў на яго тройчы і ўкінуў у халодны камін, — каб не сурочыць!

Бажэна, служанка, у падраным халаце, хустачцы і босая, як гэта практыкавалася ў старастыльных пражскіх арыстакратычных гасподах, унесла раскошную місу з цяжкага чарнёнага срэбра.

— Ага! Суп з сасіскамі! — буркнула графіня і задаволеная апусціла ларнетку. Яна прыняла, за сасіскі пальцы дзяўчыны, якія ў вялікіх не па мерцы белых пальчатках-глясэ ўсунуліся ў суп.

— Я ехаў... трамваем, — выціснуў з сябе гер раднік, усё яшчэ ўзбуджана паглыблены ва ўспаміны пра перажытую авантуру.

Усе пераглянуліся: яны паняверыліся ў праўдзівасці яго слоў. Толькі ў лейбмедыка заставаўся каменны твар.

— Апошняга разу я быў у Празе трыццаць гадоў таму назад! — прастагнаў барон Эльзэнвангер і, пакручваючы галавой, заправіў за каўнер сурвэтку; абодва канцы яе тырчалі з-за вушэй і надавалі яму падабенства з вялікім спалоханым зайцам. — Калі майго няшчаснага брата адпявалі ў Тайнінскім саборы.

— А я наогул, колькі жыву, не была ў Празе, — здрыгануўшыся, заявіла графіня Заградка. — Толькі гэтага мне бракавала! Там, на Старамескай, яны забілі маіх продкаў!

— Ну, гэта калі тое было, у Трыццацігадовую вайну, міладаная вы мая; — паспрабаваў суцешыць яе Пінгвін. — Гэта ж калі яно тое было!

— Ах, што вы, для мяне гэта — як сёння. Увогуле, праклятыя прусакі! — Графіня адсутна ўтаропілася ў сваю талерку, здзіўленая, што ніякіх сасісак там не аказалася; пасля яна зірнула ў ларнетку праз стол, ці часам паны застольнікі не выхапілі.

Нейкае імгненне яна была глыбока зазанураная сама ў сабе і мармытала пад нос:

— Кроў. Кроў. Як яна пырскае, калі чалавеку сцінаюць галаву... А вы не баяліся, пане раднік?! Што, калі б Вы там унізе, у Празе, нахапіліся ў лапы прусакам? — сказала яна, павярнуўшыся да Эдлена фон Шырндынга.

— Прусакам?.. Мы ж цяпер рука ў руку з прусакамі!

— Вось куды яно? Дык, нарэшце-такі, вайна закончылася! Ну так, значыцца, славяне вам зноў крыві пусцілі.

— Не, шанюўная, мы з прусакамі, — далажыў Пінгвін, — хачу сказаць: з «тымі» прусакамі... ужо тры гады як у саюзе супроць рускіх. І...

— У са-ю-зе! — пацвердзіў барон Эльзэнвангер.

— ...і поплич змагаемся супроць іх. Гэта... — Ён ветліва замоўк, заўважыўшы іранічную, недаверлівую ўсмешку графіні.

Размова спынілася, і цэлых паўгадзіны чулася толькі звяканне нажаў і відэльцаў альбо ціхае шлёпанне, калі босая Бажэна абносіла стол новымі стравамі.

Барон Эльзэнвангер выцер рот.

— Спадарства! Ці не пяройдземце да вісту!..

Глухая працяглая скугла з начнога саду перапыніла яго.

— Езус, Марыя, — гэта знак! У доме смерць!

— Брок! Скаціна праклятая. Кусі яго! — пачуўся прыцішаны голас слугі ўнізе ў парку, калі Пінгвін рассунуў атласную штору і адчыніў шкляныя дзверы на веранду.

Паток месячнага святла лінуў у пакой, і ад халоднага павеву акацыевага водару ў шкляной люстры затрапяталі полымцы свечак.

Па вузкім карнізе высокай паркавай мураванай агароджы, з-за якое знізу з-па-за Влтавы, дзе драмала Прага і падымалася ўгору да зорак мора чырванаватага туману, павольна ступаў мужчына, выцягнуўшы, як сляпы, рукі, ступаў, як нейкі прывід, мігатліва ўзнікаючы з ценяў-сілуэтаў дрэў і сучча, аж здавалася, быццам ён то выплываў з яркага месячнага святла, то пасля зноў, інфернальна азораны, свабодна лунаў над туманам.

Імператарскі лейбмедык Флюгбайль вачам сваім не паверыў: нейкае імгненне ён думаў, што ўсё гэта яму сніцца, але з гэтага здранцвення яго вывеў раптоўны шалёны сабачы брэх, — ён пачуў пранозлівы крык, убачыў, як постаць на карнізе, як, нібы змахнутая рэзкім штуршком нячутнага ветру, знікла.

Трэск галля і кустоўя падказалі яму, што чалавек упаў у сад.

— Забойца, збродзень! Трэба клікнуць ахову! — залямантаваў Эдлен фон Шырндынг, які з графіняй ускочыў на крык і кінуўся да дзвярэй.

Канстанцін Эльзэнвангер, заенчыў і грывнуўся на калені, утуліў твар у мяккую абшыўку крэсла і мармытаў пацеры, заціснуўшы ў кулаку недаедзеную смажаную курыную полачку.

На віск гера імператарскага лейбмедыка, які, быццам велізарная начная птушка з бяспёрымі куксамі-крыламі, жэстыкуляваў з веранды ў цемру, у парк збеглася з дамка парцье абслуга і з ветравымі ліхтарамі абшукала, голасна пераклікаючыся, увесь цёмны паркавы боскет.

Сабака, здаецца, выявіў збродня, моцна забрахаў, перастаючы і заліваючыся зноў з роўнымі інтэрваламі.

— Ну, што там, злавлі нарэшце прускіх казакоў? — гневалася ў адчыненае акно графіня, якая на пачатку не аказала ані следу хоць бы якога там хвалявання ці страху.

— Святая мацер Божая, ён скруціў сабе вязы! — віскнула служанка Бажэна; пасля дворня вынесла з-пад мура безжыццёвае цела чалавека на святло, якое лілося з пакоя на газон.

— Нясіце яго ўгору! Хутчэй! Пакуль крывёю не сплыў, — холадна і спакойна загадала графіня, не зважаючы на сковыт аканомы, які з жахам энергічна пратэставаў супраць гэтага і патрабаваў, каб мёртвага перакінулі назад цераз мур пад адхон — пакуль ён, крыў божа, не ажыў.

— Дык унясіце, прынамсі, сюды ў галерэю, — маліў Эльзэнвангер, адціснуў старую і Пінгвіна, які падхапіў запалены ліхтар, у залу продкаў і зачыніў за імі дзверы.

Апрача некалькіх разьбёных крэслаў з залачонымі білцамі і стала ў доўгім, калідорападобным памяшканні іншай мэблі не было — спёрты гнілосны пах і пласт пылу на каменнай падлозе выдавалі, што яно ніколі не праветрывалася, і ўжо даўно сюды не патыкалася нага чалавечая.

Карціны ў рост чалавека без рамаў былі ўстаўлены ў панэлі сцен: партрэты мужчын у скураных калетах з пергаментнымі скруткамі ў руках, паміж імі жанчыны з пуфамі на рукавах і каўнярамі эпохі Сцюартаў, рыцар у белым плашчы з мальтыйскім крыжам, попельна-русяя юная дама ў рэйфроку, з мушкай на шчацэ і падбародку, з жудасна-пажадлівай, саладжавай усмешачкай на перакошаных вуснах, з цудоўнымі рукамі, вузкім, роўным носам, тонка акрэсленымі ноздрамі і далікатна-выгнутымі брывамі над зелянкава-блакітнымі вачыма, манашка ў хабіце бэрнабіткі, паж, кардынал з аскетычнымі, худымі пальцамі, свінцова-шэрымі павекамі і паглыбленым, бясколерным позіркам. Так і стаялі яны ў сваіх нішах, і выглядала ўсё на тое, быццам сышліся яны ў гэты пакой цёмныміходамі, разбуджаныя пасля шматвяковага сну мігатлівым бляскам свечак і трывогай у доме. Неўзабаве ўжо падавалася, быццам хацелі яны таемна пакланіцца, асцярожна, каб не выдаць сябе шалясценнем

парадных строяў, здавалася, у іх варушыліся губы і бязгучна застывалі зноў, здавалася, яны папстрыквалі пальцамі, выпцягвалі твары і зноў скамянела застывалі, заціналі дыханне і сэрца, калі позірк абодвух жывых мімалётам скідаўся на іх.

— Вы не зможаце ўратаваць яго, Флюгбайль, — сказала графіня, чакальна і няпрыязна глянуўшы на дзверы. — Усё — як тады. Памятаеце?! У яго кінжал у сэрцы... Вы зноў будзеце мне казаць: тут, на жаль, канчаецца чалавечае ўмельства.

У першы момант імператарскі лейбмедык не дайшоў да цяму, пра што гэта яна заводзіцца. Пасля-такі дайшоў раптам. Здагадаўся па ёй. Яна пераблытала мінулае з сённяшнім — спрабавала дзейнічаць, як бывала.

Падобная ўява, якая пабытала ёй розум, раптам ажыла і ў ім: шмат, шмат гадоў таму назад у ягоны замак на Градчанах прынеслі яго заколатага сына. А перад тым была ягла ў садзе, брахаў сабака — усё рыхтык, як сёння. Як і цяпер, тады віселі на сценах партрэты продкаў, і на стале стаяла срэбная свяцільня.

Нейкі лёткі момант лейбмедык быў такі сумнелы, што як бы і не ведаў, дзе ён. Успамін узяў яго ў палон і так скаваў, што яму здалося нават нечым нерэальным, калі няшчаснага пранеслі ў дзверы і асцярожна паклалі. Ён міжвольна шукаў слоў суцяшэння графіні, як тады, пакуль яму раптам адным разам не стала ясным ясна, што гэта ж быў не яе сын, які ляжаў тут, і што замест колішняй прымары каля стала стаяла сівапатлая старэча.

Усведамленне, хутчэй за думку і баржджэй, чым ён мог як след уразумець яе, пранізала яго і пакінула ў ім тупое, змрочлівае адчуванне, што «час» ёсць не што іншае, як сатанінская камедыя, якую ўбівае ў чалавечы мозак усмагутны нябачны вораг.

Толькі адно сталася плёнам ягонага жніва: ён маланкава ўнутраным пачуццём на момант уцяміў, чаго раней правільна зразумець не быў здольны — менавіта дзіўную недаўмёнасць яе душэўнага стану, калі яна нават гістарычныя падзеі з прадаўніх часоў успрымала як нешта цяперашняе і спрабавала ўвязаць гэта са сваім штодзённым жыццём.

Ён адчуваў неадольную змусту сказаць: «Прынясіце вады! Перавязаць матэрыял!» — каб, як тады, нагнуцца і дастаць з нагруднай кішэні кровапуськальны шніпер, які ён па старой, даўно ўжо залішняй звычцы насіў пры сабе.

Толькі калі чуйныя пальцы адчулі павеў дыхання з рота непрытомнага і ягоны позірк выпадкова ўпаў на голяы беля сцёгны Бажэны, якая з уласцівай багемскім дзяўчатам своеасаблівай свабоднай ад сарамяжлівасці прастатой апусцілася каля яго з падаткнутай спадніцай, каб лепей было бачыць, ён зноў набыў ранейшую раўнавагу: карціна мінулага растварылася перад абліччам амаль застрашальнай супярэчнасці паміж квітнеючым юным жыццём, смяротнай застыласцю непрытомнага, фантамападобнымі фігурамі продкаў і старэча-маршчыністымі рысамі графіні, карціна ўявілася пакрытай імглою сучаснасці.

Камердынер паставіў ліхтар з запаленымі свечкамі на падлогу, і яго прамяні асвятлілі характэрны твар няшчаснага, які — губы попельна шэрыя і ў ненатуральным кантрасце з нафарбаванымі шмінкаю шчокамі — быў больш падобны на васковую фігуру ў паноптыкуме, чым на чалавека.

— Святы Вэнцаль, гэта Зрцадла! — усклікнула служанка і, — быццам адчуваючы, што паж з партрэта ў нішы ў мігатлівым святле павёў на яе пажадлівым вокам, — старанна апрастала спадніцу і абцягнула яе на калені.

— Хто ён? — здзіўлена спыталася графіня.

— Зрцадла — «люстра», — растлумачыў камердынер, — калі прозвішча «Зрцадла» перакласці з чэшскай на нямецкую, так яго тут наўерсе на Градчанах завуць, але я не ведаю, як яго завуць на праўду. Ён здымае кватэру ў... — слуга збянтэжана запнуўся, — у гэтай... ну, як яе... у багемскай Лізкі.

— У каго?

Служанка пырнула смяшком у кулак, астатняя чэлядзь таксама ледзь стрымлівалася ад смеху.

Графіня тупнула нагой.

— У каго, хацела б я ведаць?

— Багемская Лізэль за колішнім часам была славуцая... гетэра, — узяў слова лейбмедык, выпрастаўся над няшчас-

ным, які ўжо падаваў першыя азнакі жыцця і заскрыгатаў зубамі. — А я тым часам і не ведаў, што яна яшчэ жыве і пра-мышляе на Градчанах; мабыць, ужо старым-старая. Жыве, мабыць...

— ...на Нябожчыцкай вуліцы, там, дзе збіраюцца ўсе гэтыя нехарошыя дзеўкі, — гарача пацвердзіла Бажэна.

— Дык схадзіце, прывядзіце кабету, — загадала графіня. Службова абавязаная дзяўчына спешна выйшла.

Тым часам чалавек ачуўся ад атлумення, нейкі момант тапырыўся на свечкі, пасля павольна падняўся, ані вокам не зважаючы на прысутных.

— Вы думаеце, ён злодзей? — напайголаса спыталася графіня ў чэлядзі.

Камердынер патрос галавою і шматзначна пастукаў сабе па лобе, каб паказаць, што ён прымае яго за ненармальнага.

— Як на мой домysel, мы тут маем выпадак самнамбулізму, — заявіў Пінгвін. — Такія хворыя пры поўным месяцы падупадаюць незразумеламу парыву, калі некаторыя, не ўсведамляючы самі таго, учыняюць вельмі дзіўныя дзеянні, лезуць на дрэвы, на дамы і муры і часам ходзяць па вельмі вузкіх плоскасцях на неверагоднай вышыні, напрыклад, па карнізах так упэўнена, як ніколі не маглі б хадзіць, калі б не спалі. — Хо-ля, вы, пане Зрцадла, — звярнуўся ён да пацыента, — як вы думаеце, ці добра вам пачуваецца, ці маглі б вы пайсці дамоў?

Лунатык не адказаў; але, здаецца, пытанне пачуў, калі нават, можа, і не ўлавіў яго сэнсу, бо павольна павярнуў галаву да імператарскага лейбмедыка і пустымі нерухомымі вачыма глянуў яму ў твар.

Пінгвін міжволі падаўся назад, некалькі разоў задумліва правёў рукою па лобе, быццам разграбаючы ўспаміны, і прамармытаў:

— Зрцадла? Не. Імя мне незнаёмае. Але ж я ўсё-такі ведаю гэтага чалавека!.. Дзе ж бо тое яго бачыў?!

«Збродзень» быў высокі, худы і цёмнаскуры; доўгія, сухія, шэрыя валасы касмылямі звисалі з чэрапа. Вузкі, безбароды

твар з востраакрэсленым гарбатым носам, пукатым лобам, запалымі скронямі і сціснутымі губамі, да таго ж шмінка на шчоках і чорны заношаны аксамітны плашч — усё гэта рэзка кантраставала з рэальнасцю, і здавалася, быццам нейкі дзікі сон, а не жыццё, занёс гэтую постаць у памяшканне.

Ён выглядае, як фараон старажытных егіпцянаў, які абраў сабе карнавальную выправу камедыянта, каб не паказаць, што пад маскаю схавана ягоная мумія, стрэліла імператарскаму лейбмедыку крутая думка ў галаву. Неверагодна, чаму гэта я не магу ўзгадаць, дзе я мог бачыць гэтыя такія кідкія рысы.

— Хлопец мёртвы, — буркнула графіня, ці тое сабе, ці тое Пінгвіну, але павярнуўшыся да яго, і без страху, спакойна, быццам ішлося толькі пра ацэнку статуі, зблізку разглядала праз ларнетку аблічча чалавека, які ўжо наўростваяў перад ёю. — Такія сухія вочы могуць быць толькі ў трупа. Мне здаецца, ён наогул не можа варушыць імі, Флюгбайль!.. Але ж не палохайцеся, Канстанцін, як старая баба! — голасна сказала яна ў банкетную залу, дзе ў шчыліне дзвярэй паявіліся бледныя, спалоханыя твары радніка Шырндынга і барона Эльзэнвангера. — Заходзьце, заходзьце абодва, вы ж бачыце, ён не кусаецца.

Вымаўленае імя «Канстанцін» падзейнічала на чужынца як душэўнае патрасенне. Нейкі момант ён дрыжаў усім целам, ад галавы да ног, і выраз яго твару мяняўся маланкава, як у чалавека, які, загадкавым чынам будучы поўным гаспадаром мускулаў свайго твару, кроіў грымасы перад люстрам. Быццам коці носа, сківіцаў і падбародка пад скурай раптам размяклі, зрабіліся гнуткія, гульня мінаў на твары ператварылася, — з пагардліва пыхлівай застылай маскі егіпецкага фараона, прайшоўшы цэлы шэраг дзіўных метамарфозаў, паступова і спакваля праступала падабенства фамільнага тыпу Эльзэнвангераў.

Праз нейкую хвіліну новая фізіяномія настолькі выціснула ранейшы выгляд і замацавалася ў рысах, што прысутныя на сваё вялікае здзіўленне аж былі падумалі, што перад імі нехта зусім іншы.

Апусціўшы галаву на грудзі і надзьмуўшы адну шчаку як ад флюсу да левага вока, якое ад гэтага здавалася маленькім і калючым, ён нейкую хвіліну нерашуча трымцеў крывымі каленямі каля стала, адкапыліўшы ніжнюю губу, пасля абмацаў сваё цела, шукаючы кішэні, пакалупаўся ў іх.

Нарэшце ён убачыў барона Эльзэнвангера, які, анямелы ад жудасці, сутаргава ўхапіўшыся за руку прыяцеля Шырндынга, кіўнуў яму і прабляяў:

— Канстанцінку, добра, што ты прыйшоў, а я ж цэлы вечар шукаў цябе.

— Езус, Марыя і Ёзаф, — завыў барон і пабег да дзвярэй, — смерць у доме. Ратуйце, ратуйце, гэта — мой нябожчык брат Багуміл!

Эдлен фон Шырндынг, лейбмедык і графіня, усе трое пры жыцці памерлага барона Багуміла Эльзэнвангера ведалі яго, пачуўшы голас лунатыка, здрыгануліся, настолькі падобна ён гучаў да голасу нябожчыка.

Ані мала не зважаючы на іх, Зрцадла дзелавіта паспяшаўся ў пакой, кранаючы розныя прадметы, якія, відавочна, бачыў толькі ён і якія, здавалася, прымалі жывыя формы толькі перад духоўным вокам гледачоў, такія пластычныя і настойлівыя былі ягоныя рухі, якімі ён іх кранаў, падымаў і адстаўляў.

Калі ж пасля раптам перастаў, навастрыў губы, патрухаў да акна, быццам да шпака ў клетцы, насвітваючы некалькі тактаў мелодыі, дастаў з уяўнай скрыначкі гэтакага ж самага нябачнага мучнога чарвяка і працягнуў яго свайму ўлюбёнцу, усе слупам сталі, уражаныя, забыўшыся, дзе яны і хто яны, быццам перанесеныя ў час і атачэнне барона Багуміла, калі ён яшчэ жыў тут.

Толькі калі Зрцадла, ідучы назад ад акна, зноў увайшоў у святло і выгляд яго пацёртага чорнага аксамітнага плашча на момант разбурыў ілюзію, іх забрала жудасць, і яны моўчкі, без ніякага супраціўлення чакалі, што ён зробіць далей.

Зрцадла, панюхаўшы з нябачнай табакеркі, нейкую хвіліну разважаў, пасля пасунуў на сярэдзіну пакая разьбіёнае крэсла да зноў жа ўяўнага стала, сеў і пачаў, падаўшыся наперад

і коса нахіліўшы галаву, пісаць у паветры, папярэдне ўзяўшы ўяўнае гусінае пяро, падвастрыўшы і расшчапіўшы яго, — зноў жа з такой застрашальна жыццёвападобнай яўнасцю, што, здаецца, нават чулася паскрыпанне нажа аб пяро.

Затоіўшы дыханне, сачыла за ім уся кампанія — чэлядзь яшчэ папярэдне па знаку Пінгвіна на пальчыках пакінула пакой; — толькі час ад часу цішыня парушалася поўнымі страху стогнамі барона Канстанціна, які не мог адвесці вачэй ад свайго «нябожчыка брата».

Нарэшце Зрцадла ўправіўся са сваім пісьмом, ці што там ён сабе яшчэ ўяўляў, бо ўсе ўбачылі, як ён паставіў у канцы вельмі велягурысты росчырк, — відаць, пасля свайго імя. З шумам адсунуў крэсла назад, падышоў да сцяны, доўга шукаў у нішы з карцінай, нарэшце *сапраўды* знайшоў там *сапраўдны* ключ, павярнуў яго ў драўнянай разетцы ў абшыўцы нішы, адамкнуў схаваны там замок, дастаў скрынку, паклаў у яе свой «ліст» і засунуў шуфляду назад у сцяну.

Напружанасць гледачоў так напялася, што ніхто не пачуў голасу Бажэны, калі яна напаўголоса сказала з-за дзвярэй:

— Мілапане! Ласкавы пане! Можна ўвайсці?

— Вы... вы бачылі? Флюгбайль, вы таксама бачылі? Вы бачылі шуфляду, якую адчыніў мой памерлы брат? — заікаючыся і ўсхліпваючы ад узрушэння, развешу маўчанне барон Эльзэнвангер. — Я і не думаў, я і не здагадаўся, што там ёсць шуфляда. — І, заенчыўшы і заламаўшы рукі, ён бухнуў: — Багуміл, напрамілы божа, я ж табе нічога не зрабіў! Святы Вацлаў, мусіць, ён пазбавіў мяне спадчыны, бо я ўжо трыццаць гадоў не быў у Тайнінскім саборы!

Імператарскі лейбмедык памкнуўся быў падысці да сцяны і паглядзець, але моцны стук у дзверы спыніў яго.

У пакоі паявілася высокая, статная, у лахманах жанчына, якую Бажэна прадставіла як «багемскую Лізэль».

Яе сукенка, раней дарагая і ўся ў блішчынках, усё яшчэ выдавала сваім дэкальтэ і тым як яна клалася ў плячах і клуббах, колькі клопату і дбання пайшло, каб справіць яе. Да непазнавальнасці памятая і зашмальцаваная аздобнасць на шыі і рукавах была з сапраўдных калісьці брусельскіх карункаў.

Кабеце яўна было на сёмым дзясятку, але рысы яе твару, нягледзячы на жахлівыя спусташэнні пакутамі і галечай, паказвалі яшчэ сляды колішнйя неабьякое вабнасці.

Паўная разняволенасць у паводзінах і спакойная, амаль пакеплівая манера, з якою яна глядзела на трох мужчын — графіню Заградку яна наогул не ўпачцівіла позіркам, — дазвалялі зрабіць выснову, што кампанія ёй ані ў якім разе не імпанавала.

Яна, здавалася, нейкі час пацяшалася з разгубленасці мужчын, якія, відаць, ведалі яе ў часы той яе вабнасці куды лепей, чым цяпер хацелі паказаць гэта графіні, бо яна шматзначна ухмыльнулася, але пасля падышла да імператарскага лейб-медыка, які пачаў пыкаць-мыкаць нешта зусім не да цяму, з ветлівым пытаннем:

— Спадарства пасылалі па мяне; магу я ведаць, пра што тут заходзіцца?

Ашаломленая незвычайна бездакорнай нямецкай мовай і мілагучным, хай крыху сіплаватым голасам, графіня падняла сваю ларнетку і выпрабавальна абследавала старую прастыгутку. Па скаванасці мужчын яна беспяхібнай жаночай чуйкай адразу раскусіла яе сапраўдную прычыну і выратавала няёмкую сітуацыю цэлай серыяй хуткіх, вострых контрпытанняў:

— Гэты мужчына вунь там, — і паказала на Зрцадлу, які, павярнуўшыся тварам да сцяны, нерухома стаяў перад партрэтам русай ракако-дамы, — пранік сюды раней. Хто ён? Чаго ён хоча? Чула я, ён жыве ў вас?.. Што з ім такога? Ён вар'ят? Ці напіўся? Ці... — яна не вымавіла слова, ўспомніўшы, што толькі што бачыла разам з усімі, і яе забрала зноў жудасць. — Альбо... альбо ж, я думаю... у яго ці не гарачка? Ён ці не хворы? — змякчыла яна пытанне.

Багемская Лізэль знізала плячмі і павольна павярнулася да выпытніцы; у яе запаленых без веек вачах, якія, здавалася, глядзелі ў пустое паветра, быццам там, куды мецілі словы, увогуле не было нікога, застыў позірк, такі пыхлівы і пагардлівы, што графіні міжволі кроў дала ў твар.

— Ён зваліўся сюды з садовага мура, — паспешліва ўмя-

шаўся імператарскі лейбмедык. — Мы былі падумалі спярша, ці не забіўся, і таму паслалі па вас. Хто і што ён ёсць, — суртавава сказаў ён далей, каб не даць сітуацыі яшчэ больш абвастрэцца, — не датычыцца справы. Па ўсім відаць, што ён лунатык. Вы ж ведаеце, што гэта такое? Ну, бачыце, я сабе адразу быў падумаў, што ведаеце. Ага... Гм... І вы павінны рэшту ночы крыху прыгледзець за ім, каб ён зноў не ўзяўся за сваё. Магчыма, вы мецьмеце добрую ласку і заведзяце яго дамоў? Слуга і Бажэна маглі б вам у гэтым пасобіць. Гм... Так... Праўда ж, барон, вы дазволіце?..

— Так, так. Толькі прэч яго! — замармытаў Эльзэнвангер. — О Божа, выведзіце, выведзіце яго!

— Я толькі ведаю, што яго завуць Зрцадла і што ён, падобна на тое, актор, — спакойна сказала багемская Лізэль. — Начамі ён ходзіць па шўнухах і прадстаўляе там людзям. Невядома, ці, — яна трасянула галавой, — ці ведае ён сам, хто ён такі будзе, ніколі не казаў. А мне ані не абыходзіць, хто і што ёсць мае кватаранты. Я не бестактоўная, лішняга не разбазарваю, языком не бразгаю. Пане Зрцадла! Хадземце! Але ж хадземце-но! Вы што, не бачыце, тут вам ніякай гасціннасці.

Яна падышла да лунатыка, узяла яго за руку.

Бязвольна даўся ён павесці сябе ў дзверы.

Падабенства з памерлым баронам Багумілам цалкам сцерлася з ягонага твару, постаць зноў як бы пабольшала і выпрасталася, хада больш упэўненая, і нават як бы нанававярнулася нармальнае самаўсведамленне — і нягледзячы на гэта ён усё яшчэ не звяртаў ніякай увагі на прысутных, быццам усе яго пачуцці да навакольнага свету былі цалкам адключаныя, як у загіпнатызаванага.

Але з ягонага твару сцёрся і пагардлівы выраз егіпецкага фараона. Заставаўся яшчэ толькі «актор» — але які ж бо актор! Маска з плоці і скуры, кожнае імгненне гатовая да новага, неспасцігальнага пераўтварэння, напружаная, — маска, якую мелася б насіць сама смерць, калі б яна рызыкнула змяшцацца з сонмішчам жывых: аблічча істоты — імператарскага лейбмедыка зноў агарнуў тупы страх, неадчэпна шкрабло яго, што мусіў жа ён быў папярэдне недзе бачыць гэтага ча-

лавека, — істоты, якая сёння магла быць *тым*, а заўтра зусім іншым, іншым не толькі ў ягоным свеце, не, але і самому сабе, труп, які не распадаецца, які ёсць носьбіт нябачных, рассяяных у космасе ўплываў, стварэнне, якое не толькі называецца «люстрам», а, магчыма, ім і з'яўляецца.

Багемская Лізэль вывела лунатыка з пакоя, і імператарскі лейбмедык скарыстаўся нагодай шапнуць ёй:

— Цяпер ідзіце, Лізінка; раніцай я знайду вас. Але нікому ні слова! Я хачу больш падрабязна распытацца пра гэтага Зрцадлу.

Пасля ён яшчэ крыху пастаяў у дзвярах, прыслухоўваючыся, ці не загавораць абое на лесвіцы, але адзінае, што ён мог пачуць, былі тыя самыя супакойлівыя словы жанчыны:

— Хадземце, хадземце ж, пане Зрцадла! Вы ж бачыце, тут не гасцініца!

Абярнуўшыся, ён заўважыў, што спадарства кампанія ўжо выйшла ў суседні пакой, расселася за гульнёвым сталом і чакала яго.

Па бледных, усхваляваных тварах прыяцеляў ён бачыў, што думкі іх круціліся не вакол картаў і што, мабыць, толькі ўладны загад валявой старой дамы прымусіў іх рабіць выгляд прывычнай вячэрняй рассяянай абыякавасці, быццам нічога не спрынагодзілася.

Сёння будзе дужа канфузлівы віст, падумаў ён, не даўся, аднак, заўважыць гэтага па сабе і пасля лёгкага птушынага паклону заняў месца насупраць графіні, якая дрыготкімі рукамі скінула карты.

Другі раздзел

НОВЫ СВЕТ

Колькі займала чалавечая памяць, Флюгбайлі, усе спірэс імператарскія лекары, дамоклавым мячом віселі над каранаванымі галовамі Багеміі, гатовыя без адкладу пайсці на ахвяры, як толькі ў тых аб'яўляліся хоць якія самыя мізэрныя азнакі хваробы, — гэта зрабілася прыпавесцю, якая, бытуючы на Градчанах у арыстакратычных колах, здавалася, давала падставу знайсці сваё пэўнае пацвярджэнне і ў тым, што са сконам каралевы-ўдавы Марыі Ганны род Флюгбайляў у сваіх апошніх атожылках, менавіта ў старым халасцяку Тадэвушы Флюгбайлі, так званым Пінгвіне, фактычна быў асуджаны на згасанне.

Кавалерства гера імператарскага лейбмедыка, скрупулёзна, як ход гадзінніка, адрэгуляванае і адладжанае, зазнала праз начную авантуру з лунатыкам Зрцадлам непрыемнае выпрабаванне.

У яго дрымоце прайшлі самыя розныя мроівы і ўявы, працяклі нават цені душных успамінаў з часоў маладосці, калі панады багемскай Лізэлі — натуральна, калі яна была яшчэ маладая і прыглядная, — гралі далёка не малаістотную ролю.

Забаўная, канфузная кругаверць фантазіі, у якой нязвыклае адчуванне, нібыта ён трымае ў руцэ альпэншток — альпійскую палку, пэўнай меры стварыла кропку ззяння, разбудзіла яго нарэшце ў нязвычайна ранні час.

Кожнай вясны, акурат 1 чэрвеня, гер імператарскі лейбмедык меў звычай выпраўляцца на аздараўленне ў Карлсбад

і дзеля гэтага, як што ён ненавідзеў чыгунку, якую лічыў за жыдоўскія вымудры, карыстаўся дрожкамі.

Калі Карлічак, так звалі коніка масці ізабэль, які меў цягнуць за сабою экіпаж, пануканы настойлівымі ўказаннямі старога, у чырвонай камізэльцы фурмана, дабіраўся да Галешавіца, прыгарада Прагі, аддэлага ад горада кіламетраў на пяць, кожнага разу тут рабіўся прывал нанач, а на раніцу трохтыднёвае падарожжа з большымі ці меншымі пралётамі, залежна ад настрою Карлічка, гэтага бадзёрага нядэшлака, працягвалася далей; дабраўшыся да Карлсбада, ён там за час да ад'езду назад няблага ад'ядаўся, круглеў, рабіўся падобны на ружовую сасіску на чатырох тонкіх ножках, а тым часам пан лейбмедык забяспечваў сам сабе патрэбны рух ег pedes, пяшэчкам.

З'яўленне на адрыўным календары над ложкам чырвонай даты «1 траўня» было знакам, што наспела крайняя пара пакаваць куфры, але гэтым разам гер імператарскі лейбмедык нават не зірнуў на каляндар, пакінуў лісток «30 красавіка», на якім унізе значылася «Ноч Вальпургіі», несарваным, падышоў да шісьмовага стала, узяў вялізарны, у акладзе са свіной скуры і з латуннымі вугалкамі фаліянт, гэты фамільны з прадыдаўскіх часоў дыярыуш кожнага мужчыны з роду Флюгбайляў, і пачаў гартаць запіскі сваёй маладосці, каб высветліць, ці не дасца хоць такім шляхам устанавіць, дзе і калі ён мог і папярэдне сустракацца з тым жахлівым Зрцадлам, — бо думка, што павінна ж тое было некалі быцца, даймала яго неадчэпна.

Пачынаючы з дваццаці пяці гадоў і з дня, калі памёр бацька, ён пунктуальна кожнае раніцы занатоўваў усё, што з ім здаралася, — дакладна — як калісьці яго папярэднікі, і кожны дзень занатоўка мела свой чарговы нумар. Сённяшні запіс ужо стаяў пад нумарам 16117.

І як што ён ніяк не мог загадзя і наперад ведаць, што заседзіцца ў кавалерстве, а таму і не пакіне пасля сябе сям'і, дык — таксама на ўзор сваіх продкаў — усё, што толькі датычылася любоўных калізіяў, запісаў таемным шыфрам і знакамі, якія мог расшыфраваць толькі ён сам, а недасвед-

чанаму воку яно так і заставалася нечытэльнай кітайшчынай.

Такіх любоўнасцяў у гэтай кнізе адпаведна пахвальным чынам апісана няшмат; яны суадносіліся ў сваёй частаце з колькасцю таксама старанна занатаваных у кнізе спажытых у гасцініцы «Каму спех» гуляшоў прыкладна, як адзін да трохсот.

Нягледзячы на ўсю скрупулёзнасць, з якою вёўся дыярыуш, гер лейбмедык не змог знайсці ніводнага запісу, каб той меў хоць якую прывязку да лунатызму, і таму ён нарэшце расчаравана захлопнуў фаліант.

Яшчэ калі гартаў старонкі, у яго закралася пачуццё нейкай несамавітасці: ён чытаў асобныя запісы, і ўпершыню яму як бы самахоць дайшло да свядомасці, як у сутнасці неверагодна аднастайна прабеглі гады ягонага жыцця.

Будзь яно тое за іншым часам, ён з гонарам успрыняў бы магчымасць пахваліцца сваім жыццём, такім размераным і ўнармаваным, як ні ў кога іншага ў самых эксклюзіўных арыстакратычных колах на Градчанах, і што з ягонай крыві — хоць яна і не была блакітная, а была толькі буржуазная — у каторым бо пакаленні звялася якая б там ні была спадчынная паспешлівасць і плябейская сквапа да фальшывага поспеху — яму адразу і рантам уявілася цяпер пад яшчэ свежым уражаннем ад начных падзеяў у доме Эльзэнвангера, быццам у ім абудзілася памкненне, якому ён мог знайсці толькі абразліва-гідкія назовы. Такія назовы, як: авантурызм, стан незадаволенасці, праява неабачлівай неразважлівасці, жаданне даследаваць невытлумачальныя працэсы і яшчэ да таго падобнае.

Недаўмёна разгледзеўся па пакоі. Пабеленыя глінкай сцены без ніякіх аздобаў заміналі яму. А раней жа ніколі не заміналі! — Чаму раптам?

Ён злаваўся сам на сябе.

Тры пакоі, якія ён займаў, былі ў паўднёвым крыле імператарскага замка, іх яму пасля выхаду на пенсію адшкадавала адміністрацыя замка. З надбудаванага выступа, у якім стаяла магутная падзорная труба, ён мог заглядаць у «свет» — у Прагу, а за ёю, на небакраі, сузіраць яшчэ і ля-

сы, і зялёныя хвалістыя паверхні ўзгорыстага ландшафту, тым часам як з другога акна вачам рэпрэзентавалася ў сваім верхнім сплыванні Ватава, — срабрыста бліскучая стужка яе раставала ў імглістай смуге далячыняў.

Каб неяк улагодзіць свае здзічэлыя думкі, ён падышоў да тэлескопа і навіў яго на горад, пры чым, як гэта сталася ягонай звычайкай, папраўляў трубу рукою.

Апарат павялічваў у неверагоднай меры і таму даваў вельмі малое поле агляду, так што прадметы, якія траплялі ў гэтае поле, здаваліся назіральніку такія блізкімі, быццам былі вось-вось як рукою дастаць.

Гер імператарскі лейбмедык нахіліўся да акуляра з падсвядомым, ледзь-ледзь падуманым тайным жаданнем убачыць на якім-небудзь даху камінара альбо яшчэ якое іншае шчасцёнснае явішча ці знак, але тут жа і адхіснуўся з грымасай жаху на твары.

Перад ім стаяла на поўны рост, з'едліва скрывіўшы твар, бліскаючы вачыма з голымі, без веек, паўкамі і як бы пазнаючы яго, багемская Лізэль і выскалялася!

Уражанне было такое страшэнна брыдкае, што гер лейбмедык скалануўся ўсім целам і нейкую хвіліну бязглузда таропіўся міма трубы ў прасветленую сонцам паветраную прастору, кожнае імгненне гатовы ўбачыць перад сабою старую шлюндру ў плоці і па магчымасці на памяле.

Калі ён нарэшце агоўтаўся ў памяці, хоць і поўны дзіву з таго, як вялягурыста пасваволіў з ім выпадак, але ўсё яшчэ рады, што прыгода вельмі натуральна паклалася на тлумачэнне, — і зноў зірнуў праз апарат, старая ўжо прапала, як і не была, а перад ім праплывалі чужыя, абыякавыя яму твары, але тым не менш падалося, быццам у выразе гэтых твараў была пэўная ўзбуджанасць — так бы мовіць, нейкая напруга, якая перадавалася і яму.

Па спешцы, з якою таўкліся людзі, па жэстыкуляцыі, жвавасці гаваркіх вуснаў, часам шырока раззяўленых, з якіх нібыта нават вырываліся крыкі, было відаць, што, мабыць, узнік вялікі збой народу, прычыну якога праз вялікую аддаленасць устанавіць было нельга.

Невялікі штуршок у падзорную тубу, — і карцінка ў ёй прапала, а замест яе — спачатку ў распльвістых абрысах — нешта цёмнае, чатырохкутнае, якое паступова, па меры падкручвання лінзы, ператварылася ў адчыненае ветравое акно з разбітымі і заклеенымі газетамі шыбамі.

Маладая ў трантах жанчына — запалы, скрушлівы, як у трупа, твар, вочы глыбока ў вачніцах — сядзела ў раме акна, нерухома, з тупой і жывёльнай абыякавасцю прыляпіўшы позірк да схуднелага, шкілетападобнага дзіцяці, якое ляжала перад ёю і, відаць, памерла ў яе на руках. Яркае сонечнае святло, заліваючы абаіх, дазваляла з жахлівай выразнасцю разгледзець кожную драбніцу і сваім усеадольным бляскам невыносна паглыбляла жахлівы дысананс паміж галечай і радасцю.

— Вайна. Так, вайна, — уздыхнуў Пінгвін, і стукнуў па трубе, каб гэтым жудасным відовішчам не псаваць сабе смаку ды апетыту перад снеданнем такім непатрэбным чынам.

— Там, мусіць, чорны ход у тэатр альбо нешта падобнае, — прамармытаў ён задумліва, калі перад ім пакацілася новая сцэна: двое рабочых пад цікаванне гурмы вулічных хлапчукоў і малітоўна прыкленчаных старых жанчын у хустачках сама-сама выносілі з шырока адчыненай брамы велізарную карціну, на якой відаць быў стары з доўгай белай барадой на ружовых аблоках з выразам душанадрыўнай злагады ў вачах і паднятай на дабраславенне правай рукой, тым часам як левая ахайна трымала глобус.

Мала задаволены і ў пакуце ад супярэчлівых пачуццяў імператарскі лейбмедык вярнуўся ў пакой, моўчкі прыняў ад кухаркі паведамленне, што ўнізе чакае Вэнцаль, узяў цыліндр, пальчаткі і слановае косці лёсачку і, паскрыпваючы ботамі, пачынчыкіляў па халоднай лесвіцы ўніз у двор замка, дзе фурман ужо корпаўся каля дрожак, спрабуючы апусціць верх, каб гер-лейбмедыкава высакаросласць магла спакойненька размясціцца ўсярэдзіне экіпажа.

Карэта ужо паспела пратарахтаць ладны кавалак дарогі ўніз па крутой вуліцы, як раптам у Пінгвіна ў галаве крутанулася думка, якая падзвігла яго так доўга ступаць у шыбіну акенца карэты, аж пакуль Карлічак, наастанку, не ўспасо-

біўся, упёршыся сваімі ізабэлевымі кастылямі, рэзка затармазіць, а Вэнцаль саскочыў з козлаў і, зняўшы капялюш, падышоў да дзверцаў.

Як з-пад зямлі выскачыўшы, вакол карэты стлумілася цэлая гайня хлапчарні, і як толькі дзеці разгледзелі ў карэце Пінгвіна і, ўспомніўшы ягоную мянушку, завялі свайго роду маўклівы танец палярных птушак, — расставіўшы і сагнуўшы рукі, яны пераймалі няўключныя рухі і вострымі дзюбамі торкалі адно адное.

Гер імператарскі лейбмедык не ўтонарыў пакепнікаў ані нават позіркам, ён нешта шыкнуў фурману, ад чаго той праз імгненне літаральна аслупянеў.

— Эксэленц, літасцівы пане, шо, вы хочаце на Нябожчыкі? — спытаўся нарэшце паўшэптам. — Да... да... да людзёў?.. Во так во... з самага рана?.. — Але ж багемская Лізэля жыве не на Нябожчыках, — з палёгкаю сказаў ён пасля таго, як Пінгвін больш даходліва выклаў яму свае намеры. — Багемская Лізэля жыве ў Новым Свеце. Дзякаваць Богу.

— У... свеце? Унізе? — перапытаў гер імператарскі лейбмедык і кінуў лены позірк з акенца на Прагу, якая раскінулася перад ім унізе пад нагамі.

— У *Новым Свеце*, — супакоіў яго фурман, — на вуліцах, што вакол Аленевага яра. — Кучар пры гэтым тыцнуў вялікім пальцам у неба і рэзкім рухам апісаў у паветры пятлю, быццам старая дама жыла на недаступных жывым палях, у, так бы мовіць, астральных сферах, паміж небам і зямлёй.

Праз некалькі хвілін Карлічак размерана павольнымі рухамі каўказскага горнага мула падымаўся ўгору па крутой вулцы.

Геру імператарскаму лейбмедыку прыйшло ў галаву, што ўсяго нейкіх паўгадзіны таму назад ён жа такі бачыў багемскую Лізэль на пражскіх вуліцах і што наўрад ці калі яшчэ знагодзіцца яму на жывыя вочы пабачыцца і перагаварыць з акторм Зрцадлам, які ў яе кватараваў. І ён рашыў выдабыць хоць якую карысць з гэтай сітуацыі і лепш ужо адмовіцца ад сняданку ў «Каму спех».

Вуліца Новы Свет складалася, як гер імператарскі лейб-

медык меў магчымасць пераканацца, — на нейкую хвіліну дрожкі давялося пакінуць, каб пазбегнуць гнятлівага відовішча, — з сямі асобна пастаўленых дамкоў і насупраць іх паўколам мура, верх якога з выстаўленым наперад фрызам, пакрэсленым крэйдай, бадай што, няўмелай хлапечай рукою, але тым не меней з даволі драстычнымі намёкамі на палавыя забегі. За выключэннем некалькіх хлапчукоў, якія з радасным галасам круціліся на па костачкі засыпанай вапняком вуліцы, далёка наўкол не відаць было ні адной жывой чалавечай душы.

З Аленевага яра, схілы якога былі ўсыпаны расцвілымі дрэвамі і кустамі, веяла п'янючым водарам язіну і бэзу, а ўдалечыні мроіўся паркавы палац імператрыцы Ганны ў срабрыста-белых пырсках фантанаў, з набухлым зялёна-медным, пакрытым пацінай даўнасці дахам у паўдзённым сонечным святле, як велізарны блішчасты жук.

У імператарскага лейбмедыка раптам дзіўна сэрца зайшлося ў грудзях. Мяккае, санлівае веснавое паветра, ачмуральны водар кветак, гуллівыя дзеткі, у блакітнай смуге ярка высветлены малюнак горада ўнізе пад нагамі, спічасты сабор у хмары гракоў над гнёздамі, — усё гэта разам зноў разбудзіла ў ім глухое дакорлівае адчуванне сённяшняй раніцы, быццам ён усё сваё жыццё напралёт ашукваў сваю душу.

Нейкае імгненне ён разглядваў, як круціліся маленькія кегелепадобныя шэра-чырвоныя юлы пад высвіткамі пугі, як пырскалі ўгору воблачкі пылу; ён не мог прыгадаць, ці малым любіў гэтую вясёлую гульню — цяпер яму падалося, быццам ён прапусціў даўжманы кавалак шчаслівага маленства.

Адчыненыя сенцы дамкоў, у якія ён заглядваў, каб дапытацца, дзе жыве актор Зрцадла, як павыміралі.

У адных была перагародка з дошак з акенцам, за якою, мусіць, у спакойныя часы прадавалі пасыпаныя блакітным макакам булачкі альбо — як можна было меркаваць па рассохлай барылцы, — адпаведна мясцовым звычаям і ўпадабанням — расол з-пад кіслых гуркоў.

Наддругім уваходам вісела чорна-жоўтая бляшаная шыльда з падрапаным двухгаловым арлом на ёй і фрагментамі надпісу,

з якіх можна было зразумець, што тут дазвалялася без штрафу здаваць соль на патрэбу тым, хто ў ёй патрэбу меў.

Але ўсё гэта разам рабіла журботнае ўражанне, быццам яно даўно ўжо было няпраўдай.

Як, зрэшты, і цэтлік з вялікімі, калісьці чорнымі літарамі: «Zde se mangluje», што павінна было, прыкладна, азначаць: «Тут служанкі за папярэдняю плату ў дванаццаць крэйцэраў за гадзіну маглююць бялізну»; ён быў напалову падраны, але зразумець з яго можна было, што заснавальнік гэтага гешэфту, пэўна-такі, верыў у прыбытковасць крыніцы свайго прафіту.

Але ўсюды і паўсюль бязлітасны кулак ваеннай фуры пакінуў пасля сябе сляды разбуральнай дзейнасці.

Імператарскі лейбмедык наўздогадзь ўвайшоў у апошні дамок, з коміна якога ў бязвоблачнае майскае неба змяіўся доўгі, тонкі чарвячок шэраблагітнага дымку, адчыніў пасля працяглага без адказу стукату дзверы і ўбачыў перад сабою — вельмі няміла ўражаны — багемскую Лізэль, якая, з драўлянай лыжкай і хлебным супам на каленях, пазнала яго яшчэ з парога і прывітала сардэчным:

— Сэрвус! Пінгвін! Вой, каго я бачу?!

Пакой, тым разам і кухня заадно і спальня, — калі меркаваць па лежышчы са старога барахла, жмутоў саломы і пагамтаных газет у кутку, — быў неверагодна брудны і запушчаны. Усё — стол, крэслы, камода, посуд — стаяла як папала; узнёсла выглядала, зрэшты, толькі сама багемская Лізэль, бо неспадзяваны візіт яўна ўшыкаваў ёй прыемную пацеху.

На пашкуматаных чырвоных пампеянскіх шпалерах вісеў цэлы ланцуг патрухлелых лаўровых вянкаў з выцвілымі блакітнымі стужкамі з рознага роду шанавальнымі надпісамі на іх, тыпу: «Вялікай мастачцы», і гэтак далей, а побач з імі ўпрыгожаная стужкамі мандаліна.

З натуральнай абыякавасцю свецкай дамы багемская Лізэль спакойна засталася сядзець і толькі працягнула, жамонліва ўсміхаючыся, руку, якую гер імператарскі лейбмедык, пачырванеўшы ад разгубленасці, узяў і паціснуў, але запячатаць пацалункам не адважыўся.

Ласкава абмінуўшы ўвагай ушчэрбнасць галантнасці, некалькімі ўводнымі словамі пра характэрна надвор'я багемская Лізэль распачала гутарку сама, пры гэтым яна спакойненька дасёрбала свой кулешык, і запэўніла яго эксцэленцыю ў сваёй высокай задаволенасці магчымасцю вітаць у сябе такога дарагога старога сябра.

— Але ж гаўнюк ты быў, Пінгвін, гаўнюком і застаўся, — перавяла яна цырымонны тон на больш інтымна-даверлівы, змяніўшы літаратурную нямецкую мову на пражскі жаргон. — Як той казаў — мудак печаны...

Здавалася, на яе наплылі ўспаміны, нейкі момант яна памаўчала, прыплюшчыўшы вочы; гер жа імператарскі лейбмедык напружана чакаў, што яна зглаголіць далей.

Потым раптам, губы трубчакай, сіпла забуркатала:

— А ходзь да цыцы, ходзь-но! — і раскінула рукі.

Да жудасці ўражаны гер імператарскі лейбмедык адхіснуўся і ашалела ўтаропіўся на яе.

А тая каб хоць табе вокам, толькі кінулася да палічкі на сцяне, схапіла партрэт — стары, выгаралы дагератып, — што стаяў сярод мноства іншых, і асыпала яго гарачымі пацалункамі.

Геру імператарскаму лейбмедыку ледзь дыханне не перацяло: ён пазнаў свой уласны *contrefait*, падораны ёй гадоў ці не з сорок таму назад.

Пасля яна аспярожна паставіла яго на месца, сарамяжліва падабрала пальчыкамі край падранай спадніцы да калена і затанцавала, пахітваючы, быццам у пахацімскай замроенасці галавою з дзіка ўскудлачанымі валасамі, нейкі містэрыёны гавот.

Гер імператарскі лейбмедык стаяў спаралізаваны; пакой пайшоў кругамі перад ягонымі вачыма; «*dance macabre*», — гаварыла нешта ў ім, і абодва словы паўставалі перад ім, як нейкі відзеж, у вялягурыстых літарах, як подпіс пад нейкім старым меднарытам, які ён аднаго разу бачыў у антыквара.

Ён не мог адвесці вачэй ад шкілетна-сухіх ног старое ў апоўзлых зеленавата-чорных панчохах, у надмеры жудасці ён быў нават памкнуўся да дзвярэй, але не хапіла рашучасці

нават на першы крок. Мінулае вязалася ў ім з сучасным у нейкі ўнутрана і вонкава рэальны жажлівы вобраз, узбіцца ўспамінамі на які ён не чуў у сабе змогі; ён больш не ведаў: ці сам быў яшчэ малады і імгненна ператварыў сабе тую, што перад ім танцавала, з толькі што яшчэ вось-вось нядаўна прыгожай дзяўчыны ў труппадобную пачварыну з бяззубым ротам і вялымі запаленымі павекамі — альбо ж толькі сніў, а ягонай маладосці і яе маладосці насамрэч ніколі не было?

Гэтыя пляскатыя камякі ў шэра-чорных зброснелых атопках з былых чаравікаў, якія, вось, перад ім кружыліся і падскоквалі ў такт, маглі быць сапраўды тымі харошанькімі ножкамі з далікатнымі костачкамі, якія калісьці чаравалі яго да любоўнага самазабыцця?

Яна іх, відаць, гадамі не разувала, скура распаўзалася на ашмоткі. Яна, мусіць, у іх і спіць, шапнула ў свядомасці думка, тут жа адсунутая другою, груба-нахабнаю: страшна, калі чалавек жыўцом распадаецца ў нябачнай труне часу.

— Ты яшчэ памятаеш, Тадэвуш! — жалеечным фляжале-там завяла багемская Лізэль і пракаркала мелодыю:

*Ты, ты, ты — як лёд,
а ўсіх распальваеш,
чароўным полымем
падманваеш.*

Яна спынілася, быццам рыўком сама ў сабе апамятаўшыся, кінулася ў крэсла, скурчылася ад раптоўнага невыноснага невядомага ёй болю і, заплакаўшы, затуліла твар у далонях.

Імператарскі лейбмедык ачуўся ад ашалому, выпрастаўся, на нейкі момант апанаваў сабою і тут жа страціў гэтую ўладу зноў. Ён неяк адразу і раптам ясна ўспомніў неспакойна перадраманую ноч і што якраз гэтае самае знэнджанае цела яшчэ некалькі гадзін таму назад ён сасніў юнай кветкай і, ап'янёны каханнем, трымаў яе ў сваіх руках, гэтае цела, якое вось цяпер у трантах-лахманах ляжала перад ім і скаланалася ў сутаргах пакутлівага плачу.

Ён некалькі разоў раззвяў рот, не ведаючы, што сказаць.

— Лізэль, — натужліва вымавіў ён, — Лізэль, табе аж так

блага? — Яго позірк блукаў па пакоі, спыніўся адным вокам на пустым драўляным супным горшчыку. — Лізэль, ці мог бы я табе хоць будзь чым памагчы? — А раней жа яна са срэбра ела; жажнуўшыся, паглядзеў на бруднае логва — гм, і спіць на чым папала.

Старая энергічна патрэсла галавой, не падымаючы твару.

Гер імператарскі лейбмедык чуў, як яна ў далонях стрымлівае энк.

Ягоная фатаграфія глядзела з паліцы проста яму ў твар. Прамень люстэрка на акне кідаў на паліцу косую паласу святла: усё адны статныя, зграбныя, маладыя кавалеры, усіх ён ведаў або ведае і сённа як фанабэрыстых князёў і баронаў — сам ён з вясёлымі, усмешлівымі вачыма, у расшытым золатам каптане. Яшчэ перш чым ён пазнаў гэтую фатаграфію, у ім заварушылася жаданне потайкам забраць яе; ён міжволі зрабіў крок да паліцы — але пасаромеўся сваёй падумкі і застаўся стаяць.

Плечы і спіна старое ўсё яшчэ ўздрыгвалі ад маўклівага плачу; ён паглядзеў на яе, і глыбокі, гарачы жаль агарнуў яго.

Ён забыўся пра сваю агіду да гэтых брудных валасоў, асцярожна паклаў ёй на галаву руку і, быццам сам сабе не верачы, нясмела пагладзіў яе.

Яна яўна супакойвалася і нарэшце аціхла, як дзіця.

— Лізэль, — пачаў ён праз хвіліну, зусім ціха, — Лізэль, паглядзі, не саромейся... ну так, я думаю, калі табе вельмі блага... Ведаеш... — ён шукаў слоў, — ну так, ведаеш, цяпер... вайна. І... галадаем усе мы... цяпер... калі вайна. — Ён некалькі разоў збянтэжана глытнуў, бо адчуваў, што гэта хлусня; ён ніколі не галадаў, не ведаў нават, што гэта такое; нават свежанькія пірожныя з самага тонкага пытлю яму кожны дзень у «Спеху» асцярожненька совалі пад сурвэтку. — Ну... і цяпер, калі я ведаю, што табе так кепска, ты ўвогуле можаш не пераймацца болей, Лізэль; само сабою, я табе памагу... Ну... і вайна, — ён пастараўся надаць сваім словам па магчымасці бадзёры тон, каб падагрэць яе, — можа, паслязаўтра яна ўжо і скончыцца... і тады твае заслугі... — збянтэжана сумеўся; яму раптам успомнілася, кім яна была; у гэтым разе яму аніяк

не след было гаварыць пра нейкія там «заслугі». — Гм, так... ацэняцца, — закончыў ён напайголаса пасля кароткай паўзы, бо не падабраў лепшага слова.

Яна схапіла яго руку, моўчкі, удзячна пацалавала. Ён адчуў на сваіх пальцах яе слёзы. «Прастань, кінь», хацеў сказаць, але нічога не сказаў. Толькі разгублена агледзеўся.

Нейкі час абое маўчалі. Пасля ён пачуў, як яна нешта замармытала, але не разабраў ні слова.

— Я... я... я дзяк... — здушана ўсхліпнула яна нарэшце, — я... я... я дзякую табе, Пінг..., дзякую табе, Тадэвуш. Не, не, ніякіх грошай, — спешна сказала, калі ён зноў хацеў завесці пра дапамогу, — не, мне нічога не трэба. — Яна імкліва выпрасталася і павярнула галаву да сцяны, каб ён не бачыў яе скажонага болем твару, але моцна трымала ягоную руку. — У мяне ўсё вельмі добра. Я такая шчаслівая, што ты... Не гідзішся мяне. Не, не, праўда, мне вельмі добра. Ты ве-да-еш, страшна толькі, калі падумаеш, як яно было раней... — Нейкі момант яна задыхалася, схапілася за шыю, быццам ёй перацяло дыханне. — Ты ведаеш, што чалавек... што чалавек жа не старэе, вось гэта жудасна.

Пінгвін спалохана паглядзеў на яе і падумаў, што яна вярзе нешта вар'яцкае; толькі спакваля, калі пачала гаварыць спакайней, да яго пачало даходзіць, што яна мела на ўвазе.

— Перад тым, як ты ўвайшоў, Тадэвуш, я думала, што я зноў маладая... і ты ўсё яшчэ кахаеш мяне, — зусім ціха дадала яна, — і так са мною бывае часта. Часам... часам да чвэрці гадзіны... Асабліва, калі хаджу па вуліцах, я забываю, хто я такая, і думаю, што людзі так глядзяць на мяне таму, што я маладая і прыгожая... А ўжо ж такі тады, калі чую, што крычаць мне ўслед дзеці... — Яна затуліла твар.

— Не бяры гэтага да сэрца, Лізэль, — суцяшаў яе імператарскі лейбмедык, — дзеці, яны заўсёды жорсткія і не ведаюць, што робяць. Ты не павінна крыўдзіцца на іх, і калі яны бачаць, што ты да іх нічога не маеш...

— Ты думаеш, я таму на іх злуюся?.. Я ніколі не злавалася. Нават на мілага Бога. А на яго і праўда ж сёння кожны чалавек мае права гневацца... Не, толькі не гэта... Але гэтае

абуджэнне, як з прыгожага снення, гэта страшней, Тадэвуш, чым жывым целаю згарэць.

Пінгвін зноў разгледзеўся па пакоі і задумаўся. Калі зрабіць ёй тут крышачку ўтульней, падумаў, можа, яна тады...

Яна, здавалася, адгадала ягоныя думкі.

— Ты думаеш, чаму так жахліва тут і чаму я такая?... Божа ты мой, як часта я ўжо спрабавала крышачку прыбрацца ў гэтым пакоі. Але я думаю, я здурэю, калі зраблю гэта... Як толькі вазьмуся за што, хоць крэсла перастаўлю, ува мне адразу ўсё крэчам крычыць, што не, не можа нічога быць, як упяродзь было... Мабыць, такое бывае са многімі людзьмі, толькі гэтага не могуць зразумець тыя, хто ніколі не пераходзіў са святла ў цемру... Ты не паверыш мне, Тадэвуш, але праўда-такі, ёсць мне нейкае сучашэнне ў тым, што ўсё вакол мяне, і я самая, такое жахліва пагіблае і агіднае. — Нейкую хвіліну яна глядзела ў пустату перад сабою, пасля раптам выбухнула: — І я ведаю, чаму... Так-так, чаму нельга прымушаць чалавека жыць у брудзе і смуродзе, калі ягоная душа мусіць заставацца ў такім агідным падле!.. Як во тут... сярод гэтага гнаявішча, — прамармытала яна ледзь чутна сама сабе ўжо, — можа, калі-небудзь здолею забыць. — Як бы адсутна яна загаварыла сама з сабою. — Так, калі б не Зрцадла... — Лейбмедык прыслухаўся, пачуўшы гэтае імя, і ўспомніў, што ён, зрэшты, прыйшоў сюды якраз дзеля гэтага актора. — Так, калі б не Зрцадла!... Я думаю, ва ўсім вінаваты ён... Я ссялю яго... Калі толькі мне... калі толькі сілы станеца...

Гер імператарскі лейбмедык высмаркаўся, каб вярнуць на сябе яе ўвагу.

— Скажы мне, Лізэль, што там, зрэшты, такое з гэтым Зрцадла? Ён жыве ў цябе? — спытаўся нарэшце ў лоб.

Яна схапілася за лоб.

— Зрцадла? Як гэта ты выйшаў на яго?

— Ну. Ну, так вось. Пасля таго, што ўчора здарылася ў Эльзэнвангера... Мяне цікавіць чалавек. Толькі так. Толькі як урача.

Багемская Лізэль памалу прыходзіла да цяму, пасля

ў яе ў вачах раптам забегаў страх. Яна парывіста схапіла імператарскага лейбмедыка за руку.

— Ведаеш, часам я думаю, што ён чорт, Езус, Марыя, не думай пра яго, Тадэвуш!.. Не трэба, — яна істэрычна зарагатала, — усё гэта чыстае глупства... Ніякага чорта няма... Гэта адно вар»яцтва... Альбо... альбо тэатр. Альбо ўсё разам.

Яна спрабавала зноў засмяяцца, але губы толькі скрывіліся.

Імператарскі лейбмедык бачыў, што на яе напала халодная жудасць, бяззубыя сківіцы задрыжалі.

— Разумею, ён хворы, — сказаў ён спакойна, — але ж часам павінен быць і пры памяці... і тады я з ім ахвотна пагутарыў бы.

— Ён ніколі не бывае ў сабе, — прамармыгала багемская Лізэль.

— А ты ж учора ноччу казалася, што ён ходзіць па горадзе, нешта там прадстаўляе людзям?

— Так. Так, ён так і робіць.

— Ну, але ж на гэта ён павінен быць хоць у якім там розуме?

— Не. Ён не такі.

— Так... Гм, — імператарскі лейбмедык разважаў. — Але ўчора ён быў у грыве! Ён што, робіць гэта несвядома? Хто ж яго грывіруе?

— Я.

— Ты? Як гэта?

— Каб яго прымалі за актора. Каб мог крышку зарабіць. І каб яго не пасадзілі.

Пінгвін доўгім позіркам недаверліва паглядзеў на старую.

Не можа быць, каб ён быў яе сутэнёрам, думаў ён. Яго спагада растала, зноў вярнулася агіда. Можна нават, яна жыве з ягоных заробкаў. Так-так, анягож, так, мабыць, і ёсць.

Багемская Лізэль таксама раптам умомант перамянілася. Яна дастала з кішэні кавалачак хлеба і буркліва жавала.

Гер імператарскі лейбмедык нерашуча перамянаўся з нагі на нагу. Пачаў моцна злавацца, што наогул прыйшоў сюды.

— Калі ты ўжо хочаш ісці, дык я цябе не няволю, — пасля пакутлівай паўзы буркнула старая.

Гер імператарскі лейбмедык паспешліва схопіўся за капялюш і сказаў, нібы вызваліўшыся ад ціску:

— Ну, вядома, Лізэль, маеш рацыю, ужо позна... Гм, так... Ну, пры нагодзе я забягу, Лізэль, пабачыцца. — Ён механічна памацаў партманет.

— Я табе ўжо раз казала, ніякіх грошай мне не трэба, — выбухнула старая.

Гер імператарскі лейбмедык тузануў руку назад і павярнуўся ісці.

— Ну тады, Бог з табою, Лізэль.

— Сэрвус, Тад... Сэрвус, Пінгвін.

У настанны момант гер імператарскі лейбмедык ужо стаяў, аслеплены яркім сонцам, на вуліцы, падклікаючы дрожкі, каб шыбчэй выбрацца з Новага Свету і паспець дамоў на абед.

Трэці раздзел

ГАЛОДНАЯ ВЕЖА

У ціхім двары за ўміратваральным мурам «Даліборкі» — панурай Галоднай вежы на Градчанах — старыя ліпы клалі ўжо косыя цені, і маленькая каравульная хатка-будка, у якой жылі ветэран Вондрэйц са сваёй падагрычнай жонкай і прыёмным сынам Отакарам, дзевятнаццацігадовым кансерваторцам, ужо добрую гадзіну была ў халадку папалудня.

Стары сядзеў на лаўцы, лічыў і перабіраў на гнілой дошцы кучку медных і масянжовых манет, якія прынёс яму дзень як чайвыя ад наведнікаў вежы. Кожнага разу, далічыўшы да дзесяці, ён рабіў нагою рыску на пяску.

— Два гульдэны восемдзсят сем крэйцэраў, — буркнуў ён, закончыўшы, свайму прыёмнаму сыну, які, прыхіліўшыся да дрэва, старанна адчышчаў шчоткай тлустыя плямы на калянях свайго чорнага гарнітура, і крыкнуў гучным, вайсковым загадным голасам праз адчыненае акно ў пакой, каб яго пачула прыкаваная да ложка жонка.

І адразу пасля гэтага апусціў амаль да патыліцы безвалосую галаву ў каршунова-шэрай фельдфебельскай фуражцы, у застылым, мёртвым спакоі, як марыянетка, у якой раптам парвалася нітка жыццёвай рухавасці, і спыніў слепавата-нерухомыя вочы на ўсыпанай апалымі з дрэва стракозападобнымі кветкамі зямлі.

Ён нават не змаргнуў, калі яго прыёмны сын узяў з лаўкі футарал ад скрыпкі, надзеў аксамітную шапачку і пайшоў да чорна-чырвонапалосай казармавай брамы да выхаду. Ён не адказаў таксама на словы развітання.

Кансерваторац прадоўжыў сваю дарогу уніз па спуску ўбок Тунскай вуліцы, на якой у вузкім, змрочным палацы жыла графіня Заградка, але праз некалькі крокаў спыніўся, быццам схамянула яго нейкая раптоўная падумка, паглядзеў на свой пашарпаны кішэнны зэгарак, імкліва павярнуўся і заспяшаўся напрасткі сцежкамі Аленевага яра, дзе гэта заўсёды можна было зрабіць, да Новага Свету, угору, і там, не пастукаўшыся, зайшоў у пакой багемскай Лізэлі.

Старая так ублыталася ва ўспаміны пра сваю маладосць, што, здавалася, доўга не магла ўцяміць, чаго яму ад яе трэба.

— Будучае? Што такое будучае? — мармытала яна адсутна, як заўсёды разумеючы толькі канчаткі сваіх слоў. — Будучае? — Няма ніякага будучага! — Яна павольна агледзела госця згары данізу, яе яўна збянтэжыў зашнураваны студэнцкі каптан маладога чалавека. — А чаму сёння без залатых галуноў?.. Ён жа абэр-гофмаршал! — спыталася яна напайголаса ў пустое паветра. — Ага, пан Вондрэйц малодшы — ага, юны пан Вондрэйц хочучь дапытацца пра будучыню! Ах так... — Цяпер толькі яна дакумекала, хто перад ёю.

Без лішніх слоў падышла да камоды, нагнулася, дастала з-пад яе дошчачку, абабітую чырвонай мадэліроўкай, паклала на стол, падала кансерваторцу грыфель і сказала:

— Вось! Натыкайце кропачак, пане Вондрэйц! Справа налева. Але не лічачы!.. Думайце толькі пра тое, што вы хочаце ведаць!.. Шаснаццаць радоў адзін пад адным.

Студэнт узяў аловак, насупіў бровы, хвілінку памарудзіў, пасля пабляднеў ад унутранага напружання і ў спешцы дрыготкай рукой пачаў тыкаць дзірачкі ў мяккай масе.

Багемская Лізэль пералічыла іх усе, запісала ў калонкі побач адну пад адну на таблічцы, накрэсліла вынікі ў геаметрычных формах у шматкроць падзеленым чатырохкутніку і пры гэтым механічна мармытала сама сабе:

— Гэта мацеркі, дочки, пляменнікі, сведкі, чырвоны, белы і суддзя, драконаў хвост і драконава галава... Усё дакладна, як таго вымагае старое багемскае мастацтва пункціроўкі... Гэтага мы навучыліся ў сарацынаў перш чым іх вынішчылі ў бітвах каля Белай гары. Задоўга да каралевы Лібушы...

Так, так, Белая гара, яна ўся чырвоная ад людское крыві... Багемія — гэта агмень усіх войнаў... Вось і цяпер быў агмень і будзе заўсёды... Ян Жыжка, наш правадыр Жыжка, сляпы!

— Што там з Жыжкам? — усхвалявана ўтачыўся ў мармытанне студэнт. — Там нешта паказвае на Жыжку?

Яна абмінула ўвагай пытанне.

— Калі б Влтава не цякла так гладка, яна і сёння была б чырвоная ад крыві. — І рэзка змяніла тон, быццам разгневалася: — Ты ведаеш, хлопчы, чаму ў Влтаве так многа п'явак? Ад вытокаў да Эльбы — дзе ты толькі на беразе ні падымі камень, заўсёды пад ім будуць маленькія п'яўкі. Гэта таму, што раней рака была ўся з крыві. І яны чакаюць, бо ведаюць, што прыйдзе дзень і ім зноў будзе ежы ўнасыць... Што гэта? — Яна здзіўлена ўпусціла з рукі крэйду і адсутнымі вачыма ўтаропілася на маладога чалавека і на фігуры на дошцы. — Што гэта такое?! Ты што, хочаш стаць імператарам свету?

Яна выпрабавальна паглядзела яму ў цёмныя бліскучыя вочы.

Ён не адказаў, але яна заўважыла, як ён сутаргава ўхапіўся за стол, каб не пахіснуцца.

— У канцы вась праз гэта? — Яна паказала на геаметрычныя фігуры. — А я ўвесь час думала, што ў цябе з Бажэнаю... барона Эльзэнвангеравай?

Отакар Вондрэйц энергічна патрос галавой.

— Што? Дык зноў нязгода, хлопчы?.. Ну, калі сапраўдная багемская дзяўчына, дык тае табе толькі й бяды. Не бяда, калі і народзіць... Але вась гэтую, — яна зноў паказала на фігуру, — гэтую май на воку... Яна смокча кроў... Яна таксама чэшка, але старога небяспечнага роду.

— Гэта няпраўда, — горача сказаў студэнт.

— Што? Ты так думаеш?.. Яна з роду Барывоў, скажу я табе. А ты, — яна доўга і задуменна глядзела маладому чалавеку ў вузкія смуглы твар, — а ты — ты ж таксама з роду Барывоў. Двое такіх цягнуцца адно да аднаго, як метал і магніт... Што ж тут можна далей вычытаць з тых знакаў! — Яна выцерла рукавом табліцу, перш чым студэнт паспеў стрымаць яе. — Глядзі толькі, каб ты не зрабіўся жалезам, а яна магнітам,

інакш ты прапаў, хлопча... У родзе Барывояў былі ў шлюбях забойства, кровазмяшэнне і братазабойства... Падумай пра Вэнцаля, святога!

Кансерваторац паспрабаваў усміхнуцца.

— Святы Вэнцаль быў гэтак жа мала з роду Барывояў, як і я. Мяне проста завуць Вондрэйц, пані... пані Лізінка.

— Не называйце мяне пані Лізінка! — старая гнеўна стукнула кулаком па сталае. — Я не пані!.. Я — шлюха... Я — паненка!

— Я толькі вельмі хацеў бы ведаць... Лізінка... што вы перад тым мелі на ўвазе, калі казалі «стаць імператарам» і «Ян Жыжка»? — нясмела спытаўся студэнт.

Скрыпенне ад сцяны прымусіла яго стрымацца.

Ён павярнуўся і ўбачыў у пройме дзвярэй, якія павольна адчыніліся, чалавека ў вялікіх чорных акулерах, не па росце доўгім каптане, няўмела ўшытым у плячах, як бы каб схаваць горб — ноздры шырока распёртыя ватнымі тампонамі, лісінарыжы парык на чэрапе і такія самыя бакенбарды, па якіх за сотню крокаў відаць было, што яны прыклееныя.

— Просім! Мілапані! Літасцівая! — звярнуўся незнаёмы яўна робленым голасам да багемскай Лізэлі. — Бітшэн, пардон, можа, я недарэчы, бітшэн, ці не быў тут нядаўна гер імператарскі лейбмедык Флюгбайль?

Старая скрывіла рот у нейкае падабенства бязгучнай ухмылкі.

— Бітшэн, мне, я чуў, казалі якраз, што ён тута быў?

Старая выскалілася, як труп.

Дзіўны хлопец яўна сумеўся.

— Я хацеў бы я, менавіта, геру імператарскаму лейбмедыку...

— Я не ведаю ніякіх гераў імператарскіх лейбмедыкаў! — выбухнула крыкам багемская Лізэль. — Вымятайцеся вон, быдлаяціна!

Дзверы маланкава зачыніліся, і мокрая губка, якую старая схапіла з шыфернай табліцы і шпурнула ў візітанта, пляснулася на падлогу.

— Гэта быў Штэфан, — запабегла яна пытанне кансерватораца. — Ён прыватны шпіцаль. Кожнага разу пераапанец-

ца і думае, яго ўжо тады не пазналі... Як толькі дзе што якое, там ужо і ён, вынюхвае, вышпігоўвае. І хацеў бы, і спрабуе што-небудзь выведаць, а не ведае, як гэта робіцца... Ён знізу, з Прагі... Усе яны там такія... Думаю, гэта ў іх ад таямнічага паветра, якое падымаецца з зямлі... З часам ўсе яны робяцца такімі, як ён. Хто раней, хто пазней, акрамя, хто раней памрэ... Сустрэне каторы каторага і будзе выскаляцца з'едліва, проста каб той думаў, што гэтаму нешта пра яго вядома... Няўжо ж ты ніколі не заўважаў, хлопча, — яна неяк дзіўна занепакоілася, трывожна захадзіла па пакоі, — што ў Празе ўсе нейкія вар'яты? Нейкія ў сабе загуленыя?.. Вось і ты сам вар'ят, хлопча, а і сам таго не ведаеш!.. Вядома, тут угары, у Градчанах, тут сваё адмысловае вар'яцтва... Зусім не такое, як унізе... Такое... такое, я б сказала, скамянелае, спруцянелае вар'яцтва... і ўвогуле тут, угары, усё скамянела... Але калі раптам калі-небудзь бабахне, дык будзе, як калі б раптам каменныя волаты ажылі і пачалі руйнаваць горад... я, — яе голас перайшоў у ціхае мармытанне, — я малым дзіцём яшчэ ад бабулі чула... Так, ну так, а Штэфан Брабец, мабыць-такі, вынюхаў гіцаль, што тут, у Градчанах, нешта завісла ў паветры. Нешта робіцца.

Студэнт перамяніўся ў твары і міжволі баязліва павярнуўся да дзвярэй:

— Як гэта? Што робіцца?

Багемская Лізэль гаварыла міма яго:

— Так, павер мне, хлопча, цяпер ты здурнеў... Можна, ты і праўда хочаш быць імператарам свету. — Яна зрабіла паўзу. — А такі чаму б і не? Калі б у Багеміі не было столькі вар'ятаў, адкуль бы тады ўзяцца таму агменю вайны!.. Так, будзь жа вар'ятам, хлопча! Бо, зрэшты, вар'ятам у канцы належаць свет... Я таксама была ўлюбенай каралевы Міланы Абрановіч, проста таму, што я думала, што *магу* зрабіцца... А колькі таго не хопіла, каб я стала каралеваю Сербіі! — Яна нібы прачнулася. — А чаму ты, зрэшты, не на вайне, хлопча?.. Што? Сардэчная недастатковасць?.. Ну але ж бо, але ж... Гм... І чаму ты думаеш, што ты не Барывой? — Яна не стала чакаць адказу. — І куды ж ты цяпер, хлопча, са сваёю скрыпкаю?

— Да пані графіні Заградкі. Маю іграць ёй.

Старая ўтрапёна зірнула на яго, зноў доўга і ўважліва вывучала хлопцаў твар, пасля кіўнула, як чалавек, вельмі пэўны сваёй справы.

— Так. Гм. Барывой... Ну, і любіць яна цябе, твая Заградка?

— Яна мая хросная.

Багемская Лізэль зарагатала.

— Хросная, ха-ха-ха, хросная! Насмяшыў!

Студэнт не ведаў, як яму талкаваць яе рогат. Яму хацелася паўтарыць сваё пытанне пра Яна Жыжку, але бачыў, што было б марна.

Ён даўно ведаў старую, каб з яе раптоўна незадаволенай міны не зрабіць выснову, што яна хацела закончыць аўдыенцыю.

Бянтэжліва прамармытаўшы падзяку, павярнуўся да выхаду.

Ён ледзь бачыў замроены ў вечаровай зары кляштар капуцынаў, міма якога яму трэба было ісці да палаца графіні Заградкі, калі раптам побач з ім загучаў, нібы хочучы прывітаць яго, падобна чароўнаму аркестру эолавых арфаў, перазвон з капэлы св. Ларэта і захапіў яго ў сваю арбіту.

П'яны духмянасцю кветак з навакольных садоў, ахутаны меладычнымі хвалямі паветра, якія ахіналі яго, быццам бясконца мяккі пяшчотлівы шлейф нябачнага нябеснага свету, ён у захапленні спыніўся і ўслухоўваўся, пакуль яму не здалося, быццам у гэтую музыку дамяшаліся гукі старое царкоўнае песні, спяванай тысячай далёкіх галасоў. І калі слухаў, было так, нібыта ўсё гэта плыло з ягонай сярэдзіны, пасля зноў нібыта луналі гукі вакол ягонай галавы, каб рэхам растаць і памерці ў воблаках — часам так блізютка, аж ён думаў, што разумее лацінскія словы псалмодыяў, часам — паглынаныя гучным гудам медных звонаў — толькі ціхімі акордамі, як з падземных крыжовых ходаў.

Задумліва ішоў ён праз святочна прыбраны свежым бярозавым маем градчанскі пляц міма каралеўскага замка, на каменным рэзанансе якога крышыліся наплывы гукаў, аж ён

адчуваў, як у фанерным футарале вібравалі струны скрыпкі, быццам паажываўшы ў сваёй труне.

Пасля ён спыніўся на пляцоўцы новай замкавай лесвіцы і глядзеў на шырокі сплыў двухсот аблямаваных балюстрадай гранітных прыступак, на азьянае сонцам мора дахаў там, унізе, з глыбіні якога, падобна на велізарнага чорнага вусеня, павольна выпашвала працэсія.

Здавалася, яна падымала сваю срэбную галаву з пурпурава-плямістымі мацкамі, пад белым балдахінам, які неслі чатыры духаўнікі ў альбах і стулах, сядзеў княжацкі арцыбіскуп у чырвонай шапачцы і ногі ў чырвоных шаўковых боціках, на плечах вышыты золатам плювіяль, — спеўны натоўп прыступка па прыступцы падымаўся ўгору.

У цёплым нерухомым вечаровым паветры ў руках у касцельных служак-міністрантаў ледзь прыкметна ўздрыгвалі полымцы свечак, лунаючы ў паветры празрыстымі аваламі, за якімі цягнуліся тонкія чорныя павесмы чаду праз сіняватыя клубы ўрачыстых выпарэнняў з кадзільніц з пахошчамі.

Вечаровая пунсовасць ляжала на горадзе, тлела пурпуровымі смугамі над доўгімі мастамі, сцякала — у кроў ператворанае золата — у раку пад паляммі мастоў. Палымнела ў тысячах вокнаў, быццам дамы стаялі ў пажары.

Студэнт захоплена ўзіраўся ў гэты малюнак: словы старой жанчыны, і што яна сказала пра Влтаву, і як яе хвалі калісьці былі чырвоныя, гучалі ў яго ў вушах — працэсія, палацавыя прыступкі падымаліся і падымаліся вышэй... На нейкі момант гэта яго як бы аглушыла: так, так і павінна яно быць, калі ягоная шалёная мара быць каранаваным калі-небудзь спраўдзіцца.

На хвіліну ён заплюшчыў вочы, каб не бачыць, як людзі каля яго чакалі праходу працэсіі, — толькі нейкія імгненні яму хацелася абараніцца ад адчування цвярозай рэальнасці.

Абярнуўшыся на будынак ландтага, ён здалёк на сваё вялікае здзіўленне ўбачыў, што шырокая брама палаца Вальдштэйна стаяла адчыненая.

Ён паспяшаўся да яе, каб зірнуць у змрочны сад з яго ліянамі блюшчу таўшчынёю з руку, распоўзлымі па сценах,

і цудоўныя рэнесансныя холы і гістарычныя купальныя гроты, якія з маладых гадоў, калі ён аднаго разу усю гэтую лепату даўно зышлых часінаў мог пабачыць зблізку, непагасным успамінам глыбока запалі ў яго душу як уражлівая прыгода ў казачнай краіне.

Лёкаі ў бардзюраваных срэбрам ліўрэх і з падкарочанымі бакенбардамі, з гладка паголенай верхняй губай моўчкі валаклі на вуліцу чучала каня, на якім калісьці ездзіў Валенштэйн.

Ён пазнаў яго па чырвонай гуньцы і лупатых шкляных вачах, якія яго, як цяпер ён раптам узгадаў, калісьці ў маленстве не адной ночы пераследавалі ў снах, як нейкі загадкавы знак, які ён ніколі не мог сабе растлумачыць і зразумець.

Цяпер конь стаяў перад ім у пунсова-залацістых промнях апошняга сонца, ногі прывінчаныя да цёмназялёнай дошкі, як велізарная цацка са свету мрояў, пастаўлены ў сярэдзіну ўжо беднага на фантазіі часу, які атупелымі мазгамі прымаў самую страшэнную з усіх войнаў — вайну машынных дэманаў супроць людзей, на фоне якой бітвы Валенштэйна глядзеліся як дурныя шынковыя закалоты.

Зноў — як перад тым малюнак нядаўняй працэсіі — халадок прабег па спіне, калі ён убачыў перад сабою каня без вершніка, які, той невіршлівы дрыгант, здавалася, чакаў толькі, каб гэта нейкі рызыконт, нейкі новы гаспадар махнуў у сядло.

Ён і не пачуў, як нехта кінуў пагардліва, што вось ужо моль усю шэрсць стачыла, а пытанне аднаго выскаленага лёкая, які пакепліва прапанаваў яму: «Ці пан маршал не зробіць ласкі праехацца конна?», перавярнула яму ўсе вантробы і падняло дыбарам валасы, быццам ён пачуў голас з глыбіні самой бездані. Насмешка, якая чулася ў голасе слугі, спаўзла з яго, не зачашыўшы. «Ты ўжо цяпер вар'ят, хлопча, толькі не ведаеш гэтага», — гадзіну таму назад сказала старая, але на тым самым дыханні ці ж не дадала яна: «Зрэшты, вар'ятам якраз і належыць свет!?»

Ад вялікага хвалявання ён пачуў, як сэрца застукатала ў горле, ён рвануўся з гэтых мудраспяцэнняў мозаку і пабег да Тунскай вуліцы.

Старая графіня Заградка ўжо даўно, як штоговясны, перабіралася ў малы палац сваёй сястры, памерлай графіні Морцін, у вокны якога ніколі не заглядаў прамень святла, бо яна ненавідзела сонца і травень з яго вяла-пажадлівым дыханнем і святочна прыбраным, вясёлым людам. Яе ўласны дом наблізу Страхаўскага кляштара Ордэна прэманстрантаў на самым высокім месцы горада гэтай парою стаяў у глыбокай дрымоце з зачыненымі аканіцамі.

Студэнт падняўся па вузкай, забрукаванай цэглаю лесвіцы, якая, не ведучы ні ў які пярэдні пакой, канчалася ў халодным мармуровым праходзе, абাপал якога былі пазначаны дзверы асобных пакояў.

Бог яго ведае, адкуль узялася тая легенда, быццам у доме, падобным на будынак суду першай інстанцыі, схаваны няма ладу які вялікі скарб і што там водзяцца здані; можна было амаль западозрыць, што прыдумаў яе добры-такі зубаскал, каб яшчэ больш падкрэсліць супярэчнасць з рамантычным, якое перла з кожнага каменя, з кожнай шчыліны будынка.

У студэнта імгненна зніклі ўсякія фантастычныя разважанні; ён выразна пачуў сябе раптоўна сам сабе няўпраўным, нікому не вядомым Нікім, якім ён тут быў, і аж міжволі расшаркаўся перад дзвярыма, перш чым пастукаўся і ўвайшоў.

Пакой, у якім графіня Заградка, седзячы ў крэсле з шэрай абіўкай, чакала яго, быў самы няўтульны, які толькі можна прыдумаць; стары мэйсэнскі камін, кушэткі, камоды, фатэлі, венецыянская люстра, можа, ці не на тысячу свечак, бронзавыя бюсты, рыцарскі рыштунак — усё было абярнута палатном, як перад выстаўленнем на аўкцыён; нават на безлічы мініяцюрных партрэтаў, якімі былі зверху данізу ўвешаны сцены, віселі кісейныя накідкі — «ад мух», студэнту, як аднаго разу сказала графіня, калі ён, тады яшчэ дзіця, спытаўся ў яе пра прычыны такіх дзіўных засцярогаў. — Ці гэта яму толькі прыснілася? — Шмат, шмат разоў, што ён тут бываў, ніводнага разу ён не мог успомніць, каб хоць раз тут убачыў хоць адну жывую муху.

Ён вечна круціў сабе галаву, разважаючы, што ж бо такое магло крыцца за мутнымі шыбамі, перад якімі сядзела ста-

рая пані, — хай тое яны выходзілі на двор, а ці на сад, ці на вуліцу — але ніколі так і не адважыўся паспрабаваць даведацца самому. Але ж адважся, і прыйшлося б прайсці міма графіні, сама думка пра гэта жахала яго.

Вечна адно і тое ўражанне ад пакоя не дазваляла прачнуцца ў ім ніякаму новаму рашэнню; у той самы момант, як увайшоў у памяшканне, ён адчуў сябе як бы ўвінчаным у гадзіну, калі ўпершыню мусіў тут паявіцца з візітам, і яму здавалася, быццам уся ягоная істота таксама ўшытая ў медзь і палатно на сцяне — «ад мух», якіх увогуле тут не было.

Адзіны прадмет, які быў незадрапіраваны альбо ж, прынамсі, толькі часткова, быў партрэт у рост пасярэдзіне мініяцюр: у шэрым каленкоры, які ўбіраў у сябе партрэт разам з рамай, быў выразаны чатырохкутнік, і партрэт глядзеў вонкі ў пустату голым, грушпадобным чэрапам з блакітнымі, беспачуцёвымі рыбінымі вачыма, — убакенбардаваны твар нябожчыка-мужа старой пані, колішняга абэр-гофмаршала Заградкі.

Хто яму пра гэта раскажаў, Отакар Вондрэйц ужо забыўся, але ён аднекульсь ведаў, што граф быў чалавек крутой жорсткасці і бязлітаснай цвёрдасці, безуважны не толькі да пакутаў іншых людзей — але і да сваіх; так ён яшчэ хлапчуком, проста каб забавіць час, голай нагой забіваў у парог жалезны цвік.

Катоў у доме была процьма, і ўсё спрэс старыя, непаваротлівыя таўкулы.

Часам студэнт бачыў іх цэлым тузінам — сноўдаліся ўнізугору па сходах, шэрыя і ціхія, быццам чакалі, як запрошаныя на пачастунак сведкі, калі ў іх нешта папытаюцца, — але яны ніколі не заходзілі ў пакой, а калі каторае калі-нікалі памылкова і ўсуне галаву ў дзверы, дык тут жа зноў і тузанецца назад, у пэўным сэнсе нават як бы з перапросінамі, што заглянула не ў час, калі патрабуецца ягонае паказанне.

У графіні Заградкі была свая адмысловая манера абыходзіцца са студэнтам.

Часам ад яе зыходзіла нешта, што кранала яго як пяшчот-

ная мацярынская любоў, але гэта заўсёды трывала толькі некалькі хвілін — ужо ў наступны момант ён адчуваў хвалю халоднай пагарды, амаль нянавісці.

Адкуль гэта бралася, ясна не было ніколі. Але яно, здавалася, зраслося з ягонай істотай — было, відаць, спадкам прадаўняй багемскай шляхетнасці, якая стагоддзі жыла ў атмасферы ганебнай прыручанасці. У словах графініна любоў, калі толькі наогул тая яе любоў была, ніколі не выяўлялася, але амаль жудасная пагардлівасць часам і без слоў вылівалася досыць красамоўна, хай сабе больш у халодным тоне, калі графіня нешта казалася, чым у сутнасці сказанага.

У дзень сваёй канфірмацыі ён мусіў нешта спілікаць на скрыначцы — была гэта багемская народная песенька «*Andulko, mé dítě, já vás mám rád*», а крыху пазней пайшлі больш высакародныя мелодыі — ужо калі яго ігра ўдасканалілася, — духоўныя песні і любоўныя, аж да санатаў самога Бетховена, але ніколі, няважна, добра ці нядобра гэта ў яго выходзіла, на яе твары нельга было разгледзець ні знаку апладысmentaў альбо неадабрэння.

Да сёння ён не ведаў, ці ўмела яна аданіць ягонае майстэрства.

Сюд-туд яму рупіла прарвацца да яе сэрца імправізацыямі і з імкліва пераменнага патоку, які пераходзіў з яе на яго, адчуць, ці знайшлі ягоныя гукі правільную дарогу да яе душы, але раз-пораду пры ледзь прыкметным несулладзі струнаў ён адчуваў, як струменіцца на яго любоў, — і наадварот — нянавісць, калі яго смыкам вадзіла высокае майстэрства.

Мабыць, прычынай была бязмежная пыха яе крыві, якая, кроў, ўспрымала завершанасць у ягонай ігры як замах на прывілеі расы і таму загаралася нянавісцю; а можа, інстынкты славянкі любіць толькі тое, што слабое і шкадавання вартыя; а можа нават, гэта быў выпадак — але паміж імі была неадольная заграда, адсунуць якую ён неўзабаве нават хацець перастаў, так, як калі б яму прыйшло ў галаву проста падысці да акна і ў нечым падсачыць графіню, — не магло такое прыйсці ў галаву.

— Ано ж, пане Вондрэйц, заграйце! — сказала яна тым

самым будным цвярозым тонам, як і заўсёды ў такіх выпадках, калі ён пасля маўклівага, пашаноўнага паклону адчыніў футарал з інструментам і падняў смык.

Больш чым калі раней адшпурнуты назад — і, мусіць, праз кантраст паміж уражаннімі ад палаца Вальдштэйна і шэрай убогай хатнасцю сённяшняга часу, якая для яго азначала застылую мінуласць, ён выбраў, сам не ведаючы, што робіць, песеньку з часоў сваёй канфірмацыі, дурную, сентыментальную «Андулька...». І сам спалохаўся, узяўшы першыя такты, але графіня, здавалася, ані здзівілася, ані ўгневалася — яна глядзела ў пустату, як партрэт яе мужа.

Патроху пачаў вар'іраваць мелодыю, як падказваў яму момант.

Гэта была яго манера — аддавацца на волю захаплення іграй, якой пасля мог аддавацца ўжо і душою, як уражаны слухач, быццам скрыпачом быў нехта іншы, а не ён сам, нехта, хто засеў у ім, але ім-такі не быў і пра каго ён не ведаў нічога — ні вобразу, ні сутнасці — апрача таго, што той вадзіў смыком па струнах.

А ў душы пры гэтым ён вандраваў па незнаёмых, прымроеных мясцінах, ныраў у часіны, якіх ніколі не бачыла чалавеча вока, выдабываў бліскуча-звонкія скарбы з далёкіх глыбіняў, аж пакуль сам не западаў у такую зачараванасць, што вакол яго знікалі сцены і паўставаў новы, вечна пераменлівы, поўны фарбаў і гукаў свет.

А яшчэ здаралася часам, што цьмяныя вокны як бы прасвятляліся, і ён раптам усведамляў, што там, за імі, было царства феяў у дзівоснай раскошы, паветра трапятала пералівіста-белым зыбам, жывая табе снежная завая сярод шчырага лета, — і што вось ён сам, ідзе пад бясконцай лісцвянай аркай змяну, упоены каханнем, унутрана прыхіліўшы да сваіх гарачыя плечы маладой вясельна ўбранай жанчыны, усю сваю душу напайўшы водарам яе скуры.

Пасля, як аднуць тое ўжо бывала, шэрае палатнянае покрыва на партрэце нябожчыка-гофмаршала ператваралася ў паток попельна-русых жаночых валасоў, а на іх веснавы светлы саламяны капялюшык з светла-блакітнай стужкай,

і дзясочы тварык з цёмнымі вачыма і злёгка разамкнутымі вуснамі пазіраў на яго зверху ўніз.

І за кожным разам, калі ён бачыў ажылыя рысы, якія ўвесь час адчуваў у сабе ў сне, у чуванні і ў марах, быццам яны былі яго сапраўдным сэрцам, тады той «другі ў ім» здаваўся як бы падуладным таямнічаму загаду, які ішоў ад «яе», і ягоная ігра набывала змрочныя фарбы дзікай чужароднай жорсткасці.

Дзверы ў суседні пакой раптам адчыніліся, і ціха ўвайшла маладая дзяўчына, пра якую ён думаў.

Яе твар быў падобны на твар з карціны ракако-дамы ў палацы Эльзэнвангера, такая ж юная і прыгожая, як і тая. — А за ёю ўжо цікавала цэлая швора катоў.

Студэнт паглядзеў на яе, спакойна і як на нешта звычайнае, быццам яна заўсёды тут і была. Бо і з чаго яму было здзіўляцца? Яна ж толькі выйшла з яго і ішла паперад ім!

Ён граў і граў. Увесь у мроях, рассяяна, адсутна. Яму здавалася, што бачыць сябе з ёю ў цёмным крыпце царквы св. Георга, святло свечкі, якую нёс манах, трапятала на амаль у чалавечы рост скульптуры, вычасанай з чорнага мармуру: постаць мёртвага, як цень духа, на грудзях лахманы, вочы сухія і пад рэбрамі на страшэнна разадраным целе замест дзіцяці скручаная кальцом гадзюка з жахлівай, пляскатай трохкутнай галавой.

І гра скрыпкі сталася словамі, якія манах у царкве св. Георга кожны дзень, як літанію, манатонна і адухоўлена гаворыць кожнаму, хто заходзіць у крыпту:

— Шмат стагоддзяў таму назад у Празе быў скульптар, ён жыў са сваёй каханкай у недапушчальнай распусце. І калі ён убачыў, што яна ўжо тоўстая, ён перастаў ёй верыць, думаючы, што яна ашукала яго з іншым, і задушыў яе і сапхнуў цела ў Аленеў яр. Там яе з'елі чэрві, і калі яе знайшлі, дык тады ж і надалося напасці на след забойцы, — яго замкнулі разам з трупам у крыпце і, перш чым калесаваць, прымусілі выразаць яе партрэт у камені дзеля акуплення грэху.

Отакар раптоўна ўвесь сцёпануўся, пальцы яго застылі на грыфе; ён апамятаўся і ўжо вачыма цвярозага чалавека

ўбачыў маладую дзяўчыну, якая зайшла за спінку крэсла графіні і з усмешкай паглядзела на яго. Як скамянелы, няздольны рухацца, ён паклаў смык на струны.

Графіня Заградка ўзяла ларнет і павольна павярнула галаву:

— Іграй, іграй, Отакар; яна толькі мая пляменніца. Не перабівай яго, Паліксэна.

Студэнт не крануўся, толькі рука лянiва звесiлася ўніз, быццам пры сардэчным курчы.

З мінуту ў пакоі панавала поўная цішыня.

— Чаму ён больш не грае? — гнеўна падвлялася графіня.

Отакар стралянуўся, не ведаючы, як яму стрымаць і схаваць ад яе дрыжанне рук, — і скрышка ціхенька і нясмела яўкнула:

*Агулька,
зціцятка,
я рады табе...*

Вуркатлівы смяшок юнай дамы адразу суняў мелодыю.

— Скажыце нам лепей, пане Отакар, што гэта была за песенька такая цудоўная, што вы гралі? Гэта была фантазія? А я — пры гэтым, — пасля кожнага слова Паліксэна рабіла глыбакамысную паўзу і, апусціўшы вочы, яўна раздумліва патузвала кутасікі на спінцы фатэля, — вельмі жыва — мусіла — сабе — згадаць — пра крышт — у царкве — Георга, — пане — пане — Отакар.

Старая графіня ледзь прыкметна сцешнулася; нешта было ў тоне, з якім пляменніца вымавіла імя Отакара, і гэта яе азадачыла.

Студэнт сканфужана прамармытаў некалькі недарэчных слоў; ён бачыў на сабе дзве пары чэпкіх вачэй, адна так поўная пацяглівай жарсці, што яму аж у мазгах завярнула, другая свiдравала наскрозь, вострая як нож, прамянілася падазронасцю і разам з тым смяротнай нянавісцю; ён не ведаў, у якія ж вочы яму глядзець, каб не абразіць іх, альбо не выдаць таго, што ён адчуваў.

Іграць! Толькі іграць! Хутчэй, хутчэй! — крычала ў ім. Ён борздзенька паклаў на струны смык...

Халодны пот страху выступіў на лобе. Напрамілы божа, толькі б цяпер не завесці зноў праклятага «Andulko, mé ditě»! І ўжо з першага руху смыкам ён з жахам адчуў, што ўсё непазбежна вядзе да таго — у вачах пацямнела, — але тут на дапамогу яму прыйшлі з вуліцы гукі катрынкі, і ён з вар'яцкай, несвядомай паспешнасцю падхапіў вулічную песеньку:

*Блег-нашчоч-кі, худар-ляўкі,
у замуж-жы лёс ваш мляўкі,
толькі яса-чкі і ружы
шчасцем бавяц-ца ў замужжы,
і я-ны- мужчы-нам — смак.*

Далей ужо не змог: нянавісьць, якая тачылася з графіні Заградкі, ледзь не выбіла скрышку з рукі.

Як праз туман ён угледзеў, што Паліксэна шмыгнула да гадзінніка, які стаяў каля дзвярэй, рассунула на ім шырму і перавяла нерухома стрэлкі на лічбу VIII. Ён зразумеў, што гэта і мела б азначаць час спаткання, але яго радасць пагасла ад пакутлівага, здушлівага страху, што графіня пра ўсё здагадалася.

Ён бачыў, як яе сухія старэчыя пальцы нервова корпаліся ў кошыку з вязаннем на поручы фатэля, падумаў сабе: цяпер, цяпер яна нешта зробіць, нешта неверагодна ганебнае, абразлівае — нешта такое жудаснае, чаго ён і прыдумаць не мог бы.

— Вы — сёння — ігралі — дзівосна, Воңдрэйц, — сказала графіня. выштурхоўваючы з сябе слова за словам, дастала з кошыка дзве памятыя банкноты і працягнула яму. — Вось вам, — выпіце. І купіце сабе за мой кошт — пару — лепшых — штаноў да наступнага разу, Вашыя ўжо зусім знасіліся.

Студэнт адчуў, як застыла ягонае сэрца ад няведама якога сораму.

Яго апошняя ясная думка была, што павінен узяць грошы, але ён не хацеў выдаць сябе; увесь пакой расплыўся перад вачыма шэраю масаю: Паліксэна, гадзіннік, твар памерлага гофмаршала, рыштунак, крэсла — выдзяляліся толькі бялёсыя, слепаватыя чатырохкутнікі вокнаў. Ён зразумеў: графіня і на яго накінула шэрае палатнянае покрыва — «ад мух», — пазбавіцца ад яго ён да самай смерці не здолее.

Калі ўжо быў на вуліцы, з яго памяці начыста сцерлася, як ён сышоў па лесвіцы ўніз. — А ці быў ён нагул наверх, у пакоі? — Глыбока ўсярэдзіне смылела рана, і гэта падказвала яму, што, мусіць, так яно і мелася быць. І грошы ўсё яшчэ трымаў у руцэ.

Не думаючы, сунуў іх у кішэню.

Пасля яму ўспомнілася, што а восьмай да яго прыйдзе Паліксэна, — на вежы прабіла чвэрць, на яго збрахаў сабака, неспадзявана, як удар плёткай па твары: значыцца, ён сапраўды выглядаў так гаротна, што нават сабакі багатых брахалі на яго.

Ён спіснуў зубы, нібыта мог гэтым самым заглушыць свае думкі і з дрыжыкамі ў каленях рушыў дамоў.

На наступным рагу задыхана спыніўся: не, не трэба дамоў, толькі куды-небудзь прэч, далей ад Прагі — сорам літаральна спацяляў яго, — лепей у ваду! З маладой рашучасцю памкнуўся бегчы да Влтавы, але «другі» ў ім прыпаволіў яго крокі, нашэптваючы лагоднай ашукай, што ён мусова здрадзіць Паліксэне, калі ўтопіцца, голас хітра і падступна замоўчваў, што гэта быў толькі жыццёвы парыв, з дапамогаю якога той «другі» стрымліваў яго ад самагубства.

Божа, о Божа, як я пагляджу ёй у твар, калі прыйдзе! — крыкам крычала ў ім. — Не, не, яна не прыйдзе, спрабаваў ён суцешыць сябе, яна не можа прыйсці, усё скончана! — Але боль у грудзях пачаў агрызацца яшчэ шаляней: калі яна не прыйдзе, больш ніколі не прыйдзе, як яму тады жыць далей!

Праз чорна-жоўтую браму ён увайшоў у двор «Даліборкі» — ведаў, што наступная гадзіна станецца жахлівым, бясконцым адлікам хвілін: прыйдзе Паліксэна, тады ён згарыць ад сорама, не прыйдзе, тады — ягоная ноч будзе ноччу вар'яцтва.

Ён з жахам паглядзеў утору на Галодную вежу, якая круглым белым капелюшом з-за раскрышанага часам мура ўздымалася з Аленевага яра. — Вежа ўсё яшчэ жыла, тупа адчуў ён — колькі ахвяраў звар'яцела ў яе каменным чэраве, але Малоху ўсё мала, — цяпер, пасля стогадовага смяротнага сну, вежа прачнулася зноў.

Упершыню з дзяцінства ён паглядзеў на яе не як на твор

рук чалавечых, не, гэта была гранітная пачвара з жудаснымі вантробамі, якія маглі ператравіць плоць і кроў, як гэта бывае ў начнога драпежнага звера. Тры паверхі ў ёй, адзеленыя адзін ад аднаго гарызантальнымі насціламі, і круглая праваліна пасярэдзіне, наскрозь, як глотка, з рота ўніз да шлуння. На верхнім у старыя часы год у год гадамі ў жахлівым беспрасветным мораку асуджаных павольна жавалі, пакуль яны не спускаліся па вяроўцы ў сярэдняе памяшканне да апошняга кубка вады і хлеба, каб там таміцца, калі толькі вязень раней не страсянуўся глудамі ад смуроду плесні, які падымаўся знізу, з глыбіні, і не кідаўся ўніз на згнілыя трупы сваіх папярэднікаў.

У ліпавым двары веяла мокра-вільготнай вільгаццю вечаровага прымерку, але акенца ў каравульнай будцы ўсё яшчэ было адчыненае.

Отакар ціха сеў на лаўку, каб не патрывожыць старую падагрычную жанчыну, якая, як яму падумалася, спала там. Нейкае толькі кароткае імгненне хацелася выкінуць з галавы ўсё, што адбылося, перш чым пачалося пакутлівае чаканне — дзіцячая спроба юнака, якому памроілася, быццам ён можа перахітрыць сваё сэрца.

Раптоўная слабасць агарнула яго; колькі было сілы мусіў ён стрымліваць сутаргі рыданняў, якія сціскалі горла, пагражаючы задушыць.

Нягучны голас з пакоя, быццам у падушку, прабіўся да ягоных вушэй:

— Отакар?

— Што, мама?

— Отакар, а ці не зайшоў бы ты, ці не пад'еў бы?

— Не, мама, я не галодны, я... я ўжо еў.

Голас з хвіліну памаўчаў.

У пакоі ціха і металічна прабіў гадзіннік палову васьмай. Студэнт сцяў вусны, сціснуў рукі: што ж цяпер рабіць... што рабіць!

Зноў прачнуўся голас:

— Отакар?

Ён не адказаў.

- Отакар?
- Што, мама?
- Чаго... чаго ты плачаш, Отакар?

Ён прымусіў сябе ўсміхнуцца:

— Я? Што ты сабе падумала, мама! Я не плачу... Чаго б я меў плакаць?

Голас недаверліва замоўк.

Студэнт падняў вочы з прыцэненай голлем зямлі. Калі б, нарэшце зазванілі званы, калі б парушылі мёртвую цішу. Праз шчыліну ён глядзеў на неба, адчуваў, што павінен нешта сказаць.

— А тата ці дома?

— Ён у шынку, — быў адказ праз хвіліну.

Ён рэзка ўстаў.

— Тады я таксама пайду туды на гадзінку. Дабранач, мама! — Ён падхапіў футарал са скрыпкай і глянуў на вежу.

— Отакар?

— Што? Можа, зачыніць акно?

— Отакар! Отакар, я ж ведаю, што ты не пойдзеш у шынок... Ты пойдзеш у вежу?

— Пайду, — але — пазней. Там... там граецца мне лепей. Дабранач...

— А сёння яна зноў прыйдзе ў вежу?

— Хто... Бажэна?.. Ах, Божа — ну але, можа... Калі мецьме калі, дык, можа, і зойдзе. Тады мы крышачку і пагамонім... Ці трэба мне што... ну, зладзіць тату?..

Голас зрабіўся яшчэ журботнейшы:

— Думаеш, я не ведаю, што не Бажэна? Па тым, як ідзе, — пазнаю. Так лётка, так хутка не хадзіцьмеш, калі цэлы дзень працаваўшы.

— Ай, ды што ты такое зноў падумала, мама! — Ён наспрабаваў засмяцца.

— Так, праўда твая, Отакар, — зачыні вокны — я ўжо маўчу. — А так яно і лепей — тады не пачую гэтых жахлівых песень, якія ты ўвесь час іграеш, калі яна з табою. Я... я б хацела, я магла б табе памагчы, Отакар!

Студэнт наставіў вушы, пасля схапіў з лаўкі скрыпку і па-

спяшаўся да праломіны ў муры і ўзбег па вышпараваных каменных сходках і праз драўняны масток на верхні паверх вежы.

З паўкруглага памяшкання, у якім ён спыніўся, праз метравы мур на паўднёвы бок выходзіла вузкая аконная ніша, свайго роду расшыраная байніца, і ў ёй лунаў сілуэт сабора над замкам.

Для наведнікаў, якія штодня прыходзілі агледзець Даліборку, у памяшканні былі пастаўлены некалькі драўняных крэслаў, стол з бутэлькай вады на ім і старая выцвілая канапа. У паўзмроку яны здаваліся як бы ўрослымі ў муры і падлогу. Невялікія жалезныя дзверы з распяццем вялі ў суседняе памяшканне, у якім дзвесце гадоў таму назад была ўвязнена графіня Лямбуа, пра-прабабка графіні Паліксэны. Тая калісьці атруціла свайго мужа, а памерла ўжо вар'яткаю, пракусіўшы сабе вены на руцэ, паспеўшы яшчэ крывёю намаляваць на сцяне свой партрэт.

За сцяной была камера без святла, заледзьве шэсць крокаў, у муры якой адзін вязень нечым жалезным выкалупаў заглыбленне, дастатковае, каб там мог, скурчыўшыся, прысесці чалавек. Трыццаць гадоў калупаў ён так, — яшчэ далоня ўшыркі, і ён быў бы на волі, каб... вываліцца ў Аленеў яр. Але яго своечасова заспелі і перавялі ўсярэдзіну вежы на галодную смерць.

Неспакойна хадзіў Отакар угору і ўніз, прысаджаўся у аконнай нішы, зноў ускокваў; нейкі момант ён напэўна ведаў, што Паліксэна прыйдзе — у наступны быў ужо перакананы, што ніколі яе не пабачыць; абедзве перспектывы здаваліся яму адна жахлівей за другую.

Гэта было — надзея і страх адначасова.

Кожнае ночы ён браў з сабой у сон партрэт Паліксэны, і ў сне і ў чуванні яна запаўняла сабою ўсё яго жыццё; іграючы, ён думаў пра яе, быў адзін — унутрана гаварыў з ёю, паветраныя замкі будаваў праз і для яе, — а як бы яно было, калі прыйдзе? — Жыццё — турма без святла і паветра, уяўляў ён сабе ва ўсёй дзіцячай распачы без берагоў, на што было толькі здольнае сэрца ў дзевятнаццаць гадоў.

Думка, што і тады ён мог бы іграць на скрыпцы, здалася

яму самай немагчымай з усіх немагчымасцяў. Ціхенькі нячутны галасок у яго грудзях напэптваў яму, што ўсё пойдзе зусім, зусім інакш, чым ён сабе думаў, але ён не стаў слухаць таго галаску, не хацеў слухаць, бо і што ён меў яму давесці.

Боль быў часам такі нясцерны, што ён не хацеў, каб яго не было, а суцяшэнне, нават калі яно ішло з ягонага нутра, яшчэ больш распаляла яго.

Згушчэніне змроку ў пустым памяшканні з кожнай хвілінай узмацняла хваляванне маладога чалавека — аж да нясцерпу.

Кожнае імгненне яму здавалася, быццам ён чуе ціхі шлох звонку, і сэрца застывала пры подумцы, што гэта, мабыць, «яна». Тады ён пачынаў лічыць хвіліны, калі яна паводле ягоных падлікаў павінна была прамацацца да яго, і кожнага разу памыляўся, і адчуванне, што вось ужо яна, мабыць, на парозе і павярнула назад, кідала яго ў новую роспач.

Пазнаёміўся ён з ёю ўсяго некалькі месяцаў таму назад — нібы ўжыццёўленая казка здалася яна яму, калі ён успамінаў той час. А яшчэ два гады таму назад ён упершыню ўбачыў яе, як мастацкі вобраз — як партрэт дамы эпохі ракако, з попельна-русымі валасамі, вузкімі, амаль празрыстымі шчочкамі і нейкай характэрнай жудасна-павабнай рысачкай каля паўрастуленых вуснаў, за якімі прасвечвала палоска белых маленькіх прагных крыві зубкаў. Было гэта ў палацы Эльзэнвангера, у зале продкаў якога вісеў партрэт, і калі аднаго разу ўвечары ён там іграў перад гасцямі і яна паглядзела на яго са сцяны і з таго часу так ўпалілася ў яго свядомасць, што кожнага разу, калі заплюшчваў вочы, успамінаючы карціну, ён выразна бачыў яе перад сабою. І спакваля яна авалодала палымянай юнай душою і так паланіла ўсе ягоныя помыслы і спадзяванні, што дала яму жыццё, і ён часта, як стварэнне з крыві і плоці, чуліва туліў яе да сваіх грудзей, калі часам вечарамі сядзеў пад ліпамі і мроіў ёю.

І хоць тое было, як ён даведаўся, партрэтам графіні Лямбуа, але ж імя яе было Паліксэна.

Усё, што толькі ў хлапечай перабольшанасці мог ён у помыслах уявіць і прыдумаць з прыгажосці, асалоды, цудоўнасці, шчасця і чмуру, укладваў ён з таго часу ў гэта імя, пакуль

яно не зрабілася яму чароўным словам, якое варта было яму толькі прашаптаць, каб адразу ж адчуць блізкасць яго носьбіткі як знамянальную пяшчоту.

Нягледзячы на сваю маладосць і датуль непахісна моцнае здароўе, ён дакладна адчуў, што раптоўна ўзніклыя ў ім сардэчныя пакуты — невылечныя, незагойныя і што ён, мабыць, памрэ ў росквіце гадоў, але заўсёды ён адчуваў гэта як нейкую прэлюдыю да слодычы смерці і ніколі не з жалем.

Дзіўнае, чужое свету атачэнне Галоднай вежы са змрочнай гісторыяй і легендамі яшчэ ў дзяцінстве абудзіла ў ім поцяг будаваць паветраныя замкі, супрацьстаяла якому навакольнае жыццё з яго ўбогасцю і гнятлівай вузкасцю, ціснула на яго як нешта варожае, астрожнае.

Ніколі яму не прыходзіла ў галаву жаданне уцягнуць у рэчаіснасць зямнога жыцця ўсё, што ён вымройваў і страшна ўспрымаў. Час для яго быў пусты, у часе не было месца планам на будучыню.

Зносінаў з аднагодкамі ў яго, лічы, што не было ніякіх — Даліборка з пустэльным дваром, абое ягоныя бацькі-выхавальнікі і стары настаўнік, які вучыў яго і ў маладосці, як што ягоная патронка графіня Заградка не пажадала, каб ён хадзіў у школу, былі для яго першымі і на доўгі час адзінымі ўражаннямі жыцця.

Вонкавая бязрадаснасць і адасобленасць ад свету марнай славы і пагоні за поспехам і ўдачай рана, можа нават, дачасна зрабіла яго адным з тых шматлікіх на Градчанах арыгіналаў, якія, несакрушальна пад ударамі часу вялі бяздзеяснае, замкнёнае існаванне дзівакоў, калі б аднаго разу ў ягоным жыцці не здарылася падзея, якая да глыбіні, грунту і асновы ўскалыхнула ягоную душу — падзея, такая прывідная і рэальная адначасова, што адным ударам разбурыла сцяну паміж яго ўнутраным і вонкавым светам і зрабіла з яго чалавека, якому ў моманты экстазу хітрасплёты дасціпнага розуму маглі здавацца дасяжнымі амаль без ніякай намогі.

Ён сядзеў паміж багамолак ў ружавых вяночках, яны прыходзілі і выходзілі, а ён не заўважаў гэтага ў атупенні доўгага адсутнага ўзірання ў дарасховішча, пакуль, нарэшце,

не ўсведамляў, што царква пусцела, а поруч з ім сядзеў — партрэт Паліксэны.

І так кожнага разу, усё тое самае, чым ён увесь час мроіў.

У такія моманты прорва паміж мрояй і рэальнасцю перакрывалася мостам; гэта доўжылася нейкую долю хвіліны, бо ўжо ў наступную ён ведаў, што бачыць перад сабою жывую юную дзяўчыну, але і таго кароткага моманту было даволі, каб стварыць таямнічым рычагам лёсу зыходны пункт для атакі, што патрабуецца, каб назаўсёды зашпургеліць жыццё чалавека з прадпісанага вагання на шлях разумавання ў бязмежныя светлы, у якіх вера горы варочае.

У атлуменні захаплення чалавека, які сілаю сваёй жарсці раптам бывае здольны зірнуць Богу ў твар, ён тады з узнесенымі рукамі кідаўся ніцма перад уцялесненым партрэтам са сваіх мрояў, заклікаў яе імя, абдымаў яе ногі, асыпаў яе рукі цалункамі — з трымценнем ад хвалявання патокам імклівых слоў казаў, хто яна ёсць для яго і што ён здаўна ведае яе, ні разу не бачыўшы жывою.

І дзікае, ненатуральнае каханне ахоплівала абаіх яшчэ ў царкве, у прысутнасці залачоных статуяў святых, як д'ябальская віхура стварала з раптоўна ачунялых прывідных сонмаў стагоддзямі застылых папярэднікаў шэраг жарсцепалкіх продкаў.

Быццам стаўся нейкі сатанінскі цуд, маладая дзяўчына, якая незадоўга перад тым спакойна і бесклапотна ўвайшла ў сабор, пакідаючы царкву, таксама ператварылася ў *духоўнае* падабенства сваёй прамаци, якая насіла такое самае імя, Паліксэна, а цяпер партрэтам вісела ў палацы барона Эльзэнвангера.

З таго часу яны пачалі сустракацца, як толькі выдавалася нагода, не ўмаўляючыся і не прапускаючы. Гэта было, нібыта яны знайшліся адно аднаму, кіраваныя толькі магічнай павабай іхняй палкасці, інстынктыўна, як у распаленых пажадай жывёл, якім не патрэбна ніякае папярэдняе паразуменне, бо яны разумеюць голас крыві.

Ніводнаму з іх у той час не здалося дзіўным, што выпадак звёў іх дарогі дакладна ў тую гадзіну, калі яны наймацней

прагнулі адно аднаго, а яму гэта азначала толькі пастаяннае, амаль заканамернае ўзнаўленне цуду, калі замест партрэта яе на сваіх грудзях ён раптам убачыў яе самую, як гэта, скажам, было ўсяго гадзіну таму назад.

Калі ён улавіў — гэтым разам напраўду — набліжэнне яе крокаў да вежы, яго мука і туга развеваліся, яны пабляклі, як успамін даўно перажытых пакутаў.

Ён ніколі не ведаў, калі яны былі адно ў аднаго ў абдымках, ці прайшла яна да яго праз муры як прымара, ці ступіла праз дзверы.

Яна была з ім, гэта было ўсё, што ён у такіх выпадках разумеў; што было да таго, паглыналася прорвай прамінулага з шалёнай хуткасцю, ледзь толькі адбывалася.

Так было і цяпер.

Ён убачыў, як у цёмнай раміне дзвярэй прасвятліўся яе саляны капялюшык з бела-блакітнай стужкай, пасля кінуты на падлогу — і адразу ўсё знікла: яе белая вопратка накрыла сабою стол у суседнім памяшканні, рэчы ляжалі раскіданыя па крэслах; ён адчуваў яе гарачую плоць, укусы яе зубоў на сваёй шыі, ён чуў яе палкія стогны — усё, што адбывалася, адбывалася спарней, чым ён мог яго асэнсаваць, нанізвалася з карцін, якія маланкава мяняліся: кожная больш аглушальная за папярэднюю. Ачмурэнне, аб якое разбівалася ўсякае ўспрыняцце часу.

Ці вымагала яна ў яго, каб ён пайграў ёй на скрыпцы?

Гэтага ён не ведаў — не мог успомніць, каб яна нешта тае будзь калі казала.

Ён толькі ведаў, што стаяў перад ёю выпрастаны, ягоныя сцёгны ахоплены яе рукамі, ён адчуваў, што сама смерць высмоктвала ягоную кроў з жылаў, што валасы ўставалі, скура халадзела і дрыжалі калені. Ён не мог больш думаць, думалася часам, што вось-вось заваліцца назад; пасля зноў прачынаўся ў той самы момант, быццам разбуджаны ёю, і чуў песню струнаў, крананых ягоным смыкам і ягонай рукою, але гэта ішло і ад яе, з яе душы, а не з ягонай, — песню, перамяшаную з жарсцю, страхам і жудою.

Амаль непрытомны, бязрадны, ён услухоўваўся, пра што яму распавядалі гукі, — у карцінах ён бачыў, як перад ім праходзіла ўсё тое, што сабе малявала Паліксэна, каб яшчэ падсцёбнуць шаленства пажады. Ён адчуваў, як яе думкі пераносіліся ў ягоны мозак, бачыў іх падзеямі, ператворанымі ў легенду, а пасля зноў велягурыстымі літарамі на каменнай скрыжалі: гэта была старая хроніка пра стварэнне карціны «Партрэт прабітага дзідай», як яна напісана ў «малой капэле» на Градчанах на памяць пра жахлівы канец таго, які адважыўся спакусіцца каронай Багеміі.

«І вось у аднаго рыцара з тых, якія былі пасаджаны на ражон, менавіта ў Барывою Хлавеца, ражон выйшаў з-паміж плячэй, а галава засталася цэлая; яна з вялікім пачуццём малілася да вечара, а ўначы ражон зламаўся напалам, менавіта каля задніцы, і вось з тою часткаю, якая тырчала ў ім, ён прайшоў на Градчаны і лёг на кучу гною. Раніцай ён устаў і ўвайшоў у дом каля царквы св. Банадыкта, дзе быў прыняты святаром з курыі пражскіх замкавых цэркваў і ў ягонай прысутнасці з вялікай руплівасцю паспавядаўся Госпаду Богу ў сваіх грахах і пры гэтым паведаміў, што без споведзі і прычасця да святых сакрамэнтаў, як гэта ўстаноўлена хрысціянскімі цэрквамі пад адным відам, ён ні ў якім разе не зможа памерці, таму ён, маючы моцную веру ў звычай, што ён ва ўсё дні свае ў славу Госпаду Богу Усемагутнаму абяцае ўзносіць песню «Авэ Марыя», і святой вечнагзеве ўгонар кароткую малітву кожнага дня і, значыцца, да часу таемнасці, што ён праз гэтую малітву і святой вечнагзеве пасылацьме малітву, каб, не прыняўшы святое вячэры, не паміраць.

Святар сказаў: дарагі сыне, скажы мне тую самую малітву, ён жа і пачаў, кажучы: Усемагутны Госпадзе Божа, я прашу, дазволь мне суцэшыцца малітвай тваёй пакутніцы св. Барбары, каб упакоіцца мне хуткай смерцю, а перад маім сконам далучыцца да святых сакрамэнтаў, таксама ж ахаваны ад маіх ворагаў, бачных а і нябачных, ахаваны ад ліхіх духаў, і каб урэшце мог быць пакліканы да вечнага жыцця, праз Хрыста, нашага Госпада і Збаўцу, аман.

Пасля гэтага святаром было ўчынена прычасце ад святых сакрамэнтаў, і таго ж смага дня ён памёр і, аплаканы людствам, быў пахаваны каля царквы св. Банадыкта».

Паліксэна пайшла, вежа як вымерла, шэрая пад мігатлівымі зоркамі глыбокай начы; але ў яе каменных грудзях трапятала малюсенькае чалавечае сэрца, гатовае разарвацца ад перанапоўненасці мілатою і ўрачыстым абяцаннем не спаць, не спачываць і лепш тысячакроць перацерпець мукі жажлівае кары ражном, чым памерці, не даўшы каханай найвялікшага, на што толькі здольная чалавечая воля.

Чацвёрты раздзел

У ЛЮСТРЫ

Цэлы тыдзень гер імператарскі лейбмедык Флогбайль не мог адысці ад злосці на самога сябе.

Візіт да багемскай Лізэлі капітальна сапсаваў яму настрой, і самае горшае пры гэтым было, што яго ніяк не пакідалі ўспаміны пра колішнія каханне да яе.

Віну за гэта ён клаў на лагоднае, палкае паветра траўня, які сёлета разбушаваўся раскашней, чым калі папярэдне, і кожнае раніцы марна ўзіраўся ў чыстае неба, а ці не аб'явіцца там хоць якая малюпасенькая аблачынка, якая суцішыла б жар бабінага лета ў яго старэчай крыві.

А можа, гуляш у «Спеху» быў перапярчаны? — казаў ён сабе, лежачы ўвечары ў ложку і, насуперак сваёй звычцы, не могучы заснуць, ён аднуць запальваў свечку, каб ясней бачыць гардзіну на акне, якая ў месяцавым святле кроіла яму самыя розныя прывідныя грывасы.

Каб неяк адвесці свае думкі ўбок, ён-такі нарэшце напад на вельмі адмысловую ідэю падпісацца на газету, але гэта толькі пагоршыла справу, бо як толькі ў яго паяўлялася цікавасць да будзь якога там артыкула, перад вачамі на ўсю даўжыню паласы на тым месцы ўзнікала пустая пляма, якая не запаўнялася шрыфтам нават тады, калі пад акуляры ён падкладаў яшчэ і пэнснэ.

Спачатку ён спісваў гэтыя сумныя праявы на свой страх перад хібамаі зроку, якія маглі, зрэшты, стацца вынікам пачатковай хваробы мозаку, пакуль гаспадыня дома ўрачыста не запэўніла

яго, што і самая бачыць тыя самыя мясціны ў газеце пустымі, з чаго ён спакваля заключыў, што перад ім выпадак умяшання цензуры, якая асланяе чыгача ад няправільных інфармацый.

Тым не меней у гэтых белых плямах сярод чорнага друкаванага тэксту з пахам карболкі заўсёды было нешта, што яго непакоіла. Менавіта таму, што ўнутрана ён заўсёды дакладна ўсведамляў, што газету браў у рукі толькі, каб не думаць пра колішнюю юную багемскую Лізэль, і кожнага разу, перагортваючы ліст, баяўся, што на другой старонцы зноў натыкнецца на пустоты, што замест узнёслых слоў перадавіцы — так бы мовіць, як удар па сваёй душэўнай заклапочанасці — убачыць агідныя рысы *старое* багемскае Лізэлі.

Свайму тэлескопу ён больш не давяраў — пры адным успаміне пра тое, як старая выскалілася яму ў лінзу, і цяпер у яго валасы дыбіліся — і хоць ён усё яшчэ зазіраў у трубу, каб самому сабе даказаць сваю адвагу, адбывалася гэта толькі пасля таго, як ён моцна сціскаў свае бездакорна белыя ўстаўленыя зубы.

Цэлымі днямі, як і раней, прыгода з акторм Зрцадлам складала аснову ягоных развагаў. Подумкі, каб яшчэ раз схадзіць і наведаць чалавека ў Новым Свеце, ён, зразумела, рашуча адкідаў.

Аднаго разу ў «Спеху» ён завёў гаворку з фон Шырндынгам, акурат калі той жаваў свіное вуха з хрэнам, і даведаўся, што Канстанціна Эльзэнвангера пасля той ночы як падмянілі і ён больш не прымае ніякіх візітаў; ён жыве ў вечным страху, што нябачны дакумент, пакладзены ў шуфляду самнамбулічным акторм, можа як рыхтык жа і аказацца ўсё яшчэ сапраўдным і мецьме вынікам пазбаўленне спадчыны правамі памерлага брата *Багуміла*.

— А чаму б і не? — сказаў Эдлен фон Шырндынг і незадаволена адарваўся ад таго свінога вуха. — Калі ўжо цуд адбыўся і людзі пад уплывам месяца трацяць вагу, дык чаму б не маглі і мёртвыя пазбаўляць спадчыны жывых? Барон мае паўнюткую рацыю, калі дапускае да шуфляды, не праверыўшы папярэдне, — лепш ужо быць дурным, аніж нешчаслівым.

Гер лейбмедык, хоць і згадзіўся з такім поглядам, але толькі з ветлівасці. Ён, у сваю чаргу, ні ў якім разе не хацеў забываць пра мазгавую шуфляду, у якой ляжала справа Зрцадлы, і шмат калі пры кожнай зручнай нагодзе ён капаўся ў ёй.

Трэба неяк уначы заглянуць у «Зялёную жабу», можа, сустрэну хлопца там, рашыў ён сабе, калі ўся справа зноў усплыла ў галаве. Лізэль — праклятая ведзьма, увесь час прыходзіцца думаць пра гэтую бабу! — такі ж бо сказала, каб ён пацягаўся па шынках.

Яшчэ таго ж самага вечара, перш чым легчы і рашыўшы выканаць свой план, ён зноў моцна зашпіліў ужо папушчаныя падцяжкі, прывёў у парадак усё астатняе ў сваім туалете і адправіўся, сцёршы з твару заклапочанасць (каб далёкія знаёмыя, якіх ён мог-такі сустрэць такою позняй парсю, не падумалі пра яго чаго благога), на Мальційскую плошчу, дзе, у атачэнні старашанобных палацаў і кляштараў вяла сваё прысвечанае Бахусу начное існаванне «Зялёная жаба».

З часу, як выбухнула вайна, ні ён сам, ні ягоныя сябры не наведвалі ўстанову, а тым не меней сярэдняя памяшканне стаяла пустое, рэзерваванае за панамі, быццам гаспадар, пахілага веку гер з залатымі акулерамі і зычлівым сур'ёзным тварам натарыуса, які ні пра што іншае не думае, як толькі нястомна дбае пра захаванасць грошай па апецы, не рызыкаваў распарадзіцца інакш.

— Эксэленцу заўгодна? — спытаўся «натарыус» з дружалюбнай іскрынкай у шэрых вачах, калі гер імператарскі лейбмедык сеў. — О, сённяя пляшачку «Melniker», чырвонага? Разліву чатырнаццатага года?

Са скрытам малпы «пікола», малодшы кельнер, паставіў на стол пляшку мельнікера 1914 года, якую ён яшчэ па папярэднім «натарыусавым» заказе «шэптам» прынёс і трымаў за спінай, пасля чаго абодва, глыбока пакланіўшыся, зніклі ў нутробіне «Зялёнай жабы».

Памяшканне, у якім гер імператарскі лейбмедык заняў месца на чале накрытага белым абрусам стала, складалася з выцягнутага доўгага пакоя з «абапал занавешанымі парт'ерамі праходамі ў суседнія пакоі і вялікага люстра на

дзвяхах, у якім пры выпадку і патрэбе можна было бачыць, што робіцца ў суседзяў.

Незлічонасць на сценах алейных карцін з выявамі высокіх чыноў усіх часоў і класаў без ніякага сумнення сведчыла пра высокую лаяльную настраёнасць гаспадара, пана Вэнцаля Бздынка — з павышэннем тону на «Бзд» — і адначасова развейвала бессаромныя божбы пэўных паклёпнікаў што да гаспадара, які замаладзь нібыта быў піратам.

У «Зялёнай жабы» было свайго роду гістарычнае мінулае, бо менавіта ў ёй, у «Жабе», павядалася, у 1848 годзе якраз і выбухнула рэвалюцыя — ці тое яно з прычыны пракіслага віна, якое падаваў тадыташні гаспадар, ці тое з іншых прычын, і гэта вечар у вечар было тэмай дыскусій за рознымі сталамі.

Тым вышэй трэба было паставіць у заслугу геру Вэнцало Бздынку, які не толькі сваімі выдатнымі напоямі, але і пачэснай учты вартай выглядам і высокай маральнай сур'ёзнасцю, якою ён нават у познія начныя гадзіны ніколі не папускаўся, умеў так грунтоўна адвесці ад сваёй установаы благую славу, што нават замужня жанчыны — натуральна з мужамі — надзіліся там павячэраць. Прынамсі, у пярэдніх пакоях.

Гер імператарскі лейбмедык, заглыблены ў роздум, сядзеў за пляшкай мельнікера, у чэраве якое гарэла рубінава-чырвоная іскра ад святла лямпы на стале.

Кожнага разу, падымаючы вочы, ён бачыў у люстры на дзвяхах другога імператарскага лейбмедыка, і за кожным разам, як ён рабіў гэта, яму прыходзіла да галавы, як яно, зрэшты, усё-такі ў вышэйшай ступені цудоўна, што ягоны брат у люстры піў левай рукою, тым часам як сам ён, асабіста, паслужаўся правай, і што той дваінік, намерся ён кінуць яму срэбраны пярсцёнак-пячатку, мог бы насіць яго толькі на правым, замест каб на левым безыменным пальцы.

Адбываецца пры гэтым нейкае дзіўнае пераварачэнне, сказаў сабе гер лейбмедык, якое, шчыра кажучы, мае рабіць на нас застрашальнае ўражанне, калі б мы з маладых сваіх гадоў не прывыклі бачыць у гэтым нешта самасабоюяснае... Гм. Дзе, у якім месцы памяшкання мела адбывацца гэтае

пераварачэнне?.. Ну так, канечне: у адным і толькі адным матэматычным пункце, дакладна сказаўшы... Даволі дзіўна, што ў такім малюпасенечкім пункце магло адбывацца так пачварна шмат усяго ўсялякага, нават больш, чым у ёмістай прасторы!

Нейкае неазначальнае адчуванне вусцішнасці пры думцы, што калі ён даследуе прэцэдэнт глыбей і пашырыць закон, які ў ім праяўлены, на іншыя з'явы, дык прыйдзе да жахлівай высновы, што чалавек увогуле няздолны нешта там распачаць паводле сваёй усвядомленай волі — будучы, бадай, толькі недарэчнай машынай нейкага загадкавага пункта ў сваім нутры, — змушала яго трымацца далей ад такіх выкрутаў глузду.

Але каб наноў не спакусіцца, ён рашуча ўкруціў кнот у лямпе і гэтым самым зрабіў адлюстраванне раз і назаўсёды нябачным.

І адразу на рэфлектуючай паверхні з'явіліся часткі суседніх пакояў — то правыя, то левыя, гледзячы ў які бок паварочваўся гер імператарскі лейбмедык.

Абодва бакі былі пустыя.

У адным стаяў багата накрыты стол з крэсламі вакол, у другім, ушыкаваным і дагляданым у барочным стылі пакойчыку, нічога, апроча канапы з плюшавай абіўкай і лёгкім, як бы паветраным, столікам перад ёю.

Несамавітая журбота агарнула гера імператарскага лейбмедыка, калі ён угледзеў усё гэта: перад ім зноў з усімі падрабязнымі далікатнасцямі паўстала салодкая пастаральная сцэнка, якою ён шмат, шмат гадоў таму назад цешыў неспатольныя вочы і якую з бегам часу зусім быў забыў.

Ён успомніў, што занатаваў гэтую прыгоду ў сваім дзёніку, але як яно сталася магчымым, што гэта далосся зрабіць у скупых сухіх словах?.. Няўжо сапраўды я быў тады такі цвярозы чалавек, скрушліва пытаўся ён у сябе, альбо ж, можа, мы тым больш набліжаемся да сваёй душы, чым бліжэй падыходзім да магілы?

Там, на канапе, юная Лізэль з вялікімі палкімі, як у газелі, вачыма ўпершыню стала ягонаю каханкай.

Ён міжволі зірнуў на прыцененае люстра, ці не было там

яшчэ і яе... Але не, цяпер ён трымаў гэтае люстра, у якім захоўваецца яе вобраз, у сабе; тое, каля дзвярэй што, было толькі несучышальнае шкло, якое нічога не памятала.

У яе за паяском быў букецік чайных ружаў — тады... Раптам ён пачуў водар кветак, быццам яны былі перад ім.

Ёсць нешта духавіднае вакол успамінаў, калі яны зноў ажываюць! Яны выплываюць, быццам з малюсенькай кропачкі, расцягваюцца, раптам паўстаюць у пакоі — яшчэ прыгажэйшыя і сучаснейшыя, чым калі былі сабою.

Дзе цяпер тая карункавая хусцінка, якую яна, каб не закрычаць пад жарам ягоных абдымкаў, так апантана кусала! «Л. К.» — яе манаграма — было на ёй — Лізэль Кошут; яна была з таго тузіна хусцінак, якія ён падарыў ёй; раптам ён успомніў нават, дзе іх купіў і аддаў вышыць спецыяльна для яе, — крамка сама паўстала перад вачыма.

Чаму я не напросіў перападарыць яе мне? Цяпер вось нестае толькі ўспаміну — альбо — ён жажнуўся — можа, закінула ў свае лахманы як падранае рыззё. А я... я сяджу тут у цемры... адзін са сваім мінулым. Ён зірнуў убок, каб ужо больш не бачыць канапы. Якое ж такі жажлівае люстра гэтая наша зямля — яна спакваля, памалу брыдзіць і лядалчыць вобразы, якія сама ж і стварае, перш чым яны знікаюць.

Паявіўся багата засланы стол.

«Натарыус» бясплумна пахаджаў ад аднаго крэсла да другога, каб, як робіць гэта мастак, у розных ракурсах зафіксаваць, ці дастатковае для карціны агульнае ўражанне, і падаваў піколу маўклівыя знакі, куды паставіць ахаладжальнікі пад шампанскае.

Звонку пачуліся галасы і смех, у пакой уваліўся цэлы гурт нейкага панства, большасць у смокінгах, з гваздзікамі ў пяцельках. Амаль ці не ўсе — людзі маладыя, па нейкіх прычынах невайсковаабавязаныя альбо запаснікі, — толькі адзін, відаць, завадатар, дародны жыццярадасны з выгляду мужчыніска, гадоў пад шэсцьдзесят з мяккім вострым чараўцом, у канцылярскай камізэлі, з гадзіннікам на залатым ланцужку, у непрасаваных штанах, астатнія — так званыя харты.

Пікола пабраў капелюшы, лёскі і плашчы, аж схваўся пад усім гэтым, як уючыны мул.

Адзін мужчына напаследак нахлабучыў яму на галаву цыліндэр.

Пасля ўсё гэта нейкі час у поўным маўчанні пасядзела над вывучэннем меню.

«Натарыус» з абавязальнай мінай на твары пацёр рукі, быццам умінаючы ўсярэдзіну шарыка сваю запабеглівасць.

— Ах, чарапахавы суп «Моктуртле», — згаркавіў адзін, апускаючы манокль, — «мок» — гэта панцыр, а «туртле» — жаба. Чаму не напішучь проста — суп з панцырных жаб? Божа, пакарай Англію! Мне падсоўваюць сапраўдны чарапахавы суп.

— Вальтэрскот... э-э, мне таксама, — уставіў другі, астатнія зарагаталі.

— Панове, панове, бэ-э, — залепятаў вясёлы пажылы чалавек, устаў, заплюшчыў вочы і ўжо быў хацеў, склаўшы губы ў трубочку, пачаць спіч, пры гэтым замест уступу ён выпцягнуў з рукавоў зашпіленыя манжэты. — Панове, бэ-э... бэ-э, — але не выдабыўшы з-пад гэтага «бэ-э» нічога людскага, ён нарэшце асеў, так і не справіўшы сваёй місіі, але з усімі азнакамі задавальнення з таго, што, прынамсі, хоць такі пачатак яму ўдаўся.

Добрых паўгадзіны імператарскі лейбмедык не пачуў у сабе ніякіх іншых духоўных азарэнняў: кампанія занадта ўтрызлася ў спажыванне ўсіх магчымых смакаў і прысмакаў; ён глядзеў на піколу, які ў суправаджэнні «натарыуса» пасоўваў невялічкі нікеляваны на калёсіках столік, на якім на каласніку над полымем спіртоўкі смажыўся барановы сцягняк, і заўважыў, як спрытна і па-мастацку разбіраў той выдыгант з маноклем смажаніну і буркліва запэўніваў застольнікаў, што яны жалю вартыя абываталі, якія толькі таму сядзяць штыўна, а не ракам, як сабакі, толькі таму, бачыце, што пры поўным асвятленні ім на іншае не стае адвагі.

Малады панок наогул, здавалася, задаваў тону ва ўсім, што да мастацтва спажывання лагодкаў; ён заказваў самыя вар'яцкія смакошчы, якія толькі можна было прыдумаць —

падсмажаныя на свіным лоі долькі ананаса, падсоленыя суніцы, гуркі ў мёдзе, — у дзікіх спалучэннях, як гэта яму заварочвала ў галаву сказаць, і нядбалая з гаркавінай манера гаварыць, якая не дапускала ніякага пярэчання, з якою ён рабіў выбар і абгрунтоўваў яго з глыбокім дыктатарскім сур'ёзам — «рроўна ў адзінаццаць чалавек гонарру павінен есці яйкі», альбо «самы смачны свіны шмалец атрымае чалавечая брыжэйка жывою» — была такая гратэскава-камічная, што імператарскі лейбмедык момантамі не мог стрымаць ухмылкі.

Традыцыйная аўстрыйская з забойчай фанабэрыяй пераймальна самасабоюзразумеласць, а яшчэ і здольнасць успрымаць так званы жыццёвы сур'ёз па-кавалерску як школьнае майстэрства, усё гэта было ў яго перад вачыма і прычаравала ў памяць эпізоды з маладосці.

Калі сам ён ніколі не тачыўся ў такія гасціны, дык усё-такі адчуваў, што тут, насуперак усяму, выяўлялася ў самай глыбокай сутнасці нешта агульнае з тым, што жыло і ў ім: жлукціць піва і пры гэтым заставацца да апошняй драбіначкі аўстрыйскім арыстакратам — мець веды і ўмеласць, але лепей хаваць гэта за блізірам блазенства, быццам яно ўсё ў неаднаведным месцы выстаўлялася б нязграбна, як «вечны» гімназіст, які праз дрэннае школьнае выхаванне ва ўсіх сваіх якасцях зрабіўся безгустоўным чалавекам.

Паступова гасціна набывала характар дзіўнай, проста зверх меры камічнай агульнай папойкі.

Ніхто больш не зважаў на суседа — кожны жыў, так бы мовіць, толькі ў свой нахрап.

Княскі генеральны дырэктар цэнтральных памесцяў д-р Гіяцынт Браўншыльд (такім жыццярэдасны пахілага веку панок, не дужа падпіты, прадстаўлены быў піколам) падняўся на крэсла і адтуль, сярод безлічы следзяў, сказаў складзеную з адных «бэ-э» апалогію «вашай светласці, вашым найміласцівейшым патронам і хлебадаўцам», прычым пасля кожнага доўгага сказу даўгавязы «выдыгант» з маноклем выхукваў на грудзі колца цыгарэтнага дыму — ордэн, так бы мовіць.

Тым, што пан княскі генеральны дырэктар пры такіх нагодах не падаў з крэсла ад страты раўнавагі, ён павінен заўдзячаць абачлівасці «натарыуса», які — як святы Зігфрыд шапкай-невідзімкай у караля Гунтара — стаяў за ім і сачыў, каб сіла прыцягнення зямлі не паганьбавала яго высокасці.

Другі пан сядзеў на падлозе, па-турэцку склаўшы ногі, як факір, з застылым на носе позіркам і балансуючы на цемеці коркам ад шампанскага і, мабыць, уяўляў сябе індыйскім закліначом, тым часам як другі — папярэдне сусед па стале, — намыліўшы падбародак крэмам з торта, намагаўся, гледзячыся ў кішэннае люстэрка, пагалаціца нажом на гародніну.

Трэці выставіў перад сабою цэлы строй чарак з рознакаляровымі лікёрамі і рабіў, як усім бажыўся, кабалістычныя вылічэнні — у якой паслядоўнасці меўся іх піць.

А там яшчэ адзін стаяў, а зусім жа таго не заўважаючы, што левай нагой у лакіраваным чаравіку ўступіў у вядзерца з лёдам для ахалоды шампанскага, жангліраваў талерачкамі-парцаліанкамі, ловячы іх з незвычайнай жвавасцю і спрытам, і, калі чарапкі апошняй разляцеліся па падлозе, скрыпучым голасам зацягнуў старую студэнцкую песеньку:

*Цаглі-начы-ка
так рэдка агна,
бо служыць грамадскай карысці,
калі ж бо агна,
дык, пэўна ж, яна
ляжыць забытая кімсьці.*

І тады ўсе мусілі, пікола таксама, — ну, павінны былі, прынамсі, падцягваць прыпеў:

*Дурасць,
дурасць,
ты мая ўцеха!
Дурасць,
дурасць,
ты мой гумор!*

І як толькі яно так склалася, што рыхтык сярод усяго гэтага п'янага вэрхалу перад ім і як з зямлі вырас актор Зрцадда, засталася імператарскаму лейбмедыку поўнай загадкай.

«Натарыус» таксама спачатку не змеціў яго прысутнасці, а таму ягоныя грубыя і рэзкія знакі, што вось ён можа тут жа з ходу сысці, дайшлі запозна альбо, можа, проста засталіся незаўважанымі, а выводзіць чалавека сілком здавалася рызыкаўна, бо ў такім разе генеральны дырэктар цэнтральных памесцяў напэўна ж гримнуўся б са свайго цыркавага крэсла і скруціў бы сабе карак яшчэ да аплаты рахунка.

Першы сярод гасцей, хто згледзеў дзіўнага прыходзьку, быў «факір».

Ён у жудасці ўскочыў і ўтаропіўся на таго, жалезна перакананы, што ў выніку ягоных медытацый перад ім зматэрыялізавалася астральная постаць з таго свету з намерам скруціць яму вязы.

Выгляд актора і праўда ж меў у сабе нешта агідна-стрхотлівае; гэтым разам ён быў без грыву, так што яго жоўтая пергаментная скура праступала яшчэ больш рэльефна, а запалыя вочы пазіралі з яе, як завялыя чорныя вішні.

Большасць кампаніі ўжо досыць многа перабрала, каб вось так проста згопалу ўразумець дзіўнасць здарэння, і асабліва пану генеральнаму дырэктару цэнтральных памесцяў адняло ўсякую здольнасць здзіўляцца, таму ён толькі дабрадушліва выскаляўся і, думаючы, што гэта нехта з яго новых сяброў явіўся, каб сваёй прысутнасцю аздобіць застольнасць, злез з крэсла прывітаць прывіднага прыхадня братэрскім палункам.

Зраццалі, не змаргнуўшы, падпусціў яго да сябе.

Здавалася, як і тады ў палацы барона Эльзэнвангера, ён быў у глыбокім сне.

І толькі калі гер дырэктар нахіліўся да яго вельмі блізка і, мармычучы сваё вечнае «бэ-э, бэ-э», развёў рукі, каб прыняць яго на свае грудзі, ён рэзка ўскінуў галаву і паглядзеў на яго варожа.

Што разыгралася адразу пасля гэтага, адбылося так манкава і так апаламіла, што імператарскі лейбмедык Флюгбайль першым момантам падумаў, што вобраз у люстры падмануў яго.

П'яны гер дырэктар усё яшчэ не расплюшчваў вачэй — толькі ледзь-ледзь раза... (за некалькі крокаў ад актора)

...мкнуў, як твар актора таксама ператварыўся ў мёртвую маску, такі стаў жудасны сваім выразам, што гер імператарскі лейбмедык ў сваім зацененым пакоі міжволі ўскочыў і ўтарыўся ў люстра.

Выгляд трупна скажонага аблічча ўразіў дырэктара, як удар паміж буркалаў.

Увесь хмель як рукой зняло, імгненна, але тое, што вымалявалася ў ягоных рысах, здалося нечым большым, чым просты страх. Ноздры ягоныя адразу абвастрыліся, расцягнуліся, быццам у чалавека, які знячэўку ўдыхнуў атупляльнага эфіру — ніжняя сківіца расслаблена адвісла, знатужаная верхняя губа пабялела, паднялася, агаліўшы зубы, а шчокі, попельна шэрыя і як бы ўцягненыя, усмактаныя, пабеглі круглымі сіне-чырвонымі плямамі; нават рука, якую ён выцягнуў, нібы баронячыся, выразна паказвала пульсаванне крыві і пабялела як снег.

Некалькі разоў ён дзіка абмахнуўся рукамі вакол сябе, пасля ў горле ў яго як бы заклекатала, і ён упаў.

Гер імператарскі лейбмедык адразу ўсёк, што тут ужо ніякая ўспамога не патрэбна, тым не меней ён ахвотна падскочыў бы да няшчаснага, калі б яму не перашкодзіў агульны кавардак.

Праз некалькі хвілін мёртвага пад лямант сяброў і гаспадара вынеслі; стол і крэслы ляжалі перавернутыя, з разбітых бутэлек лужынамі расцякалася па падлозе чырвонае віно і шумнае шампанскае.

Нейкае імгненне суцэльнай нерашучасці, што ж рабіць, аглушаны здарэннем, якое ў жахлівай сваёй рэальнасці і ўсё ж схематычнае і нерэальнае, бо ўбачанае толькі ў люстры, разыгралася перад ім, першай яго подумкай было: а дзе ж Зрцадла?

Ён увамкнуў электрычнае святло і адхіснуўся.

Актор стаяў проста перад ім — як кавалачак пакінутай цемры ў сваім чорным талары, нерухома, здавалася, зноў жа ў самым глыбокім сне, як перад тым, калі на яго рушыў п'яны.

Імператарскі лейбмедык чэпка трымаў яго на воку, кожны момант цвяроза і з халоднай крывёю гатовы да любой новай

жахлівай дзіўнаты — але не здарылася нічога: чалавек не варушыўся — як пастаўлены на ногі труп.

— Чаго вы тут шукаеце? — спытаўся ён коратка загадным тонам і з напружанай увагай паглядзеў на жылы на шыі ў актора; але каб хоць лёгкі намёк на пульсацыю. — Хто вы такі?

Ніякага адказу.

— Як вас завуць?

Ніякага адказу.

Імператарскі лейбмедык задумаўся; пасля чыркнуў запалку і пасвяціў лунатыку ў вочы.

Зрэшкі, ледзь адметныя ад глыбокага цёмнага ірыса, былі шырока адкрытыя і зусім не рэагавалі на яркія ўспышкі запалак.

Ён схашіў абвіслую руку за локаць: пастукванне — калі яго наогул можна было адчуць, калі гэта было не ўяўленне, — такое пяшчотнае і павольнае, быццам рэха заповаленага ўдару гадзінніка на сцяне, а не жыццёвасць. Р-раз — д-два — т-тры — ча-тыры... Самае большае пяцьдзесят удараў у мінуту.

Напружана лічыў імператарскі лейбмедык далей — і зноў уголас рэзка спытаўся:

— Хто вы?.. Адказвайце!

І тут, раптам, пульс у актора шалёна застукатаў, падскочыў з пяцідзесяці да ста дваццаці. Пасля шыпячы гук, гэта было насавое дыханне.

Быццам нябачнае існаварухненне з атмасферы ўлілося ў яго, раптам у актора заблішчалі вочы і нявінна ўсміхнуліся імператарскаму лейбмедыку. У ягонай паставе ўзнікла нешта мяккае, саступліва-паддатнае, і праз застылы выраз твару прабілася нейкая дзіцячая гульня мімікі.

Імператарскі лейбмедык спачатку быў падумаў, што ў самнамбуле прачнуўся здаровы чалавек, і прыязна спытаўся:

— Ну, скажыце мне, хто вы, зрэшты, та... — але слова сканала на вуснах: гэтая рыска вакол губоў у чалавека! — (цяпер, цяпер яна праступала выразней і выразней) — і гэты твар! Гэты твар! — Зноў яму стукнула ў галаву, як тады ў Эльзэнвангера, толькі яснай і больш выразна: гэты твар ён ведаў... ён часта, часта бачыў яго. Несумненна.

І спакваля, зусім павалютку, быццам з памяці адшалушвалася нейкая луска, ён успомніў, што, мусіць, — магчыма, упершыню ў жыцці — бачыў яго на блішчатым прадмеце, на срэбнай талерцы, мабыць, аж нарэшце з усёй яснасцю ўсвядоміў: так і ніяк інакш павінен быў выглядаць ён сам у дзяцінстве.

І хай скура, з якое ён выглядаў, была старая і маршчыністая, а валасы сівыя, затое выраз маладосці праз старасць прасвечваўся на святло — тое неспасцігальнае нешта, якога не можа ўхапіць і ўтрымаць ніводзін мастак на свеце.

— Хто я? — вырвалася з вуснаў актора.

Імператарскаму лейбмедыку здалася, быццам ён пачуў свой голас адтуль, з таго часу; і хоць голас быў дзіцячы, але разам з тым і голасам старога — дзіўнае дваякае гучанне, быццам гаварылі дзве глоткі: адна — з мінулага, голас ішоў здалёк, другі — з часу вось якраз цяперашняга, — як водгулле зямлі, і яно надавала гучнасці першаму.

І тое, што яны казалі, было сумесцю з дзіцячай нявіннасці і пагрозлівай сур'ёзнасці старога чалавека.

— Хто я? Ці ёсць на свеце, як свет стаў, такі чалавек, хто меў бы станоўчы адказ на гэтае пытанне? — Я нябачны салавей, які сядзіць у клетцы і спявае. Але не ў кожнай клетцы дрыжаць пруты, калі ён спявае. Як часта я заводзіў у табе песеньку, і табе хацелася слухаць мяне, але ты ўсё жыццё быў глухі. Нішто ў цэлым сусвеце не было табе такім блізкім і ўласцівым, як я, а цяпер ты яшчэ пытацімешся, хто я такі! А хто ж, ты думаў, я такі? Сяму-гаму чалавеку ягоная душа часам робіцца такою чужою, што ён падае мёртвы, як толькі настае момант, калі ён бачыць яе. Ён больш яе не пазнае, яна здаецца яму галавою Медузы; у яе аблічча ягоных бліжніх учынкаў, і ён тайна баіцца, што яны запэцкалі ягоную душу. Маю песню ты можаш пачуць, толькі калі сам ёй падпяеш. Той, хто не чуе песні сваёй душы — злачынец супроць жыцця, супроць людзей і супроць самога сябе. Хто глухі, той і нямы. Бязвінны, хто ўвесь час чуе песню салаўя, а нават калі ён забіў бацьку і маці.

— Што я павінен пачуць? Як я павінен слухаць? — пытаўся

імператарскі лейбмедык, у сваім здзіўленні зусім забываючы, што мае перад сабою сябе самога, несвядомага, можа нават вар'ята.

Актор не глядзеў на яго і гаварыў далей абодвума галасамі, якія так дзіўна перасякаліся, узаемапранікаліся і дапаўняліся:

— Мая песня — гэта вечная мелодыя радасці. Хто не ведае радасці — чыстай беспадстаўнай радаснай пэўнасці, беспрычыннай: я, гэта я, хто быў, ёсць і заўсёды будзе, — хто зграшыў супраць Духа Святога.

Перад бляскам радасці, якая прамяніцца ў грудзях, як сонца на ўнутраным небе, адступаюць здані цемры, якія суправаджаюць чалавека як прывіды ўчыненых і забытых злачынстваў у папярэднім жыцці і завязваюць ніткі яго нага лёсу. Хто гэтую песню радасці чуе і спявае, той знішчае наступствы колішняй віны і ўжо больш віну на віну не грувасціць.

Хто не можа радавацца, у кім сонца памерла, — як магло б у ім быць такое святло?

Нават нячыстая радасць бліжэй да святла, чым змрочная, панурая сур'ёзнасць.

Ты пытаешся, хто я такі? Радасць і Я — тое самае. Хто не ведае радасці, той не ведае і свайго Я.

Самае глыбокае ўнутранае Я ёсць пракрыніца радасці, хто не моліцца на яе, той служыць пеклу. Ці ж не напісана: «Я — Гасподзь, Бог твой; ты не павінен мець іншых багоў каля мяне»?

Хто не чуе песні салаўя і не спявае, той не мае свайго Я; ён зрабіўся мёртвым люстрам, у якое ўваходзяць варожыя дэмань і блукаюць, — бадзяжны труп, як месяц на небе са сваім пагаслым агнём.

Паспрабуй толькі і парадуйся!

Так чалавек, які спрабуе, спытаўся б: з чаго ж мне радавацца? Радасці не патрэбна падстава, яна вырастае сама з сябе, як Бог; радасць, якой патрэбна прычына, — не радасць, а прыемнасць.

Так сёй-той-іншы хоча адчуваць радасць, а і не можа ж — і тады ён наракае на ўвесь свет і свой лёс. Не задумваецца:

сонца, якое амаль забылася свяціць, як бы яно магло сваімі першым слабенькім свяцельцам прагнаць сонмішча зданяў тысячагадовай ночы? Што чалавек праз усё сваё жыццё злачынна глуміў у сабе, тое ўжо не паправіш за кароценькае імгненне!

А ў каго ўсялілася радасць беспрычинная, той мае жыццё вечнае, бо ён паяднаны з «Я», якое не ведае смерці, — той заўсёды ў радасці, будзь ён хоць сляпы, хоць калека. Але радасць хоча, каб людзі вучыліся радавацца, яна хоча, каб яе прагнулі, але тое, чаго людзі дамагаюцца прагай, — не ёсць радасць, а — толькі нагода на радасць.

Яны прагнуць яе, а не радасці.

Як дзіўна, разважаў імператарскі лейбмедык, вось са мною гаворыць маё ўласнае Я з чужаварожага чалавека, пра якога нават не ведаю, хто ён і што ён такое. — А ці пакінула яно мяне, ці не зрабілася яно цяпер *ягоным* Я? Калі б яно было так, я сам больш не мог бы думаць! Ці можна жыць, не маючы свайго Я? Поўнае глупства, раздражнёна капаўся ён у сваіх думках, моцнае віно ўдарыла мне ў галаву.

— Вы маеце гэта за дзіва, эксэленц? — пакепліва спытаўся актор раптам змененым голасам.

Цяпер ён у мяне ў руках, падумаў лейбмедык злосна, як бы азіраючы пры гэтым нязвыкласць сітуацыі, што той другі прачытаў у ягоных мазгах, нарэшце-такі камедыянт скідае маску! Але ён зноў памыліўся.

Зрцадла выпрастаўся на ўвесь рост, цвёрда паглядзеў яму ў вочы і правёў далоняй па гладка паголенай верхняй губе, быццам там раслі пышныя вусы, пачасаў губу і апусціўся пальцамі да куточкаў вуснаў.

Гэта быў натуральны, просты рух, як старая спанатра, але ён быў такі драстычны, што гер імператарскі лейбмедык быў уражаны і нейкі момант думаў нават, што бачыць тыя вусы.

— Па-вашаму гэта дзіўна, эксэленц? Вы сур'ёзна лічыце, што людзі, якія звычайна швэндаюцца па вуліцах, маюць сваё Я? — У іх няма нічога, кожны момант яны апантаныя іншым прывідам, які грае ролю Я. — І ці ж эксэленц не перажываюць кожны дзень, што вашае Я пераносіцца на іншых людзей?

Ці эксэленц ніколі не заўважалі, што людзі непрыветлівыя з вамі, калі вы думаеце пра іх непрыветліва?

— Гэта можа быць ад таго, — запырэчыў лейбмедык, — што з твару чыгтаецца, прыветліва ці непрыветліва чалавек думае.

— Так, так, — вусаты фантом зласліва ўсміхнуўся. — А ў сляпога? Як з ім? Ён што, таксама чыгтае па твары?

Ён заўважае патоне гаворкі, хацеў запырэчыць імператарскі лейбмедык, але падавіў у сабе гэта жаданне, бо сэрцам адчуў, што той мае рацыю.

— Розумам, эксэленц, можна ўправіць усё чыста. Нават калі розум не надта востры і бльгтае прычыны з вынікамі. Не совайце, зрабіце ласку, галаву ў пясок, эксэленц! Страусіная палітыка не пасуе пінгвіну.

— Але ж сораму ў вас няма, хлопча! — закіпеў імператарскі лейбмедык, аднак фантом не даў збіць сябе з панталыку:

— Лепей, хай не будзе ў мяне сораму, чым быць такім, як вы, эксэленц. Ужо ці не думаеце вы, што не было бессаромнасцю вашэці, пане, калі вы хацелі, з акулерамі навукі на носе, праверыць запычатанае жыццё «лунатыка»? Калі вам не дагаджае гэта, эксэленц, спакойна дайце мне па мордзе, як што вам гэта паможа, але раней зрабіце ласку, падумаіце: мяне вы не зловіце! Самае большае — небараку Зрцадлу. І, бачыце, падобны на гэта і сам выпадак з «Я». Калі вы паб'яце электрычную лямпу, дык вы што ж, думаеце, што гэтым самым вы знішчылі электрычнасць? Перад гэтым вы спыталіся, альбо, лепей сказаўшы, *падумалі* сабе: ці не пакінула мяне маё Я і ці не перакінулася да актора? — Я адказаў вам на гэта: сапраўднае «Я» пазнаецца толькі па *дзеянні*. Яно не расцягваецца, не расшыраецца; і таму, што гэта так, расцягненасць ўсюды, над усім. Вы разумееце: над-усім! Яно стаіць «над» «усім» — яно прысутнае ўсюды.

Вас не павінна здзіўляць, што ваша так званае ўласнае Я праступае з іншых больш выразна, чым з вас саміх. Вы, на жаль, як амаль усе людзі, змалку запалоненыя памылковай ілюзіяй, бо прымаеце за сваё «Я» вашае цела, вашыя пачуцці, вашае ўменне мысліць альбо, бог яго ведае што там яшчэ, а таму ў вас няма аніякага ўяўлення пра тое, што та-

кое, зрэшты, ёсць вашае «Я». Я прасякае чалавека *наскрозь*, таму ў мысленні трэба перавучацца, каб знайсці сябе зноў у сваім Я. Вы «вольны муляр», эксэленц? Не? Шкада. Калі б вы ім былі, ведалі б, што ў некаторых ложах «брат», калі прыходзіць яму час рабіцца «майстрам», павінен уваходзіць у святасць майстэрства *задам наперад*. І каго ж ён там знаходзіць? Нікога! Калі б ён знайшоў там кагосьці, гэта было б «Ты», а не «Я». Я — гэта сам майстар! Калі чалавек вось тут, перад мною, — нябачны вышэйшы настаўнік, вы маглі б цяпер папыгацца ў мяне пэўных доказаў, эксэленц, — што ён мне выкладае, не будучы пры гэтым запрошаны мною на гэтую місію!? Супакойцеся, эксэленц; я тут, бо ў вашым жыцці настаў патрэбны момант. Да некаторых ён увогуле ніколі не прыходзіць. Зрэшты, сам я ніякі не вышэйшы настаўнік. Гэта не па мне. Я — манджур.

— Хто вы?

— Манджур, з кітайскай імперыі. З Сярэдзіннай імперыі. Як вы лёгка маглі б зразумець па маіх доўгіх вусах. Царства Сярэдзіны ляжыць на ўсход ад Градчанаў. Нават калі б вы маглі адважыцца пайсці на па той бок Влтавы ў Прагу, дык нават адтуль заставаўся б ладны эклектычны кавалак да Манджурыі.

Я ні ў якім разе не мёртвы, як вы, мабыць, можаце заключыць з тых абставінаў, што я паслугуюся цэлам пана Зрцадлы як люстрам, каб тут выстаўляцца перад вамі, наадварот: я — жывы. У глыбіні Ўсходу акрамя мяне ёсць яшчэ — жывыя. Але не спакушайцеся дужа, што вы на ваших дрожках і жарабцы Карлічку з'ездзіце ў Царства Сярэдзіны, каб там «бліжэй пазнаёміцца са мною! Царства Сярэдзіны, у якім мы *жывём*, гэта царства «сапраўднай» сярэдзіны. Гэта цэнтр зямлі. Вы разумеце, пра што я?

Ён выскаляецца, ён смяецца з мяне? недаверліва думаў гер імператарскі лейбмедык. Калі ён мудрэц, дык чаму гаворыць так блазнавата?

Твар у актора ледзь прыкметна ўсміхаўся.

— Канечне, эксэленц, дурань ён і ёсць толькі дурань. Хто ў гумары не здольны адчуць сур'ёзнасці, той таксама

няздольны з гуморам разгледзець фальшывую сур'ёзнасць, якую капрызнік накідае на так званую мужчынскасць, такі чалавек робіцца ахвярай ілжывай узнёсласці, так сказаць, фальшывых жыццёвых ідэалаў. Самая высокая мудрасць ходзіць у вопратцы блазна! Чаму? Бо ўсё, што прызнавалася і разглядалася як «адзенне», цела таксама, можа быць толькі блазенскімі строямі. Для кожнага, хто сапраўднае «Я» называе сваім уласным, уласнае цела, гэтак сама як і цела іншага чалавека, ёсць блазенскі ўбор, і нічога больш. Вы думаеце, што «Я» магло б утрымацца ў свеце, калі б свет быў сапраўды такі, якім ён здаецца чалавецтву?

Добра, вы можаце запярэчыць: навакол, куды ні глянь, — кроў і жудасць. Але, адкуль усё гэта? Я хачу вам далажыць: усё ў вонкавым свеце пакоіцца на адмысловым законе знакаў «плюс» і «мінус». Мілы Бог, здаецца, стварыў свет. Вы пыталіся ў сябе, ці не было гэта гульнію ў «Я»? З часу, як чалавецтва ўмее мысліць, кожны год тысячы людзей луналі ў адчуванні свайго так званага — фальшывага! — прыніжэння. Што гэта яшчэ, як не мазахізм, ахінуты плашчыкам самападманнай пабожнасці? На маёй мове я называю гэта знакам мінус. І такія мінусы, награвашчаныя ў часе, дзейнічаюць як смактальны вакуум на царства нябачнага. Гэта выклікае да жыцця кровапрагны, болектваральны *сэдэстычны* знак плюса — віхуру дэманаў, якія паслугуюцца розумам людзей, каб пантаць войны, спараджаць забойствы і пагібельнасць, так я тут паслугуюся вуснамі свядомага актора, каб трымаць перад вамі, эксэленц, маю прамову. Кожны ёсць прылада, толькі пра тое не ведае. Адно толькі «Я» не ёсць прылада; яно стаіць у Царстве Сярэдзіны, далёка ад знакаў плюса і мінуса. Усё астатняе — прычындалле — адно прыладжана да другога; а нябачнае — прыладжана да «Я».

Адзін раз кожнага года, 30 красавіка, бывае ноч Вальпургіі. Тады, як павядае народная легенда, выслабанняецца свет прывідаў і нечысці. Ёсць яшчэ і касмічныя ночы Вальпургіі, эксэленц! Па часе яны вельмі разлеглыя, каб чалавецтва магло пра іх памятаць, таму за кожным разам яны здаюцца новымі, датуль ніколі не бывалымі падзеямі.

Цяпер якраз пачатак такой касмічнай Вальпургіі.

І вось усё вышэйшае абяртаецца ў ніжэйшае, а ніжэйшае — у вышэйшае. Падзеі навальваюцца адна на адну амаль беспрычинна — тут ужо няма нічога «псіхалагічна» абгрунтаванага, як у пэўных раманах, што за асноўнае зерне існавання выстаўляюць «праблему ніжняй палавіны», ка-хан-ня, пачуццёва яго завуаляваўшы, каб яно высвятлялася яшчэ больш бессаромна, і разглядаюць шлюб беспасажнай мяшчаначкі як выбаўленчы момант у паэзіі.

Зноў прыйшоў час, калі сабакі шалёнага лоўчага могуць парваць шворкі, але і для нас ёсць тут нешта разломнае: найвышэйшы закон маўчання! Дэвіз «народы Азіі, беражыце свае самыя святыя даброці» для нас больш не мае вартасці. Мы аддаем іх дзеля карысці тым, хто выспелены для «палёту»: бо мы здольныя гаварыць.

Адно ўжо гэта ёсць прычына, чаму я гавару з вашай эксэленцыяй. Гэта запавет гадзіны, не нават заслуга Deo private. — Час настаў, калі «Я» павінна гаварыць да многіх.

Сёй-той не зразумее маёй мовы; на іх можа як бы сысці ўнутраны неспакой, які нападае на голуба, калі ён думае: «Нехта гаворыць са мною, але я не ведаю, што ён хоча, каб я рабіў». Такі чалавек падупадае дзікай спакусе нешта ўчыніць, што насамрэч не ёсць воля ягонага «Я», а загад сатанінскіх знакаў плюс на крывавым небе касмічнай ночы Вальпургіі.

Што я сказаў вашай эксэленцыі, адбылося гэтым разам зыходам з магічнага вобраза, яно толькі адлюстравалася ў Зрцадле — самыя ж словы ішлі з Царства Сярэдзіны; вы ведаеце — з «Я», якое над-усім!

Вашай эксэленцыі высакародныя папярэднікі больш за тысячу гадоў аддаюцца празе праславіцца на прыпірышчы лейбмедыкаў, як бы яно было, калі б ваша эксэленцыя цяпер увайшла ў стан клопату пра стан іхняй душы?

Дагэтуль, эксэленц, — на мой велічэзны жаль не магу ўтоіць — іх палёт быў не вельмі высокі. «Хуткасць» з яе перцам не мяжуе так непасрэдна, як бы яно было пажадана, з прагна жаданым Царствам Сярэдзіны. Зародкі крылаў ваша

эксэленцыя, вядома ж, маюць, у гэтым няма ніякага сумневу (як яно бывае з тымі, у каго іх няма, вы маглі б заўважыць па пане генеральным дырэктары), інакш я цяпер вас не турбаваў бы, — ну хай пакуль што і не крылы, як хацелася б, але зародкі крылаў, то ўжо ж напэўна, ну, такія, скажам, як у пінгвіна.

Бразгат клямкі перапыніў прамову вусатага прывіду; люстра на дзвярах, якія павольна адчыняліся, павяло колам усё, што было ў пакоі, і выглядала, быццам кожны прадмет страціў сваю ўстойлівасць. Увайшоў паліцэйскі.

— Калі ласка, панове, ужо дванаццаць! Рэстаран на сёння зачыняецца!

Яшчэ перш чым гер імператарскі лейбмедык змог замахнуцца на многія пытанні, якія перапаўнялі ягоныя грудзі, актор моўчкі выйшаў.

Пяты раздзел

АВЭЙЖА

Штогод у 16 траўня, на свята святога Ёгана Нэпамука, заступніка і патрона Багеміі, у падвальным паверсе палаца Эльзэнвангера гаспадар ладзіў вялікую пачостку чэлядзі, на якой паводле прадаўняга градчанскага звычаю спадарства ў ягонаў асобе сядзела на чале стала.

Гэтай ноччу, пачынаючы роўна з восьмай гадзіны і канчаючы апошнім ударам дванаццатай, усе саслоўныя адрозненні паміж панам і слугою трацілі значэнне: елі і пілі разам, гаварылі адзін да аднаго на «ты» і віталіся за руку.

Дзе ў доме быў адзін сын, ён мусіў прадстаўляць гаспадароў; дзе не было, там абавязак ляжаў на старэйшай дачцэ.

Барон Эльзэнвангер адчуваў сябе пасля прыгоды з лунатыкам такім даткнёным, што мусіў прасіць сваю дарослую пляменніцу, юную графіню Паліксэну, узяць на сябе ягоныя абавязкі.

— Ты ведаеш, Ксэначка, — сказаў ён, пасадзіўшы яе ў пакоі сваёй бібліятэкі (сярод мноства кніг, з якіх ён за ўсё сваё жыццё ніводнай у рукі не браў) перад пісьмовым сталом, з вязаннем у руках, каля свечкі, — ты ведаеш, Ксэначка, я падумаў, ты мне як усё роўна дачка і ў цябе таксама ж адны толькі прыстойныя людзі. І калі пасля ты захочаш снаць і не йсці так позна дамоў, дык можаш начаваць у гасцёўні, добра, Ксэначка?

Калі Ксэначка без духу ўсміхнулася і хацела толькі нешта сказаць, запырэчыць, што яна ўжо распарадзілася паставіць

сабе ложка у партрэтным пакоі, але тут жа падумала, як расхвалявала б дзядзьку такое рашэнне, і прамаўчала.

Добрых паўгадзіны яшчэ сядзелі яны моўчкі ў запамрочаным пакоі адно насупраць аднаго — ён у крэсле, з шарсцяным пуфікам у нагах, праз кожныя некалькі хвілін пакутліва і глыбока ўздыхаючы, быццам сэрца ў яго разрывалася напалам, яна — адхінуўшыся назад у крэсле-гойданцы пад пажаўцелымі фаліянтамі, з цыгарэтай, паўсвядома прыслухоўваючыся да аднатоннага пазвяквання пруткоў у пальцах.

Потым яна ўбачыла, як яе рукі раптам унутрана застылі, упусцілі панчошу, і яна амаль адразу з нахіленай наперад галавою ўвайшла ў мёртвы сон старога.

Нязносная сумесь з цялеснай стомленасці і нейкай няспыннай унутранай згрызотлівасці, чаго яна не ведала як назваць, трымала яе прыкаванай да крэсла.

Адзін раз нагнулася і ўжо намерылася была ўстаць — мабыць, лепей будзе калі адчыню акно і ўпусчу свежага дажджавога паветра? — але думка, што стары чалавек мог прачнуцца і зноў завесці з ёю якую-небудзь пустую старэчую гаворку, скавала яе рашучасць.

Яна агледзелася ў толькі збольшага асветленым свечкай пакоі.

Цёмна-чырвоны дыван з доўгім гірляндападобным узорам засцілаў падлогу; яна напамяць ведала кожны завітак арабескі, колькі ж бо тое яна дзяўчынкай бавілася на гэтым дыване. Яшчэ і цяпер яна адчувала ў горле трухлявы пах пылу, які сыходзіў з яго, і — о колькі, колькі разоў! — упадала ў нервовы плач і гэтым атруціла сабе шмат гадзін дзяцінства.

І тое вечнае, шматгадовае: «Ксэначка, сачыце, каб ні плямачкі не пасадзілі на сукеначку!» Ранішняя зара яе ранняй маладосці адгэтага пашарэла. Поўная нянавісці яна пракусіла цыгарэту і далёка шпурнула яе ад сябе.

Як пастаянныя ўцёкі з мясцін безуцешнасці ўяўляўся ёй час яе дзяцінства, калі цяпер думала пра яго, пакутлівыя ўспаміны ад выгляду доўгіх паліц з запыленымі кнігамі, якія яна калісьці ў марнай надзеі знайскі ў іх карцінку так часта

гартала. Як адчайнае пырханне маладзенькай пеўчай птушкі было гэта ў яе, заблуджаная ў старых мурах, сасмяглая ў пошуках кропелькі вады: на тыдзень дахаты ў журботлівы замак цёткі Заградкі, пасля праз пакутлівую нядзелю сюды і зноў туды.

Яна доўга і панурана глядзела на свайго старога дзядзьку, вяляы, бяскроўныя павекі ў якога былі так моцна заплюшчаныя, што яна ўявіць сабе не магла, як ён іх расілюшчыць зноў.

Цяпер яна неяк раптам ужо скеміла, што ў ім так ненавідзела, — у ім і ў цётцы, — хоць ніводнае з іх ёй ніколі слова благога не сказала: гэта было відовішча іх заснулых твараў!

Яна вярнулася да аднаго маленькага здарэння ў раннім маленстве, бадай, такога ж нязначнага, як пясчынка.

Яна ляжала ў ложкачку, мабыць, гадкоў чатыры было, і раптам прачнулася — можа, ці не ў гарачцы, можа, напалоханая страшным сном, — закрычала, але ніхто не падышоў, — выпрасталася, а там у пакоі спала, седзячы, яе цётка, спала так глыбока і без памяці, што не дабудзіцца ніякім кліканнем, круглыя цені шкельцаў у акулерах вакол вачэй, як у мёртвага каршуна, а на твары закамянелы выраз бязлітаснай жорсткасці.

І з таго часу засела ў дзіцяці няпэўная агіда да ўсяго, што хоць нечым нагадвала адбітак смерці. Спачатку быў неўсвядомлены страх перад заснулымі тварамі, пазней гэта перарасло ў тупую інстынктыўную нянавісць. У нянавісць да ўсяго мёртвага, бяскроўнага — такую глыбокую, як толькі карані яе маглі дастаць у сэрцы, у якой жыццёвая прага, трыманая ў дрымоце з пакалення ў пакаленне, чакае толькі трапнага моманту, каб, падобна полымю, вышугнуць вонкі і ў адзін момант ахапіць пажарам усё яе існаванне.

Вакол яе, колькі яна памятала сябе, была старэчасць, — старэчасць цела, мыслення, размоваў і ўчынкаў, старэчасць ва ўсім, што адбывалася, — партрэты старых мужчын і жанчын на сценах, — увесь горад і вуліцы, і старыя дамы, пашэрхлыя, жухлыя, зморшчаныя; нават мох на пракавечных дрэвах у садзе — як шэрая старцоўская барада.

Пасля было выхаванне ў кляштары Сакрэ-Кёр. Спачат-

ку як яркая прагаліна ў нязвыкласці, але толькі на некалькі дзён, пасля і гэта ўжо бякла цьмілася, рабілася святлом абмоўклым, спакойным — аж занадта, як стомленая вечаровая зара, настолькі стомленая, што не магла не справакаваць створаную драпежнаму зверу душу ўспружыніцца на скачок.

Там у кляштары ўпершыню прагучала слова «любоў»: любоў да Збаўцы, якога Паліксэна гадзінамі мела перад вачыма, прыбітага да крыжа, з крывавамі плямамі, крывавай ранай на грудзях і крывавамі кроплямі пад асцюкамі цяровага вянка — любоў да заповедзі, у якой гаварылася, што стаяла перад вачыма: кроў, пакутніцтва, бічаванне, укрыжаванне, кроў, кроў...

Пасля любоў да іконы літасці, да пакутнай багародзіцы, сэрца якое было прабітае сямю мячамі. Крывава-чырвоныя лампы-ампелі. Кроў. Кроў.

І кроў як сімвал жыцця зрабілася жарсцю яе душы, глыбока ўгрызлася ў яе, у самае нутро.

З усіх юных двараначак, якіх выходзілі ў кляштары Сакрэ-Кёр, яна неўзабаве зрабілася самай зацятай.

Але і — самая зацятая не ведала таго сама.

Крышку французскай, крышку англійскай, крышку музыкі і гісторыі і арыфметыкі і ўсяго іншага — яна ледзь магла ўвабраць гэта ў сябе. У наступную хвіліну ўжо і забывала.

Толькі любоў заставалася.

Але любоў да... крыві.

Даўно, яшчэ пакуль не пазнаёмілася з Отакарам, вярнулася дадому з кляштара, і калі амаль забытая старэчасць зноў абвалакла яе з усіх бакоў як нешта абуджанае да новай рэальнасці, ёй здалося, што тое, што так доўга напаўняла яе гарачай любоўю — пакутніцкі лёс Збаўцы, — паступова і спакваля адышлося ў мінуласць, якая і тысячу гадоў раней была ўсё тым самым магілападобным, чужым асяроддзем.

Толькі кроў у сваім жыццёвым колеры няспынна сачылася як вечная крыніца «адтуль» сюды, з часоў ўкрыжаванага аж да яе; тонкая, прасочлівая чырвоная нігачка. І ўсё, што яна бачыла жывым і маладым, усё гэта неўсвядомлена звязвала яе з паняццем «крыві». Ува ўсім, што ўжо было і вабіла яе

і напаўняла жарсцю: кветкі, шлюбныя гульні жывёлаў, вясёлы крынічны нораў, сонечнае святло, маладыя людзі, водар і мілагучнасць, усё гучала ў слове, якое ў яе душы няспынна, няўхільна, яшчэ нячутна мармытала, як з трывожнага сну, што папярэднічае абуджэнню, — у слове «кроў, кроў».

Пасля аднаго разу быў узламаны ў Эльзэнвангера банкетны пакой, у якім былі вывешаны партрэты яе продкаў і графіні Паліксэны Лямбуа; і калі яна яе ўбачыла сярод іншых, з якіх большасць таксама былі яе цялесныя продкі, у яе закралася несамавітае пачуццё, быццам гэта зусім не партрэт памерлай, а адбітак істоты, якая недзе рэальна павінна існаваць, намнога больш жывая, чым нешта яшчэ, што яна будзь калі яшчэ бачыла. Яна спрабавала пазбыцца гэтага пачуцця, але яно зноў і зноў прыходзіла да яе: яна вісіць тут сярод мёртвых твараў — тое, што мяне так вусцішна кранае, казала яна сабе, не дужа стараючыся паверыць сказанаму, можа быць падабенствам майго ўласнага лёсу.

Але каб толькі гэта, дык не; справа ўкладвалася інакш, выходзіла за межы яе здольнасці разумець.

Карціна, там на сцяне, была ў пэўным сэнсе ёю самою — нешта такое, як калі зародак насеніны нясе ў сабе імітацыю расліны, якая павінна ёю зрабіцца, недаступна вонкавым адчуванням і аднак жа ва ўсіх арганічных дэталях выразна акрэслена, — так той партрэт вісеў у ёй з самага маленства, быў прадугледжанай наперад матрыцай, у якую павінна была ўрасці яе душа кожнай клеткай, кожным валаконцам, аж пакуль ёю самою не будзе запоўнена самае маленькае паглыбленне ў той матрычнай форме.

У ёй раптам прачнулася падсвядомае ўразуменне, што яна ўбачыла самую сябе з усімі сваімі задраманымі, а цяпер перад усімі раскрытымі ўласцівацямі, спрычыніла адчуванне партрэта яе продкавіцы-двайніцы як нечагась жывейшага за ўсё астатняе, што яна калі бачыла.

Але жывейшым за ўсё жывое на свеце чалавеку можа здавацца толькі ён сам.

Яна не ведала закона, на якім грунтуецца ўсё магічнае: «Калі дзве велічыні роўныя паміж сабою, дык яны ёсць адно

і тое ж самае і існуюць толькі адзін раз, нават калі час і прастора яўна раздзяляюць іх існаванні».

Калі б яна гэта ведала і разумела, яна была б здольная да драбніц ведаць свой лёс загадзя і наперад.

Падобна на тое, як пазней партрэт паўплываў на Отакара, так паўплываў і на яе; толькі яе партрэт не пераследаваў, як яго, бо яна паступова звыклася і зраслася з ім і зрабілася ім. І калі б яна не існавала на зямлі як жывы прататып партрэта, гэта ніколі не змагло б збіць Отакара з тропу; але так яно было ўжо закладзена чароўнай сілай яе крыві, а ягоная кроў цікавала за сапраўднай жывой істотай і адчувала сябе магнетычна прыцягальнай да яе.

Калі пазней Паліксэна сустрэла Отакара ў саборы — ніякая сіла ў свеце не магла б паблытаць тое, што тады адбылося; лёс згодна з жалезнымі законамі давёў да спеласці тое, што было пасеяна папярэдне. Што закладзена ў цела, замкнута і запечатана ў ім як форма, тое ператварылася ў жывы змест — з насеніны зрабілася плодам. І нічога іншага.

Што агульнага ў мудраца і жывёлы: ніколі не адчуваць раскаяння за нейкае ўчыненае дзеянне — гэта перадалося і ёй, калі перамагла кроў.

Нявіннасць мудраца і нявіннасць жывёлы змусілі сумленне змоўкнуць.

Ужо праз дзень яна пайшла да споведзі з ясным усведамленнем таго, чаго яе навучылі ў кляштары, — «што яна ўпадзе мёртвая, калі ўтоіць які-небудзь свой грэх».

Глыбока ў душы яна ведала: яна *будзе* ўтойваць і тым не меней застанецца жыць. Яна правільна зрабіла і ўсё ж — памылілася: тое, што датуль адбывалася як яе «Сама», загінула; а іншае «Сама» — тое, што адпавядала партрэту яе продкавіцы, — у той самы момант адразу заняло месца першага.

Гэта не проста выпадак альбо сляпое самадурства, калі чалавек паслядоўнасць свайго радаводу называе словам «ствол дрэва», гэта насамрэч «ствол» «дрэва», які пасля доўгай зімовай лежні і пасля частай перамены барваў свайго лісця заўсёды і заўсёды гоніць моц у адну і тую самую галіну.

Мёртвая Паліксэна ў партрэтнай зале ажыла, а жывая ўпала мёртваю — яны выбавілі адна адну, і кожная засталася бязвіннаю; адна ўтоіла на споведзі, што павінна была ўчыніць другая. І кожны новы дзень вынаджаў новыя бутоны з маладой галіны старадрэвіны — новыя і ўсё ж прадаўна-старыя, як «ствол дрэва» здаўна прывык іх выпускаць: у Паліксэне сплавіліся каханне і кроў у адно нераз'емнае паняцце.

Бічаваная салодкай, пажадлівай снагай, якую ўсе старыя лічылі ў сваім атачэнні перанпружаным пацягам да пазнання, яна, пачынаючы з той хвіліны, бадзялася па Градчанах, з аднае гістарычнае мясціны, дзе пралівалася кроў, да другога, ад аднаго пакутніцкага вобраза да другога. Кожны шэры, абветраны камень, міма якога раней яна праходзіла абьякава, цяпер расказваў ёй пра крываваасць, пра пакутлівыя тартуры, з кожнай пядзі зямлі хулала чырванаватай парай; беручыся за меднае кальцо на дзвяхах капэлы, за якое сугаргава чапляўся кароль Вэнцаль, перш чым яго забіў родны брат, яна адчувала ў сабе пранозлівы подых смерці, які ўеўся ў гэты метал, але: ператвораны ў палка-гарачую, шалёную палкасць.

Усе Градчаны з іх маўклівымі, закам'яненымі будынкамі зрабіліся ёй жывымі гаваркімі вуснамі, якія сотнямі жывых языкоў нашэптвалі ёй ўсё новыя і новыя страхі і жахі з яе мінулага.

Паліксэна механічна палчыла ўдары вежавага гадзінніка, які абвяшчаў наступленне васьмай гадзіны, а пасля спусцілася па лесвіцы ў пакой для прыслугі.

Насустрач ёй выйшаў стары слуга ў паласатым каптане, пацалаваў яе ў абедзве шчокі і правёў да месца на чале доўгага дубовага стала без абруса.

Насупраць за ніжнім канцом стала сядзеў князеў фурман Лабковіч, малады расеец са змрочным тварам і глыбока аселямі чорнымі вачыма, які разам з іншымі з дваранскіх дамоў быў запрошаны ў госці — поруч з ім, суседам па сталю, сядзеў татарын з кіргізскіх стэпаў, на галаве круглая, чырвоная, падобная на феску шапачка — на гладка паголеным чэрапе. Ёй казалі, што ён — барэйтэр, канюшнік, князя Ро-

гана, а раней быў правадніком каравана ў даследчыка Азіі Чома дэ Кёро.

Бажэна ў прагулачным туалете, у шапачцы з гнуткім пяром, — калядны падарунак графіні Заградкі — паўзверх падшпіленых косаў, унесла частункі: спачатку курапатак з зелянінай, пасля пакроеныя скібачкамі кнэдлі з чорнай мукі з павіддам, па-нямецку — цвэчгенмус.

— Смачнога табе, Паліксэна, еж і пі! — сказала старая Эльзэнвангерава кухарка і падбэдзёрліва падміргнула пакаеўкам і пасудніцам, якія шчыльненька, як толькі можна было, абсели стол, як кураняты квактуху, якой вельмі абыходзіць браць пад свае крылы вывадак на той пільны выпадак, калі высакароднай шулячысе ўрэштачкі раптам стукне ў галаву кінуцца з вышыні і задраць каторае на закуску.

Спачатку панавала нейкая скаванасць у кампаніі, якая складалася з каля дваццаці мужчын, жанчын і дзяўчат усіх узростаў, бо многім з іх звычай есці за адным сталом з гаспадарамі быў неабыякім дзівам, і яны баяліся, каб па-дурному не абсудобіцца з нажом там ці відэльцам, бо чорт яго ведае, як імі есці, але Паліксэне такі ўдалося ўнесці ў застолле нязмушанасць, уцягваючы то таго, то таго ў гутарку, у якой магла браць удзел і ўсе астатнія.

Адзін Мола Осман, татарын, моўчкі еў пальцамі і штохвіліны мачаў іх у міску з вадою і апалоскваў, а пануры расеец каб табе словам акінуўся, толькі сюд-туд паводзіў доўгім, пранізлівым позіркам, амаль варожа і з нянавісцю.

— Раскажыце ж, — пачала яна, калі вынеслі закускі і былі напоўнены шклянкі чаем і віном. — Што, зрэшты, тады адбылося? Гэта праўда, што там угары лунатык...?

— Ну, а ўжо ж, ваша міласць графіня, — гораца ўставілася Бажэна, падавілася ад кухарчынага штурхаля пад рэбры і хуценька паправілася: — Вядома, Паліксэна, я на свае вочы бачыла! Гэта было жахліва. Адразу, як толькі Брок забрахаў, я ўжо ведала, рыхтык як сказаў пан барон: Езус, Марыя і Ёзэф! А тады яго як тузане ўгору, а ён як паляціць, ну — як бы гэта сказаць — як вогненны певень, такія, бы жар, вочы

ў яго парабіліся... Каб гэтага шкапніка, — яна схалілася за амулецік, які насіла на шыі, — не мела, на шчасце, на сабе, думаю, сёння я была б трупам. Так дзіка ён падзівіўся на мяне. А тады яго раптам як не шпурне цераз жывую агароджу, а ён так як не паляціць; як... як... як з трубы якое. Пан Лаўкота... — звярнулася яна да старога камердынера, — ты ж сам бачылі...

— Глуштва, — мармытнуў стары і несамахоць патрос галавой, — усё было а зусім жа і ня гэдык.

— Ну ж канечне, цяпер ты раптам зноў будзеце нам казаць, што не можаце сведчыць, пане Лаўкота, — гарачылася Бажэна, — але ж вы такі спалохаўся.

— Што? Ён ляцеў у паветры? — недаверліва спыталася Паліксэна.

— Апо, prosim. Бітшэн, але ж бо такі.

— Што, і праўда, вось так і лунаў.

— Такі ж бо.

— І во так во гарэлі вочы?

— А сэхіба ж бо й не.

— І тады, кажаце, ён пры маёй цётцы і дзеду, пры ўсіх астатніх панах як бы — ператварыўся?

— Ну, але ж бо, такі доўгі і благі, як дзяркач, зрабіўся, — пацвердзіла Бажэна. — Я праз замок... — збянтэжана спынілася, спалохаўшыся, што прагаварылася. — Ну так, вядома, далей я ўжо нічога не бачыла. Мяне ж тамака не было; лігасцівая фраў графіня мяне да багемскай Лізэлі паслалі... — Зноў кухарчын штурханец пад рэбры канчаткова заткнуў ёй рот.

Нейкую хвіліну ўсе маўчалі.

— А як, зрэшты, завуць чалавека? — напаўголаса спытаўся расеец у суседа.

Той паціснуў плячыма.

— Зрцадла, наколькі я ведаю, — адказала Паліксэна замест таго. — Думаю, нейкі вандроўны камедыянт з Фідлавацкай... З кірмашу...

— Так, так... яго называлі.

— А ты думаеш, яго звалі інакш?

Расеец павагаўся:

— Я... я не ведаю.

— Але ж ён-такі камедыянт? Праўда ж?

— Не. Напэўна не, — падаў голас і татарын.

— Ты яго ведаеш?

— Вы ведаеце яго, пане Мола? — наперабой загаманілі ўсе. Татарын, як бы баронячыся, падняў рукі.

— Я толькі адзін раз гаварыў з ім. Але думаю, не памыляюся: ён — прылада ў руках Эўлі.

Чэлядзь недаўме́на ўтаропілася на яго.

— Я ведаю, тут у Багеміі нічога пра гэта не чулі, але ў нас на Ўсходзе такое не дзіва. — І, падбздэраны Паліксэнай расказаць усё больш падрабязна, ён кароткімі сказамаі расказаў, кожную пару слоў спачатку перакладаючы са сваёй мовы на нямецкую: — Эўлі — гэта факір-чарадзеі. Факіру-чарадзею патрэбен рот, інакш ён не можа гаварыць. Таму ён выбірае сабе рот мёртвага, калі хоча гаварыць.

— Дык ты думаеш, Зрцадла — мёртвы? — спытаўся расеец з усімі прыкметамі раптоўнага ўзбуджэння.

— Не ведаю. Можа, ён напалавіну... — запытальна павярнуўся татарын да Паліксэны: — Як гэта сказаць? Напалавіну... напаяў...

— Уяўна мёртвы?

— Але. Уяўна мёртвы. Калі Эўлі хоча гаварыць вуснамі іншага чалавека, ён спачатку выходзіць з самога сябе і ўваходзіць у кагосьці іншага. Ён робіць гэта так... — Нейкі момант татарын думаў, як яму лепей патлумачыць, пасля прыклаў сабе палец паверх дыяфрагмы на тое месца, дзе рэбры звязаны з грудной косткай. — Тут сядзіць душа... Яе ён выпягвае наверх, — ён паказаў сабе на горла, пасля на ноздры... — спярша сюды, пасля туды. А тады ён пакідае сваё цела з дыханнем і ўваходзіць у мёртвага. Праз нос, праз шыю, у грудзі. Калі цела мёртвага яшчэ цэлае, мёртвы ўстае, і як жывы. Але гэта ўжо не ён, гэта Эўлі.

— І такое адбываецца з самім Эўлі? — напружана спыталася Паліксэна.

— Цела Эўлі — як бы мёртвае, пакуль ягоны дух сядзіць у іншым целе. Я няраз назіраў за факірамі і шаманамі. Яны

заўсёды сядзяць, як мёртвыя. Гэта таму, што іхні дух у некім іншым. Гэта называецца «авэйжа». Але факір умее рабіць авэйжу і з жывымі людзьмі. Адно толькі тыя павінны спаць, альбо быць аглушанымі, калі ён у іх уваходзіць. Некаторыя, і асабліва самотнікі, якія ў часы свайго жыцця мелі асабліва моцную волю альбо павінны былі выконваць на зямлі місію, яны могуць уваходзіць нават у *прытомных* жывых, і тыя гэтак не заўважаюць, але часцей за ўсё яны карыстаюцца цэлам уяўна мёртвых альбо жывых. Як напрыклад, з гэтым вашым Зрададам... Чаго ты так глядзіш на мяне, Сяргей?

Расеец пры апошніх словах ускочыў, імгненна абмяняўся позіркам з яшчэ адным слугою і літаральна прыкіпеў да вуснаў татарына.

— Нічога, нічога, Мола; я проста здзіўлены.

— У мяне дома, — гаварыў далей татарын, — аднуць так здараецца, што чалавек, які да таго жыві вельмі спакойна, раптам ужо не ведае, як яго завуць, і йдзе ў свет. Тады мы кажам: Эўлі альбо шаман усяліўся ў ягонае цела. Шаманы не веруючыя, але яны могуць рабіць тое самае, што і Эўліях. Учыненне авэйжы не мае нічога агульнага з Каранам. Калі мы рана ўстаем і адчуваем, што не зусім такія, як звечара, як калі клаліся спаць, — дык мы апасаемся, што ў нас засеў самотнік, і энергічна некалькі разоў выдыхаем, каб вызваліцца ад яго.

— Чаму ты думаеш, што мёртвыя хочуць пранікаць у цела жывых? — спыталася Паліксэна.

— Можа, каб мець сваю асалоду. Можа, каб нешта навярстаць на зямлі, што яны не паспелі ці забыліся зрабіць, як былі жывыя. Альбо, калі яны жорсткія: каб учыніць вялікую крываваю лазню.

— Тады магчыма, што вайна...

— Ну так, — згадзіўся татарын. — Усё, што людзі робяць уюперак свайму жаданню, ідзе ад авэйжы, хай так, хай гэтак. Калі людзі раптам дзяруць адзін аднаго, як тыгры, думаеш, яны рабілі б гэта, калі б нехта не ўчыніў з імі авэйжы?

— Яны гэтак робяць, думаю, бо яны... ну, бо яны натхнёныя на... на нешта; на нейкую... ідэю, магчыма.

— Ну, але ж гэта і ёсць авэйжа.

— Значыцца, натхненне, захапленне і авэйжа — адно і тое самае?

— Не, спачатку прыходзіць авэйжа. А з яе ўжо тады вынікае захапленне. Часцей за ўсё гэтага не заўважаеш, калі нехта з некім учыняе авэйжу. Але натхненне, захапленне — іх адчуваеш, і таму думаеш, што яны ў чалавеку ўзнікаюць самыя з сябе. Ты ведаеш, ёсць розныя віды авэйжы. Адны людзі ўмеюць рабіць авэйжу ў іншых, проста прамаўляючы. Але гэта заўсёды толькі авэйжа, проста больш натуральная. З чалавекам, які разлічвае толькі на самога сябе, ніхто на свеце не можа зрабіць авэйжы. Ні нават Эўлі, ні шаман.

— І ты лічыш, што калі Эўлі зрабіў з намі авэйжу, дык і пачалася вайна?

Татарын з усмешкаю паківаў галавою.

— Альбо шаман?

Зноў паківанне.

— Дык тады хто?

Мола Осман паціснуў плячыма. Паліксэна па ім бачыла, што яму больш не хацелася гаварыць; яго ўхілісты адказ: «Хто толькі верыць у сябе і думае пра сябе, перш чым нешта пачаць, з тым ніхто не можа зрабіць авэйжы» толькі ўмацаваў яе ў гэтай подумцы.

— Ты магаметанін?

— Н-не, не зусім. Ты ж бачыш, я п'ю віно. — Татарын падняў сваю шклянку і выпіў, кіўнуўшы ёй.

Паліксэна адкінулася ў крэсле назад і моўчкі вывучала яго поўныя спакою рысы. Круглы, гладкі твар, свабодны ад усякай жарсці ўзбуджэння.

Авэйжа?! Якія дзіўныя прымхі. Яна зрабіла глыток чаю з кубачка. А што ён скажа, калі я ў яго папытаюся, ці можна маляваць партрэты з авэйжы? Ай, чаго гэта я, ён жа толькі канюшнік!.. — Яна раззлавалася, што так доўга слухала яго, злавалася ўсё больш і больш, чым яснаей ёй рабілася, што яшчэ ніколі з кім-небудзь са сваіх родзічаў нават блізка не гутарыла так зацікаўлена, адчула сябе як бы расава пакрыўджанай. Прыплюшчыла вочы, каб ён не заўважыў, што яна няспынна сачыла за ім. Калі б я мела яго пад сваёй уладай, я загадала б

адсячы яму галаву, хацела яна сказаць у нейкім крыважэрным атлуменні, каб зноў выпрастаць сваю пакрыўджаную пыху, але гэта ёй не ўдалося.

Пачуццё вусцішнасці не магло ў ёй падняцца, калі толькі яно не ў пары з любоўю альбо пажадай — і тое і другое свяцілася з татарына, як з нябачнай шыльды.

Яна падняла вочы: частка маладзейшай абслугі пад час яе дыялогу з азіятам збілася ў грамадку каля задняй сцяны доўгага пакоя і нападўголаса перагаворвалася, але, па ўсім відаць, вельмі ўсхвалявана.

Да яе даляцела некалькі слоў: «Пралетарыяту няма чаго траціць, апрача сваіх ланцугоў». Слуга, які перад тым так вымоўна паглядзеў на татарына, узяў слова; гэта быў малады чалавек з упарцістым позіркам, мабыць, з пражскіх чэхаў, выглядаў вельмі начытаным і спрытна кідаўся сацыялістычнымі цытатамі: «Маёмасць — крадзеж».

Пасля — працяглае мармытанне, з якога даволі часта прарывалася імя «Ян Жыжка». — «Гэта ўсё глупства, ад гарачкі мазгоў, — прашыпеў другі, з цяжкасцю стрымліваючы шэпт, і, нібы даючы прастору сваёй злосці, крутануўся на абцасе вакол сваёй восі. — Карацей, нас будуць страляць, як толькі яўкнем. Кулямёты! Ку-ля-мё-ты!!» Усё, што ён гаварыў, не рабіла на нікога аніякага ўражання, кожны раз расеец меў чым запырэчыць. А словы «Ян Жыжка» гучалі рэфрэнам.

Раптам прагучала імя «Отакар Вондрэйц». Паліксэна добра расчула яго.

Яна міжволі падалася наперад, каб дакладна ўлавіць, пра што там вялося.

Расеец заўважыў яе рух і борздзенька кінуў усім знак, пасля чаго яны імгненна перапынілі гаворку і, як мага непрыкметней вярнуліся на свае месцы за сталом.

Чаму яны так робяць, разважала Паліксэна. Яна інстынктыўна адчувала, што ўсё, пра што там гаварылася, датычылася яе і яе касты: калі б усяго толькі незадаволенасць платай альбо што-небудзь такое, яны б так не хваляваліся.

Што было названа імя Отакара, занепакоіла яе больш за ўсё. Мабыць, яны нешта ведаюць? Яна сілком страсянула

з сябе свае думкі... А, прымхлівая баязлівая чэлядзь. Чаго мне праз іх пераймацца. Хай сабе думаюць, што хочуць. А я — што мне больш дагаджае, тое і рабіцьму.

Яна паспрабавала прачытаць з твару Бажэны; дакладна ж ведала, што раней у Бажэны былі пэўныя далікатнасці з Отакарам — але заўсёды ёй гэта не абыходзіла. Яна была занадта ганарыстая і фанабэрыстая, каб раўнаваць да кухоннай служанкі. Не, Бажэнін твар быў абыякавы і толькі прыветлівы. Значыцца, імя Отакара было спамянута ў нейкай іншай сувязі?

Цяжка стрымная нянавісьць у вачах у расейскага фурмана падказала ёй, што, мабыць, гаварылася пра зусім іншыя рэчы, зусім не пра персаналіі.

Прыгадалася размова, якую яна некалькі дзён таму назад выпадкова пачула ў краме: там унізе, у Празе, пачаліся звычайныя дурныя закалоты. Смердзь зноў плануе нейкія «мітынгі» — біццё вокнаў альбо нейкія такія іхнія «дэмакратычныя» шалы ці што там яшчэ якое.

З палёгкай уздыхнула. Чаму яна мела б пераймацца з таго, што там пачнецца далей! Паўстанне ў Празе: дробязі і пустая лухта.

Пакуль што ніколі яшчэ нічога такога не перакідалася цераз масты на па-гэты бок, на Градчаны. На дваранства бестыя пакуль што не ашчэрвалася.

Холадна і пакепліва адказала яна позірку расейца.

І ўсё ж уся ўнутрана здрыганулася, так выразна адчула яна пагрозлівую нянавісьць, якая ішла ад яго.

Але нішто ў ёй не перарасло ў страх — толькі павольнае казытанне, свайго роду «пажадлівае ўздыбленне валасоў», як яна сама сабе гэта вызначыла, прыйдзе дзень, і ўсё гэта будзе сур'ёзна і прывядзе да крыві.

«Грунтовыя воды» — сярод яе думак узніклі раптам і словы «грунтовыя воды». Нібыта нейкі голас у ёй вымавіў іх. Чаму «грунтовыя воды»? Якая тут сувязь з тым, пра што яна думала? — Яна не ведала дакладна, што гэта азначала: «грунтовыя воды». Нешта такое, што спіць у зямлі, пасля раптам падымаецца, падымаецца, нацякае ў скляпы, падмывае му-

ры, і тады ўначы рушацца старыя дамы, ці там яшчэ нешта падобнае робіцца.

І з гэтага неўсвядомленага ўяўлення вырастала карціна: гэта была кроў, што там падымалася з глыбіні — мора крыві, якая сачылася з зямлі, цякла з-пад рашотак каналізацыі, залівала вуліцы, пакуль усё гэта патокамі не сплівала ў Влтаву.

Кроў — сапраўдная грунтовая вада Прагі.

Свайго роду аглушэнне нагарнулася на яе.

Чырвоны туман перад вачыма; яна бачыла, як ён павольна адпываў ад яе да расейца, твар якога, як ад калатлівага страху, раптам пабялеў.

Яна адчула, што нейкім чынам атрымала перамогу над гэтым чалавекам. Яе кроў была мацнейшая за ягоную.

Нешта такі ёсць... у гэтай «авэйжы». Яна паглядзела на рукі расейца: лапы пачварыны, шырокія, страшныя, як створаныя, каб душыць — цяпер яны лена і як бы спаралізавана ляжалі на сталі.

Гадзіна тая, калі пралетары парвуць свае ланцугі, яшчэ доўга не настане, смяялася яна сама ў сабе.

Яна раптам зразумела, што і яна магла б рабіць авэйжу, калі б захацела, можа, нават заўсёды гэта ўмела — яна і яе род, стагоддзямі.

Шосты раздзел

ЯН ЖЫЖКА З ТРОЦНАВА

Пад апошні дванаццаты ўдар гадзінніка чэлядзь пачціва паднялася: гадзіна супольнасці закончылася.

Паліксэна стаяла ў партрэтным пакоі, не рашаючыся сказаць, каб Бажэна дапамагла ёй раздзецца. Пасля адаслала яе.

— Цалую ручку вашай літасці графіні, — дзяўчына схпіла яе за рукаў і пацалавала.

— Дабранач, Бажэна, ідзіце ўжо.

Паліксэна села на край ложка і паглядзела ў полымя свечкі.

Цяпер спаць? Думка падалася ёй недарэчнай. Яна падышла да акна, якое выходзіла ў сад, і рассунула цяжкія шторы.

Вузкі светлы серпік месяца завіс над дрэвамі: марная цяжбіна святла з цёмраю.

Пасыпаная жвірам дарожка да рашотчатай брамы была матава асветлена ліхтарамі з першага паверха.

Бясформныя цені слізгалі па дарожцы, збіраліся, разбягаліся, выцягваліся, знікалі, вярталіся назад, рабіліся доўгімі і тонкімі, цягнулі шыі над цёмнымі плямамі газонаў, каб некалькі імгненняў пастаяць напраста цёмным туманным шлейфам паміж кустоў, зноў кукожыліся, сыходзіліся галовамі ў кучку, быццам даведаўшыся пра нешта таямнічае, што павінны былі бязгучнай мовай перадаць адно аднаму толькі на вушка. Гульня сілуэтаў унізе, у пакоі для слут.

Адразу за цёмным, масіўным паркавым мурам, дзе якраз нібыта ўжо і свет канчаўся, падымалася з туманнах глыбінняў неба, — бяззорная, раззеўраная ўгору, невымерная прорва.

Паліксэна спрабавала па рухах ценяў адгадаць, пра што яны там унізе за шыбамі маглі гаварыць.

Марныя намогі.

І ўжо ці спіць Отакар?

Мяккае, поўнае тут і чакання пачуццё сышло на яе. Толькі на адно імгненне, пасля ўсё прайшло. Яе мары былі іншыя, чым у яго. Больш дзікія, больш палкія. Яна не магла доўга бавіцца з ціхамірнымі ўявамі; ёй нават не было ясна, ці кахала яна яго.

Што было б, калі б яна рассталася з ім? Часам яна разважала пра гэта, але ніколі не знаходзіла адказу. Пустое было б спрабаваць адгадаць, пра што гаварылі цені.

Сваё нутро яна ўспрымала як нейкую неспасцігальна загадкавую пустату — непранікальную і зачыненую, як і цемру перад вачыма. Нават болю яна не змагла адчуць, калі спрабавала уявіць сабе, што вось, можа, якраз у гэтую хвіліну Отакар памірае. Яна ведала, што ў яго хворае сэрца і што яго жыццё вісела на тоненькай нітачцы, — ён сам ёй казаў, але словы неяк праляцелі міма яе ўвагі, быццам ён гаварыў ёй пра партрэт; яна павярнулася — так, пра гэты партрэт, пра той вунь партрэт на сцяне.

Яна ўхілялася ад позірку продкавіцы, узяла свечку, пераходзіла ад адной карціны да другой, асвятляючы іх: мёртвая чарада застылых твараў.

І ніводзін не загаварыў. І нават калі б яны цяпер стаялі перад мною жывыя, яны былі б мне чужыя; у мяне з імі няма нічога агульнага. Яны ў сваіх трунах ужо даўно сатлелі ў пыл.

Яе позірк прайшоўся па белым, разасланым ложку.

Легчы спаць? — неверагодна. Мне здаецца, калі ўжо лягу, дык ніколі не прачнуся, — ёй трапіў на вочы дзядзькаў партрэт: заснулы твар з бяскроўнымі, заплюшчанымі павекамі. Сон — нешта жахлівае. Можа, нават жудаснейшае за самую смерць.

Яна жахнулася. Што сон без відзежаў можа перайсці ў вечную смерць свядомасці, так выразна яна яшчэ ніколі не адчувала, як цяпер пад позіркам белага нябожчыка.

Панічны страх агарнуў яе раптам: напрамілы божа, толькі

прэч, толькі прэч з гэтага пакоя з трупамі! — Той паж вунь, на сцяне, такі маладзенькі, а ўжо спаракнеў, ні крывінкі ў жылах! У труне валасы каля шкілета. Выпалі з ашчэранага чэрапа. Спаракнелыя старцы ў магіле. Старцы, старцы. — Прэч, прэч ад гэтых старцаў.

Яна з палёгкай уздыхнула, калі ўнізе адчыніліся дзверы і адразу пасля гэтага па жвіры зашоргалі крокі.

Яна чула, як абслуга, ціха перагаворваючыся, развітвалася, хуценька патушыла свечку, каб яе не ўбачылі знізу, і ціха адчыніла акно — прыслухалася ўніз.

Расеец-фурман стаяў каля рашотчатай брамы, старанна абшукваўся ў кішэнях запалак, пакуль астатнія госці не пакінулі двор, а тады ўжо запаліў цыгарку.

Здаецца, ён чакаў кагосьці яшчэ; Паліксэна пазнала гэта па тым, як таямніча ён адступіў у цень, калі з дома пачуўся нейкі шлох, а калі ўсё зноў аціхла, сачыў праз пруты рашоткі.

Нарэшце да яго далучыўся малады чэх-лёкай, той з бычыным позіркам.

Ён таксама, здавалася, яўна пазбягаў кампаніі астатніх, бо яшчэ крыху настаяў з расейцам, папярэдне ўпэўніўшыся, што за ім ніхто не выйшаў.

Паліксэна напружна ўслухоўвалася, пра што шапталіся гэтыя двое, але не змагла разабраць ні слова, хоць і стаяла мёртва цішыня.

Пасля ўнізе ў пакоі абслугі патушылі святло, і жвіровая дарожка ўмомант знікла з вачэй, як паглынутая цемрай.

— Даліборка, — пачула яна раптам голас расейца.

Затрымала дыханне.

Во! Зноў. Гэтым разам ніякага сумнення: «Даліборка» — яна гэта добра зразумела.

Значыцца, гаворка-такі пра Отакара? Яна здагадалася, што абодва мерыліся, ужо зараз, нягледзячы на позні час, ісці да Даліборкі і нешта там планавалі, чаго не павінны былі ведаць іншыя.

Вежа даўно была зачыненая; чаго ім там трэба?

Налёт да бацькоў Отакара? Смешна. — Да такіх бедных людзей? Альбо яму самому штосьці зрабіць? Помста, можа?

Адкінула гэтую думку таксама, як поўны абсурд. Отакар, які ніколі не вадзіўся з людзьмі іхняга рангу, мала калі нават гаварыў з імі — з якое такое рацыі ён мог бы нарвацца на іхнюю нянавіць і помсту?! Не, прычыны тут глыбейшыя, — яна так выразна ўяўляла сабе гэта, што ўспрымала як пэўную рэальнасць.

Брама ціха зачынілася, і яна пачула, як павольна аддаляліся крокі.

Нейкі момант яна вагалася, што цяпер рабіць. Заставацца тут? І... і ісці спаць?! — Не, не, не! — Значыцца, за імі!

Трэба было дзейнічаць як мага хутчэй, кожную мінуту парце мог замкнуць браму, а тады вымкнуцца з дому будзе немагчыма.

Яна схапіла ў цемры свой чорны карункавы шаль — не рашылася запаліць свечку: толькі б зноў не ўбачыць гэтых страшных, старэчых, трупных твараў на сценах! — Лепей аддацца любым магчымым небяспекам на начных вуліцах.

Не цікаўнасць гнала яе, найперш, бадай, гэта быў страх заставацца цэлую ноч адной у партрэтным пакоі, паветра ў якім раптам здалося ёй чадным і задушлівым, быццам напоўненым дыханнем зданяў.

Ёй было не зусім ясна, чаму яна прыняла такое рашэнне; яна толькі адчувала: мусіла была так зрабіць — з нейкіх прычын.

Каля брамы яна задумалася, які напрамак узяць, каб раптам не напароцца на абодвух мужчын.

Выбару не было: трэба было ісці ў абыход па Страмянай вуліцы і праз пляц Вальдштэйна.

Асцярожна, тулячыся да муроў, яна ішла ўздоўж вуліцы, пасля шпарка, як толькі магла, пераскоквала ад вугла да вугла.

Каля палаца Фюрстэнбэрга стаяў цэлы натоўп, нешта абгаворвалі; яна баялася ісці міма людзей, каб не пазналі, бо дапускала, сярод гэтага зброду маглі знайсціся некаторыя, што і пазналі б, — прайшла вечнасць, пакуль усе разышліся.

Пасля ўзбегла па вінтавой «старой замкавай лесвіцы», паміж высокіх чорных каменных муроў, за якімі галіны

дрэў, у квецені, белавата свецячыся ў цемнаце, асвятляліся прамянямі месяца і напаўнялі паветра ачмуральным пахам.

На кожным павароце яна прыпавольвалася і азіралася, спачатку ў цемру, каб прывыкнуць да мясціны, перш чым ісці далей, — каб неспадзявана не трапіць у чыесьці ліхія рукі.

Яна ўжо адолела ладны кавалак дарогі, калі ёй раптам зда-лося, быццам улавіла тыгунёвы пах.

Расеец, было яе першай думкай, і адразу спынілася, за-стыла, каб не выдаць сябе шолахам вопраткі.

Цемра навокал здавалася непрагляднай — рукі перад вачы-ма не відаць; — верхні край мура справа, які адбіваў слабенькі водбліск глыбока завіслага ў небе месяца, палымнеў, і па ім бегалі плямы ценяў ад лістоты, матавым фосфарным святлом і падманлівым, імглістым свячэннем рабіў ёй немагчымым адрозніць ужо наступную прыступку лесвіцы.

Яна напружана ўслухоўвалася ў цемру, але не пачула ніводнага гуку.

Каб хоць лісцінка варухнулася.

Раз нават ёй здалася, быццам яна чуе ціхае, затоенае ды-ханне зусім блізка ад сябе — так, быццам яно ішло непасрэдна з левага мура. Яна свідравала вачыма цемру і выпягвала, ста-ранна адасабляючыся ад любога шолаху, прыслухоўваючыся, галаву наперад — і гэта пачуццё знікла.

І больш не вярталася.

Мабыць, гэта было маё дыханне, альбо, можа, сонна ва-рухнулася птушка — і яна, намацаваючы дарогу, пасунула нагу наперад, каб не прамахнуцца на наступную прыступку, і тут побач з ёю ярка заззяла запаленая цыгарэта і на нейкую хвіліну асвятліла твар, так страшна блізка ад яе, што ўжо ў наступны момант яна натыкнулася б на яго, калі б з жахам своечасова не адхіснулася.

Сэрца застыла — нейкае імгненне яна думала, што пад на-гамі правальваецца зямля, і яна не памятаючы сябе рванулася ў ноч і спынілася толькі тады, калі калені пачалі падгінацца і яна, дабегшы да верхняй прыступкі палацавай лесвіцы, у святле зорак на адкрытым небе змагла распзнаць абрысы будынкаў і цьмяна мігталівы ў тумане горад унізе пад нагамі.

Выматаная, амаль беспрытомная яна абAPERлася на каменны слуп брамнай аркі, пад якою ўздоўж верхняга схілу Аленевага яра бакавая сцежка вяла да Даліборкі. Толькі цяпер яе ўнутранаму зроку ва ўсіх дэталях адкрыўся жывы твар і постаць, якія яна ўгледзела: Чалавек у чорных ачулярах — мабыць, ён быў гарбаты, такога, прынамсі, яна яго зноў у думках убачыла перад сабою, — у доўгім цёмным плашчы, з чорнымі бакенбардамі, без капелюша, з кудлатымі, парыкападобнымі валасамі і дзіўна надзьмутымі ноздрамі.

Калі зноў змагла перавесці дыханне і лягчэй уздыхнуць, яна спакваля супакоілася.

Бяскрыўдны калека, які выпадкова там апынуўся і, мабыць, перапалохаўся не менш за мяне... І што ж там далей! — Яна зірнула ўніз на лесвіцу: дзякуй Богу, не ідзе за мною.

Тым не меней пасля перажытага страху сэрца яшчэ доўга моцна стукатала, і яна прысела і недзе з паўгадзіны яшчэ сядзела на мармуровай балюстрадазе лесвіцы, каб адпачыць, пакуль не пачала стыць на зябкім начным паветры, і галасы людзей, якія падымаліся па лесвіцы, канчаткова прывялі яе да цяму, — чаго гэта яны ідуць сюды.

Яна паднялася, атрэсла з сябе рэшткі нерашучасці, сіцснула зубы, каб цалкам стрымаць дрыжыкі і апанаваць сабою.

Нейкі няясны поцяг ісці да Даліборкі зноў напоўніў яе і дадаў ёй новай сілы. Каб праверыць, што там намыслілі расец і ягоны праважаты — можа, каб папярэдзіць Отакара пра небяспеку, якая навісла над ім? — яна нават не спрабавала самой сабе выветліць мэту сваіх намераў.

Пэўны гонар давесці да канца раней прынятае, хай сабе нават на блізкім цалкам бессэнсоўнае рашэнне — хай сабе нават толькі дзеля простага задавальнення і каб даказаць сабе цвёрдасць і мужнасць, — крышку прыгтруціла мімалётная подумка, што а ці не разумней было б пайсці дамоў спаць.

Маючы перад вачыма зацененую будыніну Галоднай вежы з яе каменнай шапкай з кутасом як пастаянным указальнікам дарогі праз цемру, яна караскалася па крутых адхонах, пакуль не дабралася да невялікай форткі, якая вяла ў Аленеў яр.

Няясна ўсведамляючы, што ёй трэба прайсці ў ліпавы

двор і пастукацца ў акенца да Отакара, яна хацела ўвайсці ў старавечныя мury, але тут пачула з глыбіні прыцішаныя галасы і ўбачыла цуг людзей — як ёй падумалася, тых самых, што прайшлі за ёю па лесвіцы, — якія, прадзіраючыся праз кустоўе, ішлі да падножжа вежы.

Яна ўспомніла, што ў сярэдні паверх Даліборкі звонку быў прабіты ў мury лаз, дастаткова вялікі, каб прапусціць прыгнутага чалавека — па паступова моўклым пярэшапце і па шуме апаўзальных і ападаных камянёў яна заключыла, што людзі карысталіся гэтым лазам, каб дастацца ўсярэдзіну вежы.

За некалькі скачкоў яна адолела павышчарбляныя прыступкі і пабегла да каравульнай будкі-хаткі, з якога насустрач ёй свяцілася матава-светлае акенца.

Яна прытулілася вухам да завешанай зялёнай паркалёвай занавескай шыбы.

— Отакар... Отакар! — яна выдыхнула гэта як мага цішэй. Прыслухалася...

Нейкі трэск, ледзь разборлівы, там у пакоі, быццам нехта прагнуўся і заварочаўся ў ложку.

— Отакар? — яна далікатненька, пазногцем пастукала ў шыбу. — Отакар?

— Отакар? — як рэха шэптам вярнулася да яе. — Отакар, гэта ты?

Паліксэна ўжо хацела расчаравана адысціся назад, калі там усярэдзіне загаварыў нехта глухім голасам — так, бы сам з сабою ў сне. Перарывістае, вымучанае мармытанне, з паўзамі глыбокага маўчання; паміж — ціхае патрэскванне, быццам рука неспакойна пагладжвае па коўдры.

Паліксэне здалася, што яна разбірае ў сказаным словы з пацераў. Ціканне маятніка ўсё больш мацнела, чым больш яе вуха абвастрала ўспрыманне шлохаў. І спакваля, як яна слухала і слухала, глухі голас здаваўся ёй усё больш і больш знаёмым.

Яна пазнала, гэта былі словы з малітвы, яна іх чула, але не зусім разумела сэнс, не разбірала, чый гэта быў голас.

Нясныя здагадкі, што гэтаму голасу павінен належаць

стары, дабрадушны ў белым чапцы твар, трымалі яе ў напрузе. Гэта магла быць толькі прыёмная маці Отакара, — але ж я яе ніколі не бачыла!?

Імгненна як бы апона апала з яе памяці...

— Збаўца ўкрыжаваны! Ты, у крывавым цярновым вянку, — гэтыя самыя словы калісьці гэты самы голас шаптаў каля яе ложка — яна ўнутрана бачыла, як сціскаліся пры гэтым маршчыністыя рукі, — бачыла перад сабою ўсю постаць, як яна тады там ляжала ў ложку, бездапаможная і неабольніца, скручаная падаграю; яна цяпер ведала: гэта была яе старая нянька, якая так часта далікатна гладзіла яе па шчочках і спявала ёй пяшчотныя калыханкі.

Уражаная, яна слухала абрывістыя словы, якія, ужо амаль неразборлівыя, пранікалі да яе слыху праз шыбу:

— Маці Божая, міладайна, дабраславёная ты сярод жанчын... не дай майму сну спраўдзіцца... адвядзі ліхое ад Отакара... і пакладзі грахі ягоныя на мае... — Ціканне гадзінніка перабіла апошнія словы сказа. — Калі ж нельга іначай і ты не хочаш адвесці ад яго благое, дык учыні, каб гэта я памылілася і каб не панеслі на сабе віны тыя, каго я люблю. — Паліксэна адчувала гэтыя словы, быццам страла ўпівалася ёй у сэрца. — Ушчуй жа яго, не адчужайся ад яго, выбаў яго, Маці Божая, з-пад улады тых, якія цяпер у вежы і намышляюць забойства...

Не слухай, калі я ў болях маіх зноў і зноў прашу цябе даць мне памерці.

Напоўні яго тугою, якая яго раздзірае, але пакінь яму рукі чыстыя ад крыві людскае; патушы ягонае жыццё, перш чым яно запляміцца забойствам. І калі на гэта патрэбна ахвяра, дык падоўжы дні мае ў пакутах і скараці ягоныя, каб не мог ён учыніць грэху... І не залічы яму ў віну тое, што яго надзіць. Я ведаю, ён прагне гэтага — толькі дзеля яе.

Не залічы віны і ёй; ты ведаеш, я палюбіла яе з першага дня, як бы калі б яна была маё дзіця, — дай ёй, Маці Божая...

Паліксэна адхіснулася; яна інстынктыўна адчувала, што гэта маглі быць толькі словы, пасланыя ў неба, і яны павінны былі прарваць вобраз, які яна насіла ў сабе, — і яна баранілася

ад гэтага як падціскам патрэбы самазахавання. Вобраз продкавіцы ў ёй чуў пагрозу небяспекі быць выкінутым з жывых грудзей назад у мёртвую сцяну Эльзэнвангеравай галерэі.

На сярэднім паверсе Даліборкі, у круглым, страшным памяшканні, у якім раней павераныя карнай справядлівасці асуджалі свае ахвяры на вар'яцтва і галодную смерць, шчыльна збіўшыся ў гурт, на падлозе сядзелі мужчыны вакол дзіры, праз якую колісь скідалі ў склеп трупы пакараных.

У нішах былі ўстаўлены ацэтыленавыя паходні, і іх сляпучае святло злізвала фарбы з твараў і вопраткі зборні — з кожнай шчыліны і няроўнасці, так што ўсё здавалася як бы раскладзеным на блакітнавата-яркім снезе і цвёрдымі, чорнымі ценямі. Паліксэна пракралася ў змрочнае верхняе памяшканне, якое яна добра ведала пасля сустрэч з Отакарам, — ляжала на жываце і праз круглую адтуліну ў падлозе, што злучала абодва паверхі, бачыла, што рабілася ўнізе.

Ёй здавалася, што сабраліся тут рабочыя з машынных і амуніцыйных фабрык, плячыстыя мужчыны-здараўцы з цвёрдымі тварамі і жалезнымі сценабітнымі кулакамі, Отакар, які сядзеў каля расейца-фурмана, сваёй шчуплявай фігурай — дзіця горкае.

Як яна заўважыла, усе яны былі яму чужыя, бо ён нават імянаў іхніх не ведаў.

Збоку ад групы на каменнай пліце сядзеў на кукішках, нізка апусціўшы на грудзі галаву, як усё роўна спаў, актор Зрцадла.

Расеец, відавочна, перш чым яна апынулася тут, ужо сказаў прамову, пра гэта сведчылі самыя розныя пытанні да яго. Таксама і спытак, з якога ён зачытваў асобныя фразы, пераходзіў з рук у рукі.

— Пётр Аляксеевіч Крапоткін, — па складах чытаў чэшскі лёкай, які сядзеў леваруч ад яго, тытульны ліст спытка. — Гэта хто, рускі генерал? Но, і што, мы звязамся з рускімі войскамі супроць яўрэяў, дайшло ўжо да гэтага, пане Сяргей...

Расеец падскочыў:

— Саюзніцаць з салдатамі? Мы? Мы самыя хочам быць

панамі! Далоў войскі! Ці ж у салдат ёсць іншыя задачы, як толькі страляць па нас. А мы змагаемся за свабоду і справядлівасць супроць усякай тыраніі — мы хочам разбурыць дзяржаву, царкву, дваранства, буржуазнасць; доўга яны кіравалі намі і мелі нас за дурняў. — Колькі я павінен яшчэ гаварыць пра гэта, Вацлаў! Павінна праліцца кроў дваранаў, якія кожны дзень гнобілі нас і прыгняталі! Ніводзін з іх не павінен ацалець, ні мужчына, ні стары, ні жанчына, ні дзіця... — Ён падняў угору свае страшныя кулакi, як молаты — і, закіпеўшы ад гневу, не змог гаварыць далей.

— Так, павінна праліцца кроў, — усклікнуў чэх-лёкай, ужо і перакананы. — У гэтым мы адзіныя!

Разгарэлася гамана.

— Стойце, у такім разе я не з вамі, — ускочыў Отакар, і адразу настала поўная цішыня. — Нападаць на безабаронных? Я што вам, крывавы сабака? Я пратэстую. Я...

— Змоўкні! Ты ж абяцаўся, ты ж прысягаў! — закрычаў расеец і хацеў схопіць яго за локаць.

— Нічога я вам не абяцаў, пане Сяргей, — Отакар адштурхнуў назад кулак, які пацягнуўся да яго. — Я прысягаўся нічога не выдаваць, што тут убачу і пачую, нават калі мне рвацьмуць язык з гора. І я стрымаю прысягу. Я адчыніў вам Даліборку, каб мы маглі тут сабрацца і параіцца, што рабіць далей; ты ашукаў мяне, Сяргей; ты сказаў, што мы будзем... — ён не змог дагаварыць, бо расеец схопіў яго за локаць і сцягнуў уніз. Паўстала кароткая валтузня, але тут жа і спынілася.

Пагрозліва падняўся велізарны рабочы з тыгрыным тварам і бліснуў вачыма на расейца:

— Адпусці, пане Сяргей! Тут кожны можа казаць, што хоча. Разумеце вы мяне? Я — гарбар Станіслаў Гаўлік. Добра, пальецца кроў, мусова павінна паліцца кроў. Інакш бо нельга. Але ёсцёка людзі, якія не могуць пайсці на кроў. А гэты — ён проста музыкант.

Расеец збялеў да губоў — раз'ятрана грыз пазногці і з-пад апушчаных павек сачыў за тварамі іншых, каб даведацца, як яны паставяцца да справы.

Раздрай цяпер яму патрэбен меней за ўсё. Трэба было, што

б там ні сталася, утрымаць лейцы ў сваіх руках. Адзінае, пра што яму найперш цяпер заходзілася, было: самому сесці на чале руху, усё роўна, як гэты рух называцьмецца.

Пра магчымасць праводзіць нігілістычныя тэорыі ён ніколі ў жыцці не думаў, быў занадта разумны на тое. — Такого роду хітраспляценні мозаку ён пакідаў летуценнікам і дурням.

Але нігілістычнымі лозунгамі падсцёбнуць дурны натоўп, каб потым з паўсталага кавардаку вычавіць сабе наступствы ў выглядзе пэўнай уладарнай пазіцыі — сесці, нарэшце, у карэту, замест каб увесь час тырчаць на козлах, — гэта, як на ацэну правільнага фурманскага вока, быў сапраўдны рэцэпт усіх анархісцкіх навук і лячэнняў. Тайны дэвіз анархістаў: «Сыдзі ўбок і прапусці мяне» — ужо даўно стаў і ягоным.

Ён прымусіў сябе выскаліцца і зноў вымкнуўся са сваім:

— Ваша рацыя, пане Гаўлік, мы ўжо самыя правярнем усё астатняе. Чаго мы ўсе хочам, гэта на ўсіх адно і тое самае! — Ён зноў дастаў з кішэні сшытак і вычытаў. — Тут напісана: «Будучая рэвалюцыя прыме характар усеагульнай, — фактар, які вылучыць яе з усіх ранейшых пераваротаў. Гэта ўжо больш не будзе толькі адна краіна, якую ахопіць бура; будуць уцягнуты ўсе краіны Еўропы. Як у 1848 годзе, так і гэтым разам штуршок, які сыходзіць з адной краіны, непазбежна прывядзе ў рух астатнія краіны і распаліць рэвалюцыйны пажар ва ўсёй Еўропе». — А далей тут напісана: «...вы, пануючыя класы, вы абяцалі нам свабоду працы, але вы ператварылі нас у фабрычных рабоў...»

— Дык вы ж зусім не фабрычны, пане Сяргей, — пачуўся пакеплівы голас з глыбіні грамады.

— «... яны ператварылі нас у панскіх падданных. Яны ўзялі на сябе арганізацыю прамысловасці, каб забяспечыць нам вартае чалавека існаванне, але вынікам сталі бясконцыя крызісы і глыбокая галечка; мір яны абяцалі нам, і прывялі нас да бясконцай вайны. Яны растапталі ўсе свае абяцанні».

— Правільна. Усё дакладна?.. Што?.. Што тут гавораць? — важна ўставіўся чэх-лёкай і, чакаючы воплескаў, якіх чамусьці не было, атарапелымі вачыма здзіўлена агледзеўся навокал.

— Ацяпер паслухайце, што піша далей іх сіяцельства князь

Пётр Крапоткін, — мой бацька сваім часам меў гонар быць у яго лейб-фурманам: «Дзяржава ёсць ахоўніца эксплуатацыі і спекуляцыі, яна ёсць ахоўніца ўзніклай з рабунку і падману прыватнай уласнасці. Пралетарыю, адзінай маёмасцю якога з'яўляецца ягоная сіла і ўмельства ягоных рук, — як доказ ён падняў угору мускулістыя рукі, — няма чаго чакаць ад дзяржавы; для яго яна не больш як карпарацыя, закліканая любой цаной перашкодзіць ягонаму вызваленню». — І далей: — «Можа, пануючыя класы ў практычным жыцці ідуць далей? Зусім не: у неразумным асляпленні яны размахваюць ашмоткамі сваіх сцягоў, абараняюць эгаістычны індывідуалізм, суперніцтва чалавека з чалавекам, нацыі з нацыяй...».

— Бі жыдоў! — падцкаваў голас з глыбіні.

— Усеўладдзе цэнтралісцкай дзяржавы. — Яны ідуць ад пратэцкцыянізму да свабоднага абмену і ад свабоднага абмену да пратэцкцыянізму, яны ідуць ад рэакцыі да лібералізму і ад лібералізму да рэакцыі, ад блюзнерства да атэізму і ад атэізму да блюзнерства.

— Блюзнер, жах, жах, — пачуліся зноў кепікі з глыбіні памяшкання, некаторыя засмяяліся.

— «Заўсёды жудасна, абярнуўшы вочы назад, выступае іхняя няздольнасць ствараць толькі мінімальна трывалую працу, больш і больш сёння» — І слухайце далей: — «Хто дае дзяржаве слова, павінен таксама ухваляць і вайну. Дзяржава павінна імкнуцца ягоную ўладу павялічваць далей; яна павінна імкнуцца пераўзысці сілай суседнія дзяржавы, калі яна не хоча зрабіцца цацкай у іх руках. Таму вайна для краінаў Еўропы неабходная і непазбежная. Але: яшчэ адна альбо дзве вайны нанясуць замшэлай машыне дзяржаўнасці ўдар літасці».

— Усё вельмі добра і правільна, — нецярпліва перабіў стары рамеснік, — але што ж цяпер мае адбыцца?

— Ты ж чуеш: біць жыдоў і дваранства! Біць усіх, хто зазірае нос, і да трох лічыць не трэба, — павучальна сказаў чэх-лёкай. — Мы іх возьмем за шчэлепы, мы ім пакажам, хто ў краіне сапраўдны гаспадар.

Расеец зацята патрос галавой, павярнуўся, як бы шука-

ючы рады і ўправы, да актора Зрцадлы, але той усё яшчэ, не беручы ўдзелу ў дыскусіі, седзячы на сваім камені, быў адключаны.

Ён яшчэ раз усхапіўся ўзяць слова:

— Што цяпер мае адбывацца, пытаецеся вы ў мяне? А я хачу папытацца ў вас: што павінна і мусіць адбыцца? Войскі ў полі. Дома пазаставаліся толькі бабы і дзеці і — мы! Чаго ж нам чакаць?

— Але ж ёсць яшчэ чыгунка і тэлеграф, — абьякава выткнуўся з языком гарбар Гаўлік. — Калі мы ўдарым заўтра, паслязаўтра ў Празе загавораць кулямёты. А што тады?.. Ну, сэрвус!

— Ну, тады, мы ведаем, як нам тады паміраць, — усклікнуў расеец, — калі да таго дойдзе, але не думаю, — ён пляснуў даланёй па сшытку. — Хто будзе марудзіць і вагацца, калі гаворка ідзе пра аздараўленне чалавецтва? Свабоды не даюцца за так, іх трэба ўзяць!

— Панове, спадарства! Спакой і халодная кроў, бітшэн, калі ласка, — з патэтычным жэстам узяў слова чэх-лёкай: — Панове! Старое дыпламатычнае правіла дакляруе: спачатку грошыкі, пасля зноў-такі грошы, а ўжо толькі тады і напаследак — грашыскі. Я вось папытаюся ў вас: а ці мае пан Крапоткін, — ён зрабіў пальцамі рух, як бы лічачы дробязь, — ці мае пан Крапоткін пенязі? Грошы ён ці мае?

— Ён памёр, — буркнуў расеец.

— Памёр? Ну... тады?.. — у лёкая выцягнуўся твар. — Тады насяру яго галаве, на халеру нам тут тары-бары разводзіць.

— Грошай у нас будзе як гразі! — усклікнуў расеец. — Ці срэбная статуя святога Нэпамука ў саборы не важыць тры тысячы фунтаў? Альбо ж ці не складзена ў кляштары капуцынаў дыямантаў і пэрлаў на мільёны? Ці не пахаваная ў палацы ў Заградкі старадаўняя каралеўская карона, як неацэнны скарб?

— За яе, тваю карону, хлеба не купіш, — голас гарбара Гаўліка. — Як з яе дастаць грошы?

— Жывыя смехі, дый годзе, — трыумфаваў лёкай, да якога вярнуўся былы кураж, — навошта тады гарадская ўправа!

Зрэшты: хто вагаецца, калі гаворка пра аздараўленне чалавецтва?!

Зноў гармідар — галасы за і супраць; кожны хацеў навязаць сваю думку, толькі рабочыя заставаліся спакойныя.

Калі гвалт улёгся, адзін з іх устаў і сказаў сур'ёзна:

— З таго, што тут набалбатана, нам сэрца не заходзіцца. Усё гэта — пустая малатарня. Мы хочам паслухаць, што нам скажа Бог, — ён паказаў на Зрэццэ, — яго вуснамі хай да нас прамаўляе Бог! Нашыя дзяды былі гусіты і не пыталіся — «чаму?», калі трэба было біцца да смерці. Мы таксама зможам. Мы ведаем толькі адно: так далей не пойдзе. Дынаміт ёсць. Дастаткова, каб высадзіць у паветра ўсе Градчаны. Усё гэта мы прыхавалі, кожны фунт. Хай скажа ён, якім ладам усё мае ісці і адбывацца!

Запала мёртвая цішыня, усё напружана глядзела на Зрэццэ.

Паліксэна ў вялікім хваляванні нахілілася над проймай у столі.

Яна ўбачыла, як, пахістваючыся, актор устаў, але не сказаў ні слова, — патузаў толькі за верхнюю губу; пасля заўважыў, што расеец сутаргава сціснуў кулак, быццам з усёй сілы тужыўся паўплываць сваёй воляй на лунатыка.

Паліксэне адразу далосся ў памяць слова «авэйжа», і яна адгадала, куды меціў расеец, хай нават няясна самому сабе: ён хацеў скарыстацца лунатыкам як прыладай у сваіх руках.

І здавалася, гэта яму ўдавалася: Зрэццэ замыляў губамі.

Не, гэтага не павінна быць! — У яе не было жаднага ўяўлення, што ёй рабіць, каб скіраваць самнамбулу па сваёй волі — яна паўтарала і паўтарала адно: «Гэтага не павінна быць!»

Нігілістычныя тэорыі расейца толькі крыху закранулі яе разуменне — замацавалася толькі адно: чэрня хоча захапіць уладу над дваранствам у свае рукі!

Уся кроў яе расы ўзбунтавалася супраць такога намеру.

Правільным інстынктам яна зразумела, што было дзейнай атрутай у такіх вучэннях: прага «рабоў» узвысіцца ў «гаспадары» — гэта своеасаблівы пагром. Што стваральнікі гэтых ідэй, Крапоткін альбо Галстой, якога яна таксама залічвала

ў кампанію, і Міхаіл Бакунін былі невінаватыя, яна іх не ведала, але і без таго ўсімі фібрамі душы ненавідзела гэтыя імёны.

— Не, не, не — я, я, я не хачу, каб так было! — унушала яна сама сабе.

Зрцадла пахістваўся туды-сюды, нібыта ў ім змагаліся дзве процілеглыя сілы, якія трымалі вагу, за вярхоўную ўладу, пакуль трэцяя, нябачная сіла не вырашыла зыход барацьбы на сваю карысць; але ён нарэшце выціснуў з сябе першыя словы, гучалі яны няўпэўнена і марудліва.

Поўны трыумф адчула Паліксэна, што зноў, хай і не цалкам, але ўзяла верх над расейцам-фурманам. І што цяпер будзе гаварыць самнамбула, — яна ведала, гэта не магло быць у духу яе праціўніка.

Актор падняўся, адразу зрабіўшыся спакойным і ўпэўненым, на свой камень, як на трыбуну.

Настала агульная ціша.

— Браты! Вы хацелі, каб гаварыў з вамі Бог? — Чалавечыя вусны робяцца вуснамі Божымі, калі вы *верыце*, што гэта вусны Бога.

Толькі вера адна робіць так, што чалавечыя вусны ператвараюцца ў Божыя вусны. Кожная рэч робіцца Богам, калі вы верыце, што гэта Бог!

І калі б дзе-небудзь Божыя вусны загаварылі з вамі, а вы верылі б, што гэта вусны чалавечыя: — дык, значыцца, там Божыя вусны абніжаны да чалавечых. Чаму вы не верыце, што вашыя ўласныя вусны не могуць быць вуснамі Божымі? Чаму вы не скажаце самай сабе: «Я — Бог, я — Бог, я — Бог?»

Калі б вы гэта сказалі і верылі, вера ваша дапамагла б вам у тую ж хвіліну.

Але вы такім ладам хочаце, каб Божы голас гаварыў там, дзе ніякіх вуснаў няма, каб ягоная рука кіравала там, дзе ніякай рукі няма. У кожнай руцэ, якая гамуе вашу волю, вы бачыце чалавечую руку, у кожных вуснах, якія пярэчаць вам — чалавечыя вусны. У вашай уласнай руцэ вы бачыце толькі — чалавечую руку, у вашых уласных вуснах — толькі чалавечыя вусны, не Божую руку і не Божыя вусны! Як жа можа Бог вам нешта адкрыць, калі вы не верыце, а ён жа — усюдысны?

Многія з вас вераць, што Бог накануе лёс, і ў той самы час яны вераць, што могуць зрабіцца гаспадарамі свайго лёсу. Дык вось верце: ці маглі б вы стацца гаспадарамі свайго лёсу і тым самым часам заставацца людзьмі?

Так, вы можаце стацца гаспадарамі свайго лёсу, але толькі калі ведацьмеце, што вы — Бог; бо толькі Бог ёсць гаспадар лёсу.

Калі вы верыце, што вы толькі людзі і адзелены ад Бога і адлучаны ад Бога, што нехта іншы, а не вы, ёсць Бог, дык вы застаняцеся неператворанымі, і над вамі пануе лёс.

Пытаецца: чаму Бог дапусціў вайну? — А спытайцеся ў саміх сябе: чаму вы дапусцілі яе? Ці ж вы не Бог?

Пытаецца: чаму Бог не адкрывае нам будучыні? — А спытайцеся ў саміх сябе: чаму вы не верыце, што вы — Бог: тады б вы ведалі будучыню, бо вы самі сабе яе творыце — кожны *адну* часцінку, якая яму дадзена, і па часцінцы, якую ён сам стварае, кожны мог бы пазнаць цэлае і ведаць яго наперад і загадзя.

А так вы застаняцеся рабамі лёсу; і лёс коціцца, як камень, і камень — вы: і камень з пясчынак, падагнаных і склееных, і вы коціцеся з ім і падаеце з ім.

І як ён коціцца, і як ён падае, дык мяняе пры гэтым сваю форму на ўсё новыя і новыя формы адпаведна нязменным законам вечнай прыроды.

На асобныя пясчынкі, якія ўтвараюць сабою цэла каменя, ён не зважае. Бо і як бы тое інакш? — Усё, што складзена з зямлі, мае клопат толькі за сваё цэла.

Дагэтуль вялікі камень чалавецтва быў неспаяным каменем, з пясчынак рознага колеру, перамешаных у поўным беспарадку; толькі цяпер ён набывае форму, якую мае кожная асобная пясчылка: ён робіцца формай аднаго, вялізарнага чалавека.

І толькі цяпер адбываецца тварэнне чалавека з подыху і гліны.

А тыя, якія ёсць «галава», цверазейшыя, разумнейшыя, зрбяцца разам *ягонай* галавой; і тыя, якія ёсць «пачуццё», якія, асязальныя, відушчыя, азіральныя — тыя зрбяцца ягоным пачуццём!

Так і будуць злеплены ўсе народы, паводле родаў і відаў кожнага асобнага, а не па месцы жыхарства, паходжання альбо мовы..

Калі б вы ад пачатку верылі, што вы — Бог, на пачатку так і было б створана; а так вы павінны чакаць, пакуль лёс, молат і разец — вайна і галеча — узяўшы ў свае рукі, абчэша ўпарцісты, непаддатны камень.

Вы спадзеяцеся, што вуснамі таго, каго вы называеце Зрцадлам-люстрам, загаворыць Бог? — Калі б у вас жыла вера, што ён ёсць Бог, а не толькі ягонае люстра, дык Бог сказаў бы вам усю шчырачыстую праўду пра тое, што тут будзе.

А так з вамі можа гаварыць толькі люстра і адкрыць вам толькі малюсенькую драбіначку праўды.

Вы будзеце чуць яе і тым часам не ведаць, што вам трэба рабіць. Каб жа ж вы цяпер хоць паверылі, што самую каштоўную частку таямніцы, якую можа вытрымаць чалавек, пакуль ён яшчэ смяротны, вы ўжо ў некалькіх словах прынялі!

Сачавічную пахлёбку атрымаеце, раз нічога іншага не прагнеце...

— Чым скончыцца вайна? Хто пераможа? — уварваўся чэх-лёкай у самую сярэдзіну прарочай прамовы. — Немцы, пане Зрцадла? Які будзе канец?

— Канец? — актор павольна і недаўмёна павярнуўся да яго; рысы яго твару абвялі, а ў вачах патухла жыццё. — Канец? Пажар Лондана і паўстанне ў Індыі, гэта... гэта толькі пачатак... канца.

Людзі абступілі апантанага і засыпалі яго пытаннямі, але ён больш нічога не адказваў — як аўтамат без ніякага ўспрымання.

Расеец-фурман атарапела наставіў перад сабою шклянныя вочы — лейцы, якімі ён спадзяваўся кіраваць мяцежнікамі, выпалі з ягоных рук.

Яго гульня была прайграная. — Там, дзе закіпала сектанцкая немарасць, апантанаму прагай улады ніякай ролі больш не перападала. Нейкая няўлоўная здань скінула яго з козлаў, і ўжо сама кіравала экіпажам..

Паліксэна выпрасталася, каб зноў здабыць сваю зрокавую сілу, не адводзячы вачэй ад цёмнай прорвы, вакол якое сядзелі людзі: увесь час актор стаяў пад ацэтыленавымі святільнямі. Яркае святло амаль асяпіла яе.

Зноў і зноў з чарнаты узнікаў рэфлекс полымя, які абпальваў сятчатку вачэй.

Дадаліся новыя карціны, прывідныя твары напіралі знізу з глыбіні, рабіліся пазнавальнымі вонкаваму ўспрымання ў выніку стомленасці нерваў вачэй. Выпадні нейкай душэўнай ночы Вальпургіі падступаліся да яе.

Паліксэна адчувала, як усе фібры, кожнае валаконца ў ёй тузалася і дрыжала ў нейкім новым чужародным узбуджэнні.

Словы актора ўсё яшчэ гучалі ў ёй і абудзілі нешта, што ёй дагэтуль было зусім не вядомае.

І ўсіх гэтых мужчын яна ўспрымала як нейкі фанатычны натоўп; яна бачыла іх скажоныя твары, як дзіка яны жэстыкулявалі, чула іхнія выкрыкі: «Бог гаварыў з намі...», «Ён сказаў: я — Бог».

Отакар прыхіліўся да сцяны, маўклівы, губы і твар бледныя, палкія вочы варожа скіраваныя на як скамянела застылага актора.

Яна зноў паглядзела ў раззяўленую, цёмную прорву і сцэпанулася. Адтуль падымаліся не постаці ў туманых хітонах, — гэта была прывідная рэчаіснасць, ужо не проста рэфлексы: Отакар, яшчэ раз — ягонае падабенства з ценяў мінуўшчыны, з жазлом у руцэ!

Пасля чалавек у заржавелым шаломе і чорнай павязкай на вачах, быццам Ян Жыжка, гусіт, і яе продакавіца — графіня Паліксэна Лямбуа, якая звар'яцела тут, у гэтай вежы, у шэрай турэмнай робе — яна жудасна ўсміхалася ёй угору, і усе мяшаліся з мяцежнікамі, нябачная ім.

І вобраз-падабенства Отакара расплываўся сярод жывых, чалавек у шаломе падышоў ззаду да актора і знік — замест чорнай павязкі раптам на твар Зрацдды ўпала цёмная паласа ценю, і заржавелы шалом ператварыўся ва ўскудлачаныя валасы.

Прывід мёртвай графіні ўсплыў каля расейца і абвіў рукамі яго за шыю, і рукі як бы душылі таго.

Ён, здавалася, нават адчуваў гэта, бо спалохана хапаў ротам паветра. Яе постаць спакваля расплылася ў сляпучым святле ацэтыленавых свяцільняў, заставаліся відныя толькі белыя пальцы.

Паліксэна зразумела, што хацелі ёй сказаць нямой мовай гэтыя вобразы. — Яна скіравала ўсю сілу сваёй волі на Зрцадлу і пачала думаць пра тое, што ёй раскажаў татарын пра авэйжу.

Амаль у той самы момант да актора вярнулася жыццё; яна пачула сіпенне, як ён энергічна ўбіраў ноздрамі ў сябе паветра.

Людзі адхіснуліся, убачыўшы гэта ягонае пераўтварэнне.

Гарбар Гаўлік скамянелай рукой паказаў на павязку з ценю і ўскрыкнуў:

— Ян Жыжка! Ян Жыжка з Троцнава!

«Ян Жыжка з Троцнава», ляцела палахлівым пярэшаптам з вуснаў на вусны.

— Ян Жыжка з Троцнава, — віскнуў чэх-лёкай і закрыў твар абедзвюма рукамі, — багемская Лізэль казалася, што ён вернецца!

— Багемская Лізэль — напярочыла! — рэхам данеслася з глыбіні сцэны.

Зрцадла, як бы абмацаваючы нешта, выцягнуў левую руку, быццам перад ім кленчыў нейкі нябачны чалавек, чыю галаву ён хацеў абмацаць.

У ягоных вачах ляжаў адбітак слепаты.

— Kde máš svou pleš? — пачула Паліксэна ягонае мармытанне. — Манах, дзе твая танзура?

Пасля ён павольна падняў кулак і раптам, быццам па кавадле, рэзка і з грукам апусціў яго.

Жудасць прабегла па натоўпе, быццам ён сапраўды, як Жыжка ў часы табарытаў, размажыў чэрап святару.

Паліксэне здалася, быццам яна ўбачыла, як упала схема чалавека ў шэрай расе. — Гісторыі з гусіцкіх войнаў, якія яна ў дзяцінстве ўпотаікі чытала, выступілі перад яе вачыма: На белым кані чорны Жыжка ў жалезных даспехах наперадзе сваіх ваяроў, бліскучыя косы і калючыя ранішнія зоркі; здра-

саванья палеткі, вёскі ў полымі, сплюндраванья кляштары.

Яна ўявіла сабе і ўбачыла крываваю бітву з адамітамі, якія — мужчыны і жанчыны, на чале з шалёным Боракам Клятоўскім, толькі з нажамі і камянямі ў руках, кінуліся на гусітаў, ушчарэпіліся ім у горлы, пакуль не перадушылі як кручаных сабак і астатніх сорок чалавек акружылі і жывымі засмажылі на вогнішчах, — яна чула віраванне вайны на вуліцах Прагі, якія былі ачэплены ланцугамі, каб стрымаць штурм апантаных табарытаў, — чула страшэнныя крыкі гарнізону, які ўцякаў на Градчаны, трэск і грукат жалезных гарматных ядраў, звон і ляскат шабляў і сякер, свіст ядраў з мажджэраў.

Яна бачыла, як перадсмяротны праклён адамітаў: «Аднавокі Жыжка хай аслепне!» спраўдзіўся на ім, убачыла, як прасвісцела страла і пацэліла яму ў яшчэ жывое вока, убачыла яго, падтрыманага злева і справа камандзірамі, як ён на кургане ўзіраўся ў ноч сваёй слепаты, тым часам як унізе ля ягоных ног у сонечным святле бушавала бітва, чула, як ён аддаваў загады, па якіх яго орды касілі ворагаў, як сярпы збажыну — бачыла, як смерць, быццам чорная маланка, джыгала з ягонай выпягнутаю рукі. — А тады... а тады, самае жудаснае з усяго: Жыжка, памерлы ад чумы і ўсё ж... усё ж... жывы!

Ягоную скуру напнулі на барабан!

Бразгатлівы, вусцішны пошчак таго барабана гоціць наўцёкі ўсіх, хто яго чуе.

Ян Жыжка з Троцнава, сляпы і з садранаю скурай, вярхом — прымара на спаракнелым кані — нябачны сваім ордам, наперадзе, і вядзе іх ад перамогі да перамогі!

Валасы ўсталі дыбарам, калі Паліксэна падумала, што дух Жыжкі паўстаў і ўцеліўся ў апантанага актора.

Як віхура, рваліся словы Зрцадлы да мяцежнікаў з ягоных вуснаў, то рэзкія і загадныя, пасля зноў хрыпльыя, як удары плёткай, у кароткіх, рваных сказах адно за адным, яны гналі і вырывалі карані свядомасці з кожнага мозаку.

Ужо адно гучанне асобных складоў аглушала, як удары булавой. — Што яны азначалі? Яна не магла зразумець гэтага, так моцна шумела ёй кроў у вушах — яна толькі наўздогадзь

прымала тое, што ён казаў, па дзікім бляску ў вачах людзей, па сціснутых кулаках, па ўнураных галовах, калі прамова пасля шэпту кое-калі раптам выбухала ўраганам і вымятала сэрцы.

Яна ўсё яшчэ бачыла дрыготлівыя пальцы свайго продка на горле расейца.

Вобразы маёй душы зрабіліся зданямі і там унізе твораць сваё, адчувала яна, і, як раптоўнае азарэнне, да яе дайшло, што яна вызвалілася ад іх, вобразаў, і на нейкі час можа быць сама Сабою.

Отакараў твар павярнуўся дагары, быццам хлопец раптам адчуў яе блізкасць — ягоныя вочы глянулі амаль у яе вочы.

Выраз замроенасці і адселенасці, які яна так добра ў ім ведала, ляжаў у іх.

Ён нічога не бачыць і не чуе, ведала яна, словы апантанца назначаліся не яму; малітва голасу ў ліпавым двары спраўджваецца: «Мацер Божая, міладайная, пачуй туту, якая яго раздзірае, але пакінь яму рукі чыстыя ад людское крыві».

Быццам наплывістая шумная музыка арганаў абвалакла раптам яе: пачуццё кахання, канца-меры якому няма, да Отакара, такога кахання, якога другога такога, лічыла яна, ніколі не бывае, каб яго адчуваць магло чалавечае сэрца.

Быццам на нейкае імгненне разадралася цёмная заслона перад будучыняй, убачыла яна Отакара: з жазлом у руцэ — схемы, якія перад гэтым сплываліся і зліваліся з ім, зрабіліся для яе плоццю рэальнасці... а на галаве карона ўладара.

Цяпер яна зразумела, *якая* туга раздзірала Отакара, — па ёй!

Маё каханне — толькі слабенькі водбліск ягонага — яна здалася сама сабе як бы растурзанай, не магла болей думаць.

Як далёкае мармытанне грукатала прамова Зрцадлы ў яе свядомасці: ён гаварыў пра мінулую веліч і бляск Багеміі, пра ззянне новай будучай глорыі.

І цяпер: «Кароль!» — ці ж бо не сказаў ён «кароль»?

Яна ўбачыла, як сцэпануўся Отакар і непрыязна, амаль варожа паглядзеў угору на яе — быццам раптам пазнаў — пабялеў у твары, схапіўся за сэрца і спрамагаўся не ўпасці наўзнак.

Пасля аглушальны гром разарваў наветра і паглынуў апошнія словы актора.

— Ян Жыжка! Ян Жыжка з Троцнава будзе нашым правадыром!!

Зрцадла паказаў на Отакара і рыкнуў нейкае слова ва ўсхваляваны натоўп.

Яна не зразумела, яна толькі бачыла, як яе каханы ўпаў без прытомнасці — чула толькі свой рэзкі крык: «Отакар! Отакар!»

Цэлае войска белых вачэй раптам павярнулася да яе. Яна адхіснулася.

Ускочыла. Натыкнулася на некагась, хто, відаць, стаяў недзе там у цемры.

Гэта гарбун з палацавай лесвіцы, стрэліла ёй у галаву, пасля яна рванула вежавыя дзверы і кінулася праз ліпавы двор у мора туману.

Сёмы раздзел

РАЗВІТАННЕ

Велізарнымі крокамі набліжаўся той час, які кожнага году азначаў грандыёзную падзею ў жыцці гера імператарскага лейбмедыка: 1 чэрвеня! Паездка ў Карлсбад!

Кожнай раніцы, як займалася толькі на дзень, фурман у чырвонай камізэльцы аб'язджаў вакол каралеўскага замка, «каб аж шыбы дрыжалі», і голасам перадаваў ахмістрыні дома розныя радасныя паведамленні «з дарогі» літасціваму пану: новая збруя начышчана да бляску, пакрытая эрзацлакам карэта шчасліва абсохла, і Карлічак ужо ігігікае ў канюшні.

Гер імператарскі лейбмедык ледзьве мог дачакацца дня ад'езду.

Няма такога іншага горада на свеце, які так хацелася б хутчэй пакінуць, калі ў ім жывеш, як Прага; але няма і такога, па якім так нудзішся, як толькі яго пакінеш...

Вось і гер імператарскі лейбмедык стаўся ахвярай дзіўнай магнетычнай сілы, хоць, шчыра кажучы, жыў ён не ў Празе, а бадай што, наадварот — на Градчанах.

У пакоі ўжо паўсюль стаялі ўпакаваныя дарожныя куфры.

Гер імператарскі лейбмедык мінулай ночы меў прыступ буйнага шалу, ён паслаў к чортавай матары ўсіх маладых і старых багемскіх Лізэляў, Зрцадлаў, Манджураў і «Зялёных жаб» — карацей, выклікаў са сваіх грудзей паток энергіі, які і ўспасобіў яго менш чым за гадзіну ўсё, што знайшлося ў шафах і камодах прыдатнага і ўжытковага

на карлсбадскіх аздараўленнях, умяць і ўтаптаць ва ўтробы скураных куфраў, чамаданаў і валізаў, як сапраўдны пінгвін рыбу ў дзюбы сваіх пінгвінтак, аж нарэшце распузацелья рэчасховішчы, з пашчаў якіх звисала крыссе каптаноў, гальштукі і падштанікі, таптаныя, умінаныя і ўцісканыя так напорыста доўга, паддаліся, іх супраціўленне было канчаткова зламана, і замкі са скрыгатам шчоўкнулі.

Толькі пару пантофляў з вышытымі тыгрынымі галоўкамі і вяночкі з незабудак са шкляннымі пэрламі, а таксама начную сарочку-лёлю ён пакінуў на волі і яшчэ да шалавай атакі парупіўся прышчапіць на стужках да люстраў, каб яны ўберагліся ад ягонага сляпога шалу, інакш бо пасля тыднямі маглі заставацца нязнойдзенымі.

Першыя ён цяпер меў на нагах, у апошняе — свайго роду апоўзлае да костачак пакаяльнае адзенне з залатымі зашчапкамі пад ганаровай дырэктарскай спражкай, каб, дзеля мэтай сядзення ў ванне, можна было здзяйсняць высокае падшпільванне завярэдліва доўгіх полаў — «сядзь, хай фалды не вісяць!» — ён захутаў сваё доўгае цела.

У гэтым убранні нецярыплівымі крокамі ён мераў пакой.

Прынамсі, так думаў.

Насамрэч ён вылежваўся і спаў — хай сабе і неспакойным сном праведніка перад ад'ездам, але ўсё-такі: ён спаў і сніў.

Сненні былі лішнім давескам да карлсбадскага мерапрыемства — ён ведаў гэта, — кожнага разу ў траўні ён стараўся дагнаць сябе да адпаведнага ладу, які сёлетняга траўня набыў проста-такі нязносныя формы. За ранейшым часам ён упарта дзённікава натаваў усё, што ў такіх выпадках снілася — у марнай ілюзіі апанаваць сваімі снамі, пакуль не дайшоў да разумення, што праз гэта яму толькі горшала.

Так урэшце яму ўжо нічога іншага не заставалася, як задаволіцца гэтым фактам і спадзявацца на астатнія адзінаццаць месяцаў, калі яму адпаведна з вопытам даваўся глыбокі, забыццёвы сон. — Пры хаджэнні туды-сюды ягоны позірк выпадкова упаў на адрывыны каляндар над ложкам, і ён ашаломлена прачытаў, што там усё яшчэ значылася 30 красавіка, подлая дата ночы Вальпургіі.

— Гэта агідна, — мармытаў ён, — яшчэ цэлых чатыры тыдні да 1 чэрвеня? А куфры ўжо ўпакаваныя! Што ж я цяпер надзену? Не магу ж я ў сарочцы бегаць на сняданак у «Спех»!

Думка, што трэба зноў усё распакоўваць, кінула яго ў жах. Ён намаляваў сабе карціну, як набатаваныя цераз верх дарожныя валізы адразу выплюнуць усю пропадзь ягонага гардэробу — можа, нават з адрыжкамі і крэкчучы, быццам з'еўшы ванітоўнага. Ён ужо ўяўляў безліч галыштукаў самых розных фасонаў-расфасонаў, як яны спаўзаюцца да яго, быццам вужакі; маленькая лавачка з выемкай для здымання ботаў, са злосці, ніяк не хацела быць доўга замкнёнай, яна ракавымі ключнямі кусала яго за пятку; ружовае вязанне, падобнае на дзіцячы каптурок, толькі з белымі мяккімі скуранымі рамянямі замест пасаў... — гэта найвышэйшая бессаромнасць, што мёртвы прадмет ужытку мог сабе дазволіць нешта такое! — «Не, — рашыў ён у сне, — распакоўвацца не будзем!»

У надзеі, што, можа-такі, няправільна прачытаў, гер імператарскі лейбмедык насадзіў на нос акуляры і ўжо быў хацеў яшчэ раз даследаваць паказанні календара, як у пакоі раптам зрабіўся страшэнны холад, і шкельцы акуляраў ўмомант запацелі і замерлі.

Калі ён іх зняў, убачыў перад сабою чалавека, — голы, толькі футраны фартушок на сцёгнах, цемнаскуры, рослы, ненатуральна зблажэлы, у чорнай мітры, з якое праблісквалі залатыя іскры.

Гер імператарскі лейбмедык адразу пазнаў, што гэта быў Люцыпар — але ані-ані не здзівіўся, бо яму адразу стала ясна, што глыбока ўнутрана ён даўно чакаў такога візіту.

— Ты чалавек, які можа даць ход здзяйсненню любых жаданняў? — спытаўся ён і міжвольна пакланіўся. — Ты можаш таксама...?

— Так, я бог, у чые рукі людзі складваюць свае жаданні, — перабіў яго фантом і паказаў на насцёгнік, — я адзіны апаясаны сярод багоў; астатнія ж — бясполыя.

Толькі я магу зразумець іх жаданні; хто напраўду бясполы,

той назаўсёды забыўся, што такое жаданні. Неспазнавальны, найглыбейшы карань усякага жадання стала пакоіцца ў полі, нават калі кветка — жывое жаданне — на першы погляд не мае нічога агульнага з полавасцю.

Адзіны шкадоблівы суцешнік і літасцівец сярод багоў — я. Няма такога жадання, якое я адразу не пачуў бы і не выканаў.

Але я чую толькі жаданні душы і выношу іх на святло. Таму і завуся: *luci — fero*.

Да просьбаў і жаданняў з вуснаў бадзяжных трупаў маё вуха глухое. Таму гэтыя «мерцвякі» так цураюцца мяне.

Я драсую чалавечыя целы без жалю і літасці, калі іхняя *душа* гэтага прагне — як спагадлівы хірург бязлітасна з найвышэйшага ведання пазнае хворыя органы і выразае іх, так і я.

Вусны некаторых людзей клічуць смерць, а тым часам іхняя душа кліча жыццё — такім я навязваю жыццё. Многія зягнуць багацця, а іхняя душа прагне галечы, каб праз — вугольнае вухка прайсці, — іх я раблю на зямлі жабракамі.

Твая душа і душы тваіх бацькоў марылі пра сон у зямным існаванні: таму я і зрабіў вас лейбмедыкамі — пасадзіў вашыя целы ў жалезны горад і акружыў вас каменнымі людзьмі.

Флюгбайль, Флюгбайль, я ведаю, чаго ты хочаш! — Табе наўме зноў зрабіцца маладым! Але ты паняверышся ў маёй магутнасці і думаеш, што я не магу вярнуць мінулага, і гэта забірае ў цябе мужнасць, і ты лепей ужо йдзеш у ложка спаць. — Не, Флюгбайль, я цябе не пушчу і не пакіну! — Бо і твая *душа* ўмольвае, яна хоча быць маладою.

Таму — вялікі свет, а не размінуцца! — я і прыйшоў да цябе, я споўню жаданне *аб*іх.

Вечная маладосць ёсць вечная будучыня, а ў царстве вечнасці зноў прачынаецца і мінулае, ужо як тамчаснасць.

Гер імператарскі лейбмедык заўважыў, што пры апошніх словах прывід зрабіўся празрыстым і замест яго — там, дзе былі грудзі, — усё больш выразна праступала лічба, пакуль не акрэслілася датай «30 красавіка».

Каб раз і назаўсёды пакончыць з прымарай, ён хацеў выцягнуць руку і сарваць лісток, але гэта яму не ўдалося, і ён

зраумеў, што яшчэ каторы час давядзецца мірыцца з «ноччу Вальпургіі» з усімі яе прывідамі і хімерамі.

Наперадзе ў мяне цудоўнае падарожжа, суцяшаў ён сябе, і лячэнне па амаладжэнні пойдзе добра.

Як што яму не хацелася прачынацца, дык не заставалася нічога іншага, як толькі занурыцца ў глыбокі, без відзежаў сон.

Рэгулярна роўна а пятай раніцы агідны рэзкі ляскат электрычнага трамвая, які ў гэты час унізе ў Празе са страшэнным віскам агінаў па крывой Багемскі тэатр, будзіў градчанскіх аматараў сну.

Гер імператарскі лейбмедык так прывык да гэтай нялюбаснай яму жыццёвай «звягі» пагарды вартага «свету», што яна ўжо аніяк яму ні ў чым не заважала, і ўжо каторы раз ён пачынаў неспакойна юрзацца ў ложку, калі гэтай раніцай звыклага гуку на вялікае дзіва не дачуўся.

Нешта там унізе мусіла спрыгодзіцца, праскочыла праз ягоную свядомасць свайго роду лагічнае разважанне і павяло за сабою цэлае войска глухіх успамінаў з апошніх дзён.

Даволі часта — яшчэ ўчора — ён глядзеў у падзорную трубу, і кожнага разу вуліцы былі паўнятокія людзі; нават на мосце калыхаўся натоўп, і няспынныя «сэрвус», «дзень добры» у доўга-працяглых гуках «гаагаагаа» даблытваліся ж да ягонага акна. А падвечар над пагоркам на паўночным усходзе Прагі, рабіўся відзён велізарны транспарант з партрэтам Жыжкі, як белы спектр з тагасвецця, — з пачатку вайны — першы раз зноў.

Ён і далей не даў бы авантуры ніякае ўвагі, калі б яшчэ раней ўсякага роду чуткі не дапалі яму да вушэй: Жыжка, паўсталы з мёртвых, у жывым целе і здаровым духу кожнаночна дзе-а-дзе аказваецца на гарадскіх вуліцах (ахмістрыня святым духам бажылася, з азнакамі найвышэйшага хвалявання, усімі дзесяццю пальцамі).

Што пражскім фанатыкам ніколі нічога не здаецца збыт неверагодным, каб не гадзілася на пераказ далей, аж пакуль яны самыя не павераць і не ўзнікне вялізны сплыў народу, гэта ён ведаў са свайго вялікага вопыту; але каб на голяы вочы

пабачыць, як такая глуздавыкрутная ідэя цвёрда становілася на ногі, такое было яму — навіна.

Не дзіва таму, што ён у паўсне адсутнасць трамвайнага віску паставіў сабе за знак пачатку хваляванняў — больш за тое, з поўным правам, бо і сапраўды Прага зноў стаяла пад знакам узрушэння.

Праз некалькі гадзін аб'явілася яму, якраз у самую заваруху — як Гасподзь Балтазару, — рука, толькі гэта была рука хатняга слугі на імя Ладзіслаў, і яна не пісала на сцяне (бо і не магла б), а падала яму візітоўку, з якое вычытвалася:

ШТЭФАН БРАБЕЦ

*афіцыйна канцэсіяваны прыват-орган
падтрыманне грамадскай бяспекі
самы пільны прыгляд за шлюбным жыццём
вышук дыскрэтных дзяцей, а таксама
няспыннае падтрыманне іміджу
праэрамінаваны запазычаннік вэксальны размен
продаж дамоў. Вяртанне кожнага згубленага сабакі
пад гарантыю ўзаемаразумення.*

!Мільён падзякаванняў!

— Ноч Вальпургіі, — прамармытаў імператарскі лейбмедык і падумаў па сур'ёзнасці моманту, што яшчэ сніць.

— Чаго хоча чалавек? — спытаўся ён уголас.

— Я не ведаю, — быў лаканічны адказ.

— Які ён з сябе?

— Кожан дзень інакшы, бітшэн.

— Што гэта значыць?

— Но-о, Штэфан Брабец кожныя пяць хвілін пераапрацаецца. Бо ён не хоча, каб яго пазнавалі, каб ведалі, што гэта ён.

Гер імператарскі лейбмедык хвілінку падумаў.

— Добра, хай увойдзе.

І адразу з парога пачулася энергічнае сморканне, і міма слугі ў пакой шмыгнуў на бяспрумных гумовых падэшвах чалавек, з накосам на абодва вокі, з падклеенай на нос

бародаўкай, усе грудзі ў бляшаных ордэнах, пад падкурчанай рукой папка, саламяны капялюш, — ідзі, здагадайся, што гэта Брабец! — і сыпануў цэлую сяўню сервільных фраз, закончаных словамі:

— Чым я, ваша эксэленцыя, літасцівы мой пане імператарска-каралеўскі лейбдоктар, мае найвернападданейшыя паслужэнні зрабіць дазваляю сабе.

— Чаго вы жадаеце? — спытаўся Пінгвін востра і зрабіў пад коўдрай раздражнёна-незадаволены рух.

Шпіцаль хацеў быў зноў пачаць сюсюкаць, але быў адразу перапынены:

— Чаго вы жадаеце, хачу я ведаць!

— А-а, бітшэн, пардо-он, дзела менавіта ў літасцівай фройляйн графіні. Натуральна, бітшэн, эксэленц, адна вельмі адна высокашаноўная юная дама. Не тое, каб я што меў на яе! Божа барані!

— Што за графіня? — здзіўлена спытаўся лейбмедык.

— Но-о... эксэленц ужо ведацьмуць.

Флюгбайль замоўк; ён тактоўна пасаромеўся распытвацца далей пра імя.

— Гм... Не. Я не ведаю ніякай графіні.

— Тады... калі ласка, бітэ: не, эксэленц.

— Так. Гм... Зрэшты: пры чым тут я?

Дэтэктыў пачцівай лаптаўкай апусціўся на краёчак крэсла, пакруціў свой капялюш, саладжава скасавурыўся да столі і раптам разліўся красамоўствам:

— Перапрашаюся ўжо, эксэленц, але я сабе я падумаўшы быў, паненка графіня яна цудоўна прыгожая юная дама ў яшчэ вельмі далікатных формах, як той казаў. Ну, так і гэтак, не без таго каб і ўвогуле... Но, і я от сам сабе падумаўшы быў, вой як яно шкада і болесна, аж бо такая маладзенькая знатная дама, у такіх маладых летах, калі ёй зусім жа яшчэ і ніякай патрэбіны няма, смыкаецца абы дзе і клеіцца да нейкага, скажу я вам, нэндзніка, нейкага люмпена як той Вондрэйц, у якога гелера жывога ў кішэні не змацаеш, нямашака ж. І так... Ну, і так, калі эксэленц, літасцівы імператарска-каралеўскі лейбдоктар ходзяць і выходзяць у дом і з дома...

І ў доме было б куды зручней... Зрэшты, калі ў доме не дужа пасуе, дык я ведаю іншы дом, дзе ў кожным пакоі ёсца спецыяльны выхад. І так...

— Мяне не цікавіць, сціхніце! — узвіўся Пінгвін, але яшчэ на тым самым духу перавёў голас на прымірэнчы лад, бо такі яму вельмі хацелася б ведаць, што там у таго далей, — Не ўцямяю, як скарыстацца вашым... вашым паведамленнем.

— А тады... калі ласка, а і не трэба панскага цяму, эксэленц! — яўна расчаравана выдыхнуў «канцэсіяваны прыват-орган». — Я ж толькі падумаўшы быў... Шкада! Варта мне толькі адно слоўца на паненку графіньку... каштавала б, бо я сёе-тое на яе ведаю.... Ну, і акрамя таго я быў сабе падумаўшы, эксэленцу сённяяка, — у голасе пана Брабеца паявіўся з'едывы тон, — таксамака ўжо болей... сягоння... да багемскай Лізэлькі... цягацца патрэбы не будзе...

Гер імператарскі лейбмедык страпянуўся... нейкі момант нават не ведаў, што адказаць.

— Не думаеце ж вы, зрэшты, што менавіта *па тое* хадзіў я да старога проблядзі?.. Вы што, звар'яцелі?

Дэтэктыў як бы баронячыся падняў рукі:

— Каб я, каб такое падумаўшы?.. Во, слова гонару! Эксэленц! — Ён імгненна перастаў касавурыцца і абнадзейна спадціха паглядзеў на імператарскага лейбмедыка. — Я ж ведаю, самі разумееце, што ў эксэленца... пэўныя... іншыя... прычыны... меліся быць, калі эксэленц... пардон... да багемскай Лізэлькі... мг-мг... пахаджалі. Ну во, таму бо я ўласна і прыйшоў!.. Мг-мг... іншыя прычыны.

Пінгвін з цікаўнасцю падняўся з падушак...

— І якія ж гэта прычыны?..

Брабец перасмыкнуў плячмі.

— Я живу, я з... сакрэтнасці. Я хачу, я не проста сказаць, што эксэленц будзь-будзь як ублыталіся ў змову, якая нейкім чынам звязана з Лізэлькай, хоць...

— Што, хоць?..

— Хоць сённешнімі днямі многія відныя людзі стаяць на падазрэнні ў дзяржаўнай здрадзе.

Гер імператарскі лейбмедык падумаў, што недачуў:

— Дзяржаўная здрада?

— Не, якая там здрада, — на падазрэнні толькі, на падазрэнні! Эт! На падазрэнні! — Як што гер імператарскі лейбмедык яўна не ўлавіў намёку, шпіцаль удакладніў: — Гма-а! Ну, а падазрэння, — ён гнеўна паглядзеў на свае пляскатыя ногі, — дастаткова. На жаль! З прававога боку мой абавязак у пэўным месцы паддана далажыць — і так... — што як калі я што-небудзь ведаю пра падазрэнне... Гма-а... Я, зрэшты, я ж верны абавязку чалавек, слова гонару... Апрача, канечнека, калі я прыходжу да пераканання, што падазрэнне не мае пад сабой грунту... Но, і ўрэшце ж такі ў нашым будным жыцці рука-такі мае руку, — ён міжволі зірнуў на свае брудныя пазногці.

У геры імператарскім лейбмедыку закіпаў ледзь стрымліваны шал.

— Інакш кажучы, вы хочаце на гарэлку?

— Бітшэн, абсалютна як вашай эксэленцыі ўмілажаліцца заўгодна будзе.

— Добра, — імператарскі лейбмедык пазваніў.

Паявіўся слуга.

— Ладзіславус, вазьміце парнішку за кутасік і турніце яго з лесвіцы!

— Служу пану.

Велізарная лапа распуцілася як пальмавы ліст, закланіла сабою пакой, і ўжо праз хвіліну шпіцаль і слуга зніклі, быццам датуль усё гэта было толькі кадрам з фільма.

Гер імператарскі лейбмедык прыслухаўся: бабух — унізе ў прыхожай!

Пасля цяжкія крокі патупалі ўніз па лесвіцы... Следам за скачаным.

— Ну, сэрвус, Ладзіславус падымае хлопца, здаецца мне, і мусіць шпурляе яго далей, па лесвіцы ўжо вонкавай. Усё разумее літаральна, — буркнуў імператарскі лейбмедык, скрыжаваў рукі на грудзях і заплюшчыў вочы, каб аднавіць перапынены ранішні спакой.

Не прайшло і чвэрці гадзіны, як яго ўспалошыў нейкі віск.

І адразу пасля гэтага асцярожна адчыніліся дзверы, і ў пакой, прыклаўшы палец да вуснаў, на пальчыках, усунуўся барон Эльзэнвангер з жоўтым хартом Брокам пры баку.

— Бог з табою, Канстанцін! Але ж, адкуль ты ў такую рань? — узрадавана ўсклікнуў імператарскі лейбмедык, але яму адразу забрала мову, як толькі ён згледзеў пустую, дурнаватую ўсмішку на вуснах свайго сябра. — Небарака няшчасны, — прамармытаў ён, глыбока ўзрушаны, — гэта ж трэба, крыху розумам даўся.

— Шшш, шшш, — таямніча зашаптаў барон, — лшшш, шшшш. Толькі не трэба, толькі не! — Пасля баязліва агледзеўся, мітусліва дастаў з кішэні нейкі пажаўцелы канверт і кінуў яго на ложак. — Вазьмі, Флюгбайль. Але, толькі не трэба, толькі не!

Стары хорт падціснуў хваста, непрыязна наставіў прыслепля, малочна-белыя вочы на свайго звар'яцелага гаспадара і шырока раззявіў зяпу, быццам збіраўся заскуголіць, але з горла ані гуку.

Непрыемная карціна.

— Чаго ты хочаш, каб толькі не? — спагадліва спытаўся імператарскі лейбмедык.

Эльзэнвангер падняў палец.

— Тадэвуш, прашу цябе... Дарэчы, як табе добрыцца?.. Але толькі не, толькі не!.. Ты ведаеш... ты ведаеш... ты ведаеш... — з кожным прашаптаным словам ён ніжэй і ніжэй нахіляўся да вуха Флюгбайля, аж пакуль ледзь не дакрануўся губамі. — За мною паліцыя, напала на след, Тадэвуш. І ўжо ўся мая прыслуга даведалася, усё ўжо ведае. Шшш, шшшш. Усе паразбягаліся. І Бажэна ўцякла.

— Што? Твая прыслуга ўцякла? Чаго б гэта? І калі?

— Сёння з рана. Шшш, шшшш. Толькі не, толькі не! Ведаеш, учора заходзіў адзін да мяне. Прыходзіць такі, з чорнымі зубамі. І чорныя пальчаткі. І косіцца на абодва вочы. Ведаеш, адзін такі... з паліцыі.

— Як яго звалі? — хуценька спытаў імператарскі лейбмедык.

— Брабец, сказаўся ён, завецца.

— І чаго ён хацеў ад цябе?

— Ксэначка, сказаў, хай хуценька ўстае і ўцякае, сказаў... Шшш, шшш. Я ўжо ведаю, чаму ён сышоў. Яны пра ўсё даведаліся!.. Шшш, толькі не!.. Ты ведаеш, яшчэ ён прасіў грошай, бо, сказаў, інакш усё раскажа.

— Спадзяюся, ты яму нічога не даў?

Барон зноў баязліва азірнуўся:

— Я сказаў Вэнцалю, каб спусціў яго з лесвіцы.

Дзіўна, як усё-такі часам правільна рэагуюць вар'яты, сам сабе падумаў Пінгвін.

— Шшш. Але цяпер ужо няма і Вэнцаля. Бо Брабец усё яму расказаў.

— Прашу цябе, Канстанцін, раскажы спакойненька: ну, чаго такога ён мог яму расказаць?!

Эльзэввангер кіўнуў на пажаўцелы канверт.

Імператарскі лейбмедык узяў яго — ён быў незаклеены, і як можна было бачыць з першага вока, пусты.

— Што я павінен рабіць з ім, Канстанцін?

— Езус, Марыя і Ёзаф, толькі не, толькі не!.. — благаў барон.

Імператарскі лейбмедык бездапаможна паглядзеў на яго.

Эльзэввангер наблізіўся — у вачах страх — зноў да яго-нага вуха і крэкнуў:

— Багуміл... Багуміл... Багуміл!

Імператарскі лейбмедык пачаў разумець: яго сябар... мусіць, чыста выпадкова... недзе ў партрэтным пакоі знайшоў канверт і так доўга ўяўляў сабе, што папера ад яго мёртвага брата Багуміла... дамешваючы самыя розныя ўспаміны пра Зрцадлу, пакуль розумам не адпаў.

— Ты ведаеш, Тадэвуш, можа быць, ён пакінуў мяне без спадчыны за тое, што я ніколі не наведваў яго там у Тайнінскім саборы. Але, Езус, Марыя, мне ж туды нельга, нельга ў Прагу! Бяры яго, Тадэвуш, вазьмі! Толькі не, толькі не... Мне нельга ведаць, што там у ім! Інакш застануся без спадчыны!.. Падымі яго, Флюгбайль, добра, га? падымеш? ну... ну... ну-у, толькі не заглядвай! Не заглядвай!.. І напішы на ім, што мне належыць, калі ты возьмеш і памрэш. Ты

ведаеш: што гэта належыць мне!.. Але схавай добранька, ты чуеш? У мяне не надзейна; усе ж ведаюць. Таму і збеглі. Ксэначка таксама.

— Што? Твая пляменніца, — усклікнуў лейбмедык, — таксама збегла? Куды ж бо?

— Шшш, шшш. Уцякла. Бо ўжо цяпер усё ведае. — І ўвесь час запэўніваў, на пытанне Флюгбайля, што Паліксэна знікла, «бо яна ўсё ведае». І больш з яго нічога нельга было выдабыць.

— Ты ведаеш, Тадэвуш, увесь горад на нагах. Усе ўсё ведаюць. Учора ўвечары асвятлялі Жыжжаву гару, бо яны шукалі тэстамэнт... І Брок, — ён таямніча міргнуў на харта, — таксама нешта заўважыў... Глянё толькі, як ён баіцца... Ну, а ў Заградкі мушыная чума выбухнула. Усё ў мухах! Увесь палац!

— Канстанцін, напрамілы бог, што ты такое вярзеш! — усклікнуў імператарскі лейбмедык. — Ты ж ведаеш, у яе доме ніколі не было ніводнай мухі! Яна гэта сабе толькі ўяўляе. Не ўсяму вер, што ты чуеш.

— Душою і богам, клянуся! — запэўніў барон і стукнуў сябе ў грудзі. — На свае вочы бачыў.

— Мух?

— Так. Аж чорна ўсё.

— Ад мух?

— Так, ад іх. Але мне зараз пара. А то ж заўважыць паліцыя... І — ты чуеш, ногі ў рукі!.. І не забывай: калі памрэш: належыць мне! Але не чытай, інакш я застануся без спадчыны... Толькі не, толькі не. І нікому не кажы, што я тут быў!.. Сэрвус, Флюгбайль, бывай!

На дыбачках, ціха, як і прыйшоў, вар'ят шыгнуў з пакоя. Хорт, падцяўшы хвост, за ім.

Пачуццё невыказнай горычы агарнула Пінгвіна.

Абапёр галаву на руку.

— Зноў смерць заспела пры жывым целе. Бедны, бедны небарака!

Ён не мог не падумаць пра багемскую Лізэль і яе скруху па маладосці, якая, ах! — дзе яна, дзе яна тая маладосць!..

Але і што там магло такога стацца з Паліксэнай? I... і што там яшчэ за мухі за такія?.. Дзіўна, усё жыццё Заградка баранілася ад нейкіх прыдуманых мух, аж так доўга, пакуль яны сапраўды не абселі яе. Падобна, як бы наклікала...

Глухі ўспамін падняўся ў ім, сёння ўначы нейкі голы чалавек з мітраю на галаве нешта расказваў яму пра выкананне міжвольных жаданняў — нешта, што вельмі гладка пасавала да з'яўлення тых мух.

Мне ж трэба ў дарогу, раптам успалошыўся ён. Трэба адзецца, апрануцца, абуцца, куды падзелася тая чортава баба са штанамі? Лепей, калі паеду сёння ж. Толькі прэч з гэтай горкай Прагі... Бо шалы шугаюць з кожнай вуліцы. Лётам у Карлсбад, падмаладзіцца!

Пазванілі.

Пачакаў. Ніхто не ўвайшоў.

Пазванілі яшчэ раз.

— Ну, нарэшце!

Пазванілі.

— Заходзьце!

Ён спалохана кінуўся назад у падушкі і нацягнуў коўдру аж па самае падбароддзе: замест хатняй гаспадыні ў парозе стаяла графіня Заградка з сумачкай у руцэ.

— О, нябёсы, літасцівіца мая, на мне... на мне толькі кашуля!

— Я так і падумала, што не ў дарожных ботах спіце, — буркнула старая, не гледзячы на яго.

Сёння яна зноў на сваім коніку, падумаў імператарскі лейбмедык і пачакаў, што скажа графіня.

Яна памаўчала, гледзячы ў паветра.

Пасля адчыніла сумачку і працягнула яму дапатопны рыцарскі пісталет:

— Вось! Як зараджаецца гэтая штука?

Флюгбайль паглядзеў на зброю і паківаў галавою.

— Гэта крэмневы пісталет, літасцівейшая. Сёння яго наўрад ці можна зарадзіць.

— Але я хачу!

— Ну, спачатку трэба насыпаць у ствол пораху, пасля

затаўчы туды ж кулю і паперы. А тады насыпаць пороху на палічку. Калі выкрасаецца агонь, праскоквае іскра і ўсё гэта падпальвае.

— Добра, думаю. — Графіня зноў схавала зброю.

— Літасць мая, мяркую, не будуць урэшце спрабаваць знайсці ўжытак зброі? Калі вы баіцеся, што можа дайсці да хваляванняў, лепшае было б, каб вы перабраліся ў сяло.

— Вы думаеце, я павінна ўцякаць ад зброду, Флюгбайль? — Графіня горка ўсміхнулася. — Гэтага толькі бракавала! Але пагутарым лепш будзь пра што іншае.

— Як там пачуваецца графіня? — заікаючыся, пачаў імператарскі лейбмедык пасля паўзы.

— Ксэна прапала.

— Што?! — Прапала?! Божа мілы, з ёю нешта здарылася? Чаму ж яе не шукаюць?

— Шукаць? Навошта? Вы думаеце, будзе лепш, калі яе знойдуць, Флюгбайль?

— Але як усё гэта сталася? Расказвайце ж, графіня!

— Сталася? Яшчэ з Яна прапала з дому. Мабыць, з Откарам Вондрэйцам недзе. Я заўсёды ведала, што гэтым скончыцца. Ага, а нядаўна быў у мяне адзін хлопец, доўгая жоўтая барада, зялёны манокль («Ага, той гіцаль Брабец!» — прамармытаў Пінгвін.). Сказаў, нешта ведае на яе. Хацеў грошай за маўчанне. Я, канечне, выкінула яго прэч.

— І нічога больш дакладна не раскажаў? Прашу вас, літасцівая!

— Сказаў, што ведае, быццам Отакар — мой няшлюбны сын.

Імператарскі лейбмедык абурана выпрастаўся:

— І вы гэта сцяргелі? Я ўжо паклапачуся, каб зняшкодзіць нягодніка!

— А не забірайце сабе да галавы маіх клопатаў, Флюгбайль! — закіпела графіня. — Людзі пра мяне і не такое плятуць. Вы хіба ніколі не чулі?

— Я адразу ўмяшаўся б, — запэўніў Пінгвін, — я...

Але старая не дала яму дагаварыць.

— З таго, што мой муж Заградка, светлай памяці абэр-

гофмаршал, — засыпаны абвалам, дык гавораць, што я яго атруціла і схавала труп у склепе. Яшчэ ўчора, уначы, у склеп тайна спускалася трох бэйбусаў, каб адкапаць яго. Я прагнала іх сабачай плёткай.

— Думаю, літасцівая вы мая, вы ўсё бачыце ў занадта цёмным святле, — жвава ўмяшаўся імператарскі лейбмедык. — Можа, я прасвятліў бы неяк справу, разведаў бы. Па Градчанах ходзіць погаласка, легенда, быццам у палацы Морціна, дзе вы цяпер жывяце, схаваны скарб; яго яны, мабыць, якраз і хацелі выкапаць.

Графіня не адказала — палыпала толькі чорнымі вачыма па пакоі. Паўстала доўгая паўза.

— Флюгбайль? — выціснула яна з сябе нарэшце. — Флюгбайль!

— Прашу вас, літасцівіца мая?

— Флюгбайль, скажы: ці лічыце вы за магчымае, каб, калі праз шмат гадоў выкопваюць мёртвага, ... каб... мухі... з зямлі выляталі мухі?..

Імператарскаму лейбмедыку мароз па скуры прабег.

— Му...му... мухі?

— Так. Цэлым роівам.

Імператарскі лейбмедык сілком прымусіў сябе ўгаманіцца; ён павярнуў галаву да сцяны, каб Заградка не ўбачыла жаху на ягоным твары.

— Мухі бываюць толькі ад свежага трупа, графіня. Ужо праз некалькі тыдняў труп чалавека, калі ён ляжыць у зямлі, распадаецца, — сказаў ён упалым голасам.

Графіня некалькі хвілін разважала, не варухнуўшы ні мускулам. Як застылая.

Пасля ўстала і пайшла да дзвярэй, павярнулася яшчэ:

— Вы гэта ведаеце напэўна, Флюгбайль?

— Гэта абсалютна пэўна, я не магу памыліцца.

— Добра. Ад'ё, Флюгбайль!

— Цалую... ручку, літасці... літасцівейшая, — імператарскі лейбмедык ледзьве мог вымавіць.

Крокі старога пані прагучалі ў каменнай пярэдняй. Імператарскі лейбмедык ацёр пот з лоба.

Прывіды майго жыцця развітваюцца са мною! Горад перакручанага глузду, горад злачынства акружыў мяне і зжэр маю маладосць! А я і не пачуў, і не ўбачыў. Быў глухі і сляпы.

Ён зазваніў як утрапёны.

— Штаны! Чорт вазьмі, чаму не нясуць маіх штаноў.

Ён ускочыў з ложка і ў кашулі выбег на лесвіцу да балюстрады.

Усё як вымерла.

— Ладзіславус! Ла-дзі-слаў!

Ані зруху.

Падобна на тое, гаспадыня і праўда збегла, як Канстанцінавыя слугі. Але ж Ладзіслаў! Пракляты асёл! Іду ў заклад — ён забіў Брэбеца.

Адчыніў акно. На палацавым пляцы ні душы.

Глядзець у тэлескоп не было сэнсу: канец трубы быў захаплены, а ён жа, паўголы, не мог выйсці вонкі, каб зняць заглушку.

А наколькі мог разгледзець на голае вока, масты кішэлі людствам.

— Дурнота, праклятыя! Цяпер мне не застаецца нічога, як распакоўваць кufры!

Ён адважыўся падступіцца да аднаго скуранага страшылішча і адчыніў яму пашчу, як богам дабраславёны Андроклільву, — насустрач вывалілася безліч каўняроў, ботаў, пальчаткаў і панчоў. Толькі не штаны.

Чамадан выдыхнуў сваю душу ў форме спрасаваных гумовых плашчоў, пападтыканых шчоткамі, грабянцамі, і, апаражніўшыся, з уздыхам зачыніўся.

Другі ўсё сваё змесціва амаль пераварыў з дапамогай чырванаватай вадкасці, якая здолела выслабаницца з некалькіх пляшак.

У чэраве яшчэ аднаго з выгляду даволі такі вяртага даверу кufра нешта зазваніла, як толькі Пінгвін паклаў руку на замок — але гэта быў толькі прадбачліва ўпакаваны кухонны будзільнік, які, аглушаны цеснымі абдоймамі процьмы футраў і вільготных насовак, цяпер радасна, як жаўрук, завёў сваю пералівістую ранішняю песню.

Неўзабаве пакой нагадваў рысталішча на шабасе ведзьмаў, уладкаванае з мэтай інвентарнага вопісу тавару Ціцам альбо Вэртгаймам.

Толькі адзін вольны ад манаткаў востраў застаўся Пінгвіну, з якога ён, выцягнуўшы шыю, мог азіраць вакол сябе утвораную плутанічнай стваральнай сілай ягоных рук награвашчаную вулканічную мясцовасць.

Успалымнёнымі ад гневу вачыма прыгледзеўся лейбмедык да ложка, прасякнутага жаданнем узяць з начнога стала свой кішэнны зэгарак, каб можна было паглядзець, каторая ўжо гадзіна, як раптам, развярэджаны свербам парадку, ён напружыў свае каленныя рэпкі, каб ускараскацца на глетчар белых накрухмаленых фрочных сарочак і манішак — але яму забракавала духу выканаць свой намер. Нават «Харас, смелы скакун», не мог бы адважыцца браць такія перашкоды.

Ён раздумваў: толькі ў двух яшчэ куфрах маглі хавацца тры горацапрагненныя нагавіцы: альбо гэтая... гэтая жоўтая выцягнутая каналля з Лейпцыга ад M dler & Co, альбо другая — цвярдзючы гранітны камень з шэрага палатна, рэгулярна абчасаны ў форме, як вуглавы камень Саламонавага храма.

Пасля даўжманага вагання ён рашыўся падступіцца да «вуглавога каменя», перавярнуў у ім усё дагары нагамі — не, змест яго не адпавядаў заповедзі гадзіны.

Бадай што, рэчы, якія ён там знайшоў пэўным чынам набліжаліся, падобна прадметам, якія кладуць свой цень наперад, у сэнсе свайго прызначэння патрэбам ніжняй палавіны чалавека, але гэтага было не дастаткова, каб быць штанамі.

Толькі іншым часам рэчы, якія паяўляліся тут на божы свет, маглі быць яму карысныя: згорнутая рулонам каўчукавая ванна для купання, штука шаўковай паперы, грэлка і таямніча лакаваны пад бронзавую фарбу бляшаны сасуд з дзюбкай, на якую быў нацягнены доўгі чырвоны гумовы шланг, падобны на марскую змяю Лаакаона — толькі нашмат карацейшы і танчэйшы — абвіты вакол шыі памылкова пакладзенай у дарожны куфар настольнай статуэткі палкаводца графа Радэцкага.

Уздых задавальнення вырваўся са спакутаваных грудзей

Тадэвуша Флюгбайля — ён, уздых, натуральна не быў уздыхам радасці ад сустрэчы з чырвоным, падступным, на задні розум хітрым чэравам, а хутчэй ад радаснага ўсведамлення, што наперадзе ўжо будзе немагчымая ніякая памылковая інтэрвенцыя, бо яго жаданне аддзяляла ад спаўнення толькі тонкая, у Саксоніі вырабленая штукавіна Heger und Hosen.

Выцягнутымі, жудаснымі атлетычнымі рукамі падграбаўся гер імператарскі лейбмедык, закіданы цэлай гарой з парчовых камізэлек і пачкаў з цыгарэтамі, крок за крокам да на першы погляд самага мірнага прамысловага вырабу з саюзнай суседняй дзяржавы.

Краі сашчэпленай, падступна блішчатай адтуліны замка і, даверлівы толькі сваёй вазе, жаўтлява-подлы, труба-пласціна-панцырны фабрыкат з берагоў Плейзэ чакаў Пінгвінавай атакі.

Спачатку: выпрабавальнае абмацванне, амаль далікатнае пацісканне і пакручванне кнопак і розных пупсікаў, пасля раздражлівае тузанне за медную ніжнюю губку, нават высвяткі — і нарэшце: (псіхалагічныя спробы застрашэння, мабыць,) заклікі да князя тагасвецця — але ўсё марна, усё ў нгівеч пайшло.

Нават душэўныя парыванні спагадлівасці не кранулі ачарсцвейай душы гэтага выкідня фірмы Mädler & Co — ён быў непрыступны: яго зусім не заводзіла, што гер імператарскі лейбмедык у гарачцы процістаяння наступіў і адарваў добрую шмаціну ад сваёй сарочкі-лёлі — сэрца трупянела ад ляманту палатна прыгожай кашулі, душу разадраў яго крык у паветры.

Пінгвін выкарчаваў левае скуранае вушка, ашалела шпурнуў яго ў твар з'едліва вышчаранай люстраной шафы, — дарма: саксонец пашчы не раззеўрыў!

Штурм следаваў за штурмам, і кожны быў адбіты.

Майстар абароны!

Што там той ваш Антвэрпэн супроць гэтага!

Замкнуты саксонец ведаў, што сапраўдны сродак адолець ягоныя рэдуты — маленькі сталёвы ключык — быў схаваны больш надзейна, чым калі б заваліўся ў шчыліну ў падлозе, што гэты ключык вісеў у месцы, дзе яго гер імператарскі лейб-

медык не знойдзе, хай хоць цэлы дзень шукае, а менавіта: на блакітнай стужачцы на шыі яго эксэленцыі асабіста.

Бясштанны Пінгвін, заламаўшы рукі, выскачыў са свайго астраўка і, як бы шукаючы дапамогі, зіркаў то на званок на начным століку, то ў поўнай распачы на свае сухія лыткі, на якіх, ужо не прыкрытыя надранай лёляй, як драты, шчэціліся шэрыя валасы.

Калі б у яго былі стрэльба і жытні палетак, ён шпурнуў бы першую ў другі.

— Калі б я толькі ажаніўся! — па-старэчы слязліва енчыў ён сам сабе. — Як бы яно ўсё пайшло іншым ладам! І вось цяпер я павінен бавіць вечар майго жыцця, як адзін і ўсімі пакінуты бабіч. Няма ў мяне нічога, ніводнай рэчы, каб любіла мяне! І якое тут дзіва? Ніколі нічога не падарыла мне родная рука; а якая любасць плыве з мільх рэчаў! А то ж усё мушу сабе купляць сам. Нават — вунь іх!

Ён журботна паглядзеў на свае аблямаваныя незабудкамі пантофлі.

— Безгустоўна я заказаў іх сабе, каб можна было ўгаварыць самога сябе, што гэта дарунак. Я думаў, я верыў, што праз гэта прыйдзе ў мой пакой таемная даверлівасць. О Божа, як я памыліўся! — І ён журботна надумаў, успомніў самотна пражытую зімовую ноч, калі ён у прыступе сентыментальнай замілаванасці сам асудзіў сябе на ролю Хрыстовага дзіцяці.

— О Божа, хай бы ж хоць быў у мяне сабака, любіў бы мяне, цуцык, як Брок Эльзэнвангера!

Ён адчуваў, што гэта была дзіцячая блазнота — тое, што найшло на яго ў старасці.

Ён і хацеў бараніцца ад яго, але не знайшоў у сабе сілы.

Не дапамагло нават тое, што ён сябе, як гэта часам бывала ў такіх выпадках, называў «эксэленц».

— Так, так, Зрцадла мае поўную рацыю з «Зялёнай жабай»: я — пінгвін і не магу лётаць... Ніколі не мог лётаць!

Восьмы раздзел

УЦЁКІ Ў ПІШАК

Пастукалі, і зноў, і зноў, мацней і цішэй, але гер імператарскі лейбмедык больш не асмельваўся сказаць «Заходзьце».

Ён не хацеў зракацца надзеі, што гэта ахмістрыня прынесла ягонья штаны.

Толькі каб не расчараванне!

Схільнасць шкадаваць самога сябе, на што так здатныя дзеці і старыя, цалкам яго прыгняла.

Нарэшце ён усё-такі прамармытаў:

— Заходзьце!

Але надзея зноў падвяла: калі ён баязліва падняў вочы, у пакой нясмела ўсунула галаву — багемская Лізэль.

«І калі ўсё гэта скончыцца», — хацеў ужо быў закіпець гер імператарскі лейбмедык, але яму не ўдалося нават захаваць свой эксэленцаў твар, не кажучы ўжо, каб вымавіць гэтыя калючыя словы.

«Заходзьце, Лізінка, прашу Вас, прынясіце мне мае штаны!» — гэта лепшае, што хацеў бы ўмольна сказаць ён у сваёй нехлямяжай бездапаможнасці.

Старая па ягонаі міміцы прачытала, якая лагода была ў яго на сэрцы, і набралася духу.

— Прабач, Тадэвуш. Гатова табе пабажыцца, ніхто мяне не бачыў. Я ніколі не ўспіналася б да цябе сюды на гэтую гару, але мне трэба з табой перагаварыць. Паслухай мяне, Тадэвуш, прашу цябе. Толькі адну хвіліну. На карце жыццё, Тадэвуш! Паслухай мяне. Напэўна ніхто не прыйдзе. Не мо-

жа ніхто прыйсці. Я дзве гадзіны чакала ўнізе і пераканалася, што ў замку нікога няма. А хай бы хто і прыйшоў, дык хай бы я лепш з акна выкінулася, чым прычынілася табе да ганьбы, каб мяне тут засталі ў гэтым пакоі, — яна вымаўляла словы, перарывіста дыхаючы і з усё большым хваляваннем.

Нейкі момант імператарскі лейбмедык змагаўся з сабою. Спачуванне і звыклы застарэлы страх за больш чым стагоддзе высока трыманую незаплямленую рэпутацыю фаміліі Флюгбайль спрачаліся між сабою.

Але тут у ім высока падняўся свабодны, самаўпэўнены гонар, які ён успрымаў амаль як нешта чужое: прыдуркаватая валацужка, прапітая падплотніца, вераломная прыслужніца, увішняя працмыга, расшалопістая шантажыстка і мужабойца, куды яні глянь, — чаму я павінен гэтага адкідня, што цяпер, усё яшчэ ў брудзе, смуродзе і нэндзы шанюўна трымае і цалуе мой партрэт, чаму я павінен прымаць яе няпрызна?!

Ён, усміхаючыся, працягнуў багемскай Лізэлі руку.

— Заходзь, сядай, Лізінка! Умасціся ямчэй і зручней. Супакойся і не плач. Я ж так рады! Праўда! Ад усяго сэрца! Наогул, цяпер гэта мусіць рабіцца інакш. Я далей не перажыву, што ты галадаеш і мэрнееешся ў галечы. Што мне да людзей і іх перабрэхаў!

— Флюгбайль! Тадэвуш, Тэд... Тэд... Тадэвуш, — выкрыкнула старая, аберуч загуліўшы вушы, — ай, не кажы так, Тадэй! Не рабі з мяне вар'ятку. Вар'яцтва цяпер шалее на вуліцах. Сярод белага дня. Усіх ужо пахапалі, толькі мяне адну — не. Трымай галаву, Тадэвуш! Хоць бы ўжо ты не вар'яцей! Не гавары так са мною, Тадэвуш! Не магу я цяпер траціць памяць і здаровы глузд. Бо зайшлося пра самое жыццё, Тадэвуш. Табе трэба ўцякаць! Зараз. Зараз і не пазней! — Яна, раззявіўшы рот, прыслухалася да акна. — Ты чуеш, ты чуеш? Яны ідуць!.. Хутчэй. Хавайся!.. Ты чуеш, як барабаняць, равуць?.. Во! Зноў!.. Жыжка! Ян Жыжка з Троцнава!.. Зрцадла! Чорт!.. Ён закалоўся... Яны садралі з яго скуру. Пры мне! У маім пакоі!.. Ён так хацеў!.. І нацягнулі на барабан... Гэта зрабіў гарбар Гаўлік. Ён ідзе наперадзе іх і барабаніць... Пекла прарвалася. Поўныя рыны крыві... Барывой — за караля. Отакар Бары-

вой, — яна ўскінула наперад рукі і глядзела, быццам наскрозь праз муры. — Яны цябе заб'юць, Тадэвуш. Усё дваранства ўжо зляцела... Сёння ўначы. Яны што ўсе? — забыліся пра цябе? Пакінулі?.. Я павінна цябе ўратаваць, Тадэвуш... Яны забіваюць усё, што з дваранства... Аднаго такога я бачыла, ён нагнуўся і піў кроў са сцёку... Вось! Вось! Ідуць салдаты!.. Салда... — і зняможана асунулася.

Флюгбайль пасобіў ёй падняцца, паклаў яе на кучу вопраткі. Валасы дыбарам усталі ад жудасці.

Яна тут жа ачуняла і ўжо хацела завесціся наноў:

— Барабаны з чалавечай скуры!.. Хавайся, Тадку; ты не павінен загінуць! Хавайся, Тадзю...

Ён паклаў ёй руку на рот:

— Не гавары цяпер, Лізінка! Ты чуеш? Ідзі за мною. Ты ведаеш, я ўрач і павінен разумець гэта лепей. Я прынясу табе віна і чаго-небудзь перакусіць. — Ён агледзеўся вакол сябе. — Госпадзе Божа, каб жа хоць тыя штаны! Усё пройдзе. Голад забраў амаль усю тваю памяць, Лізінка!

Старая вызвалілася і, сціснуўшы кулакі, прымусіла сябе гаварыць як мага спакайнай:

— Не, Тадэвуш, ты памыляешся: я не вар'ятка, як ты думаеш. Усё так, усё праўда, што я сказала. Слова ў слова. Канечне, яны толькі што былі на плошчы Вальдштэйна; людзі ў страху выкідаюць з вокнаў мэблю, каб загарадзіць ім дарогу. А некаторыя, з гаспадарскіх каторыя, храбрыя хлопцы, супраціўляюцца і будуць барыкады. Мола Осман, татарын прынца Рогана, узначальвае іх. Але кожны момант Градчаны могуць узляцець у паветра — яны ўсё замініравалі. Я гэта ведаю ад рабочых.

Па старой прафесійнай звычцы лейбмедык паклаў руку ёй на лоб — ці не ў гарачцы яна.

На ёй чыстая хустка, мільганула ў яго думка, мой божа, нават галаву памыла.

Яна здагадалася, што ён усё яшчэ прымае яе за хворую, і нейкую хвіліну разважала, перш чым сказаць, што яна паспела зрабіць, каб пераканацца ў правільнасці сваіх звестак.

— Ты мог бы хвілінку паслухаць мяне спакойна, Тадэвуш?

Я прыйшла сюды, каб асцерагчы цябе. Ты павінен уцякаць, без адкладу! Як-небудзь пастарацца... Ужо неяк парупся... Пройдзе гадзіна — другая, і яны будуць тут угары, на Замкавым пляцы. Найперш сплюндруюць скарбніцу і сабор. Ні хвіліны ты не можааш быць пэўны за сваё жыццё, ты разумееш мяне?

— Але прашу цябе, Лізінка, — уставиў слова імператарскі лейбмедык усё яшчэ спалохана, — самае большае праз гадзіну тут будуць войскі. Што ты думаеш? У нашыя дні і каб такія шалабродствы? Я дапускаю, можа быць вельмі дрэнна... там унізе, у «свеце», у Празе... Але каб тут, угары, дзе казармы?..

— Казармы? Так. Але пустыя. Што салдаты прыйдуць, сама ведаю, Тадэвуш. Але, бадай што, заўтра, калі не паслязаўтра альбо на тым тыдні; а тады ўжо позна будзе... Кажу ж табе, Тадэю, павер мне, Градчаны стаяць на дынаміце. Як толькі паявяцца першыя кулямёты, усё паляціць у паветра.

— Ну так. Па-мойму. Але што ж мне рабіць? — застагнаў лейбмедык. — Ты ж бачыш, я без штаноў.

— Ну, дык накінь якія там!

— Але я не знайду ключа! — завяў Пінгвін, злосна гледзячы на саксонскі чамадан. — Гэтая скаціна ахмістрыня збегла.

— У цябе вунь жа нейкі на шыі. Можа, сама-сама той?

— Ключ? Я? Шыя? — гер імператарскі лейбмедык схапіўся за горла, радасна крыкнуў і спрытна, як кенгуру, скочыў цераз гару каміззлек.

Праз некалькі мінут ён ужо сядзеў, праменячыся шчасцем, як малое дзіця, у пінжаку, штанах, панчохах і ботах на вяршыні глетчара, насупраць яго на другім глетчары багемская Лізэль, а паміж абаймі, унізе ў глыбіні, аж да печы — каляровы сплёт з гальштукаў.

Старая зноў захвалывалася:

— Нехта там ёсць, на дварэ. Ты не чуеш, Тадэвуш?

— Гэта, мабыць, Ладзіслаў, — спакойна адказаў ёй Пінгвін. З часу, як знайшліся штаны, у ім ужо не было ніякага страху, ніякай нерашучасці.

— Тады мне пара, Тадэвуш, я ўжо пайду. Бо што, калі ён

мяне тут застане! Тадэвуш, напрамілы бог, не адцягвай, не марудзь. Смерць у парозе... Я... я хацела табе яшчэ... — Яна дастала з кішэні невялікі загорнуты ў паперу пакуначак, але тут жа і сунула яго назад. — Не, я... я не магу... — слёзы пырснулі раптам з вачэй. Яна хацела падысці да акна.

Гер імператарскі лейбмедык пяшчотна прыхіліў яе да свайго глетчара.

— Не, Лізінка! Так ты ад мяне не сыдзеш. І не прасі, і не ўпірайся, Лізінка, зараз скажу я.

— Але ж Ладзіслаў можа нахапіцца, і... але ты павінен уцякаць. Ты павінен! Дынаміт...

— Спакойна, Лізінка! Па-першае, што табе да таго, ці гэты дурань, Ладзіслаў, увойдзе ці не ўвойдзе; і другое — дынаміт не выбухне. Які там дынаміт! Наогул, дынаміт гэта дурная пражская містыфікацыя. Я не веру ў дынаміты. Але што важней, гэта — што ты прыйшла ратаваць мяне. Праўда ж? Ці ж не сказала ты, што мяне ўсе забылі, і ніхто пра мяне не падбаў. Ты, праўда, думаеш, што я быў бы такім прахвостам і пасаромеўся б цябе, калі ты адзіная, хто ўспомніў пра мяне? Мне цяпер след добраўна падумаць, што будзе далей, Лізінка... Ведаеш, я сабе думаю... — гер імператарскі лейбмедык ад шчасця, што не трэба яму сядзець на гары камізэлек у начной лёлі, міжволі запаў у балбатню і зусім не заўважыў, як багемская Лізэль пашарэла ў твары і, дрыжучы ў руках і нагах, зыхала ротам, быццам душылася, — я будзь што амаль думаю, спачатку паеду ў Карлсбад і вывезу цябе куды-небудзь у вёску. Вядома, пакіну табе грошай. Можаш не турбавацца, Лізінка! Но, і пасля спынімся разам у Ляйтмішлі, — не, не ў Ляйтмішлі, гэта там, па той бок Втавы! — Яму ўзгадалася, што пры такой паездцы яму мусова давядзецца перабірацца цераз мост. — Але можа, — ён сабраў усе свае веды з геаграфіі, — але можа, у Пішак?.. У Пішаку, чуў я, жывецца якраз бяспечна. Так, так, Пішак, гэта самае правільнае... Я так думаю, натуральна, — хуценька дадаў ён, каб яна не паспела падумаць, што ён намякае на будучы мядовы месяц, — я так мяркую, натуральна: там нас ніхто не ведае. І ты павядзеш маю гаспадарку і — мецьмеш

нагляд за маімі штанамі, но, і так... І не думай, што я дужа зажывушчы: раніцай кафічко і дзве булчкі, перад абедам гуляш, два салёныя піражкі пад соўс, но, і на полудзень, калі гэта ўвосень, слівовыя кнэдлікі... Божа мілы! Лізінка! Што з табою?! Езус, Марыя!

Старая з нейкім гарлавым усхліпам кінулася ў прорву гальштукі да яго пад ногі і хацела пацалаваць яму боты.

Дарма ён намагаўся падняць яе.

— Лізінка, годзе, не рабі ніякіх авантураў. Глядзі, што далей... — ад замілаванаści ў яго зрываўся голас.

— Пусці мяне, я не ўстану, Тадэвуш, — усхліпвала старая, — прашу цябе, не г-г-глядзі на мяне, з-з-робіш круглыя вочы, б-брудная...

— Ліз... — душыўся гукамі імператарскі лейбмедык, не могучы вымавіць імя; ён высмаркаўся, крэкчучы, як стары крумкач, быццам разбіраў яго сверб чыхнуць.

Месца з Бібліі прыгадалася яму, але ён саромеўся цытаваць, каб не здавацца надта патэтычным.

Апрача таго, не памятаў дакладна.

— «... бо ўсе зграшылі і пазбаўлены славы...» — аўтаматычна прамовіў ён нарэшце.

Прайшла доўгая паўза, перш чым багемская Лізэль зноў пачала цяміць.

Пасля яна выпрасталася перад ім, як бы пераўтварыўшыся раптам.

Ён унутрана баяўся, вельмі ціха і потайкам, як усе старыя людзі, якія маюць у гэтых рэчах доўгі жыццёвы вопыт за плячыма, што за зліццём пачуццяў мусова паследуе пошлая, цвярозая настраёнасць, але на здзіўленне не сталася нічога такога.

Тая, што стаяла перад ім, паклаўшы яму рукі на плечы, аніводнай рыскай не была больш старою жахліваю Лізэляй, але ж і не тою маладзенькаю, якую калісьці, здавалася, ён ведаў.

Яна ні словам не падзякавала за тое, што ён сказаў ёй і што прапанаваў.

Пастукаў Ладзіслаў, увайшоў, уражана застыў на парозе, збянтэжана зноў адступіўся, — яна і не глянула туды.

— Тадэвуш, дарагі мой, добры, стары Тадку, цяпер толькі я сама ўжо ведаю, чаму мяне цягнула сюды. Я толькі мусіла забыцца... Так, я ведаю, я хацела запабегчы і прасіць, каб ты ўцякаў, пакуль не позна. Але і не толькі гэта адно. Я хачу сказаць табе, як усё сышлося, як яно склалася так. Нядаўна ўвечары у мяне з рук выпаў твой партрэт, — ну, ты ведаеш, той, што на камодзе, — калі я хацела яго пацалаваць. Я была з таго такая няшчасная, што аж нават была падумала, ці не след мне памерці. Не смейся, але, ведаеш, гэта было адзінае, што я яшчэ мела ад цябе! У роспачы я пабегла да Зрцадлы, у ягоны пакой, каб ён дапамог мне, ён... ён тады яшчэ быў жывы, — яна жажнулася пры ўспаміне пра жахлівы канец актора.

— Дапамагчы? Як гэта дапамагчы? — спытаўся імператарскі лейбмедык. — Той Зрцадла павінен быў табе дапамагчы?

— Я не магу табе гэтага растлумачыць, Тадэвуш. Я б тады мусіла расказаць табе доўгую, доўгую гісторыю. Я б сказала «іншым разам», калі б як след не ведала, што іншага разу не будзе, што мы з табою больш не пабачымся, прынамсі, не... — у яе твары паявіўся бляск, быццам яна хацела выклікаць чароўную прыгажосць маладосці, — але не, я не хачу гэтага расказаць; ты мог бы падумаць: маладая раскладушка, старая разгярэпа.

— А хіба Зрцадла быў твой... сябар? Не зразумей мяне няправільна, Лізінка; я мяркую...

Багемская Лізэль усміхнулася.

— Я бачу ўжо, што ты мяркуюеш. Я ўжо не магу зразумець цябе няправільна, Тадэвуш! Сябар? Ён быў мне больш, чым сябар. Часам мне здавалася, быццам сам чорт злітаваўся з мяне ў маёй галечнай нэндзы і жывацее ў трупе нейкага актора, каб прынесці мне палёгку. Скажу, Зрцадла быў мне больш, чым сябар; ён быў мне чароўным люстрам, у якім я заўсёды магла бачыць перад сабою цябе, калі гэтага хацелася. Зусім так... як упяродзь. З тваім голасам, з тваім тварам. Як толькі ён мог рабіць гэта? Я ніколі не разумела. Канечне, цуд растлумачыць нельга.

— Аж так ты мяне кахала, што табе нават мроіўся мой вобраз, — мармытаў Флюгбайль глыбока ўзрушаны.

— Кім быў Зрцадла напраўду, я так ніколі і не даведалася. Аднаго разу ён сядзеў перад маім акном, на схіле Аленевага яру. Вось і ўсё, што я пра яго ведаю. Але я не хачу цямніць! Дык вось, у адчай я пабегла да Зрцадлы. У пакоі было ўжо амаль зусім цёмна, і ён стаяў каля сцяны, быццам мяне толькі і чакаў. Так мне здалося, бо я ледзьве магла разгледзець ягоную постаць. Я назвала яго тваім імем, але ён не абярнуўся табою, як звычайна. Я табе не маню, Тадэвуш, але раптам, вось бажуся, прысягаю, замест яго там ужо стаяў нехта іншы, якога раней я ніколі не бачыла. Гэта быў ужо не чалавек — голы, толькі павязка на сцёгнах, шчуплы ў плячах і нешта чорнае, высокае на галаве, у цемнаце яно праблісквала.

— Дзіўна, дзіўна, яшчэ сёння мне снілася такая істота, — імператарскі лейбмедык, як бы ўспамінаючы, схапіўся за лоб. — Ён гаварыў з табою? Што ён сказаў?

— Ён сказаў нешта, што цяпер толькі я разумю. Ён сказаў: радуйся, што партрэт разбіўся! Ці ж бо ты заўсёды не хацела, каб ён разбіўся? Я спраўдзіў тваё жаданне, чаго ж ты плачаш? Гэта быў фальшывы партрэт. Не журыся. І ён сказаў яшчэ пра вобраз у грудзях, які ніколі не можа разбіцца; і пра краіну вечнай маладосці ён гаварыў, але я не вельмі добра разабралася, бо ўся была ў распачы і толькі енчыла: аддай мне партрэт!

— І таму цябе да мяне...

— Так, таму і пацягнула да цябе. Не дзівіся цяпер на мяне, Тадэвуш; мне было б дужа прыкра, калі б я мусіла прачытаць у тваіх вачах распач! І гэта гучыць так... так па-дурному, калі я, старая баба, адкід грамадства кажу гэта: я... я заўсёды шчыра кахала цябе, Тадэвуш. Цябе, а тады пазней твой партрэт; але ён не вярнуў мне майго кахання. Не адказаў мне, так вось, шчыра, ад усяго сэрца, думаю я. Ты ведаеш? Ён заўсёды быў маўклівы і мёртвы. А мне так бы хацелася верыць, што я хоць крышачку пабыла-такі табе нечым, але я не змагла. Я адчувала, што сама сабе хлушу, калі спрабавала ўнушыць сабе гэта.

А я была б такая шчаслівая, каб хоць раз-разочак сапраўды магла паверыць...

Я кахала цябе, як ты сабе таго і ўявіць не можаш. І толькі цябе аднаго. Толькі цябе. З першай гадзіны...

І гэта не давала мне спакою ні ўдзень ні ўначы, і я хацела пайсці да цябе і папрасіць новы партрэт. Але кожнага разу паварочвала назад. Я не змагла б перажыць, калі б ты сказаў мне «не». Я ж бачыла, як ты нядаўна хацеў забраць у мяне і першы, бо табе зрабілася сорамна, што ён стаіць на маёй камодзе. Я ж такі прысабечыла...

— Лізінка, я — душою і богам, — няма ў мяне болей партрэтаў! З таго часу я ні разу не здымаўся, — горача прысягаўся Пінгвін, — але як толькі мы будзем у Пішаку, я абячаю табе...

Багемская Лізэль паківала галавой:

— Такого прыгожага партрэта, якога ты мне калісь падарыў, Тадэвуш, ты не можаш мне даць. Я яго заўсёды насіцьму ў сабе, і ён ніколі не разаб'ецца. А цяпер, бывай здаровы, Тадэвуш!

— Лізэль, што табе ў галаву лезе, Лізінка! — усклікнуў Пінгвін і схпіў яе за руку. — Цяпер, калі мы нарэшце знайшліся, ты хочаш пакінуць мяне?!

Але старая ўжо стаяла ў дзвярах і, уся ў слязах, кінула яму з усмешкай.

— Лізінка, напамілы бог, паслухай мяне!

Страшэнны выбух, аж шыбы задрыжалі, скалануў паветра.

І адразу адчыніліся дзверы, і ўбег бледны як смерць слуга Ладзіслаў з крыкам:

— Вашэці, эксэленц, яны падымаюцца па лесвіцы! Увесь горад узляцеў у паветра!

— Мой капялюш! Мая... мая шпага! — усклікнуў імператарскі лейбмедык. — Шпагу! — Вочы гараць, вузкія губы сціснуты, такім раптам паўстаў ён на ўсю сваю велізарную веліч поўнага росту, такая дзікая рашучасць на твары, што слуга адхіснуўся. — Шпагу падайце! Не разумееш?! Я пакажу гэтым сабакам, што такое штурмаваць каралеўскі замак. З дарогі!

Ладзіслаў раскінуў у бакі рукі і стаяў перад адчыненымі дзвярмі.

— Эксэленц не пойдуць! Я не дапушчу гэтага.

— Што яшчэ за «не дапушчу»? З дарогі, сказаў я! — бушаваў лейбмедык.

— Я не пушчу вашай эксэленцыі! Можаче мяне, калі ласка, забіць, але я вас не прапушчу! — Слуга, белы, як глінка на сцяне, не скрануўся з месца.

— Хлопец, ты што, здурэў! Можача, ты таксама з той банды! Падай мне шпагу!

— У эксэленца няма ніякае шпагі, і ўсё гэта ўсё роўна пустое. Гэта ж пэўная смерць, там на дварэ! Мужнасць — гэта добра, але ж ніякага сэнсу. Я правяду, я вас пасля, калі вы хочаце, праз замкавы двор да арцыбіскупскага палаца. Поначы адтуль лёгка ўцячы. А цяжкія дубовыя вароты я замкнуў. Яны, тыя не зараз выламаюць іх. Я не магу сабе дазволіць пусціць літасцівага пана на чыстую смерць!

Гер імператарскі лейбмедык апамятаўся. Агледзеўся вакол сябе:

— А дзе Лізэль?

— Пырх! І няма.

— Я павінен за ёю, туды... дзе яна?

— Не ведаю.

Імператарскі лейбмедык застагнаў — ён зноў быў бездапаможны.

— Эксэленцу трэба найперш як след адзецца, — супакойліва сказаў яму хатні слуга. — Вы ж нават яшчэ без гальштука. Толькі без лішняга спеху! Тады яно хутчэй будзе. Да абеду я вас схавваю, а тады самае ліхое ў штурме скончыцца. Пакуль што. А там я пагляджу, каб здабыць вам дрожкі. З Вэнцалем я ўжо дамовіўся. Ён з Карлічакм, як ужо сцямнее, чакацьме вас каля Страхаўскай брамы. Там усё спакойна. А да туль ніякага руху. Так. Ага, і яшчэ запінкі на рукавы, інакш каўнерык паедзе ўгору. Гатова!.. Цяпер, канечне, эксэленц павінен чакаць тут, хоць усё гэта пустое. Але інакш нельга. Я ўсё вельмі дакладна прадумаў. На далейшае таксама ж не выдумляйце сабе клопату. А тут я ўсё як след прыбярэ. Мяне ж такі не заб'юць. І не так проста гэта было б. І потым я ж сам багемец.

Перш чым гер імператарскі лейбмедык паспеў запырэчыць, Ладзіслаў выйшаў з пакоя і замкнуў за сабою дзверы.

Невыносна марудна, са свінцом у звычайна такіх лёткіх нагах цягнуліся для Пінгвіна гадзіны чакання.

Што толькі не лезла ў галаву, настроі мяняліся адзін за адным, саступаючы месца наступным: ад выбухаў шалу, калі ён сціснутымі кулакамі грукаў у зачыненыя дзверы і крэчам крычаў, клічучы Ладзіслава, да стомленай абыякавасці да ўсяго.

Прыходзілі і моманты цвярозасці, калі ён адчуваў голад і шнарыў па шафах, шукаючы схаванай салямі; глыбокая прыгнечанасць і разбітасць ад усведамлення страты свайго сябра Эльзэнвангера змянялася хвіліннымі ўсплёскамі амаль юначай упэўненасці, што ў Пішаку пачнецца новае жыццё.

І амаль адразу пасля гэтага ён бачыў, якая дурная была такая надзея і што падобнага роду сангвіністычныя планы мусова пойдучь у пясок.

Часам гэта прыходзіла як пэўнае прыхаванае задавальненне, што багемская Лізэль па ягонай просьбе стаць у яго за хатнюю гаспадыню не прыйшла, а праз хвіліну ён ужо зноў да глыбіні душы саромеўся тых цёплых слоў, якія ён гаварыў ёй, часта ўжо як у хлапечай звышспешцы — так бы мовіць, студэнцкая чахарда — адчуваць, не чырванеючы.

Замест таго, каб самому высока трымаць партрэт, які яна потайкам узяла ў мяне, я сваімі нагамі ўтоптаваю ў бруд... Пінгвін? Я? Быў бы рады быць ім... Я — свіння!

Несамавіты выгляд пустэльнага вэрхалу навакол толькі паглыбіў яго меланхолію.

Але нават смутак і самааплакванне не маглі доўга трымаць у ім. Адышло раскаянне, калі ён падумаў пра бляск, які, як ён згледзеў, асвятліў твар старое, і зрабіўся бясслоўнай, пераможнай радасцю ў ягоным сэрцы, якую ён намаляваў сабе і зрабіў прадметнай, думаючы пра будучыя шчаслівыя дні ў Карлсбадзе і пазней у Пішаку.

Ён яшчэ раз у пэўнай меры ўвабраўся ў інастасі ўсіх сваіх «Я», якія складалі яго жыццё, перш чым выбрацца ў дарогу.

«Педант» — ягоная апошняя вопратка.

Гвалт і шум галасоў, што час ад часу даляталі звонку да яго вушэй — гучны, вірлівы і вісклівы, як дзікае паляванне, койкалі там, ля падножжа замка. Пасля зноў мёртвая ціша, калі хвалі прыліву адступалі, — ніяк не ўваходзілі ў ягоны інтэрас. Усё, што мела сувязь з чэрняй і яе чваламі, было яму з самага дзяцінства ненавісна, абьякава альбо агідна.

— Трэба спачатку пагаліцца, — сказаў ён сабе, — усё астатняе пасля знойдзецца само сабою. Не магу ж я выпраўляцца ў дарогу з тварам, падобным на пожню!

Пры слове «дарога» яго як бы нешта штурхнула. Як бы, калі б на нейкую долю хвіліны нечыясь чорная рука легла на ягонае сэрца.

І ў той самы момант ён глыбока ўнутры адчуў, што гэта будзе яго апошняе падарожжа, але жаданне пагаліцца і навесці ў пакоі поўны парадак, перш чым з'ехаць, таксама не ўнеслі ў яго ані следу неспакою альбо заклапочанасці.

У душы прачыналася падазрэнне, што неўзабаве Вальпуржыная ноч жыцця адступіць перад прамяністым днём, гэта напаўняла яго сэрца злагадай і пяшчотай, і няясная, але радасна дрыготкая ўцэўненасць, што яму няма чаго пакідаць на зямлі, чаго ён меў бы саромецца, прыемным настоем супакойвала яго.

Ён умомант зрабіўся сапраўдным эксэленцам.

З самай пільнай руплівасцю пагаліўся і ўмыўся, падстрыг і пашліфаваў пазногці, склаў швом да шва штаны і павесіў іх у шафу, паўзверх іх каптаны і камізэлькі на плечках, склаў каўнерыкі сіметрычнымі колцамі, а гальштукі ў колеравую гаму.

Вада для ўмывання была налітая ў туалетнае вядзерца, каўчукавая ванна згорнутая ў рулон, а кожны бот акуратна напяты на свой капыл. Пасля пустыя кufры былі складзены адзін на адзін і падсунуты да сцяны.

Сур'ёзна, але без ніякіх дакораў у сэрцы захлопнуў нарэшце «белакурую каналю» і закілізаў яе так, каб яна ўжо больш не паслаблялася ў пустотах, нават калі б у дарозе яе перакідалі і перакладалі, — блакітным шнурком з замком.

Датуль ён не думаў, які гарнітур выбраць у дарогу, яму і цяпер няма чаго было рабіць гэта: патрэбнае рашэнне прыйдзе ў патрэбны момант.

Парадная форма, якую ён не надзяваў шмат гадоў, вісела ў аклеенай шпалерамі сценнай шафе, шпага побач, на ёй аксамітны трывух.

Ён усё гэта надзеў, з поўным годнасці спакоем, прадмет за прадметам: чорныя панталоны з залатымі лампасамі, бліскучыя лакаваныя боты, аброблены золатам сурдуд, з падбітымі полачкамі, вузкае карункавае жабо пад камізілку — падпясаў шпагу з пэрламутравай тронкай і сунуў галаву ў ланцужок з чарапахавай ларнеткай.

Начную лёлю паклаў на ложка, акуратна разгладзіў далоньні, пакуль не расправілася апошняя зморшчынка.

Пасля падсеў да пісьмовага стала, прагледзеў, як таго жадаў ягоны сябар Эльзэнвангер, пажайцелы канверт з патрэбнымі пазнакамі, дастаў з шуфляды тэстамэнт, які ляжаў там напачаткова з дня паўналецця, і прыпісаў у канцы:

«Мая маёмасць у каштоўных паперах, калі я памру, пераходзіць да фройляйн Лізэль Кошут, Градчаны, вуліца Новы Свет, № 7, партэр, альбо, у разе яе ранейшай смерці, майму слуге пану Ладзіслаўсу Падроўжаку, разам з ўсімі маімі іншымі рэчамі.

Адзіна штаны, якія я сёння насіў — яны вісяць на люстры — належаць маёй ахмістрыні.

Клопат пра пахаванне майго трупа, згодна з імператарскім законам, параграф 13, пераймае палацавы фонд.

Адносна месца пахавання не маю ніякіх жаданняў; мне было б прыемна, калі б фонд ухваліў датычныя да гэтага выдаткі на пахаванне на могілках у Пішаку; аднак я цвёрда настойваю на тым, каб мае зямныя парэшткі *ні пры якіх акалічнасцях* не перавозіліся чыгункай альбо якім-небудзь падобным машынным транспартным сродкам і асабліва, каб не ставілася мая труна ў склепе ўнізе, у Празе, альбо ў іншай прылеглай па той бок ракі мясцовасці».

Калі тэстамэнт быў запячатаны, гер імператарскі лейбмедык расклаў свае фаліянты і ўнёс у іх усё дадатковыя запісы.

Толькі ў адным адзіным пункце ён адышоўся ад завяздзёнак сваіх папярэднікаў: ён паставіў унізе сваё імя і пад лінейку падвёў рысу.

Ён адчуваў сваё права на гэта, бо ў яго не было нікога з жывых крэўнікаў, якія пазней маглі б паклапаціцца пра яго.

Пасля няспешна і спакойна нацягнуў шаўровыя пальчаткі.

Пры гэтым позірк яго ўпаў на завязаны шнурком пакуначак, які ляжаў на падлозе.

— Гэта, мабыць, належыць Лізэлі, — прамармытаў ён. — Правільна: хацела раницай перадаць мне, але, відаць, не рашылася.

Ён развязаў шнурок і — у руках апынулася хусцінка з вышытымі ініцыяламі «Л. К.», акурат жа тое самае, пра што ён так жыва думаў у «Зялёнай жабе».

Сіламоц змагаўся ён з замілаванасцю, якая збіралася ў ягоных грудзях, — «слёзы не стасуюцца з уніформай эксэленца», — але пацалаваў хусцінку доўгім цалункам.

Схаваўшы яе ў нагрудную кішэню, ён заўважыў, што забыў пра сваю ўласную хустачку.

— Брава, Лізінка, яна памятае ўсё. А то ж бы я так і паехаў без хустачкі! — прашаптаў ён.

Яму зусім не падалося дзіўным, што якраз у той самы момант, калі ўсе яго падрыхтаванні закончыліся, звонку ў дзвярах зазвінеў ключ і вызваліў яго з вязніцы.

Ён прывык, каб усё ішло як па шнурочку, ладком і парадкам, калі на ім была парадная форма.

Прамы як свечка прайшоў ён міма ашаломленага Ладзіслава ўніз па лесвіцы.

Нібы само сабой разумелася, што ўнізе перад унутранай брамай стаялі дрожкі, ён адказаў толькі халодным «я ведаю» на вадаспад паведамлення слугі:

— Эксэленц! Вашэці! Бітшэн, калі ласка, цяпер якраз манументальна няма ніякай небяспекі. Можце адразу сесці. Усе там, у саборы, дзе якраз тым часам Отакар III Барывой карануецца ў імператара свету.

Кучар, пазнаўшы ў мораку высокую, статную постаць

і спакойны твар свайго пана, пачціва садраў з галавы капялюш і адразу пачаў завіхацца каля экіпажа.

— Не, дашак хай будзе апушчаны! — загадаў імператарскі лейбмедык. — Едзь у Новы Свет!

У фурмана як і ў слугі сэрца зайшлося ад страху.

Але ніводзін не рашыўся пярэчыць.

Разлёгся поўны страху крык старых і малых, якія сабраліся пад мурам, калі прывідны светласаловы конь папёр дрожкі па вузкай вулцы над Аланевым ярам.

— Салдаты! Святы Вацлаў, заступіся за нас!

Каля дома нумар 7 Карлічак спыніўся і зашлопаў шорамі. У цьмяным святле лятарні гер імператарскі лейбмедык убачыў групу жанчын перад зачыненымі дзвярмі хаціны, якія яны спрабавалі адчыніць.

Некаторыя, нагнуўшыся, разглядалі на зямлі цёмную пляму, іншыя цікаўна выцягвалі галовы цераз плечы пярэдніх.

Яны нясмела падаліся назад, калі імператарскі лейбмедык сышоў з джорж і ступіў да іх.

На насілках з чатырох жэрдак без жыцця ляжала багемская Лізэль.

Глыбокая рана ззяла на яе цемені, аж да патыліцы.

Гер імператарскі лейбмедык пахіснуўся і схпіўся за сэрца.

Пачуў, як нехта каля яго сказаў:

— Яна стала, казалі, каля паўднёвае брамы замка і хацела абараняць яе; а яны яе забілі.

Ён уклечыў побач, узяў у абедзве рукі галаву старое і доўга глядзеў ёй у памутнелыя вочы.

Пасля пацалаваў мёртвую у лоб, апусціў яе асцярожна на насілку, устаў і сеў у джоржкі.

Жудасць прабегла па натоўпе.

Жанчыны моўчкі хрысціліся.

— Куды ехаць? — спытаўся фурман дрыготкімі губамі.

— Проста, — прамармытаў імператарскі лейбмедык. — Проста. Увесь час толькі напраткі.

Джоржкі калыхаліся па туманных, мокрых бездарожных лугах і мякка ўзараных ужо падрунелых палетках: фурман

баяўся прасёлкаў; кожная хвіліна магла прынесці смерць, калі б у адкрытым экіпажы пазналі залаты бляск уніформы яго эксэленцыі.

Карлічак спатыкаўся і спатыкаўся, амаль прыпадаў на калені і ўвесь час парываўся наперад, пазвоньваючы цуглямі. Раптам адно кола асела, і павозка нахілілася набок.

Чалавек саскочыў.

— Ваша міласць, я баюся, зламалася вось!

Імператарскі лейбмедык нічога не адказаў, спусціўся на зямлю і доўгімі нагамі пакрочыў у цемру, быццам усё гэта яму ані не абыходзіла.

— Эксэленц! Калі ласка, пачакайце! Паломка невялікая. Эксэленц! Эксэ-ленц!

Імператарскі лейбмедык нічога не чуў.

Усё ішоў наперад.

Насып. Парослая травой дамба. Падняўся наверх.

Нізкія дроты, па якіх прабягаў лёгкі амаль неадчувальны вятрэц, лёгенька пазвоньвалі.

Імператарскі лейбмедык пераступіў дрот.

Бегла калейка ў апошніх прамянях згасання неба, — як усё адно ў бясконцасць.

Імператарскі лейбмедык доўгімі нагамі пераступаў са шпалы на шпалу — ішоў наперад, усё наперад.

Калейка здалася яму драбінай, пакладзенай на зямлю, і канца ёй не было.

З варожасцю ён трымаў вочы на кропцы ўдалечыні, дзе сыходзіліся калейкі.

— Там, дзе яны перасякаюцца, там вечнасць, — мармытаў ён, — у гэтай кропцы адбываецца ператварэнне! Там павінен... там павінен быць Пішак.

Зямля пачала дрыжаць.

Імператарскі лейбмедык выразна чуў дрыжанне шпалаў пад нагамі.

Гудзенне, як ад нябачных велізарных крылаў, чулася ў паветры.

— Гэта мае ўласныя, — мармытаў імператарскі лейбмедык, — я змагу лётаць.

Раптам у месцы перасячэння каляяў удалечыні паявілася чорная пляма, яна расла, расла.

З грукатам, з патушанымі агнямі, набліжаўся цягнік. Малюсенькія чырвоныя кропачкі, як каралавыя пацеркі, разляталіся абпал яго: турэцкія шапкі баснійскіх салдатаў, якія глядзелі ў вокны вагонаў.

— Гэта чалавек, які выконвае жаданні! Пазнаю яго. Ідзе да мяне! — усклікнуў імператарскі лейбмедык гучна у паветра, і ўтаропіўся на лакаматыў. — Дзякую табе, мой Божа, што ты паслаў мне яго.

У наступную хвіліну машына падмяла і змясіла яго.

Дзявяты раздзел

БАРАБАН ЛЮЦЫПАРА

Паліксэна стаяла ў спавядальні капэлы Усясвяцкага сабора, моўчкі, аддаўшыся ўспамінам і рукам Бажэны і яшчэ адной незнаёмай служанкі, якія надзявалі на яе сатлелае, пацёртае, прапахлае гнілізнай убранны, абшытае патухлымі пэрламі, золатам і біжутэрыяй — узята з казначэйства, — паўзверх белай веснавой сукенкі, якую яна насіла, і ў святле высокіх, тоўстых васковых свечак падтыкалі і прышпільвалі іголкамі і спражкамі.

Апошнія дні ляжалі за ёю як сон.

Яна бачыла, як праплывалі яны паўз яе вобразамі, якім карціць яшчэ раз прачнуцца, перш чым заснуць назаўсёды, не распаўшыся, падобна ценям, асобна ад адчування, быццам належалі яны часу, які ніколі не існаваў, — павольна коцячыся назад, абцечаныя матавым, глухім святлом.

І знікалі адзін за адным, і кожнага разу ў прамежках праступала цёмна-брунатная свілеватасць старых, паточаных шашалем царкоўных шафаў, быццам прыходзіў павеў сучаснасці і шэптам дакладваў, што ён яшчэ жывы.

Да гадзіны, калі яна ўцякла з Даліборкі і блукала па вуліцах, каб з паўдарогі зноў дабегчы да каравульнай будкі ў ліпавым двары і ўсю ноч праседзець каля каханага, які з сардэчным прыступам ляжаў без памяці, з цвёрдым намерам ніколі яго больш не пакідаць, Паліксэна магла ўзнавіць у памяці ўсё, што было і папярэдне: дзяцінства, усё жыццё датуль, яе кляштарнае жыццё, жыццё сярод старых манахаў і сёстраў-

чарнарызніц, пыльныя кнігі і няўцешныя, попельна-шэрыя рэчы — усё здавалася ёй незваротна мінулым, быццам замест яе ажыў нейкі беспачуццёвы партрэт.

З гэтай чорнай аддаленасці на яе навальваліся словы, і вобразы з даўным-даўніх дзён выстройваліся перад ёю: яна чула актора, як тады ў Даліборцы, але яшчэ больш напорыстага, і гаварыў ён не да малага сходу мяцежнікаў-табарытаў, а да яе і да Отакара. У неахайнай каморцы старой бабы, якую завуць багемскай Лізэляй... Калышацца лямпа... Некалькі чалавек вакол уважліва слухаюць апантанца. Яны зноў думаюць, як у Даліборцы, што ён — Ян Жыжка, ператварыўся ў гусіта.

Верыць і Отакар.

Толькі адна яна ведае, што гэта не больш як успаміны пра старую, забытую легенду, якая з яе мозаку, набыўшы новыя формы, перабралася ў актравыя мазгі, каб зрабіцца там прывіднай рэальнасцю. Нават без яе на тое жадання: магічная авэйжа струменіцца з яе, але яна не можа яе стрымаць, не можа кіраваць ёю — яна ўздзейнічае самастойна, здаецца, слухае загадаў іншых, а не яе, — яна нарадзілася толькі ў яе ў грудзях, і адтуль выскоквае, але лейцы ў чужых руках. Гэта маглі быць нябачныя рукі яе прывіднай продкавіцы Паліксэны Лямбуа, адчувае яна.

Пасля зноў паняверыцца і хацела б думаць, што гэта малітва голасу ў ліпавым двары, якая суцічае Отакараву жарсць, змагаецца і задае рух магічнай сіле авэйжы. Яе асабістыя жаданні памерлі. «Отакар павінен быць каранаваны, як ён гэтага прагне ў сваім каханні, па маёй волі, хай хоць на вельмі кароткі час. Ці стану я пры гэтым шчаслівай, — які мне клопат!» — гэта адзінае, што яшчэ можа пераклікацца ў ёй з жаданнем, але нават і гэтага хутчэй прагне яе імітацыя, а не яна сама: за гэтым хаваецца, як вампір, неўміручы парастак старых, крыважэрных падпальшчыкаў, той парастак, які перайшоў да яе ў родавую спадчыну з патрыцыянскіх часоў, а яе выбраў толькі за прыладу, каб мець сваю долю ў жыцці і ў жахлівасці блізкіх падзей. Яна бачыць перад сабою ў жэстах і прамовах актора, як легенда пра Жыжку, гусіта, паступова ажыццяўляецца і падладжваецца да сучаснасці — ёй робіцца жудасна.

Яна наперад бачыць канец: прывід Яна Жыжкі звядзе вяр'ята ў магілу.

І вобраз за вобразам увіроўвае магічная авэйжа свае прадчуванні ў царства цялеснага, каб Отакарава палкасць ператварылася з паветранага замка ў рэальнасць: голасам Жыжкі Зрцадла загадвае, каб Отакар быў каранаваны, і запячатвае прарочыя словы, ускладаючы на гарбара Станіслава Гаўліка абавязак вырабіць з ягонай скуры барабан; а пасля б'е сабе нажом у сэрца.

Згодна з указаннем Гаўлік нахіляецца над трупам... Мужчыны, ахопленыя жахам, разбягаюцца.

Толькі яна ўпарта трымаецца за дзверы: імітацыя, якая цяпер у ёй, хоча глядзець... хоча глядзець.

Нарэшце, нарэшце гарбар завяршае сваю крывавую справу.

Іншы дзень усплывае перад ёю.

Гадзіны ап'янення і душапарыўнага кахання прыходзяць і адыходзяць зноў.

Отакар трымае яе ў абдымках і гаворыць ёй пра блізкі час шчасця, раскошы і цудоўнасці. Бляскам зямлі хоча ён яе акружыць. І не будзе ў яе такога жадання, якога ён не змог бы выканаць. Пад яго пацалункамі фантазія рве кайданы «немагчымасці». Будка ў ліпавым двары ператвараецца ў палац. У ягоных абдымках яна бачыць палац, які ён ёй будзе. Ён туліць яе да сябе, і яна адчувае, што прымае ягоную кроў у сябе і стане маці. І яна ведае, што праз гэта ён зробіў яе неўміручай, што з грудзей прарасце полымя, палкасць, што з прахлага праб'ецца нятленнае: вечнае жыццё, жыццё, якое нараджаецца з другога жыцця.

Новы вобраз успамінаў: цыклапічныя постаці паўстання зноў вакол яе: мужчыны з жалезнымі кулакамі, у сініх блузах, з чырвонымі павязкамі на рукавах.

Яны стварылі лейб-гвардыю.

Назваюцца на ўзор стара-табарыцкай — «браты з гары Харыў».

Носяць Отакара і яе па ўвешаных чырвонымі сцягамі вуліцах.

Як крываваыя пакосы, лунаюць сцягі на дамах.

Апантаны шаламі натоўп з лямантам і факеламі каля іх і за імі: «Слава Отакару Барывою, імператару свету, і яго жонцы Паліксэне!»

Для яе вуха імя «Паліксэна» гучыць нязвыкла, чужародна, быццам і не яе імя: яна адчувае, што імітацыя продкавіцы ў ёй трыумфуе і пакланенне скіравана на яе самую.

Калі крыкі на момант аціхаюць, гучна рагоча барабан гарбара Гаўліка, які, ашчэрыўшы ў экстагичнай дзікасці зубы — чалавек-тыгр, — ідзе наперадзе натоўпу.

З бакавых вуліц брэша крык смерці і чуецца гул барацьбы; асобныя групкі людз, якія аказваюць супор, падаўляюцца.

Яна глуха здагадваецца, што ўсё гэта адбываецца з нямога загаду партрэта ў яе грудзях, і ўся поўніцай радая, што рукі Отакара не заплямяцца крывёю забойства.

Ён трымаецца за галовы мужчын, якія яго нясуць, і твар яго белы. Вочы заплюшчаныя.

І так па замкавай лесвіцы ўверх да сабора.

Працэсія шалаў і вар'яцтва.

Паліксэна апамяталася; замест вобразаў з успамінаў вакол яе зноў голая сцены саборнай закрысты, і на іх выразна праступілі абрысы старых рашотак.

Яна бачыла, як Бажэна кінулася да яе і пацалавала край яе сукенкі — яна спрабавала чытаць з мімікі дзяўчыны: ані следу рэўнасці ці болю на твары. Толькі радасць і гонар.

Пагрозліва ўдарылі званы, аж задрыжалі полымцы свечак.

Паліксэна ўвайшла ў неф.

Спачатку яна была як сляпая ў цемры — толькі паступова разгледзела сярод жоўтых і чырвоных ліхтароў срэбныя свяцільні.

Пасля паміж калонаў нейкія чорныя мужчыны змагаліся з белай постаццю, потым пануквалі яе падысці да алтара: да святара, які павінен быў яе вянчаць.

Яна бачыць: той адмаўляецца, бароніцца, падымае ўгору
распяцце.

Пасля — крык. Падзенне.

Яго забілі.

Неразбярыха, вэрхал.

Чаканне... Гамана... Мёртвая цішыня...

Пасля рэзка адчыняюцца царкоўныя дзверы.

З вуліцы ўрываецца факельнае святло.

Барвова блішчаць органы.

Уцягваюць чалавека ў карычневай расе.

Валасы ў яго снежна-беля.

Паліксэна пазнае яго: гэта манах, які кожны дзень тлума-
чыць у Георгіеўскім крыпце разьбёную па чорным камені
«Мёртвую», якая насіла пад сэрцам замест дзіцяці гадзюку.

Ён таксама адмаўляецца ісці да алтара!

Рукі пагрозліва цягнуцца да яго.

Ён крычыць і ўмольвае, паказвае на срэбную статую Ёга-
на фон Нэпамука. Рукі ападаюць... Чуваць, як ён гаворыць.
Вядзе перагаворы.

Гамана.

Паліксэна здагадваецца: ён гатовы павянчаць Отакара
з ёю... але не перад алтаром.

Ён уратаваў сваё жыццё, разумее яна, але толькі на вельмі
кароткі час. Яго заб'юць, як толькі ён скажа дабраславенне.

У думках яна зноў бачыць кулак страшэннага Жыжкі, як
ён абрушваецца на чэрап, чуе Жыжкавы словы: «Kde máš
svou pleš? — Манах, дзе твая танзура?»

Гэтым разам яго маска павядзе кулак натоўпу, ведае яна.

Уносяць услончык і ставяць перад статуяй, накрываюць
кілімам каменныя пліты.

Праходам ідзе хлопчык і нясе на пурпуровай падушачцы
посах са слановай касці.

— Жазло герцага Барывоя Першага! — прабягае шэпт па
натоўпе.

Падаюць яго Отакару.

Ён бярэ, як у сне, і ў мантыі валадара апускаецца на калені.
Паліксэна поруч.

Манах становіцца перад статуяй.

І тут надрыўны крык:

— Дзе карона?

Хваляванне прабягае па народзе і зноў аціхае, калі святар падымае руку.

Паліксэна чуе яго дрыготкія словы. Словы малітвы і благання, як іх прамаўляў памазанік, і быццам мароз прабягае па ёй пры думцы, што яны ідуць з тых самых вуснаў, якія яшчэ ў тую самую гадзіну павінны замкнуцца навечна.

Урачыстасць скончылася.

Радасныя крыкі запоўнілі сабор і заглушылі слабыя энк.

Паліксэна не адважвалася азірнуцца. Яна ведала, што адбылося.

— Карона! — зноў залямантаваў голас.

— Карона! Карона! — прабегла па лаўках.

— Яна схавана ў Заградкі, — крычыць нехта.

Усе кінуліся да дзвярэй.

Дзікае хваляванне:

— Да Заградкі! Да Заградкі! Карона! Па карону ўладароў!

— Яна залатая! З рубінам на лобе! — крычаць з хораў. Гэта Бажэна, яна заўсёды ўсё ведае.

— Рубін на лобе, — перакідаецца крык з вуснаў на вусны, і ўсе перакананыя, быццам на жывыя вочы бачылі той камень.

На цокаль падымаецца чалавек. Паліксэна бачыць: гэта лёкай з бычынным позірам.

Ён размахвае рукамі ў паветры і верашчыць, прагнучы трафея, аж яму голас перахапіла:

— Карона ў палацы Вальдштэйна.

Ніхто больш не паняверыцца:

— Карона ў палацы Вальдштэйна!

За яглівай бандай змрочна і моўчкі ішлі «браты з гары Харыў» — зноў як у сабор — несучы на плячах Отакара і Паліксэну.

На Отакары пурпуровы плашч палкаводца Барывоя, у руцэ жазло.

Барабан маўчыць.

Непрымірымая нянавісьць да раз'ятранай чэрні, якая можа быць натхнёная прагнуць разбою і спусташэння, падымаецца ў Паліксэне: — «Злейшыя за звяроў яны і баязлівейшыя за самую баязлівую нечыць» — і яна з глыбокім, жудасным задавальненнем думае пра канец, які непазбежна прыйдзе: стукат кулямётаў і — гара трупаў.

Яна глядзіць на Отакара і вольна выдыхае:

— Не бачыць і не чуе. Як у сне. Дай Божа яму лёгкай смерці. Пакуль не прачнуўся.

Што станецца з ёю самою, — ёй ўсё роўна.

Брама палаца Вальдштэйна моцна замкнёная.

Натоўп хоча аблегчы муры, але з акрываўленымі рукамі адхлынае назад. Наверсе рассыпаны бітае бутэлучнае шкло і жалезныя калючкі.

Адзін мужчына прыносіць бэльку.

Рукі падхопліваюць.

Назад — наперад. Назад — наперад, з кожным глухім ударам прабіваючы праломіны ў дубовай браме, зноў і зноў людская апантанасць налятае на перашкоду, пакуль жалезныя засаўкі не гнуцца і не ўтвараецца праход.

Пасярэдзіне саду пад чырвонай гунькай стаіць конь з жоўтымі шкляннымі вачыма, на спіне чырвонае покрыва, падковы прыкручаныя да дошкі.

Чакае свайго гаспадара.

Паліксэна ўбачыла, што Отакар нагнуў галаву, разглядаючы, прыклаў далонь да лоба, быццам раптам апамятаўшыся.

Пасля адзін з «братоў з гары Харыў» падышоў да муляжнага каня, узяў яго за аброць, выкаціў на вуліцу, і яны пасадзілі Отакара вярхом, тым часам як уся зборня з запаленымі паходнямі ўрывалася ў адчынены дом.

Са званам разляцеліся вокны, шкло тысячамі асколкаў пасыпалася на брук, са сценаў і пастаментаў паляцела срэбра, пазалочаныя даспехі, інкруставаная зброя і бронзавы стаяк

гадзіннік, — цэлыя горы на падлозе: але ніхто з «табарытаў» не працягнуў рукі, каб нешта ўзяць.

Чуваць быў хруст, калі на сценах рэзалі нажамі габелены.

— Дзе карона? — крычыць угору гарбар Гаўлік.

— Карона не тут, — крык, рогат. — Яна ў Заградкі, — праз хвілю пачуліся згары, як конскае ржанне, крыкі.

Мужчыны падымаюць дошку з канём на плечы, запяваюць дзікую гусіцкую песню і маршыруюць, з барабанами наперадзе, да Тунскай вуліцы.

Высока над імі ў пурпуры сядзіць Отакар на кані Валенштайна, быццам імчыць над іхнімі галовамі.

Уваход у вуліцу перакрыты барыкадай; натоўп старых сівых слуг на чале з Молам Османам сустраў іх рэвальвернымі стрэламі і градам каменя.

Паліксэна пазнае татарына па ягонай чырвонай фэсцы.

Каб убараніць Отакара ад небяспекі, яна міжволі звяртае паток волі на абаронцаў — авэйжа пранікае, адчувае яна, у іхнія рады, як маланка, аж яны, быццам гнаныя панічным страхам, разбягаюцца хто куды.

Толькі на Малу Османа ніякага ўплыву.

Ён спакойна стаіць, падымае руку, цэліцца і страляе.

Пацэлены ў сэрца гарбар Станіслаў Гаўлік ускідае рукі і падае.

Барабанны пошчак змаўкае.

Але адразу пасля гэтага — у Паліксэны кроў застыла ад жудасці — пачынаецца зноў, яшчэ больш глуха, агідна і грукатліва, чым раней. У паветры, адбіваючыся рэхам ад муроў, з зямлі, — паўсюль.

— Мне толькі ў вушах грукоча. Гэта немагчыма. Я памыляюся, — кажа яна сама сабе і шукае вачыма: гарбар ляжыць тварам уніз, пальцамі ўчапіўшыся за барыкаду, а барабанаў няма — толькі іх вібрацыя, раптам прарэзлівая і высокая, нясецца ў паветры.

«Табарыты» спешна расчысцілі ад каменя вуліцу, прабілі сабе дарогу.

Татарын страляў і страляў, пасля адкінуў рэвальвер і гало-

пам памчаўся па вуліцы ўгору, у дом графіні Заградкі, вокны якога былі ярка асветлены.

Няспынны барабанны трэск у вушах — Паліксэна глядзіць, як яе нясуць наперад у самую заваруху штурму, а каля сябе паднятага, разгайданага, мёртвага каня, ад якога зыходзіць аглушальны пах прагі да бітвы.

Высока ўгары Отакар.

Паліксэне здаецца, што ў прывіднай мяшанцы святла ліхтароў і полымя з вокнаў і паходняў яна бачыць як бы цень чалавека, які то ўзнікае, то знікае, то тут, то там — шмыгае перад вачыма.

Ён голы, як ёй здаецца, на галаве мітра, але дакладна пазнаць яго нельга. Рухае рукамі перад грудзьмі, быццам б'е ў нябачны барабан.

Калі працэсія спынілася каля дома, ён паўстаў раптам у верхнім канцы вуліцы, фантом з дыму — прывідны барабаншчык, — і трэск бубна даляцеў як бы з далёкай далечы.

Ён голы; яго ўласная скура нацягнена на барабан. Ён — гадзюка, якая жыве ў людзях і мяняе скуру, калі яны паміраюць. Я... Грунтовыя воды... — думкі ў Паліксэны бльгтаюцца.

Пасля яна бачыць белы, скажоны нянавісцю твар сваёй цёткі Заградкі над жалезнымі прэнтамі балкона на першым паверсе, чуе, як тая рэзка і глумліва смяецца і крычыць:

— Прэч, сабакі! Прэч!

Натоўп раве, напіраючы ўздоўж вуліцы, падыходзяць яшчэ, бліжэй, бліжэй:

— Карона! Ададайце яму карону! Ададайце карону вашаму сыну! — шалёна выкоць галасы.

— Ваш сын? — трыумфуе Паліксэна, і дзікая, неацугляная радасць амаль раздзірае ёй грудзі. — Отакар з маёй расы!

— Што?.. Што вам трэба? — пытаецца графіня, павярнуўшыся назад, у пакой.

Паліксэна бачыць знізу галаву татарына, ён ківае і нешта адказвае, чуе з'едлівую насмешку, якая гучыць у голасе старое:

— Ён хоча каранацыі, гэты... гэты Вондрэйц?.. Я сама яму надзену яе... карону!

Пасля старая імкліва ідзе ў пакой.

Яе цень мільгае за гардзінамі, нахіляецца, быццам яна нешта падымае, зноў выпростаецца.

Унізе каля брамы малоціць гнеўныя кулакі:

— Адчыніць! Тараны сюды! — Карону!

Адразу пасля гэтага графіня Заградка зноў выходзіць на балкон, рукі ззаду.

Отакар, у сядле на людскімі плячамі паднятым кані, тварам амаль на такой самай вышыні, што і яе твар, адзелены толькі невялікім прагалам.

— Мама! Мама! — чуе Паліксэна ягоны ўскрык. Пасля гэтага з рукі старое шугае струмень полымя.

— Вось табе карона, байструк!

Пацэлены ў лоб Отакар цераз галаву падае з каня.

Аглушаная страшэнным грукатам стрэлу Паліксэна ўкленчыла каля забітага, выкрыкваючы і выкрыкваючы ягонае імя, і бачыла толькі крываваю кроплю ў яго на лоб, — як рубін.

Яна не магла ўсвядоміць, што адбылося.

Нарэшце ўцяміла і ўжо ведала, дзе яна.

Але бачыла вакол сябе толькі прывідныя вобразы: шалёны людскі гармідар, штурм дома, перакулены конь, да капытоў якога была прымацаваная зялёная дошка — павялічаная да велізарных памераў цацка.

І побач заснулы твар Отакара! Ён спіць, як дзіця пасля каляднага вечара, падумала яна сама сабе.

Яго твар спакойны! Гэта не можа быць смерцю! А жазло!.. Як парадзецца, калі, прачнуўшыся, убачыць яго пры сабе!

Чаму толькі барабан маўчыць так доўга? — яна падымае вочы. Канечне, гарбар забіты.

Усё гэта ўяўляецца ёй такім натуральным: што чырвонае полымя шугае з акна, што яна як бы сядзіць на голай выспе, што яе гайдае хваля грознага людскога патоку, што там, у доме, грыміць стрэл, які ляскае гэтак сама асобна і раздзірае вушы, як і папярэдне першы, што рантам натоўп, як бы ахоплены жахам, азіраецца і глядзіць назад і пакідае яе ад-

ну з мёртвым, што паветра вакол яе раздзіраецца крыкамі: «Салдаты, салдаты ідуць!»

Нічога дзіўнага ў гэтым, я ж заўсёды ведала, што так яно і мае быць! Новым і амаль вартым подзіву здаецца толькі, што раптам проста з агню на балконе з'явіўся татарын, саскочыў уніз, што ён кліча яе, каб ішла за ім, загад, якому яна следуе, не ведаючы, чаму, што ён бяжыць угору па вуліцы, падымае рукі ўгору і што там наверху стаіць шэраг салдатаў у чырвоных баснійскіх фесках, вінтоўкі напаятоў, і прапускаюць яго.

Пасля яна чуе, як на яе рыкае унтэр-афіцэр, каб яна легла на зямлю.

Легчы! Чаму? Бо яны страляцьмуць? Няўжо чалавек думае, што я баюся, каб мяне не забілі? Я ж нашу дзіця пад сэрцам! Ад Отакара. Яно нявіннае, як яны могуць яго забіць! Зарадак расы Барывоя, які не можа загінуць, які толькі спіць, каб зноў і зноў прачынацца, давераны мне. Я сталая.

Залп грывнуў у яе амаль перад вачыма, так што яна ад патрасення на нейкі момант страціла прытомнасць, але абы-якава ідзе далей.

За ёю паступова гасне лямант натоўпу.

Салдаты стаяць, як зубы дракона, шчыльна адзін да аднаго. Усё яшчэ трымаючы вінтоўкі на прыцэле.

Толькі адзін адступае ўбок і прапускае яе.

Яна брыдзе ў пустой пашчы горада і ёй здаецца, быццам яна зноў чуе, як барабаніць чалавек у мітры, прыглушана і мякка, як з далёкай далечы; барабан вядзе яе, і яна ідзе за ім і праходзіць міма палаца Эльзэнвангера.

Рашотчатыя вароты выдраныя, сад — суцэльныя разваліны; мэбля палае, дрэвы чорныя, лісце абвуглілася.

Яна ледзь паварочвае галаву: чаму я павінна глядзець туды? Я ж ведаю: там ляжыць партрэт — Паліксэны. Цяпер гэта мёртвае і мае спакой, — яна аглядаецца вакол сябе і здзіўляецца, убачыўшы парчовае ўбранне, якое пакрывала яе белую сукенку.

Пасля ўспамінае: так, так, мы ж гулялі ў «караля і каралеву»! Мне трэба хутчэй раздзецца, пакуль не перастаў барабан і не прыйшоў боль.

Пасля яна стаіць каля мура Сакрэ-Кёр і тузае званок.

— Туды мне ўсярэдзіну, там вісіць мой партрэт.

У пакоі гера імператарскага лейбмедыка Тадэвуша стаіць слуга Ладзіслаў Падроўжэк, выцірае тыльным бокам далоні мокрыя вочы і не можа, ніяк не можа супакоіцца.

— Не, як ваша эксэленцыя, літасцівы пане, самыя ўсё вельмі файна так зладзілі!..

— Скаціна, небарака, — звяртаецца ён спачувальна да Брока, які ўвайшоў разам з ім і цяпер увесь дрыжыць, скавыча на падлозе і прынюхваецца да следу, — вось ты і згубіў свайго гаспадара! Но, кінь, неяк ужо абыдзецца, мы звыкнемся, паладзім.

Хорт падымае пысак, глядзіць падслепаватымі вачмі на ложка і скуголіць.

Ладзіслаў следуе за ягоным позіркам і заўважае каляндар.

— Добра, што я бачу. Літасцівы пан душой перастаў бы, каб ведаў, што гэта забыў тут. — І ён зрывае лісткі, пакуль не з'яўляецца лісток «1 чэрвеня», і разам з імі зрывае дату *ночы Вальпургіі*.

БЕЛЫ ДАМІНІКАНЕЦ

З дзённіка нябачнага

Пралог

«Гер Х альбо гер Y напісаў раман», — што гэта азначае?

Ну, вельмі проста: «З дапамогай сваёй фантазіі ён паказаў асобаў, якіх насамрэч няма, прыпісаў ім перажыванні і звязаў іх паміж сабою». — Прыкладна так, у агульных рысах, гучыць шырокавядомае меркаванне.

Кожнаму здаецца, быццам ён ведае, што такое фантазія, але пра тое, што ёсць надта і занадта дзіўныя катэгорыі сілы ўяўлення, здагадваюцца толькі вельмі нямногія.

Што сказаць, калі, напрыклад, рука, гэтая, так бы мовіць, пакладзістая і паслужлівая прылада мозаку, раптам адмаўляецца пісаць імя героя гісторыі, выдуманай гісторыі, і замест яго ўпарта выводзіць іншае імя? Ці ж бо тады міжволі не збіваешся спанталыку і не пытаешся ў самога сябе: ствараю сапраўды я альбо, можа, сіла майго ўяўлення, зрэшты, — гэты від магчнага прыёмнага апарата? Менавіта тое, што ў галіне бяздротавага тэлеграфа называецца антэнай?

Здаралася, што людзі ўставалі сярод ночы і завяршалі пісьмовыя працы, якія звечара, ператомленыя напружаным днём, адкладвалі незакончанымі і цяпер упраўляліся з задачай лепш, чым калі маглі зрабіць тое самае ўдзень.

Нешта падобнае любяць тлумачыць словамі: «дапамагла прызаснулая падсвядомасць».

Калі ж такое здараецца ў кляштары, дык кажуць: «Багародзіца спадобіла».

Хто ведае, можа, менавіта падсвядомасць і Багародзіца — акурат адно і тое самае.

Не, каб тое Багародзіца была толькі падсвядомасцю, не, але падсвядомасць якраз і спараджае Бога.

У прапанаваным вам рамане ролю галоўнага персанажа грае нехта Хрыстофэр Таўбэншляг, жывы чалавек.

Ці жыў ён сапраўды калі-небудзь, высветліць мне не ўдалося; відавочна ж, ён не плод маёй фантазіі, у гэтым я цвёрда перакананы; гэта я вам кажу шчыра, з улікам той небяспекі, што мяне прымуць за таго, каму хочацца спадабацца і зыскаць людскую ўвагу.

Можна было б і перапусціць мне, што пры гэтым у колькіх там абзацах гаворка пойдзе і пра мяне, прыкрая сітуацыя, без якое, на жаль, не абысціся.

Я ўжо збольшага вынасіў цэлы раман у галаве і пачаў яго запісваць, калі раптам заўважыў — ужо пазней, перачытваючы рукапіс! — што прозвішча «Таўбэншляг» унізлася-такі ў тэкст, а я нават не дагледзеў гэтага адразу.

Ды мала таго: сказы, якія я намерыўся занесці на паперу, змяніліся пад пяром і ўжо азначалі нешта зусім іншае, чым што я меў наўме сказаць; так разгарэлася цяжбіна паміж мною і і нябачным Хрыстофэрам Таўбэншлягам, у якой ён нарэшце узяў верх.

Я планаваў апісаць невялікі гарадок, такі жывы ў маёй памяці: атрымалася ж зусім іншая карціна, карціна, якая сёння паўстае перад мною куды больш рэальнай, чым тое там было насамрэч.

Зрэшты, мне не заставалася нічога іншага, як толькі даць волю вольную ўсяму таму, што Хрыстофэр Таўбэншляг абвясчае ад свайго імя, так сказаць, адшкадавацца яму сваёй пісчай рукою і выкрасліць з кнігі ўсё, што ішло ад маіх уласных фантазіяў.

Скажам, вось такое: памянёны Хрыстофэр Таўбэншляг — істота нябачная, якая загадкавым чынам магла ўплываць на чалавека яснай памяці і кіраваць ім па сваёй волі, і ў такім разе паўстае пытанне: чаму ён скарыстаўся мною для свайго жыццёапісання? З марнага славалюбства? А ці каб гэта сталася «раманам»?

Кожны хай адказвае сабе сам.

А свае меркаванні я пакіну пры сабе.

Мабыць, мой выпадак зусім і не адзінкавы; можа, ужо

недзе заўтра той наш Хрыстофэр Таўбэншляг пакарыстаецца іншай рукою.

Што сёння выдаецца нечым неверагодным, заўтра, глядзіш, збудніцца і збаналізуецца! Мабыць, мы ўжо ў дарозе да старога і вечна новага вопыту.

*Усё, што гзеецца у нас, —
Закон прыроды, прага дня;
Што здзеяў я на гэты раз, —
Ёсць самахвальства й балбатня.*

І постаць Хрыстофэра Таўбэншляга, можа, толькі прадвесце, сімвал яго, ёсць асабовасць, наша жэстыкуляцыя пад маскай бясформнай сілы?

Для звышмудрых, якія ўсюды ганарацца сваім «заднім розумам», думка, што чалавек толькі марыянетка, можа здацца дзікай.

Калі я, працуючы над тэкстам, аднаго разу раптам падумаў: можа, гэты Хрыстофэр Таўбэншляг якраз і ёсць нейкае як бы адшчэпленае ад мяне маё «Я»? Альбо мімалётнасць з маёй фантазіі, якая пракінулася са сну, каб крыху пажыць самастойным жыццём, несвядома зачатай і народжанай ува мне фантазмагорыяй, як гэта здараецца ў людзей, якія думаюць, што яны часам бачаць прывіды і нават гутараць з імі?

І той нябачны быццам прачытаў у маім мозаку, перапыніў мой расказ і выдаў, скарыстаўшыся маёй жа рукою, як у парантозе, дзіўны адказ:

«Вы (прагучала пэўнай насмешкай, што ён назваў мяне «Вы», а не «Ты») Вы, магчыма, як усе людзі, якія, падобна Вам, думаюць, быццам яны унікальныя істоты, можа, нават нешта іншае чым «адшчэпленае Я»? — Адшчэпленае ад таго вялікага «Я», якое называецца Богам?»

З таго часу я няраз часта і шмат думаў пра сэнс гэтай дзіўнай фразы, спадзеючыся знайсці ў ёй ключ да разгадкі таго, чым ёсць для мяне існаванне Хрыстофэра Таўбэншляга. Аднаго разу пры такіх разважаннях нават здалася, што на мяне нашло нейкае прасвятленне, але ўсё адразу паблыталася ад другога «заявы»: «Кожны чалавек — «Таўбэншляг», («галубятня»), але не кожны Хрыстофэр — «Сын Божы».

Большасць хрысціян толькі лічаць сябе такімі. У сапраўднага ж хрысціяніна белыя галубы залятаюць у галубятню і вылятаюць з яе».

З таго часу я пакінуў надзею напасці на след загадкі і скасаваў усякія спекуляцыі наконт таго, што, зрэшты, і я мог бы быць у ранейшым жыцці Хрыстофэрам Таўбэншыягам — на грунце прадаўняй тэорыі, нібыта чалавек шматразова рэінкарнуецца на зямлі!

Самае лепшае было б паверыць: тое нешта, якое вадзіла маёй рукою, — гэта вечная, свабодная, сама ў сабе спачылая і вызваленая з любых кшталтаў і формаў сіла; але, прачнуўшыся нараніцу са спакойнага сну, я ўбачыў праз апушчаныя павекі перад сабою вобраз нейкага старога, сівога, безбародага чалавека, рослага і па-юнацку статнага, зграбнага, як жывы ўспамін пра ноч, і цэлы дзень мною кірвала непазбыўнае адчуванне, што гэта несумненна быў сам Хрыстофэр Таўбэншыяг.

Часам прыходзіла дзіўная падумка: ён жыве па той бок часу і прасторы і бярэ ўладу над спадчынай нашага жыцця, калі смерць прасцягае да нас руку. Але навошта такія развагі, яны не для старонніх людзей!

А цяпер я працытую пасланні Хрыстофэра Таўбэншыяга ў парадку іх паступлення (часам у фрагментарнай форме), нічога да іх не дадаючы і нічога з іх не выкідаючы.

I. Першае пасланне Хрыстофэра Таўбэншляга

Колькі сябе памятаю, людзі ў горадзе кажуць, што мяне завуць Галубятня*.

Яшчэ калі малым хлопцам я надвячоркам хадзіў ад дома да дома з доўгім кіем з запаленым кнотам на канцы яго і запальваў лятарні, за мною бегала вулічная дзятва, пляскала ў далоні і галялёкала: «Галубятня, Галубятня, трарара, Галубятня».

А я на тое ані не злаваўся, хоць, праўда, і не падпяваў ім.

Пазней дарослыя перанялі гэты назоў і звярталіся з ім, калі што мелі да мяне.

Зусім інакш было, што да імя Хрыстофэр. Яно, напісанае на паперцы, вісела ў мяне на шыі, калі мяне яшчэ сысунка, голенькае немаўля, аднае раніцы знайшлі на парозе кірхі св. Марыі.

Цэтлік, відаць, навесіла мая маці, калі падкідала мяне.

І гэта адзінае, што яна дала мне ў дарогу. Таму з таго часу я заўсёды ўспрымаў імя Хрыстофэр як нешта святое. Яно мне проста ўвайшло ў плоць, і я насіў яго праз усё сваё жыццё як метрыку хрышчэння — выпісаную ў царства Вечнасці, — як дакумент, які нельга ні ўкрасці, ні адабраць. І ён увесь час рос і расце, як насеніна з цемры, пакуль не праявіцца тым, чым і быў на самым пачатку, пакуль не зліецца са мною і не ўвядзе мяне ў свет нятленнасці. Так, як і напісана ў Святым Пісанні: «пасеяна тленным, паўстане нятленным».

*Таўбэншляг (Taubenschlag — ням.) — галубятня.

Ісус хрысціўся дарослым чалавекам пры поўным усведамленні таго, што адбывалася: імя, якое было ягоным «Я», сышло на зямлю з нябёсаў; сённяшнія людзі хрысцяцца груднымі дзеткамі, а не як тое мае быць, каб яны ўсведамлялі, што над імі ўчыняецца!? Яны гнуцца, куды іх вецер хіліць, ідуць праз усё сваё жыццё да магілы, як марыва над балотам, іх целы згніваюць, і ў тым, што паўстае і застаецца, — а гэта іх імя, — сваёй долі не ймуць. Але я ведаю, бо пакуль чалавек можа гаварыць пра сябе, што ён нешта ведае, я ведаю, што мае імя — Хрыстофэр.

Па горадзе ходзіць легенда, быццам мніх-дамініканец Раймант Пэнафортэ пабудоваў кірху св. Марыі на дары, пасыланыя яму з усіх гасподніх краін невядомымі дабрахотамі.

Над алтаром надпіс: «Flos flogum — праз трыста гадоў буду». А вышэй прыбіта размаляваная дошка, яна ўвесь час падае. Кожны год — на свята Багародзіцы.

Кажуць, ноччу на маладзіка, калі бывае так цёмна, што не відаць далоні перад сабою, ад кірхі падае белы цень на чорны рыначны пляц. Гэта, нібыта, вобраз Беллага Дамініканца Пэнафортэ.

Калі нам, дзецям з прыгулку для найдзічаў і сіротаў, спаўнялася дванаццаць гадоў, мы павінны былі ўпершыню ісці да споведзі.

— Чаму ты не спавядаўся? — сурова спытаўся ў мяне на раніцу святар.

— Я спавядаўся, ваша свяцейшасць.

— Ты хлусіш!

Тады я расказаў, што сталася:

— Я стаяў у кірсе і чакаў, калі мяне выклічуць, але тут нейкая рука падала мне знак, я падышоў да спавядальнай будкі, у ёй сядзеў белы мніх, і ён тры разы спытаўся, як мяне завуць. З першага разу я не ведаў як, другога разу ледзь-ледзь ведаў, але забыўся, не паспеўшы вымавіць; за трэцім разам у мяне на лобе выступіў халодны пот, язык анямеў, я не мог нічога сказаць, хоць нешта ў грудзях крычала: «ХРЫСТОФЭР!». Белы мніх, мабыць, пачуў гэты голас, бо запісаў імя ў кнігу. Паказаў на яе і сказаў: «вось ты цяпер упісаны ў кнігу жыц-

ця». Пасля ён перажагнаў мяне і сказаў: «я адпуская табе твае грахі — мінулыя і будучыя».

На апошніх словах, якія я сказаў вельмі ціха, каб іх не мог пачуць ніхто з маіх таварышаў, бо я спалохаўся, — святар адхіснуўся, як у дзікім страху, і перажагнаўся.

Яшчэ тае самае ночы ўпершыню сталася так, што я неверагодным чынам пакінуў дом, і пасля нават не мог растлумачыць самому сабе, як зноў вярнуўся назад.

Увечары я лёг, распрануўшыся, а прахапіўся нараніцу ў ложку ўвесь апрануты і ў запаленых чаравіках. У кішэні былі кветкі, якіх, мабыць, я назбіраў высока ў горах.

Пазней так бывала даволі часта, пакуль наглядчыкі ў прытулку не прыхапілі мяне і не пачалі лупцаваць, бо я так і не мог сказаць, дзе ж я бываў уначы.

Аднаго разу мяне клікнулі ў кляштар да капялана. Ён стаяў пасярэдзіне пакоя з нейкім старым герам, які пазней усынавіў мяне, і я здагадаўся, што яны гаварылі пра мае начныя вылазкі.

— Тваё цела яшчэ надта няспелае. Яно не павінна хадзіць з табой. Я прывяжу цябе, — сказаў стары гер, ведучы мяне за руку ў свой дом і пасля кожнага сказанага слова неяк адмыслова хапаючы ротам паветра.

У мяне сэрца заходзілася ад страху, бо я не разумеў, пра што гэта ён.

На ўпрыгожаных вялікімі заклёпкамі жалезных дзвярах дома старога гера было выбіта: «Барталамей барон фон Ёгер, ганаровы лятарнік».

Я ніяк не разумеў, як арыстакрат мог быць лятарнікам; мне здалася, што я недзе нешта пра гэта чытаў, але ўсе тыя нікчэмныя веды, якія мне ўшчапілі ў школе, асыпаліся з мяне як папяровая мішура, аж настолькі я запаняверыўся ў той момант, што наогул здольны ясна думаць.

Пазней я даведаўся, што самы першы з продкаў барона быў сціплы лятарнік, якому было нададзена дваранства за нешта такое, чаго ён сам як след не ведаў. З таго часу на гербе тых Ёгераў побач з іншымі эмблемамі паявіліся алейная лямпа, рука і кій, і бароны з роду ў род штогодую бяруць

з горада невялікую рэнту, няважна, нясуць яны сваю службу запальвання лятарняў на вуліцах ці не.

Ужо на другі дзень па загадзе барона я мусіў заступіць на службу.

— Твая рука мае навучыцца таго, што пазней будзе выконваць твой дух, — сказаў ён. — Хай нават гэты фак нязначны, але ён будзе ўпачціўлены, увывакароднены, калі ім пазней здолее авалодаць твой дух. Праца, якую адмаўляецца прымаць душа, нявартая таго, каб яе выконваў арганізм.

Я глядзеў на старога гера і маўчаў, бо тады яшчэ не разумеў, што ён вярзе, што мае на ўвазе.

— Альбо, можа, табе лепш хочацца быць гандляром? — дадаў ён з сяброўскім пакепам.

— А заўтра раніцай я павінен буду зноў тушыць лятарні? — нясмела спытаўся я.

Барон паглядзіў мяне па шчацэ:

— Вядома, бо як устане сонца, дык навошта ж тады людзям іншае святло.

Часам, гаворачы са мною, ён неяк своеасабліва прытоена паглядаў на мяне; здавалася, у ягоных вачах было маўклівае пытанне: «Ці дайшло табе нарэшце?», альбо, можа, ён хацеў гэтым сказаць: «Я вельмі непакоюся, ці зможаш ты разгадаць гэта?»

У такія хвіліны я адчуваў у грудзях гарачую пякотку, быццам голас таго, хто падчас маёй споведзі беламу мніху крычаў мне імя «Хрыстофэр», даваў мне нячутны адказ.

Барон быў знявечаны пачварным жаўлаком з левага боку шыі, так што каўнер ягонага каптана да плячэй заўсёды быў расшпілены, каб не заважаць рухомасці галавы.

Ноччу, калі каптан вісеў на крэсле і быў падобны на абезгалоўлены труп, ён часта ўсяляў у мяне неапісальную жудасць; я мог вызваліцца ад гэтага адчування, толькі калі ўяўляў сабе, як ўвогуле мілая жыццёвая зычлівасць зыходзіла ад барона. Нягледзячы на немач і амаль камічны выгляд, бо сівая барада звісала, як разбэрсаны венік, у маім апекуне крылася нешта незвычайна далікатнае і пяшчотнае, нешта квола-дзіцячае, нешта бяскрыўднае, што часам яшчэ больш

уражвала, калі ён гневаўся і строга пазіраў праз бліскучыя шкельцы свайго старамоднага пенснэ.

У такія моманты ён уяўляўся мне вялізнай сарокай, якая нацэлілася напасці на вас, але ў пільных вачах у яе ледзь прыхаваны ўнутраны страх: «Ты не адважышся лавіць мяне!?»

Дом Ёгераў, у якім я жыў столькі гадоў, быў адзін з самых старых у горадзе, у ім было шмат паверхаў, у якіх жылі продкі барона — кожнае новае пакаленне паверхам вышэй за папярэдняе, быццам іх прага падняцца да неба ўвесь час падрасцала.

Я не магу ўспомніць, каб калі барон заходзіў у гэтыя старыя памяшканні, фасадныя вокны якіх ужо аслеплі і пашарэлі, ён жыў са мною у двух нічым не аздобленых пабеленых пакоях аж пад самым пляскатым дахам.

Недзе там унізе на зямлі растуць дрэвы, сярод іх ходзяць людзі; у нас расце конскі бэз — бузіна, з белымі, пахучымі суквеццямі, побач з вялікай заржавелай жалезнай бочкай, у якую раней сцякала з рыны дажджавая вада і сыпалася намець смецця і прагнілай лістоты.

Глыбока ўнізе ледзь не пад самымі старавечнымі ружовымі, вохрыста-жоўтымі і светла-блакітнымі з голымі вокнамі дамамі пад падобнымі на імшана-зялёныя капелюшы без палёў дахамі струменіць шырокая, роўная, шэрая ад горнай вады рака. Амаль колам рака абцякае горад, падобны гэтым самым на востраў, зашморгнуты пятлёю вады; рака плыве з поўдня, паварочвае на захад, зноў угінаецца і вяртаецца назад на поўдзень, туды, дзе на вузкай касе стаіць наш апошні дом, ужо адзелены ад таго месца, дзе рака пачала абдымаць горад, — і далей, за высокім пагоркам знікае з вачэй.

Па рудым, вышынёй у чалавечы рост мосце з сырых негавяваных камлюкоў, якія дрыжаць і прасядаюць, калі асліныя запрэжкі праязджаюць па іх, — можна перабрацца на па-той бок, на парослы лесам бераг, які пясчанымі выдмамі асыпаецца ў ваду. З нашага даху паўзверх усяго гэтага адкрываецца лугавая даліннасць, у самай цёмнай далечы якое аблокамі лунаюць горы і горамаі грувасцяцца аблокі.

Пасярэдзіне горада ўзвышаецца замкападобны, доўгі бу-

дынак, ні на што больш не прыдатны альбо прыдатны зусім нікчэмна, як толькі ўлоўліваць калючы бляск восеньскага сонца сваім жарасным адбіткам у бязвейкавых вокнах-вачах.

На яйкападобным бруку заўсёды бязлюднага рыначнага пляца, на якім, нібы забытыя вялізныя цацкі, стаяць павеці гандляроў сярод кучаў перавернутых кашоў, у шчылі паміж камянёў расце трава.

А часам па нядзелях, калі гарачыня разагравае барочныя муры ратушы, чуюцца прыглушаныя гукі духавой музыкі, данесенай сюды ўгору прахалодным дыханнем паветра, — яны памацняюцца, і тут раптам шырока раззяўляецца брама шынка «На пошце Флэцынгера», і няспешна выплывае страката разубраны вясельны поезд і прастуе да кірхі, моладзь у каляровых стужках урачыста размахвае вянкамі, наперадзе гурт дзяцей, на чале якіх, як ласіца, нягледзячы на мыліцы, маленькі, дзесяцігадовы, ледзь не ашалелы ад весялосці калека, быццам уся радасна-святочная калатня толькі дзеля яго тут і зладжана, тым часам як усе астатнія толькі адбывюць мусовую сур'ёзнасць падзеі.

Калі я таго вечара, ужо намагаючыся заснуць, ляжаў у ложку, адчыніліся дзверы, і мяне зноў агарнуў няпэўны страх, бо да мяне ўвайшоў барон. І я падумаў, што ён, як і гразіўся, хоча прывязаць мяне. Але ён толькі сказаў:

— Хачу навучыць цябе маліцца; — усе яны не ведаюць, як трэба маліцца. Маліцца трэба не словамі, маліцца трэба рукамі. Хто моліцца словамі, той жабруе. А жабраваць нельга, брыдка. Дух твой сам ведае загадзя, чаго і як табе трэба. Калі змыкаюцца далоні, левая палавіна ў чалавеку замыкаецца з праваю ў ланцуг. І чалавечае цела ўжо моцна звязанае; а з кончыкаў паднятых угору пальцаў свабодна ўзносіцца ўгору полымя. У гэтым таямніца малення, пра якую не напісана ні ў якім пісанні.

У тую ноч я ўпершыню вандраваў, не прачнуўшыся на раніцу ў ложку ў запаленых чаравіках і апрануты.

II. Сям'я Мучэлькнаўсаў

З нашага дома пачынаецца вуліца, якую мая памяць называе Пякарскай — ён першы і стаіць адзін асобна.

Тры бакі павернутыя на ўсю шыр-прасторы, з чацвёртага, калі адчыню лесвічнае акно і высунуся, я магу дастацца рукою да мура суседняга дома, — такая вузкая вулка раздзяляе абодва будынкі.

Гэтая вулка не мае назвы, бо яна — толькі вузкі і стромкі, як чалавеку пралезці, праход — пралёт, якога другога такога на свеце няма, — пралёт, які лучыць абодва левыя берагі адной і той самай ракі; ён якраз перасякае тут касу сушы таго воднага кола, на якой мы жывём, і лучыць горад з наваколлем.

Рана раніцай, калі я выходжу тушыць лятарні, унізе ў суседнім доме адчыняюцца дзверы, і рука з венікам вымятае стружкі ў раку, якая абдымае сабою цэлы горад, каб праз паўгадзіны крокаў за пяцьдзесят адсюль зліць тыя стружкі на плаціну і шумна развітацца з горадам.

Гэты канец пралёта выходзіць на Пякарскую; на рагу суседняга дома вісіць шыльда:

Фабрыка на апошні супакой
заснаваная...

Раней на месцы гэтага шматкроп'я стаяла: *...майстрам-тэчэльшчыкам і цесляром па трунах Аганісам Мучэлькнаўсам.*

Гэта яшчэ лёгка чытаецца, калі шыльда мокрая аддажджу; тады старыя пісьмёны добра прасвечваюцца.

Кожную нядзелю гер Мучэлькнаўс, яго жонка Аглая і дач-

ка Афэлія ходзяць у кірху і сядзяць там у першым радзе. Гэта азначае: фраў і фройляйн Мучэлькнаўсы сядзяць у першым радзе. А гер Мучэлькнаўс сядзіць у трэцім радзе, у куточку. Пад дрэварытам прарока Ёны, дзе больш прыцемкавата.

Як усё гэта мне цяпер праз столькі гадоў увогуле здаецца смешным і — усё-такі так невыказна журботным!

Фраў Мучэлькнаўс увесь час угорнута ў чорны шалёсткі шоўк, з якога аж лямантуе амарантава-чырвоны аксамітны малітоўнік, як, не раўнуючы, ва ўсіх фарбах алілуя. У матавых, вастранных прунэлевых боціках на эластыку яна, далікатненька падбіраючы спадніцы, перабірае ножкамі вакол кожнай лужыны; на яе шчоках пад ружова падфарбаванай скурай густая сетка тонкіх чырвона-блакітных капіляраў здрадліва выдае ўжо блізенькі ўзрост матроны; звычайна такія вымоўныя вочы, цяпер старанна падтушаваныя на дбайна ўкладзеных павеках, бо то ж на якога чорта лысага яно гадзіцца, каб, калі званы склікаюць людства да Бога, яны прамяніліся спакушальнай жаночай павабай.

Афэлія носіць свабодныя грэцкага крою ўборы і залаты абадок вакол мяккіх, попельна русых локанаў, якія спадаюць да плячэй, і заўсёды, калі толькі я ні бачыў яе, увенчаных міртавым вяночкам.

У яе прыгожая, спакойная, мяккаступная, як бы адсутная паходка каралевы.

Мне заўсёды аж сэрца заходзіцца, калі думаю пра яе.

На парозе кірхі яна пад вуалем — толькі шмат пазней я ўбачыў яе твар, а на ім цёмныя, вялікія, далёкія ад пахібнага свету вочы, такія неўпасаваныя да русых валасоў.

Гер Мучэлькнаўс у доўгім, чорным, крыху мешкаватым нядзельным каптане звычайна сунецца крыху ззаду за абедзвюма дамамі; калі ж, забыўшыся, раўняецца з імі, фраў Аглая кожнага разу шэпча яму:

— Аданіс, адступіся на крок!

У яго вузкі, скрушліва выцягнуты, запалы твар з рыжава-тай рздзенькай бародкай і доўгім дзюбаватым птушыным носам, які канчаецца пад увагнутым лобам у голым вострым чэрапе, апаясаным матыльком валасоў, нібыта ягоны гаспа-

дар прабіў ім грубую аўчыну, забыўшыся пасля абскубці абвіслыя вакол рэшткі.

Край цыліндра, які гер Мучэлькнаўс надзявае з кожнай урачыстай нагоды, даводзіцца кожнага разу падкладаць ватным з палец таўшчынёй тампонам, каб пры хадзе не цялёпкаўся.

Па буднях гер Мучэлькнаўс на людзях не паказваецца. Есць і спіць ён унізе ў сваёй «фабрыцы» — то ж бо, майстэрні. Ягонья дамы жывуць у пакоях на чацвёртым паверсе.

Прайшло, мабыць, гадоў тры-чатыры, як барон узяў мяне да сябе, перш чым я даведаўся, што фраў Аглая і дачка і гер Мучэлькнаўс — адна сям'я.

Вузкі пралёт паміж абодвума дамамі ад золку да поўначы запоўнены нейкім аднастайным буркатлівым брунжаннем, як калі б тут глыбока ў зямлі роішча велізарных чмялёў не магло ўгнездавацца без лішняга гвалту; гэты шум ціха і аглушальна пранікае аж да нас угору, нават калі ў паветры спакойна. — Спачатку гэта нервалавала мяне, і я ўвесь час міжволі ўслухоўваўся, калі цэлымі днямі вучыўся, тым часам як мне ні разу, ні адніоткага разу нават у галаву не стрэліла папытацца, адкуль мог узяцца гэты шум. Ніколі ж не высвятляюцца прычыны нейкіх з'яваў, калі яны паўтараюцца рэгулярна; яны здаюцца чалавеку натуральнымі, з імі жываешся, якімі незвычайнымі яны, па сутнасці, ні былі б. Адно ўжо толькі калі зусім глузды заверне, чалавеку зарупіць пацікавіцца альбо папросту — лахі пад пахі і давай лататы.

Спакваля я звыкнуўся з шумам, як калі б гэта проста брунжала ўвушшу, аж так звыкнуўся, што ноччу, калі раптам усё моўкла, я рэзка прачынаўся, як бы мяне дубцом сперазалі.

Аднаго разу фраў Аглая, затуліўшы вушы далонямі, у спеху агінала вугал дома і незнарок выбіла ў мяне з рукі кошык з яйкамі, перапрасілася:

— Ах, божачкі, мілае дзіця, гэта ж у мяне ад гэтага гідотнага сковыту, гэтага... гэтага варштата ў нашага кармільца. І... і... і яго чаляднікаў, — закончыла, быццам ёй перахапіла дух.

«Значыцца, гэта з тачыльні гера Мучэлькнаўса такая

звяга!» — здагадаўся я. Што ў яго ўвогуле не было ніякіх чаладнікаў і што ўся фабрыка складалася з яго аднаго, я ведаўся пазней ад яго самога ж.

Стаяў бяснежны, пахмуры зімовы вечар; я ўжо быў сабраўся сваім кіем падняць вечка на лятарні, каб запаліць святло, калі пачуў шэпт: «Шшш, гер Таўбэншляг!», і пазнаў майстра-тачыльшчыка Мучэлькнаўса, які, у зялёным фартуху і пантофлях, на якіх былі вышыты каляровымі перламі львіныя галовы, падаваў мне знакі з пралёта.

— Гер Таўбэншляг, калі тое можна, прашу, хай будзе сёння ноччу тут цёмна, добра? Ведаеце, — сказаў ён далей, заўважыўшы па мне, як гэта мяне ўразіла, хоць я і не адважыўся спытацца пра прычыну, — ведаеце, не тое, каб я хацеў спакусіцца нечым перашкодзіць вашаму святому абавязку, але гонар маёй фраў жонкі будзе пастаўлены на карту, калі выявіцца, што я прадпрыняў. А з будучым маёй фройляйн дачкі ў свеце мастацтва можна будзе развітацца назусім. Людское вока не павінна бачыць, што сёння ноччу тут стацца мае!

Я міжволі адступіўся на крок, настолькі жажнуў мяне тон старога чалавека, калі ён з перакошаным ад страху тварам сказаў мне:

— Не, не, прашу вас, не ўцякайце, гер Таўбэншляг!.. Ніякага тут злачынства!.. Вядома ж, калі б нешта такое спрыгодзілася, выйсце мне было б толькі ў ваду!.. Ведаеце, якраз атрымаў вельмі... вельмі падазроны заказ ад аднаго майго сталічнага кліента, і сёння ноччу, калі ўсё засне, я загрузу гэта на падводу і адпраўлю; а сам жа заказ... Ця... Гм...

У мяне камень зваліўся з сэрца. Калі я пакуль што і не падазраваў, пра што тут завялося, дык усё-такі здагадаўся, што мае адбыцца нешта бяскрыўднае.

— Ці не мог бы я чым пасобіць вам з той падводай, гер Мучэлькнаўс? — прапанаваў я.

Тачыльшчык ледзь не кінуўся мне на грудзі ад радасці.

— А ці не даведаецца пра гэта гер барон? — спытаў ён на тым самым дыханні, і зноў заклапочана: — А ці можна вам так позна на вуліцу?... Вы ж яшчэ такі маленькі!

— Прыёмны бацька мой нічога не заўважыць, — супакоіў я яго.

Апоўначы я пачуў — знізу ціха назвалі маё імя. Я пракраўся па лесвіцы ўніз і ў цемнаце разгледзеў цень падводы з драбінамі.

Капыты ў коней былі абярнуты анучамі, каб не чулася іх цоканне. Побач з тачыльшчыкам стаяў фурман і выскаляўся кожнага разу, як толькі гер Мучэлькнаўс выцягваў са сваёй тачыльні чарговую вязку вялікіх, пафарбаваных у карычневае абточаных драўляных векаў, кожнае з ручкай пасярэдзіне для трымання.

Я тут жа падскочыў і дапамог загрузацца. Праз паўгадзіны воз быў поўны выпэй драбінаў і пакалыхаўся па мосце, хутка знікаючы з вачэй у цемры.

Задыханы стары, нягледзячы на маю неахвоту, пацягнуў мяне ў майстэрню.

Круглы, да белага адгабляваны стол са збанком светлага піва на ім і двума куфлямі, адзін з якіх — тонкай шліфоўкі рэч, відаць, быў для мяне, — як светлы кружок, забіраў на сябе ўсё чэзлае святло падвешанай над ім газнічкі; астатняя частка доўтага пакоя была мала што не ў поўнай цемры. Толькі пасля ўжо, калі асвоіліся мае вочы, я здолеў разгледзець рэчы.

Сталёвы стрыжань, дзень у дзень кручаны звонку вадзяным колам на рацэ, ішоў ад сцяны да сцяны. — Цяпер на ім спала некалькі курэй.

Скуруныя прывадныя рамяні, як петлі з шыбеніцы, звісалі з такарнага варштата. Драўляная статуя святога Себасцяна, праткнутая стрэламі, запаўняла сабою кут. На кожнай страле таксама спала па курыцы.

Адчыненая дамавіна, у якой час ад часу перабурквалася пара хатніх трусікаў, стаяла ва ўзгалоўі жалю вартых нараў, якія служылі тачыльшчыку за ложкак.

Малюнак пад шклом у залатой рамцы, абвітай лаўровым вянком, — адзіная акраса пакоя; гэта была выява юнай дамы ў тэатральнай паставе з заплюшчанымі вачыма і несамкнутымі вуснамі, голай, з фігавай лісцінкай, але снежнабелай, нібыта яна, пабеленая гіпсам, стаяла натуршчыцай.

Гер Мучэлькнаўс крыху пачырванеў, заўважыўшы, што я спыніўся перад карцінай, і збянтэжана прамармытаў:

— Гэта мая фраў жонка, як яна падае мне руку на вечны саюз... Гэта была якраз яна, — дадаў ён, высмаркаўшыся, як бы дзеля тлумачэння, — ...мармуровая німфа. Так, так, Алаізія, — гэта значыць — Аглая, вядома, мая жонка, яна мела няшчасце самым бог ведае якім чынам быць яшчэ малым дзіцём вынятай сваімі святымі гер-бацькамі са святой купелі хрышчэння з гнюсным імем Алаізія. Але ж праўда, гер Таўбэншлаг, вы нікому нічога не скажаце! Артыстычнай рэпутацыі маёй фройляйн дачкі інакш бы гэта моцна зашкодзіла. Гмм. Ця.

Ён правёў мяне да стала, прапанаваў, пакланіўшыся, фатэль і наліў светлага піва.

Здавалася, ён зусім забыўся, што я быў яшчэ падлетак — няпоўных пятнаццаці гадоў, — бо гаварыў са мною, як з дарослым, як з герам, рангам і адукаванасцю вышэйшым за яго.

Спачатку я быў падумаў, што ён хацеў проста пагутарыць са мною, расказваючы, але неўзабаве па манеры змушанасці і баязлівасці яго расказу я здагадаўся, раз-пораду азіраючыся назад на трусікаў, што ён хацеў адцягнуць маю ўвагу ад беднай абстаноўкі. Таму я стараўся сядзець спакойна і не акідацца вачыма па баках.

Неўзабаве ён запаў у даволі моцнае ўзрушэнне. На яго запалых шчоках праступілі круглыя сухотлівыя плямы.

З ягоных слоў, прамаўляных з сутаргавым намаганнем, усё больш выразна вынікала — апраўдваецца перад мною.

Я адчуваў сябе тады яшчэ вельмі дзіцём — і большае з таго, што ён расказваў, выходзіла далёка за межы майго разумення, — аж гэта пад уздзеяннем дзіўнай трывогі, якую абуджала ўва мне ягоная гаворка, паступова ўвяло ў ціхі, незразумелы мне жах.

Жах, які глыбока ўгрызаўся ў мяне і з года ў год, ужо нават калі я даўно быў мужчына, з кожным разам усё больш інтэнсіўна, як толькі ў маёй памяці выпадкова паўставала тая карціна.

З ростам маёй дасведчанасці ў агіднасцях, якія жыццё

выракае людзям, расло і кожнае слова, сказанае тады тачыльшчыкам, рэзкай аголенасцю і перспектывай у маёй памяці, і мяне часта забірала кашмарам, калі я ўспамінаў пра гэтую гісторыю і гартаў у памяці старонкі трагічнай долі старога бедалагі. І глыбокі морак, які абдымаў ягоную душу, я адчуваў у сваіх грудзях і перажываў жудасны дысананс паміж прывідным камізмам тачыльшчыка, і ягонай узнёслай і адначасова глыбокай ахвярнасцю ў імя фальшывага ідэалу, якога сам сатана не змог бы падаткнуць у ягонае жыццё больш падступна.

Тады, дзіцём, я ўспрыняў ягоны расказ, хацелася б сказаць, як споведзь вар'ята, прызначаную іншым вушам, а не маім, і якую я аднак мусіў слухаць, хацеў я таго, а ці не хацеў, быццам чыясьці нябачная рука моцна трымала мяне, каб увесці ў кроў атруты.

Былі імгненні, калі я адчуваў, што на нейкія секунды я распаўся і згніў як старэча, так жыва перакінулася на мяне вар'яцтва тачыльшчыка, быццам я аднаго з ім веку, нават старэйшы, а не падлетак.

— Так, так, яна была вялікая, славетная актрыса, — прыкладна так пачаў ён. — Агляя! Ніхто ў гэтай глухамані не здагадваецца пра тое. Яна і не хацела, каб ведалі! Бачыце, гер Таўбэншляг, я не магу сказаць так, як бы хацелася. Я нават ледзь магу пісаць. Але ж гэта нашая з вамі таямніца, праўда ж? Так, прыкладам, як кагадзе з тымі... з тымі, як іх там... ну, але ж бо, з тымі векамі. Я ўмею, зрэшты, напісаць толькі адно слова, — ён дастаў з кішэні кавалачак крэйды і напісаў на сталае: «Афэлія». А каб чытаць, дык зусім не чытаю. Я, шчыра кажучы, — ён нахіліўся і таямніча шыкнуў мне на вуха, — даруйце мне за гэта слова: неўдах. Ведаеце, мой бацька, які быў вельмі, вельмі строгі чалавек, калі я, яшчэ мальцам, аднаго разу падпаліў клей, ён замкнуў мяне ў жалезную дамавіну, амаль ужо гатовую, на дваццаць чатыры гадзіны і сказаў, што пахавае мяне жыўцом. Я, вядома, паверыў і ўвесь той час у дамавіне мне было так страшна, як доўгая, доўгая вечнасць у пекле, якой ніколі не бывае канца, я не мог паварухнуцца, амаль нават дыхаць не мог. Я сціскаў зубы ад смяротнага стра-

ху. Але, — дадаў ён зусім ціха, — навошта я падпаліў той клей? Калі мяне дасталі з дамавіны, мне адняло розум і мову. Толькі праз дзесяць гадоў я пачаў нанавя памаленьку вучыцца гаварыць. Але праўда ж, гер Таўбэншляг, гэта застанецца паміж намі! Калі людзі даведаюцца пра маю ганьбу, гэта будзе канец артыстычнай кар'еры маёй фройлян дачкі! Ця. Гмм. — А як толькі мой бацька аднойчы назаўсёды выправіўся ў рай, яго пахавалі ў той самай дамавіне... Ён пакінуў мне свой гешэфт і грошы — бо ён быў удавец, — і тады ж нябеснае празарэнне на ўцеху мне, бо я ж думаў, што павінен да смерці галасіць ад скрухі па страчаным бацьку — у дом наш паслала анёла-збаўцу ў асобе обер-рэжысёра гера Парыса. Вы не ведаеце гера актора Парыса? Кожны другі дзень ён прыходзіць вучыцца маю фройляйн дачку з акторскага майстэрства! У яго такое самае імя, як у грэчаскага бога Парыса; гэта — чыстае празарэнне з самага пачатку да самага ж канца. Ця. Гмм. Мая цяперашняя жонка была за тадыташняга часу яшчэ маладая дзева. Ця. Гм. Я хачу сказаць — яна была яшчэ дзяўчына. Ця. Гм. — А гер Парыс рыхтаваў яе да кар'еры актрысы. Яна была мармуровай німфай у адным тайным тэатры ў сталіцы. Ця. Гм. Па манеры вымаўляць сказы ўрыўкамі і па міжвольных невялікіх паўзах, пасля якіх ён зноў парываўся гаварыць далей, я заўважыў, што ягоная памяць як бы згасала, каб пасля нанавя, як вярталася дыханне, зноў успыхваць. Гэта было як адліў і прыліў у ягонай свядомасці. «Ён да гэтага часу не адышоў ад жахлівага патрасення ў металічнай дамавіне, — інстынктыўна адчуваў я; — ён і сёння яшчэ жыўцом пахаваны».

— Ну, і калі я тады ўспадкаваў гешэфт, да мяне ў дом прыйшоў гер Парыс і сказаў, што славутая мармуровая німфа Аглая выпадкова ўбачыла мяне на пахаванні акурат бо тады, калі ён інкогніта праязджаў праз наш горад. Гм. Ця. — І як гэта яна, убачыўшы мяне каля магілы майго бацькі ўсяго ў слязах, дык сказала (гер Мучэлькнаўс раптам ускочыў і з пафасам пачаў дэкламаваць у прастору, маленькія, вадзяніста-блакітныя вочы яго застылі, быццам ён чытаў агнём напісаныя словы), ...яна сказала: «гэтаму сціпламу чалавеку

я стану апорай у жыцці і святлом у цемры, якое яму ніколі не пагасне. Я нараджу яму дзіцятка, жыццё якога будзе прысвечана толькі мастацтву. Яго духу я празру вочы на ўзвышаныя сферы жыцця, нават калі самой мне ў пустыні шэрых будняў разарвецца сэрца. Бывай, мастацтва! Бывай, слава! Бывайце, лаўры! Аглая сыходзіць і ніколі больш не вернецца!» Ця. Гм.

Ён пакратаў рукою лоб, сеў на крэсла, як калі б успаміны раптам пакінулі яго.

— Ця. Гм. Гер обер-рэжысёр галасіў і рваў на сабе валасы, калі мы ўтраіх сядзелі ў мяне на вяселлі. І раптам закрычаў. «Мой тэатр будзе зруйнаваны, калі я страчу Аглаю. Я чалавек прапашчы». — Ця. Гм. Тысячы гульдэнаў золатам, якія я даў яму, каб ён, прынамсі, не страціў усяго, вядома ж, хапіла не надоўга. Ця. Гм.

З таго часу ён увесь у журбе. Толькі цяпер, адкрыўшы вялікі драматычны талент у маёй фройляйн дачкі, ён крыху адышоў і акрыяў душою. Ця. Гм.

Яна, мабыць, узяла гэта ад сваёй фраў маці. Ця, шмат каго муза наведвае яшчэ ў калысцы. Афэлія! Афэлія! —

Раптам яго апанавала нейкае дзікае натхненне; ён схашіў мяне за руку і энергічна патрос яе.

— Ведаеце, гер Таўбэншляг, што Афэлія, маё дзіця, — дзіця Гасподняй мілаты? Гер Парыс заўсёды кажа, атрымліваючы ў маёй майстэрні свой пенсіён: «Калі Вы зачыналі яе, майстар Мучэлькнаўс, сам бог Вэсталус, напэўна ж, пры тым быў прысутны!» — Афэлія! — яго голас зноў панізіўся да шэпту, — але гэта тайна, як і тая з тымі... ну так, з тымі векамі. Гм. Ця. — Афэлія прыйшла на свет ужо праз шэсць месяцаў. Гм. Ця. Іншым дзецям трэба дзевяць месяцаў. Гм. Ця. — Але гэта й не дзіва. Бо то ж і яе маці нарадзілася пад каралеўскай зоркай. Гм. — Толькі яна адварнулася. Ну, зорка... Мая фраў жонка не хоча, каб нехта даведаўся, але Вам я магу сказаць, гер Таўбэншляг: ведаеце, яна ўжо мала што не сядзела на троне! І калі б не я — часта слёзы нагортаюцца мне на вочы, калі я думаю пра гэта, — яна магла б сёння выязджаць у экіпажы з чатырма рысакмі. Але яна апусцілася да мяне... Гм. Ця.

А што да трона, — ён падняў тры пальцы, як на прысягу, —

было тое так... бажуся гонарам і святасцю, што не зманю: гер обер-рэжысёр Парыс быў сама ў росквіце маладосці, я гэта ведаю ад яго самога, вялікім візірам пры каралі Аравіі ў Бялградзе. Ён быў там за настаўніка ў высокім гарэме Яго Вялікасці. Гм. Ця. А мая цяперашняя фраў жонка Аглая за свае таленты была назначана першай дамай — па-арабску яе звалі «май Тэрэза» — на пасадзе першай эрзац-дамы Найвышэйшай левай рукі Яго Вялікасці. Акурат бо тады на Яго Высокасць быў замах, і гер Парыс і мая фраў сужэнка мусілі ноччу ўцякаць цераз Ніл. Ця. Гм. Пасля, як вы ведаеце, яна стала мармуровай німфай у адным тайным тэатры, арганізаваным герам Парысам, пакуль сама не адмовілася ад лаўраў... Гер Парыс таксама пакінуў сваю прафесію і жыве тут толькі дзеля выхавання Афэліі. «Усе мы павінны жыць толькі дзеля яе, — кажа ён заўсёды. — І ваш святы абавязак, майстар Мучэлькнаўс, — зрабіць усё магчымае, каб артыстычнае дараванне Афэліі не змарнела ў самым зародку ад вульгарнага безграшоўя». — Бачыце, гер Таўбэншлаг, гэта таксама падстава, чаму я павінен прымаць, — вы ж ведаеце! — такія сумнеўныя заказы. Выраб трунаў не акупаецца. Бо памірае людзей занадта мала. Гм. Ця. — Адукацыю маёй фройляйн дачкі я б яшчэ мог неяк пацягнуць, але сусветна вядомы паэт, гер прафесар Гамлет з Амерыкі, вымагае шмат грошай. Я мусіў выдаць яму пазыковую распіску, ну, вэксаль, і цяпер мушу адпрацоўваць. Гм. Ця. — Гер прафесар Гамлет, зрэшты, малочны брат гера Парыса, і, дачуўшыся пра вялікі талент Афэліі, ён адмыслова дзеля яе напісаў тэатральную п'есу. Яна называецца: «Прынц дацкі». У ёй кронпрынц павінен ажаніцца з маёй Афэліяй, але Яе Вялікасць, ягоная фраў мама, не дазваляе. І таму мая Афэлія топіцца ў вадзе. Мая Афэлія ў вадзе! — Стары пракрычаў гэта і пасля паўзы сказаў далей: — Як толькі я пачуў гэта, у мяне сэрца ледзь не напалам. Не, не, не! Мая Афэлія, зрэнка вока майго, маё усё, не павінна запрапасціцца ў вадзе! Нават калі гэта ў п'есе. Гм. Ця. — І я ўкленчыў перад герам Парысам і так доўга ўмаўляў яго, пакуль ён не згадзіўся напісаць геру прафесару Гамлету ў Амерыку. Гер прафесар паабяцаўся, што ён

усё так зладзіць, каб Афэлія і выйшла замуж за кронпрынца і не ўтапілася, калі я выдам яму пазыковую распіску. Гер Парыс асабіста напісаў яе, а я ўнізе паставіў тры крыжыкі. Вы, канечне, будзеце моцна смяяцца, гер Таўбэншляг, бо гэта ж усяго толькі тэатральная п'еса, а не жыццёвая існасць! Але ж падзівіцеся, у п'есе маю Афэлію таксама завуць Афэліяй — гэта сімвалічна! Ведаеце, гер Таўбэншляг, я ж толькі неўдах; што, калі ўсё-такі там мая Афэлія ўтопіцца? Гер Парыс увесь час кажа: мастацтва вышэй за рэчаіснасць — што, калі ўтопіцца! Што будзе са мною?! Тады лепш было б мне задыхнуцца ў жалезнай дамавіне!

Трусікі шумна разбушаваліся ў дамавіне. Тачыльшчык спалохана сцэпануўся і прамармытаў: «Праклятыя пахацімцы!»

Настала доўгая паўза; стары зусім страціў нітку сваёй споведзі. Здавалася нават, забыўся на маю прысутнасць, ягоныя вочы больш не бачылі мяне.

Праз хвіліну ён устаў, падышоў да такарнага варштата, наклаў прывадны рэмень на валік і запусціў яго.

— Афэлія! Не, мая Афэлія не можа памерці! — пачуў я яго мармытанне. — Я павінен працаваць, працаваць, інакш ён не паправіць п'есу і...

Шум машыны заглушыў апошнія словы.

Я ціха выйшаў з майстэрні і падняўся ў свой пакой.

У ложку я склаў рукі і маліўся Богу, сам не ведаю чаму, каб ён асланіў Афэлію.

III. Вандраванне

У тую ноч сталася дзіўнае здарэнне; можа, хто назваў бы яго сном, бо на ўсё, што людзі перажываюць, пакуль цела дрэмле, у іх ёсць толькі адна дакладная назва.

Як заўсёды, перш чым заснуць, я склаў рукі, ці, як гэта ў Бартана, — «паклаў левую на правую».

Не адразу, а цягам гадоў мне з вопыту рабілася ясна, чаму служыла сама працэдура. Магчыма, любыя іншыя рукапакладзіны служаць той самай мэце, калі з гэтым звязана ўяўленне пра замыканне цела.

Колькі разоў з таго вечара ў доме барона я ні ўкладваўся на сон такім спосабам, заўсёды прачынаўся раніцай з адчуваннем, што ў сне я праходзіў вялікі шнур гасцінца, і кожнага разу мне нібы камень падаў з сэрца, калі я бачыў сябе раздзетага і не ў запаленых чаравіках — як аднаго разу ў сіроцкім прытулку, — ляжаў у ложку і не было чаго мне баяцца; і аднак жа ніколі за цэлы дзень не мог успомніць, куды я хадзіў у сне. І кожнае ночы ў мяне ўпершыню з вачэй ападала павязка.

Што майстар-тачыльшчык Мучэлькнаўс незадоўга да таго дзіўным чынам абышоўся са мною як з дарослым, бадай што, магло стацца патайнай прычынай таго, што датуль скаванае ўва мне дрымотаю маё «Я» — мабыць, той «Хрыстофэр» — прачыналася ў свядомасці і пачынала бачыць і чуць.

Спачатку снілася — так яно пачыналася, — што я пахаваны жывы і не магу варухнуць ні рукой, ні нагой; пасля моцным удыхам я напаўняў сабе грудзі і гэтым самым падымаў века труны; і крочыў па пустэльным, белым гасцінцы кудысьці, і гэта было страшней за дамавіну, з якое я вылез, бо я ведаў,

гасцінцу таму ніколі канца не будзе. Я пачынаў палка імкнуцца назад у сваю дамавіну, і вось ужо яна, бач, стаіць перад мною пасярод дарогі.

Мякка было адчуваць яе зг цела, а рукі і ногі як труп. Уступаючы ў яе, я заўважаў, што ад мяне няма ніякага ценю, і калі я пачынаў цікаўна разглядацца, дык бачыў, што і цела ў мяне няма; тады я адчуваў вачыма, але не было і вачэй; а калі хацеў абмацаць свае рукі, дык і рук не ставала.

Калі века над мною пачынала павольна зачыняцца, рабілася так, быццам маё мысленне і адчуванне сябе вандроўцам па белым прасёлку было мысленнем і адчуваннем вельмі старога, але ўсё яшчэ натурыстага чалавека; а калі века зачынялася, усё гэта прападала, як бы выпарвалася, пакідаючы пасля сябе толькі магчымасць паўсяляпога, паўглухога спосабу мысліць, які намагаўся запоўніць сабою мозак таго ў жыцці яшчэ сучаснага падлетка, якім быў я.

Калі века замыкалася, я прачынаўся ў ложку.

Інакш кажучы — верыў, што прачнуўся.

Было яшчэ цёмна, але я адчуваў па ачмуральным паху бузіны, які ліўся ў пакой праз адчыненае акно, што з зямлі падымаўся першы подых яшчэ не насталай раніцы і што гэта мой крайні час, калі ўжо трэба тушыць у горадзе лятарні. Я хапаў свой кій і вобмацкам спускаўся па лесвіцы. Пасля, калі ўжо завяршалася служба, я ішоў па мосце і падымаўся на гару; кожны камень па дарозе быў мне знаёмы, і ўсё ж я не мог прыгадаць, каб тое будзь калі тут быў.

Альпійскія кветкі, мяккая, як снег, трава і пахучыя альпійскія анемоны раслі на росных, замгленых прыцемкамі цёмна-зялёных горных лугах.

Пасля на краі далечы раззеўрывалася неба, і аблокі наліваліся жгўнаснай крывёю ранішняй зары.

Блакiтныя бліскучыя жукі і вялікія дзікія мухі са шкляннымі крыльцамі, нібы разбуджаныя чароўным поклічам, раптам падымаліся з зямлі і звiнелi ў паветры, нярухома застыўшы на вышыні чалавечага росту, і так калыхаліся, летучы, галоўкамі да прачнулага сонца.

Халадок глыбокай узрушанасці пабег па ўсім маім целе,

калі я ўбачыў, адчуў і ўсвядоміў гэта немае, грандыёзнае маленне божых ставарэнняў.

Я павярнуўся і пайшоў назад да горада. Мой цень, ужо велізарны, яго ногі непарыўна злітыя з маімі, вялі мяне далей і далей.

Цень — гэта павязь, якая мацуе нас з зямлёй, чорны прывід, які выходзіць з нас і ўсяляецца ў цела!

Вуліцы ляжалі ў сляпучай светлыні, калі я завярнуў у горад.

Дзеці шумна сцякаліся ў школу. «Чаму яны не спяваюць: Галубятня, Галубятня, Галубятня! Тра-ра-ра Галубятня!»? — прахапілася ўва мне думка. — «Вы што, не бачыце мяне? Ці я аж так счужыніўся вам, што вы больш не пазнаяце мяне? Так, з гэтай хвіліны я вам чужы, — зноў раптоўна страхотліва праяснілася ў маёй свядомасці. — Я ж ніколі не быў дзіцём! Нават у доме найдзічаў, калі быў яшчэ зусім маленькі. Гульняў, як у іх, я ніколі не ведаў. Прынамсі, толькі так далёка, быццам гэта зусім механічна тычылася майго цела, без майго жадання; ува мне жыве вельмі стары чалавек. І толькі мае цела здаецца маладым! Майстар-тачыльшчык гэта, відаць, падазраваў, менавіта таму ўчора ён гаварыў са мною як з дарослым!»

Раптам я сумеўся: «Учора быў зімовы вечар, адкуль жа ўзялася сёння летняя раніца?! Няўжо я сплю, няўжо я вандрую ў сне? Я азірнуўся на лятарні: яны былі сляпыя — а хто ж яшчэ мог патушыць іх?! Я быў пры добрай памяці, калі тушыў іх! Але, можа, цяпер я мёртвы, а ў жыцці перажыў, а не толькі сасніў самога сябе ў дамавіне?!»

Я паспрабаваў праверыцца, падышоў да аднаго хлопчыка і спытаўся ў яго: «Ты ведаеш мяне?» Ён нічога не адказаў і пабег праз мяне наскрозь, як праз пустое паветра.

«Значыцца, я мёртвы — дайшло да свядомасці. — Трэба хутчэй занесці дамоў кій, перш чым я згнію, — папярэдзіла мяне пачуццё абавязку, і я падняўся да свайго апекуна.

Там, у ягоным пакоі кій са стукатам выпаў з маёй рукі.

Барон пачуў гэта — ён сядзеў у крэсле, — павярнуўся і сказаў:

— Ба. Вось нарэшце і ты!

Я быў рады, што ён прыняў мяне, бо заключыў з гэтага, што ўсё-такі немагчыма, каб я быў мёртвы.

Барон выглядаў як заўсёды, нават быў у тым самым каптане са старамодным малінавым жабо, які ён любіў насіць дома па святых, але было нешта ў ім, што падалося мне неспасціжна чужым. Ягоны жаўлак? Не. Ён быў не большы і не меншы, чым звычайна.

Я правёў вачыма па пакоі — тут таксама ўсё без зменаў. Нічога не знікла, нічога не дадалося. «Тайная вячэра» Леанарда да Вінчы, адзіная акраса пакоя, як заўсёды вісела на сцяне. Усё на сваім месцы. Стоп! Ці не стаяў тут учора зялёны гіпсавы бюст Дантэ са строгім, вострым манаскім тварам, з л е в а, з краю? Нехта пераставіў яго? Бо цяпер с п р а в а!

Барон заўважыў мой позірк і ўсміхнуўся.

— Ты быў у горах? — пачаў ён і кінуў на кветкі ў маёй кішэні, нарванья мною па дарозе.

Я прамямліў нешта, перапрашаючыся, але ён прызна кінуў:

— Я ведаю, там угары вельмі прыгожа; я і сам часта туды хаджу. Ты быў там ужо шмат разоў, але кожнага разу забываўся пра тое; малады мозак не можа нічога ўтрымаць, кроў яшчэ надта бушуе. Успамін расце далей. Стаміўся ад вандроўкі?

— Так, так, белы гасцінец, прасёлак! — прамармытаў ён задуменна, — рэдка хто адольвае. Толькі той, хто народжаны дзеля вандроўкі. Як што я заўважыў гэта ў табе — тады ў доме найдзічаў — дык ўзяў цябе да сябе. Большасць людзей баяцца гасцінцаў больш, чым магілаў. Ужо лепш кладуцца ў дамавіну, думаючы, што прыйшла смерць і яны здабудуць спакой; а насамрэч чалавек нараджаецца на зямлі, і гэта не што іншае, як што ён пахаваны жыўцом! Лепшае — толькі ісці па белым гасцінцы. Толькі не думаць пра канец дарогі, бо не вытрываеш, бо ў дарогі канца няма. Яна бясконца. Вечнае — толькі сонца над гарою. Вечнае і бясконца дваякае. Толькі ў таго, хто ў бясконцасці шукае вечнасці, а не «канец», толькі ў таго бясконцасць і вечнасць ёсць адно і тое самае. Вандраванне па белым гасцінцы мае адбывацца дзеля само-

га вандравання, дзеля радасці ад вандравання, а не каб адзін мінушчы адпачынак памяняць на другі.

Спакой — не адпачынак — толькі на сонцы, над гарою. Яно стаіць спакойна, і ўсё круціцца вакол яго. Ужо яго першы пасол, ранішняя зара, выпраменьвае вечнасць, таму і моляцца жукі і мухі і застываюць у паветры, пакуль сонца ўстае. Таму і ты сам не стаміўся, падымаючыся на гару.

— А ты, — спытаўся ён раптам пільна зірнуўшы на мяне, — а ты бачыў сонца?

— Не, бацька, я павярнуў назад яшчэ да ўзыходу.

Ён задаволена кіўнуў.

— Гэта добра. Інакш нам не было б чаго ствараць, — дадаў ціха. — І цень твой ішоў паперадзе, у бок даліны?

— Ага. Паперадзе...

Ён прапусціў мой адказ міма.

— Хто бачыць сонца, — працягваў, — той хоча толькі адной вечнасці. Ён кончаны для вандровак. Так бывае толькі з царкоўнымі святымі. Калі туды ідзе святы, гэты свет і той свет у яго страчаныя. Але і, што нашмат горш: ён страчаны для свету; ён асірацеў! Ты ведаеш, што такое быць падкіднем, — ворагу не ўзычыш долі застацца без бацькі і маці! Вандруй! Запальвай лятарні, пакуль сонца не прыйдзе само.

— Так! — пралепятаў я, з жудасцю ўспомніўшы белы гасцінец.

— А ты ведаеш, што азначае, што ты зноў лёг у дамавіну?

— Не, бацька.

— А азначае гэта, што ты маеш яшчэ нейкі час падзяляць лёс тых, хто пахаваны жыўцом.

— Ты маеш на ўвазе тачыльшчыка Мучэлькнаўса? — падзіцячы спытаўся я.

— Я не ведаю ніякіх тачыльшчыкаў з такім імем; ён яшчэ не праявіўся бачна.

— І ягоная жонка, і — Афэлія? — спытаў я і адчуў, што пачырванеў.

— Не. І Афэлію — не.

«Дзіўна! — падумаў я, — а яны ж жывуць вунь, і сустрэць іх можна кожан дзень».

Нейкі час мы абодва памаўчалі, пасля я жаласна ўсклікнуў:

— Але ж гэта жудасна! Быць пахаваным жыўцом!

— Нічога жудаснага, дзіця, у тым, што робіцца дзеля душы. Я таксама бываю часам пахаваны жыўцом. Я нярэдка сустракаў на зямлі людзей, якія, апынуўшыся ў нэндзы, галечы і беднасці, скардзіліся на несправядлівасць лёсу. Многія з іх шукалі ўцехі ў тым ветрам занесеным з Азіі вучэнні — вучэнні пра карму і рэінкарнацыю, — якое сцвярджае: ніякай істоце не можа ўчыніцца шкода, якой у мінулым існаванні не было б закладзена зерне росту; — іншыя шукалі суцязэння ў догме пра неспасціжнасць пастановаў Бога; — і ні тыя, ні другія не суцешыліся.

Такім людзям я запальваў лятарні, уводзячы ў іх пры гэтым думку, — ён усміхнуўся амаль з'едліва, але як заўсёды з выгляду прыветліва, — так асцярожна і далікатна, каб яны паверылі, што яна сама ім прыйшла ў галаву! І задаваў пытанне: «Ці ўзяў бы ты на свае плечы крыж сасніць сённа ноччу, так ясна, як бы ў рэальнасці, што ты пражывеш тысячы гадоў у бяспрыкладнай галечы, калі я табе зараз дам поўную гарантыю, што наступнай раніцай, прачнуўшыся, ты знойдзеш пад дзвярыма мех золата ўзнагароды!» — «Але ж, вядома!» — быў кожнага разу адказ.

Тады не наракай на лёс! Ці ведаеш ты, што гэты — калі пашчасціць, дык сямідзесяцігадовы пакутлівы сон, называны зямным жыццём, ты не абраў сабе сам у спадзяванні на тое, што, прачнуўшыся, знойдзеш пад дзвярыма нешта больш каштоўнае, чым мех пустых грошай? Вядома, хто пасее «Бога з неспасцігальнымі пастановамі» як першапрычыну, той сваім часам пажне падступнага д'ябла.

Прымай жыццё крыху менш важка, а сон сур'ёзней, і неўзабаве табе палепшае, — тады сон, мара павядзе цябе далей, замест каб, як цяпер, абчапіўшыся лахманамі будзённых успамінаў, заставацца дурным блазнам-арлекінам.

Слухай, дзіця маё! Прасторы пустой няма. У гэтым пастулаце закладзена таямніца, якую павінен адкрыць сабе кожны, хто хоча з дагістарычнай жывёліны стацца неўміруча свядомым. Толькі нельга слепа перакладаць сэнс слоў на

навакольную прыроду, інакш так і застанешся прывязаным да грубай зямлі; яго трэба выкарыстоўваць як ключ, якім адчыняецца духоўнае; яго трэба пераасэнсоўваць! Глядзі: нехта хоча вандраваць, але зямля моцна трымае яго за ногі; што будзе, калі яго воля вандраваць не паралізуецца? Яго творчы дух — пра-сіла, якая была ўдыхнута ў яго ад пачатку — знойдзе іншыя шляхі, якімі ён зможа вандраваць, і тое, што ў ім, якому не патрэбны ніякія ногі, будзе вандраваць, нягледзячы на зямлю, на перашкоды.

Творчая воля, боская частка ў чалавеку, гэта сіла, якая смокча; гэта смактанне павінна было б — разумей гэта ў пераносным сэнсе — утвараць пустую прастору першапрычынаў, калі толькі выяўленне волі нарэшце не спраўдзілася. Глядзі: нехта занядужаў і хоча паправіцца; як доўга ён звяртаецца да лекаў як да сродку ўцёкаў, так доўга ён і скоўвае тую сілу духу, якая лечыць хутчэй і лепш за ўсе лекі. Гэта так, як калі б нехта хацеў навучыцца пісаць левай рукой: калі ён увесь час карыстаецца толькі правай, левай ён ніколі не навучыцца. Усё, што адбываецца і ўваходзіць у наша жыццё, мае сваю мэту; бяссэнсавага не бывае; хвароба, якая апаноўвае чалавека, ставіць перад ім задачу: прагані мяне сілай духу, каб сіла духу ўмацавалася і зноў запанавала над рэчавасцю, як гэта аднойчы было да грэхападзення. Хто гэтага не хоча і ўдастаткоўваецца лекамі, той не авалодаў сэнсам жыцця; ён застаецца малым дзіцём, якое прагульвае школьныя ўрокі. А хто не паслабляецца ў аддаванні загадаў маршалкаўскім жазлом духу, пагарджаючы грубай зброяй, што робіць толькі найміт, той канечне ўстане на ногі; і нават хай смерць часта падпасвацьме яго, ён зробіцца нарэшце каралём! Таму чалавек ніколі не павінен расслабляцца ў дарозе да мэты, якую паставіў сабе; як сон азначае толькі кароткі адпачынак, так і смерць. Працу не пачынаюць, каб спыняць яе, а каб закончыць; — пачатая праца, нават калі яна можа здавацца нікчэмнай, зробленая напалавіну і заняхаеная, плюндрыць і атручвае волю, як непахаваны труп заражае паветра ва ўсім доме.

Мы жывём толькі дзеля завяршэння нашай волі; хто бачыць гэтую мэту неперакручанай і пастаянна думае пра

яе і яе адчувае, як толькі нешта пачынае альбо рашае, таму неўзабаве даецца на долю дзіўная, датуль не падазраваная абыякавасць. І неспасцігальным чынам яго лёс мяняецца. — Таму, хто стварае, здабывае, быццам ён несмяротны — не, не даецца, каб дасягнуць нечагась, чаго ён так прагна жадае (гэта толькі мэта духоўна сляпых), а толькі дзеля будаўніцтва храма ягонай душы, той убачыць дзень, хай нават праз тысячы гадоў, — калі ён зможа сказаць: я хачу і вось яно, што я загадваю, адбываецца і яму не трэба больш часу, каб выспеліцца да канца.

Толькі тады настае момант, калі доўгая дарога любой вандроўкі канчаецца. Тады ты зможаш зірнуць сонцу ў твар, не спаліўшы сабе вачэй.

Тады ты зможаш сказаць: я знайшоў мэту, бо не шукаў яе. Тады святыя збяднеюць дасведчанасцю больш за цябе, бо не будуць ведаць таго, што ведаеш ты: вечнасць і спакой могуць быць тым самым, што і вандраванне і бясконцасць.

Апошнія словы выходзілі за межы маіх магчымасцяў разумець; толькі значна пазней, калі кроў мая астыла, а цела ўзмужнела, яны мне з'ясніліся і ажылі.

А тады я слухаў іх на глухое вуха; я бачыў толькі барона Ёгера і, як асветлены святлом успышкі, зразумеў раптам, што мне здалося ў ім такім чужародным, — нешта дзіўнае: яго жаўлак быў з правага боку шыі, а не з левага, як звычайна.

Сёння гэта гучыць мне, бадай што, смешна, — а тады гэта ўразіла да жудасці. Пакой, барон, бюст Дантэ, я сам, — усё гэта разам за адно адзінае імгненне ператварылася ў прывід, такі схематычны і нерэальны, што ў мяне сэрца зайшлося ад смяротнага страху.

На гэтым і закончылася мая начная прыгода.

Дрыжучы ад страху, прачнуўся я пасля ў сваім ложку. Ясны дзень свяціўся праз гарзіны. Я падбег да акна, на дварэ: ясны зімовы ранак! Я прайшоў у суседні пакой: там сядзеў барон у сваім заўсёдным рабочым каптане за пісьмовым сталом і чытаў.

— Ты доўга спаў, мілы хлопча, — сказаў ён мне з усмешкай, убачыўшы мяне на парозе, у начной сарочцы, зубы ляскаюць

ад холаду. — Я замест цябе мусіў выйсці і патушыць у горадзе лятарні. Гэта праз шмат-шмат гадоў. Але што з табою?

Імгненны зірк на яго шыю, і апошнія рэшткі страху зніклі з маёй крыві: жаўлак, як заўсёды, быў злева, і бюст Дантэ стаяў на сваім месцы. За адну секунду зямное жыццё праглынула свет сну; толькі водгук у вушах, быццам як бы падала века труны, — але пасля і гэта прапала.

Я спешна расказаў майму апекуну, што было са мною. Толькі пра сустрэчу з майстрам-тачыльшчыкам прамаўчаў.

Проста адзін раз як бы між іншым я спытаўся:

— А ты ведаеш гера Мучэлькнаўса?

— Ведаю, — весела адказаў барон, — ён жыве тут, унізе. Зрэшты, вельмі, вельмі бедны небарака!

— А яго дачку, ну... ну фройляйн Афэлію?

— І яе, Афэлію, ведаю, — сказаў барон, раптам пасур'ёзнаеўшы, і доўгім позіркам, амаль журботна паглядзеў на мяне, — і Афэлію.

Я хуценька перайшоў на іншую тэму, адчуўшы, як чырвань кінулася мне на шчокі:

— А чаму ты, тата, у маім сне левы бок шыі меў справа?

Барон надоўга занурываўся ў свае думкі, пасля, падбіраючы словы, пачаў, быццам яму цяжка давалася дапасоўвацца пад магчымасці майго клёку:

— Ведаеш, хлопча, каб гэта патлумачыць, мне спатрэбілася б цэлы тыдзень чытаць табе вельмі складаную лекцыю, якой ты ўсё адно не зразумеў бы. Здаволься толькі тым, што я табе ўкіну ў галаву некалькімі кароткімі галоўнымі словамі. Ці пранікнуць яны табе ў мазгі? Сапраўдны ўрок дае толькі жыццё, а яшчэ лепш — сон, мроя.

Вучыцца мроіць — гэта першая ступень мудрасці. Разумнасць даецца жыццём; мудрасць выцякае з мроі-сну. Калі гаворка пра сон на яве, мы кажам: «ха, гэта мне так у галаву запала» альбо: «гэта мне так прасвятлела», альбо, калі гэта была мроя ў сне: у такім разе мы вучымся на вобразах-параўнаннях. Сапраўднае мастацтва таксама вынікае са сферы мроі. Тое самае і з дарам вынаходства. Людзі гавораць словамі, мроя-сон — жывымі вобразамі-карцінкамі. Калі сон

чэрпаецца з падзеяў дня, некаторыя людзі схільныя лічыць, што такія сны не маюць сэнсу. Людзі маюць рацыю, калі не зважаюць на іх! Але тады орган мроення калечыцца, скажаецца, як скажаецца любы іншы орган, які мы не даглядаем, і каштоўны настаўнік наш змаўкае, — мост у іншае жыццё, больш каштоўнае за зямное, руйнуецца. Мроя — гэта перамога ў барацьбе чування са сном; яна ж — кладка паміж жыццём і смерцю.

Табе не трэба прымаць мяне за вялікага мудраца альбо за нешта падобнае, мой хлопчык, бо мой двайнік сёння ноччу раскажаў табе так многа, што можа здацца табе дзівам. Але і я сам яшчэ далёка не такі, каб сцвярджаць, што той і я — адна асоба.

Проста я крыху больш за іншых пачуваюся ў той краіне-мроі як дома, — я, так сказаць, там зрабіўся бачны і жывасутны, але я заўсёды ўсё яшчэ мушу заплюшчваць вочы тут, каб хацець іх расплюшчыць там, і наадварот. Ёсць людзі, якім гэта ўжо не канечне, хоць іх і мала, вельмі-вельмі мала.

Ты ведаеш, адкуль гэта ідзе? Ты не ўзяў з сабою туды ўспаміну пра формы твайго зямнога цела! Хто можа — так, як я і вучыў, — той там будзе спачатку бачны толькі самому сабе, — ён стварае сабе ў краіне мроі другое цела, якое пазней робіцца бачным і іншым, як бы дзіўна цяпер гэта табе ні гучала! Гэта дасягаецца метадамі — ён кіўнуў на «Тайную вячэру» Леанарда да Вінчы і ўсміхнуўся, — якім я цябе, калі тваё цела пасталее і яму не будзе патрэбы быць прывязаным, хачу навучыць. Хто іх ведае, той здолее ўтвараць прывіды. У некаторых людзей гэта «рабіцца-бачным-у-іншым-свеце» адбываецца само па сабе і без парадку, але амаль заўсёды жыве там толькі частка іх, найчасцей — рука. Тады яна часта вычварае самыя бязглуздыя вычуды — бо пры гэтым не працуе галава, — і людзі, якія бачаць гэта, жагнаюцца і талдоняць пра чортаву здань. Ты думаеш: як можа рука нешта рабіць, каб гаспадар яе не ведаў пра тое? А ты хіба ніколі не бачыў, як хвост, скінуты яшчаркай, здаецца, звіваецца і курчыцца ад дзікага болю, тым часам як сама яшчарка пры гэтым абыякава сядзіць побач? Вось так і тут, падобна!

Тамтэйшы свет такі ж самы дзейсна-рэальны (альбо «ня-дзейсна-нерэальны» — дадаў ён ціха, як бы сам сабе), як і зямны. Усё для сябе — гэта толькі палавіна, і толькі абодва разам — ёсць цэлае. Ты ж ведаеш легенду пра Зігфрыда, — яго меч разламаўся напалам; хітры, падступны карлік Альберых не спрамогся скаваць яго ў адно, бо ён таксама быў зямны (ці земляны) чарвяк, а вось Зігфрыд здолеў.

Меч Зігфрыда — гэта сімвал таго дваінога жыцця. Як яго спавіць, каб яно сталася адным, — гэта таямніца, якую чалавек павінен ведаць, калі ён хоча стацца рыцарам.

Нават яшчэ больш рэальны за гэты свет тут на зямлі ёсць свет той, там. Адзін ёсць адлюстраванне другога, лепш сказаць: зямны ёсць новае адлюстраванне «тамасці», не наадварот; што там правае — ён паказаў на сваю галаву, — тут левае.

Разумееш цяпер?

Ага, значыцца, той тамтэйшы, быў мой дваінік. Што ён сказаў табе, я толькі цяпер даведаўся з тваіх вуснаў; гэта ўяўнілася не з яго ведання, яшчэ менш з майго: гэта прыйшло з твайго.

Так, так, мой хлопчык, не глядзі на мяне так здзіўлена, — гэта прыйшло з твайго ведання! Альбо, — ён ласкава паглядзіў мяне па валасах, — з ведання Хрыстофэравага, у табе! — Што я магу табе сказаць — адзін чалавек-жывёла другому чалавеку-жывёле, — гэта ідзе з чалавечых вуснаў у чалавечыя вушы і забываецца, калі мозак прахне; адзіная размова, з якое ты можаш навучыцца, гэта — размова з самім сабой. І тое, пра што ты гаварыў са сваім дваініком, было размай з самім сабой. Што можа сказаць табе чалавек, ёсць адным разам замала, другім разам — зашмат. Адным разам прыходзіць зарапа, другім разам — запозна, але кожным разам у час, калі твая душа спіць. Так, мой хлопча, — ён зноў павярнуўся да пісьмовага стала, — а цяпер адзявайся, ты ж не хадзіцьмеш цэлы божа дзень у адной лёлі.

IV. Афэлія

Успаміны з майго жыцця зрабіліся маімі кляймодамі; я дастаю іх з глыбіні водаў мінулага, калі прабівае гадзіна іх сузіраць, а знаходжу чалавечую руку, якая сама яўляецца мне, — іх апісваць.

Тады, калі словы ніжуцца слова да слова і я слухаю іх як мову невядомага мне апавядальца, мне здаецца, быццам яны слізгаюць як бліскучыя алмазы, праз пяшчотлівыя пальцы маёй памяці, і мінулае зноў робіцца рэальнасцю.

Яны ўсе свецяцца мне і мігцяць, і сляпяя і бліскучыя, цёмныя і светлыя; я магу сузіраць іх са смяшлівым пачуццём; — бо я назаўсёды «пераплавіў свой труп на меч»...

Але сярод іх ёсць высакародны чалавек, над якім я маю толькі хістку ўладу.

Гуляць з ім я магу зусім не так, як з іншымі; салодкая, атупляльная сіла маці-зямлі зыходзіць з яго і цяляе мне ў сэрца.

Ён, як каштоўны камень александрыт, цёмна-зялёны ўдзень, ён раптам расцвітае чырвоным, калі ціхай ноччу заглянеш у яго глыбіню.

Як кроплю сардэчнага цвету ўлітую ў крышталь, нашу яго пры сабе, увесь час баючыся, што ён можа зноў выцечы і ссушыць мяне, саграваў яго я доўга ў грудзях.

Таму я маю ўспамін на драбнічку часу, які для мяне называецца «Афэлія» і азначае кароткую вясну і доўгую восень, адначасова ўвязнення ў шкляны шарык. Там жыве замкнёна хлопчык, паўдзіця, паўюнак, той, якім колісь быў я.

Я гляджу праз акругласць шкла і праз самога сябе наскрозь; але гэта проста карцінка з панарамнай скрынкі — яна больш не можа ўплесці мяне ў свае чары.

І як гэта карцінка стаіць у мяне перад вачыма, прачнуўшыся ў шкле, як рухаецца, мяняецца і затухае, так я — адасоблена вольны карэспандэнт — хачу ўсё гэта адлюстраваць.

Усе вокны ў горадзе стаяць адчыненыя, карнізы чырвоныя ад гераневай квецені; белы, жывы, пахучы ўбор каштанаў у вясновыя свечкі буяе на дрэвах абাপал ракі.

Лянiва-кволае, нерухомае паветра пад бялёса-блакітным бязвоблачным небам. Жоўтыя капусніцы і стракатыя матылькі пырхаюць над лугамі, нібы тое ціхі вятрэц гуляе тысячамі стракатых шматкоў шаўковай паперы.

Светлымі месячнымі начамі іскрамі ўспыхваюць вочы раскурняўленых і развярджаных любоўнай стомай катоў на срэбрана блэсткіх дахах.

Я сяджу на парэнчы ў лесвічнай клетцы і ўслухоўваюся ў адчыненае акно пакоя на чацвёртым паверсе, дзе за гардзінамі, якія засланыюць мне сам пакой, два галасы, адзін глыбокі, патэтычны, мужчынскі, ненавісны мне, і ціхі, палахлівы дзявочы вядуць дзіўную, не зразумелую мне размову:

— Быць альбо не быць, вось што тут пытанне. О німфа, памаліся і за ўсе мае заганы і грахі.

— Мой прынц, як маешся праз столькі дзён разлукі?

— Ідзі, Афэлія, у кляштар!

Я ўвесь увага — што ж будзе далей, але раптам мужчынскі голас слабне, глухне без яснай мне прычыны, нібыта мужчына ператварыўся ў гадзіннік, у якім спускаецца спружына, у ледзь чутнае ўзахлёб-лапатанне, з якога я выдабыў толькі каліўца сэнсу:

— Нашто пладзіць на белы свет грэшнікаў; я яшчэ сумленны чалавек; калі ты выйдзеш замуж, вазьмі сабе ў пасаг мой праклён: будзь чыстая, як лёд, белая, як снег, альбо ідзі шукай дурных, не забаўся выправіцца ў кляштар. Будзь здарова!

На што нясмелы дзявочы голас адказвае:

— О, які высокі дух разбураны! Сілы нябесныя, узвядзіце зноў яго.

І абое маўчаць, і я чую рэдзенькія воплескі.

Праз паўгадзіны мёртвай цішыні, падчас якога з акна далятае толькі аддалены пах смажаніны, звычайна спаміж гар-

дзінаў вылятае яшчэ тлеючы, абкусаны недапалак цыгарэты, ляціць распырскваючыся іскаркамі з мура нашага дома і падае ўнізе на брук у пралёце.

Далёка за полудзень сяджу я і ўзіраюся ў тое акно.

І кожнага разу замірае сэрца ў грудзях ад радаснага сполыху, калі варушыцца гардзіна: ці падыдзе Афэлія да акна? Што, калі гэта сапраўды яна, ці павінен я выскакваць са свайго схову?

Я сарваў чырвоную ружу, ці магу сабе дазволіць кінуць ёй? І ці трэба яшчэ што-колечы дадаць? І што?

Але да гэтага не даходзіць.

Ружа ў маёй гарачай руцэ прывяла ўжо, а там усё яшчэ як усё вымерла. Толькі на змену паху кавы прыйшоў пах смажаніны.

Але нарэшце: жаночыя рукі ссоўваюць гардзіну ўбок. На нейкі момант усё перад вачыма пераварочваецца, тады я сціскаю зубы і рашуча кідаю ружу ў адчыненае акно, туды. Ціхі войк неспадзяванасці і ў раміне акна — фраў Аглая Мучэлькнаўс.

Я не паспяваю адхіснуцца, яна ўжо згледзела мяне.

Я бляднею, — ну ўсё, выкрылася!

Але лёсу заўгодзіцца іншае. Фраў Мучэлькнаўс саладжава падымае куточки вуснаў, кладзе ружу сабе на грудзі як на пастамент і сарамяжліва апускае вочы, пасля, калі з перапоўненай душою зноў падымае і бачыць, што тут быў толькі я, яе твар крыху крывіцца. Але яна дзякуе мне нахілам галавы, прыветліва пабліскваючы кутнім зубам.

Усё роўна, як бы мне ўсміхнуўся чэрап; і ўсё-такі я рады! Калі б яна здагадалася, каму тая кветка, быў бы канец! Праз гадзіну я ўжо нават радаваўся, што ўсё сталася як сталася, бо цяпер я магу спакойна адважыцца кожнай раніцы класці Афэліі на аконны карніз цэлы букет; хай сабе нават яе мама і прымае гэта на сябе.

Мабыць, яна думацьме, што кветкі ад майго апекуна, барона Ёгера!

Так, так, жыццё дадае розуму.

Нейкі момант у мяне ў роце агідны прысмак, быццам

я атруціўся гэтай падступнай думкай, але тут жа ўсё і прапала, і я прыкідваю сабе, ці не было б цяпер самым разумным адразу збегаць на могількі і нарасці там новых ружаў. Бо пазней туды панасцягваецца людзей маліцца на магілах, а ўвечары браму зачыняюць.

Унізе на Пякарскай я сустрэў актора Парыса, калі ён, па-рыпваючы ботамі, выходзіў з пралёту.

Ён ведае, хто я такі, відаць па ім.

Ён тоўсты, стары, гладка паголены гер з абвіслымі шчокамі і прапітым носам, які ўздрыгвае пры кожным кроку.

Ён у барэце, на гальштуку зашчэпка з срэбным лаўровым венчыкам, а на чэраве ланцужок гадзінніка, сплецены з русых жаночых валасоў. Яго каптан і камізэлька з карычневага аксаміту; бутэльна-зялёныя штаны ўнізе звужаюцца і шчыльна аблягаюць ногі, штаны такія доўгія, што ўнізе гармонікам абвісаюць складкі.

Ці здагадваецца ён, што я іду на могількі? І чаму я хачу там красці ружы? І каму? Ах, чаго толькі, чаго толькі я не ведаю! Я дзёрзка гляджу яму ў твар, знарок не вітаюся, але ў мяне адразу абрываецца сэрца, калі я заўважаю, што ён з-пад паўзаплюшчаных павекаў пільна, амаль цікуючы разглядвае мяне, спыняецца, задумліва пасмоктвае сваю цыгарэту і пасля падымае вочы. Быццам яго асяніла нейкая думка.

Як мага хутчэй праходжу міма, чую, як ён моцна і ненаатуральна смаркаецца за мною, быццам пачынаючы дэкламацыю ролі: «гэм-м, мгм, гэм».

Мяне кідае ў халодны страх, я бягу — інакш не магу, я мушу! Хоць нешта і падказвае: не рабі гэтага! Ты сам сябе выдаеш!

На досвітку я патушыў гарадскія лятарні і зноў усеўся на парэнчы, хоць і ведаў, што пройдуць гадзіны, перш чым прыйдзе Афэлія і адчыніць акно. Але я баяўся праспаць, калі замест каб пачакаць, зноў лягу ў ложка.

Я паклаў ёй на карніз тры белыя ружы і так расхвалываўся, што ледзь не зваліўся ў пралёт.

Цяпер баўлюся думкай: вось я ляжу там унізе ўвесь паламаны, вось мяне нясуць у пакой, вось Афэлія дазнаецца пра

гэта, здагадваецца пра прычынную сувязь, падыходзіць да майго ложка і цалуе мяне, уся — трапяткое каханне.

Так я загаворваю сябе ў нейкую па-дзіцячы сентыментальную мрою: пасля зноў саромеюся, унутрана чырванею, што я такі дурны; але гэтае ўяўленне — цярэць пакуты Афэліі, такое салодкае.

Сілкам вырываю сябе з гэтага вобразу: Афэліі дзевятнаццаць гадоў, яна юная дама, а мне толькі сямнаццаць, хоць я крыху і вышэйшы за яе. Яна б мяне толькі пацалавала, як цалуюць дзіця, якое зрабіла сабе ваву. А я хачу быць дарослым мужчынам, а яму, такому, ну, ніяк не выпадае недалужна вылежвацца ў ложку і аддавацца яе догляду. Гэта хлапечая блазнота і распешчанасць.

І я вымройваю сабе іншы фантастычны малюнак: ноч, горад спіць, у маё акно падае водбліск, раптам па вуліцах — лямант: гарыць суседні дом! Ратунку нікага, бо бэзькі і кроквы, ахопленыя агнём, абваліліся і перакрылі ўсю Пякарскую.

Угары ў пакоі сінім полымем шугаюць гардзіны; але я скачу туды з акна нашай лесвічнай пляцоўкі і ратую знепрытомненую каханую, ледзь жывую, мала не мёртвую, якая ў начной лелі, сярод полымя і дыму, ляжыць на падлозе.

Сэрца стукаціць, ледзь не разрываецца ад радасці і захаплення: нясучы яе, самлелую, на руках, я адчуваю на шыі яе бледныя рукі, прахалоду яе нерухомах вуснаў, якія я асыпаю цалункамі. Аж так жыва ўяўляю сабе ўсё гэта.

Зноў і зноў і яшчэ раз зноў праплывае яе вобраз у маёй крыві, быццам я захапіў у свой кровазварот усю яе, усе яе аглушальна салодкія часцінкі, так што ўжо ніколі не здолею ад гэтага вызваліцца. Я рады, што сёння ноччу рэальна пабачу гэта ў сне. Але як яшчэ далёка да ночы!

Я выхіляюся з акна і гляджу на неба: не можа быць, каб раніца. Гэта ж яшчэ цалюткі дзень аддзяляе мяне ад ночы. Аж неяк спалохала, што раніца павінна прыходзіць раней за ноч, бо яна мне ўсё можа разбурыць, на што я спадзяюся! Ружы могуць зваліцца, калі Афэлія адчыніць акно і зусім іх там не ўбачыць. Альбо яна ўбачыць іх і — бярэ, і што далей? Ці хоціць мне духу адразу ж і схвацца? Мне робіцца знобка,

бо я ведаю, што, ясна ж, мужнасці не хопіць. Але суцяшаю сябе — на яе месцы я мог бы здагадацца, ад каго гэтыя ружы.

Ёй след здагадацца! Немагчыма ж, каб гарачыя, поўныя жарсці парывы кахання з майго сэрца адскоквалі ад ейных, нават калі яны немыя і нясмелыя.

Я заплюшчваю вочы і ўяўляю сабе, як толькі магу жыва, быццам стаю там каля яе ложка, нахіляюся над задрамалай і цалую яе з палкім жаданнем, каб яна сасніла мяне.

І намаляваў я сабе ўсё гэта так ярка, што нейкую хвіліну-другую больш сам не ведаю: было гэта ў сне, ці што там яно было са мною? Я, сам не свой, углядваўся ў тыя тры белья ружы на аконным карнізе, пакуль яны не расплыліся ў прыцемку ранішняй шэрані. Цяпер яны вось ужо зноў там, але мяне точыць думка, што я іх украў на могілках.

Чаму я не ўкраў чырвоныя? Чырвоныя — ад жыцця! не магу сабе ўявіць, што нябожчык, калі прачнецца і не ўбачыць на магіле чырвонай ружы, запатрабуе яе назад.

Нарэшце сонца ўстала. Прастора паміж абодвума дамамі ужо напоўнена святлом яго прамянёў; у мяне такое адчуванне, быццам мы лунаем над зямнымі аблокамі, бо там унізе пралёт зусім нябачны; ён завалочаны, паглынуты марывам туману, навеяным сюды па вуліцах ветрам з ракі.

Светлая постаць рухаецца там у пакоі — я ў страху затайваю дыханне — моцна шчаперуся аберуч за лесвічныя парэнчы, каб не бегчы туды.

Афэлія!

Доўга не адважваюся зірнуць у той бок. Агіднае пачуццё, невыказная дурасць, што зраблю гэта, душаць мяне. Увесь глянец краіны мроі як сцёрты. Я адчуваю: ён ніколі больш не вернецца. І я мушу буду тут жа на месцы кінуцца ў прорву альбо ўчыніць нешта страхотлівае, каб задушыць яшчэ ў зародку той вусцішны камізм сітуацыі, які вось-вось меўся б скласціся, калі так яно здарыцца, як я апасаюся.

Я раблю апошнюю дурную спробу ўратаваць сябе ад самога сябе, сутаргава паціраючы сабе рукавы, быццам сціраючы плямы.

І тут нашыя вочы сустракаюцца. Твар у Афэліі як кры-

вэй абліты; я бачу як дрыжаць яе далікатныя, белыя ручкі з белымі ружамі.

Мы абое хочам нешта сказаць і не можам; кожнае бачыць, што другое не адважваецца.

Праз імгненне Афэлія зноў знікае.

Я заціснуўся сам у сябе да немагаты, вось так седзячы на лесвічнай прыступцы, і ведаю толькі адно: замест майго «Я» ўва мне цяпер жыве ўспалымнёная аж да неба радасць. Радасць, якая ёсць неакіланасцю пераможнай малітвы — не хачу больш сябе стрымліваць.

Ці можа такое быць у жывым жыцці?

Афэлія ж — юная, але ўжо дарослая дама! А я?

Але не! Яна такая ж юная, як і я; я зноў духам бачу яе вочы — яшчэ больш ясна, чым надоечы рэальна ў сонечным святле. І я чытаю ў іх: яна дзіця, як і я. Так, як яна, можа глядзець толькі дзіця! Мы абое яшчэ дзеці; яна гэтага не адчувае, не адчувае, што я толькі дурненькі хлопчык!

Я ведаю, каб мне так білася сэрца, каб за яе разарвалася на тысячу кавалачкаў, што яшчэ сёння мы сустрэнемся, не шукаючы адно аднаго, як бы ненаўмысна; я таксама ведаю, і нікому з нас няма патрэбы ўголос крычаць, што гэта адбудзецца пасля заходу сонца ў маленькім садку на рацэ каля нашага дома!

V. Начная гутарка

Як богам забыты гарадок, апаясаны звівам ракі, жыве ў маім сэрцы падобна поўнаму спакою востраву, як узвышаецца выспа, абцяканая плынямі неспакою з маіх юнацкіх дзён, што ў мяне называюцца Афэліяй, — так жыве і ўспамін пра адну размову, аднойчы падслуханую ўначы.

Я тады, калі гадзінамі мроіў сваёй каханай, пачуў неяк быў, як барон адчыняе дзверы свайго кабінета нейкаму наведніку; і па голасе я пазнаў капелана.

Часам той завітваў, кое-калі нават познім часам (во! — як сказалася!), бо яны былі даўнія сябры, і за шкляначкай віна да позняга гутарылі на розныя філасофскія тэмы, абмяркоўвалі пытанні майго выхавання, карацей, гаварылі пра рэчы, якія менш за ўсё былі блізкія майму сэрцу.

Барон дазваляў мне хадзіць у школу.

— Нашыя школы — гэта кухні ведзьмы, дзе розум так доўга пераадукоўваецца, што аж сэрца перасыхае. Калі гэта шчасліва канчаецца, выдаецца атэстат сталасці, — казаў ён.

Таму ён даваў мне чытаць толькі тыя кнігі, якія выбіраў са сваёй бібліятэкі, пасля чаго распытваўся, ці задаволена мая прага да ведаў, але ніколі не правяраў, ці сапраўды я іх чытаў.

— «У памяці застаецца толькі тое, што духу твайму трэба, каб засталася», — было яго любімым выслоўем, — зацём гэта сабе, ушчапі, бо дух ушыкуе з гэтага радасць табе ж. Школьны настаўнік — як утаймавальнік жывёлаў; адзін лічыць, што важна, каб ільвы скакалі праз абручы, другі завастрае дзецям розум, уталкоўваючы, што богасвяты Ганібал страціў левае вока ў понтыйскіх балотах; адзін робіць з цара пустыні цыркавога клоўна, другі з божай кветкі пучок пятрушкі.

Нешта падобнае абодва субсяседнікі абмяркоўвалі і гэтым разам, бо вось я пачуў капелана:

— Я пабаяўся б так неабачліва пускаць дзіця ў школу, як карабель без стэрна; баюся, было б караблекрушэнне.

— Нібыта большасць людзей не цярпелі крушэнняў! — узрадувана ўсклікнуў барон. — Ці ёсць хто такі, што не цярпеў, калі глядзець з вышыні жыцця, калі ён пасля прасабачанай за школьнымі вокнамі маладосці, -- скажам так: робіцца юрыстам, жэніцца, каб перадаць у спадчыну дзецям свой воцат і жоўць, пасля заняджвае і памірае? Думаеце, ягоная душа для такой мэты якраз і стварыла складаны апарат, які называецца чалавечым целам?!

— Куды б мы зайшлі, калі б усе думалі, як Вы! — пярэчыў капелан.

— Да дабраславёнага і найпрыгажэйшага стану чалавечага роду, які толькі можна сабе ўявіць! Кожны рос бы інакш, ніхто не быў бы роўны з другім, кожны быў бы крышталём, мысліў бы і адчуваў фарбы і карціны, кахаў бы інакш, інакш бы і ненавідзеў, а як дух у ім хоча, так і рабіў бы. Пастулат пра роўнасць людзей, мусіць, выдумаў вораг усяго разнастайнага, сатана.

— Дык Вы, значыцца, усё ж верыце ў д'ябла, барон. Але ж вы яго заўсёды адмаўляеце!

— Я так веру ў чорта, як веру ў пагібельную сілу паўночнага ветру! — Але хто мне пакажа ў сусвеце такое месца, адкуль выцякае холад? Там павінен цараваць д'ябал. Холад бяжыць толькі следам за цяплом, бо сам хоча сагрэцца. Д'ябал хоча прыйсці да Бога, халодная смерць імкнецца да агню жыцця; гэта зыходны пункт усяго вандроўнага. Павінен жа быць абсалютны нуль холаду? Знайсці — яшчэ ніхто яго не знайшоў. І ніхто ніколі не знойдзе, як ніхто не можа знайсці абсалютны магнітны паўночны полюс; як бы ён ні павялічваў магнітную меру, а хоць бы і разбіваў свой кампас, заўсёды паўночны полюс будзе процілеглы паўднёваму, заўсёды будзе месца, якое падзяляе іх, хай карацейшае, хай даўжэйшае, а судакранацца полюсы ніколі не будуць, хіба што калі мера будзе колам і магніт перастане быць вымяральнікам магнетызму. Ці шука-

юць крыніцу аднаго полюса ў канцовасці, альбо тое ж самае з другім полюсам, — кожнага разу ўсё адно выпраўляешся ў дарогу ў бясконцасць. Скіньце вунь вокам на карціну на сцяне: «Тайная вячэра» Леанарда да Вінчы! Там перанесена на людзей тое, што я толькі што хацеў сказаць пра магніты, як і пра выхаванне праз душу. У кожнага апостала «Вячэры» свая місія, якая мае сваю душу, паказаная тут сімвалічнай пазіцыяй рук і пальцаў; ува ўсіх правая рука — удзейнасці, будзь тое яна абапёртая на стол, кант якога падзелены на шаснаццаць частак, што магло азначаць шаснаццаць літар старога рымскага альфабэту, альбо яна звязана з левай рукой. І толькі ў аднаго, Юды Іскарыёта, задзейнічана левая (агіерт), а правая замкнутая! — Ян Евангеліст, пра якога Ісус сказаў, што ён застанецца, з чаго паміж апосталамі ўзнікла спрэчка, што нібыта ён не памрэ, — склаў абедзве рукі, гэта азначае: ён магніт, якім ніхто больш не з'яўляецца; ён кола ў вечнасці, ён больш не вандроўнік.

Што да такой распальцоўкі, дык тут таксама свая рацыя ў гэтай акалічнасці! У пальцах тояцца глыбокія містэрыі рэлігій.

На Ўсходзе на ўсіх статуях багоў, але і на карцінах усіх нашых вялікіх сярэднявечных майстроў Вы ўбачыце, што яны «вяртаюцца».

У нашай сям'і, камлішчы баронаў фон Ёгераў, жыве легенда, што наш продак, носьбіт лятарняў Хрыстофэр Ёгер, прыбўся сюды з Усходу і прынёс з сабою таямніцу, як адмысловай жэстыкуляцыяй пальцамі выклікаць схемы нябожчыкаў і з'ахвочваць іх да рознага роду мэтаў.

Грамата, якою я валодаю, сведчыць, што ён, продак наш, быў сябрам старадаўняга ордэна, які называўся «Шы-Кіаі», што па-нямецку: «растварэнне, пераплаўленне трупам», а ў іншым месцы зноў жа: «Кіэу-Кіаі, што азначае: «растварэнне, пераплаўленне мечай».

Пра дзеянні там паведамляецца, што можа падацца Вашым вушам вельмі дзіўным; з дапамогай мастацтва духа ажыўлення праз рукі і пальцы шмат хто з сяброў ордэна разам са сваім трупам знік з магiлы, а яшчэ шмат хто ў зямлі ператварыўся ў меч.

Ці не кідаецца Вам у вочы неверагодна цудоўная аналогія, высокапрападобны, з Уваскрэсеннем Хрыста? — Асабліва, калі Вы ўв'язжаеце з гэтым загадкавыя жэсты рук на жывапісных выявах сярэднявечча і азіяцкіх старажытнасцяў?

Я чуў, як занепакоіўся капелан, як шпарка захадзіў туды-сюды па пакоі, пасля спыніўся і здушаным голасам крыкнуў:

— Што Вы тут мне кажаеце, гер барон, моцна нагадвае вольнамулярскае масонства, каб я, каталіцкі капелан, мог прыняць гэта без пярэчання. Тое, што Вы называеце пагібельным паўночным ветрам, для мяне вольнамулярства і ўсё, што з ім звязана. Я вельмі добра ведаю, і мы дастаткова часта абмяркоўвалі гэтую тэму, што ўсіх вялікіх жывапісцаў і мастакоў яднае іх агульны хаўрус, які яны называюць цэхам, і што яны на ўсе краіны абвясцілі пра сваю еднасць тым, што даюць тайныя знакі — часцей гэта праз канфігурацыю пальцаў і далоняў у персанажаў іх карцін альбо праз выраз вачэй з твараў у воблаках, а тое ж часам і праз выбар фарбаў. Царква дастаткова часта, перш чым давала ім даручэнне ствараць святавобразныя карціны, брала з іх урачыстае абяцанне адмаўляцца ад гэтага, але яны кожнага разу ўмудраліся абыходзіць забароны. Ніхто не можа залічыць царкве ўвіну, калі яна кажа, хай і не кожнаму ў вушы, што мастацтва — ад д'ябла. Ці ж гэта строга вернаму католіку не зразумела? Хто ведае, ці не носяць у сабе мастакі, ці не пестуюць яўна скіраваную супроць царквы таямніцу?

Я ведаю пра пісьмо аднаго тагачаснага вялікага мастака, у якім ён адкрыта выступае супроць свайго іспанскага сябра ў пытанні існавання тайнага хаўруса.

— Я таксама ведаю гэты ліст, — жыва ўступіў у гаворку барон. — Мастак піша там прыкладна — не магу прывесці ўсё даслоўна: — «Схадзі да такога-та а такога-та чалавека па імені Х. І настойліва папрасі ў яго, што хай ён дасць мне адзін-адзіны намёк, каб я нарэшце мог зірнуць на тую тайну і зразумець, як да яе ставіцца. Я не хачу да канца дзець сваіх быць толькі мастаком!» Што з гэтага вынікае, дарагі капелан? А толькі ж тое, што памянёны славуты мастак, як бы ён чыста выглядаў ні быў прысвечаны ў тайну, па сутнасці

быў сляпы. Што ён быў вольны муляр, а гэта для мяне ўсё адно што: ён быў падручны падносчык цэгля з хлява муляраў і толькі дзеля блізіру поўзаў па будоўлі і належаў да цэху — гэта не падлягае ніякаму сумненню. Вы маеце таксама рацыю, калі кажаце, што ўсе тагачасныя архітэктары, жывапісцы, скульптары, ювеліры, рытары былі вольнымі мулярамі. Але, і менавіта пра гэта ў нас зайшлося, яны ведалі адно вонкава культ і разумелі яго чыста этычна; яны былі толькі прыладамі той нябачнай сілы, якую Вы як католік памылкова называеце майстрам «левай рукі»; прыладамі былі яны, не больш, дзеля адной мэты — захоўваць нашчадству пэўныя таямніцы ў сімвалічнай форме, пакуль выспее час. Але яны застралі ў дарозе і не пасунуліся наперад, бо заўсёды спадзяваліся, што чалавечыя вусны змогуць даць ім ключ, які адчыніць браму; яны не падазравалі, што той ключ сам пахаваны ў занятках мастацтвам; яны не разумелі, што мастацтва крые ў сабе глыбокі сэнс, большы, чым проста маляванне карціны альбо складанне вершаў, а менавіта: абуджэнне ў самых мастаках свайго роду найвытанчаннейшага адчування і ўспрымання, першая праява і дэманстраванне якога называецца «сапраўднай творчай інтуіцыяй». І сучасны жывы мастак, як што яму праз ягоную прафесію адкрываюцца ўнутраныя сэнсы для ўплыву гэтай сілы, можа ў сваіх творах узнаўляць тыя сімвалы; яму зусім няма патрэбы дазнавацца пра іх з вуснаў жывых, яму ні ў якім разе няма патрэбы ўступаць у тую ці іншую ложу! Наадварот: у тысячу разоў ясней за чалавечы язык яму гавораць «нябачныя вусны». Бо што ёсць сапраўднае мастацтва, як не чэрпанне яго з вечнага царства паўнаты?!

Ёсць, канечне ж, людзі, якім з поўным правам можна насіць імя «мастак» і якія, аднак, апантаныя цёмнай сілай, якую Вы з Вашага гледзішча спакойна можаце называць «д'яблам». Што яны ствараюць, дэка ў дэку падобнае на пякельнае царства сатаны, як гэта сабе ўяўляе хрысціянін; іх творы нясуць подых заледзянелай, скарчанелай поўначы, куды яшчэ старажытнасць пераносіла штаб-кватэру чалавеканенавісцікіх дэманаў; чума, смерць, вар'яцтва, забой-

ства, кроў, распач, подласць і распуста — гэта выяўленчыя сродкі іх мастацтва.

Як мы павінны тлумачыць сабе такія творчыя натуры? Хачу сказаць Вам: мастак — гэта чалавек, у мозаку якога духоўнае, магічнае дасягнула перавагі над матэрыяльным. Гэта можа адбывацца дваякім чынам: у першым разе — назавём яго «д'ябальскім» — мозак у прынцеппе нівеліруецца праз разбэшчванне, праз пахацімства, праз спадчынную альбо за-своеную заганную пахібнасць; тады важыцца, так сказаць, лягчэй на шляях раўнавагі, і «пацяжэнне альбо увачавідненне ў свеце з'яваў» і апусканне магнітнага прыходзіць само сабою: шалы вагаў духоўнага апускаецца, таму што другая лягчэйшая, а не таму, што сама яна робіцца цяжэйшай. У гэтым выпадку мастацкаму творыўу прыўлашчваецца пах гнілізны. Такое ўражанне, быццам дух — гэта вопратка, якая свеціцца фосфарным бляскам распаду.

У другіх мастакоў — хачу назваць іх «памазанцамі» — дух падобна рыцару Геаргу забраў уладу над зверам: для іх шалы духу апускаецца ў свет феноменаў сілаю сваёй вагі. Тады іхні дух апранаецца ў шату сонца.

Але ў абодвух раўнавага шалыў схіляецца на карысць магічнага; у сярэдняга чалавека толькі звер мае вагу; «д'ябальскія» ж і «памазанцы» рухаюцца сілай ветру нябачнага царства паўнаты, адзін ветрам паўночным, а другі павевам ранішняй зары. Сярэдні чалавек, наадварот, застаецца застылым бервяном.

Што ёсць тая сіла, якая паслугуецца вялікім мастакам як прылада, мэта якое — захаваць наступнаму свету сімвалічную культывасць (ritus!) магii?

Дазволю сабе сказаць Вам: гэта ёсць тое самае, што калісьці стварыла царква. Яна будзе жывыя калоны адначасова, адну белую, другую чорную. Дзве жывыя калоны, якія будуць ненавідзець адна адну так доўга, пакуль не даведаюцца, што яны толькі слупы пад будучую трыумфальную арку.

Прыгадайце мясціну з Евангелля, дзе Ян кажа: «Многа стварыў Ісус перад вучнямі сваімі й іншых цудаў, пра якія не напісана ў кнізе гэтай».

Як Вы растлумачыце, прападобны, што паводле Вашай веры згодна з воляй Божай Біблія дайшла да нашага часу, а паданні пра тыя «іншыя» цуды — не?

Яны ці не «прапалі»? Так, як гэта ў хлопчыка сцізорык «прападае»?

Скажу Вам, тыя «іншыя» цуды жывыя яшчэ і сёння, яны жылі заўсёды і будуць вечно заставацца жывымі, нават калі б паўміралі ўсе вусны, якія пра іх расказваюць, і ўсе вушы, у якія яны маглі б быць пераказаныя. Дух будзе зноў і зноў шэптам іх ажыўляць і ствараць усё новыя і новыя мастацкія мазгі, якія залунаюць, калі дух таго захоча, і ствараць новыя рукі, якія напішуць так, як яму тое заўгодзіцца.

Гэта тыя цуды, пра якія Ян ведаў і ведае, — таямніцы, якія былі ў «Хрыста» і якія ён меў на ўвазе, калі спасобіў Ісуса, сваю прыладу, сказаць: «перад Адамам быў Я».

Я скажу Вам — можаце цяпер перажагнацца альбо не: царква пачалася з Пятра, завершыцца яна ўжо толькі з Янам! Што гэта азначае? Пачытайце Евангелле, як калі б яно было прароцтвам таго, што станецца з царквою! Можа тады Вам прасветліцца, што — разглядаючы ў гэтым сэнсе — азначае, што Пётр тройчы зрокся Хрыста і разгневаўся, калі Ісус сказаў пра Яна: «Хачу, каб ён застаўся». Каб суцешыць Вас, хачу дадаць: верагодна, я веру ў гэта і бачу, што так яно і адбываецца, — царква памрэ, але яна паўстане нанова і такою, якою павінна быць. Яшчэ няма ніякай, яшчэ ніякай і не паўстала, якая папярэдне не памерла б: нават Ісус Хрыстос.

Я добра ведаю Вас як сумленнага чалавека, які гэта прымае разам са сваім абавязкам, каб не сказаць, што Вы часта і часта пыталіся ў сябе: як такое магло стацца, каб сярод кліру, нават сярод папаў, маглі быць злачынцы, не годныя сваёй святасці, нягоднікі, не годныя людзьмі звацца? Ведаю, вы казалі б, калі б хто папрасіў у Вас тлумачэння гэтых фактаў: «Бязгрэшная і беззаганная толькі рыза, а не той, хто яе надзявае». Не думаеце ж Вы, дарагі дружа, быццам я належу да тых, што пакепліва смяюцца з такога тлумачэння альбо падступна вынюхваюць пагардлівае, вугорна-гладкае пахлебства; я наадта глыбока ўспрымаю сэнс пастырскага прысвячэння.

Я дакладна ведаю, можа нават, лепш за Вас, якая вялікая колькасць духоўнікаў, што баязліва тояць у сэрцы паняверку: «ці насамрэч хрысціянская рэлігія заклікана выратаваць чалавецтва? Ці не сведчаць усе азнакі часу, што царква загінае? Няўжо такі сапраўды блізіцца тысячагадовае царства? Як мае быць велізарнаму дрэву, расце і буяе дрэва хрысціянства, але дзе ж тыя плады? Дзень у дзень большае статак тых, што носяць імя хрысціян, але ўсё менш і менш таго вартых!»

Адкуль вядуцца такія паняверкі, спытаюся я ў Вас? Са слабасці веры? Не! Яно паслядоўна вырастае з падсвядомага адчування і перакананасці, што сярод капеланаў занадта мала тых, якія былі б дастаткова ўспалымнёныя, каб шукаць дарогі святасці, як гэта робяць ёгі і сідхі ў Індыі. Сярод іх вельмі нямногія прымаюць нябеснае царства пад прымусам. Паверце мне: шляхоў да паўстання з мёртвых больш, чым царкве можа прысніцца! Адна толькі вера ў «мілату, ласку» гэтага, вядома ж, не зробіць. Колькі людзей Вашага стану здольныя сказаць пра саміх сябе: «як сарна імкнецца да водных патокаў, так душа мая імкнецца да цябе, Божа!»? Усе яны ўпотаі спадзяюцца, што спраўдзіцца апакрыфічнае прароцтва, якое дакляруе: пяцьдзясят два папы будуць уяўнены, кожны мецьме таемнае лацінскае імя, якое вызначыць ягоную дзейнасць на зямлі, апошні будзе звацца «FLOS FLORUM», што азначае «квет кветаў», «найквяцейшы квет», і пад ягоным жазлом паўстане тысячагадовае царства.

Я прадказваю Вам — а я ж, бадай, язычнік, а не католік, — што ён будзе звацца Ёганэс і будзе адлюстраваннем Яна, Евангеліста, ад Яна Хрысціцеля, ахавальніка вольных муляраў, якія, захоўваюць таемнасць хрышчэння вадою, нават самі таго не ведаючы, яму будзе перададзена ўлада над ніжнім светам.

Так з дзвюх калонаў паўстане трыумфальная брама!

Але напішыце сёння ў якой-небудзь кнізе: «У правядыры на вяршыню чалавецтва не прыдатны ні салдат, ні дыпламат, ні прафесар, ні блазан які, а адзін і адзіна святар» — і ў свеце падымецца дзікі лямант, калі кніга выйдзе. Напішыце ў ёй:

«Царква — гэта толькі штучны ўтвор, толькі адна палавіна зламанага напалам, пакуль яе прадстаўнік не будзе адначасова і вікарыем Саламона, вярхоўнікам ордэна» — і кнігу спяляць на вогнішчы.

Вядома, іспіну Вы не змаглі б ні спаліць, ні ў зямлю запрапорыць! Яна заўсёды абавязкова адкрыецца; як і надпіс над алтаром у нашай гарадской кірсе св. Марыі, дзе распісаная шыльда ўвесь час падае.

Бачу па Вас, што Вам гэта таксама абыходзіць не абы як, што ёсць свяшчэнныя тайны, якія захоўваюцца праціўнікамі каталіцкай царквы, пра якіх яна нічога не ведае. Гэта так, толькі з істотным абмежаваннем: тыя, якія захоўваюць тайны, не ведаюць, як гэтым скарыстацца, іх брацтва — гэта якраз толькі другая палавіна «зламанага меча», і таму яны не могуць зразумець яе сэнсу. Было б сапраўды гратэскам уявіць сабе, што бравыя заснавальнікі кампаній страхавання жыцця валодаюць нейкім магічным арканам для пераадолення смерці.

Настала доўгая паўза; абодва старыя геры суразмоўцы, здавалася, даліся кожны ў свае развагі. Пасля я пачуў звон шклянак, і праз хвіліну капелан спытаў:

— Адкуль у Вас толькі маглі ўзяцца такія дзіўныя веды?

Барон маўчаў.

— Альбо, можа, Вы не любіце гаварыць пра гэта?

— Гм. Гледзячы што і пра што, — ухіліўся барон. — Многае супадае з маім жыццём, многае заляцела ў галаву, многае я... гм... — спадчыннае.

— Каб успадкаваць веды — мне гэта нешта новае. Праўда, пра Вашага святога гера бацьку яшчэ й сёння апавядаюць самыя дзівосныя гісторыі.

— Што, напрыклад? — ажывіўся барон. — Гэта мне дужа цікава.

— Ну, кажуць, ён... ён...

— Быў дурань! — весела закончыў барон.

— Ну, не такі ўжо й дурань. Ох, зусім жа не такі! Але дзівак найвышэйшага класу. Ён, так кажуць, — але можаце так не думаць, ну, не зусім так! — ён, кажуць, вынайшаў машыну

для абуджэння веры ў цуды ў — ну, так — веры ў цуды — у паляўнічых сабак!

— Ха-ха-ха! — зарагатаў барон. Так гучна і шчыра, што я ў ложку аж заразіўся смехам і мусіў затуліць рот хусцінкай, каб не выдаць, што я іх слухаў.

— Я адразу так сабе і падумаў, што гэта глупства! — перапрасіўся капелан.

— Ох! — барон усё яшчэ не мог удыхнуць паветра, — ох, зусім не глупства! Гэта чыстая праўда. Ха-ха! Мой бацька быў, што праўда тое праўда, арыгінал, якіх другіх такіх — пашукай! Ён быў чалавек неверагодных ведаў, і што толькі галава можа выдумаць, дык гэта выдумала ягоная галава. Аднаго разу ён доўга-доўга так паглядзеў на мяне, захлопнуў тоўстую кнігу, якую якраз чытаў, шпурнуў яе на падлогу (з таго часу ён ніколі не браў у рукі ніводнай кнігі) і сказаў мне:

— Баргаламей, дзіця маё, я толькі што даведаўся, што ўсё ёсць дурнота. Мозак — гэта лішняя залоза ў чалавека! Яе трэба было б выразаць як гланды. Я думаю з сённяшняга дня пачаць новае жыццё.

Ужо на другі дзень ён перасяліўся ў невялікі замак у сельскай мясцовасці, якім мы тады валодалі, і правёў там рэшту сваіх дзён; толькі незадоўга да смерці вярнуўся дамоў, каб паміраць ужо ў міры, тут, паверхам пад намі.

Колькі я яго ні наведваў у замку, кожнага разу ён паказваў мне нешта новае. Адзін раз гэта была велізарная, цудоўная павуціна з унутранага боку акна, якую ён аберагаў як вока сваё.

— Бачыш, сыне мой, — сказаў ён мне, — тут за сеткай вечарамі я запальваю яркае святло. Каб занадзваць знадворку насякомых. Іх злятаецца процьма, але не могуць запасці ў сетку, бо іх раздзяляе шыба. Павук, які, натуральна, не мае ніякага ўяўлення, што такое шкло — бо дзе ж такое бывае ў прыродзе! — не можа растлумачыць сабе гэтага і, мабыць-такі, чухае сабе патыліцу. А фактам тое, што дзень у дзень ён тчэ ўсё большую і большую і фэйнейшую сетку, з тым што і гэтая толькі ледзь трошкі выпраўляе недахопы. Такім

чынам я хачу паступова адвучыць гэту бестыю ад бессаромнага даверу да суцэльнага гвалту над розумам. Пазней, калі яна на шляху пераўвасаблення будзе рабіцца чалавекам, мне за такое мудрае выхаваньня будзе вялікая дзяка, бо павук прынясе з сабою падсвядомы скарб спанатры і вопыту, якія могуць быць высачэзнай вартасці. У мяне, відавочна, яшчэ калі я сам быў павуком, такога настаўніка не было, інакш бы я змалку павыкідаў усе кнігі!»

Другім разам ён падвёў мяне да клеткі, у якой былі толькі сарокі. Ён укінуў ім корму, даволі шмат; яны прагна накінуліся на ежу, і кожная з боязі, што другія есцімуць спарней і пахапней, у шалёнай спешцы набатавала сабе поўны валляк з дзюбаю, што далей ужо і праглынуць не магла.

— У гэтых пачвараў мне агідныя іхнія хцівасць і ненажэрнасць, — патлумачыў ён. — Спадзяюся, у далейшым жыцці яны пакінуць пустое здзірства, уласцівасць, якая робіць самым агідным з усіх — чалавека.

— Альбо, — уставіў свой грошык і я, — яны прыдумваюць сабе кішэні і сейфы пад грошы!, — на што мой бацька зрабіўся задумлівы і, не трацячы напуста слоў, даў птушкам волю вольную.

— А супраць гэтага, вунь, спадзяюся, ты не зможаш нічым запырэчыць! — буркнуў ён горда і павёў мяне на вышкі, дзе стаяла баліста — своеасабліва катапульта з камянямі. — Бачыш там, на лузе, шмат дварнякоў? Сноўдаюцца гультаямі і даюць дарагому Богу быць бравым чалавекам! Я ім дам работы! — Ён узяў камянюку і шпурнуў ёю ў аднаго сабаку, які адразу ж у жаху падскочыў, панюхаў ва ўсе бакі, адкуль мог быць той камень, пасля бязрадна падняў пысак у неба і, пахваляваўшыся яшчэ трохі, зноў уклаўся. Калі меркаваць па яго няцямнасці, падобная несправядлівая крыўда перападала яму часта.

— Праз гэтую машыну, застасаваную цярэліва, у кожным сабачым сэрцы, будзь ён хоць двойчы бязбожнік, беспаспяхавы павінен праклюнуцца парастак будучай веры ў цуды! — сказаў мой бацька і давай, пайшоў-паехаў. — Не смейся, дасціпнік малы! Назаві мне такую прафесію, якая была б

важнейшая! Ты думаеш, Празарэнне робіць з намі інакш, чым я гэта толькі што рабіў з сабакамі?

Бачыце, такі неацугляны кур'ёзнік і аднак жа поўны мудрасці быў мой бацька, — закончыў барон.

Пасля таго, як абодва ўдосыць насмяяліся, ён расказваў далей.

— Дзіўны лёс паўтараецца ў нашай сям'і. Але не думайце, калі ласка, калі словы мае прагучаць занадта ўзнёсла, што я маю сябе за нешта няма ладу якое асаблівае ці за выбранага! Праўда, я маю місію, але даволі сціпую. Канечне, яна здаецца мне вялікай, і я святая нясу яе!

Я адзінаццаты ў родзе Ёгераў; самага першага продка мы называем каранем, а мы астатнія дзесяць, бароны, — галіны, нашы імёны пачынаюцца з «Б», як напрыклад Барталамей, Беньямін, Балтазар, Банадык і так далей. Толькі сам карань, продак Хрыстофэр, пачынаецца з «Х». У нашай сямейнай хроніцы напісана, што першы продак прадказаў: вянец роду — дванаццаты — зноў называецца Хрыстофэрам. Дзіўна, — падумаў я часта сам сабе, — усё, што ён прадказаў, збываецца слова ў слова, толькі апошняе, здаецца, — не ў радок, бо ў мяне ж няма дзяцей! І вось адбылося неверагоднае, што я пачуў ад маленькага хлопчыка ў доме найдзічаў, якога я цяпер усынавіў і ўзяў да сябе, бо ён вандраваў у сне: а гэта ўласціва толькі нам, усім Ёгерам. Калі ж пасля я даведаўся, што яго завуць Хрыстофэрам, мяне як маланкай працяло, мне літаральна не хапала паветра, калі я тады вёў хлопчыка ў дом, настолькі я быў узрушаны, што аж дыханне перахаліла. Мой род у хроніцы параўноўваецца з пальмай, з якое заўсёды адвальваецца адна галіна, каб даць месца наступнай, пакуль нарэшце не застаюцца карань, карона і гладкі камель, з якога няма ніякіх бакавых атожылкаў, так што сок з караня можа напраткі ісці да самай вяршаліны. Ніхто і ніколі з маіх папярэднікаў не меў больш за аднаго сына і ніколі дачкі, так што гладкасць і раўната пальмы заставаліся беззаганна.

Я як апошняя галіна жыў на версе ў доме пад дахам; чаго мяне туды занесла, і сам не ведаю! Ніколі мае продкі не жылі на адным паверсе больш як два гады.

Мой сын, канечне, не мілы хлопчык. Тут прароцтва распадаецца напалам. Гэта засмучае мяне, бо я, натуральна, вельмі хацеў бы бачыць, каб карона родавага дрэва дала пасынка з маёй крыві і з маіх папярэднікаў! Як бы тады было б з духоўнай спадчынай? Але што з Вамі, капелан? Чаго Вы так утаропіліся на мяне?

Я здагадаўся па стуку перавернутага крэсла, што капелан падскочыў.

З гэтага моманту мяне ахапіла як бы моцная гарачка, і яна разгаралася мацней і мацней з кожным словам капелана.

— Барон! Паслухайце! — сказаў ён неяк скавана. — Я хацеў сказаць Вам гэта адразу, як толькі ўвайшоў, але адклаў да зручнага моманту. Пасля гаварылі Вы, і падчас Вашага расказу ў мяне былі моманты, калі я проста забываў пра мэту свайго прыходу. Баюся, я развярэджу старыя раны ў Вашым сэрцы.

— Кажыце! Кажыце! — настойваў барон.

— Ваша без вестак прапалая жонка...

— Не, не, не прапалая без вестак, яна ўцякла! Называйце гэта так, як яно было!

— Ваша сужэнка і невядомая, каля пятнаццаці гадоў таму назад прыбітая тут ракой да берагу мёртваю, і тая, што ляжыць у магіле з белымі ружамі, а на помніку пазначана толькі дата, а не імя, — гэта адна і тая самая асоба! І — цяпер рыдайце, мой дарагі стары дружа! — Ваша дзіця можа быць — іншае проста немагчыма — толькі найдзічам Хрыстофэрам. Вы ж самі казалі, што жонка Ваша была ў цяжы, калі сышла ад Вас! Не, не! не пытайцеся, адкуль я гэта магу ведаць! Я б не сказаў Вам, не сказаў бы нават, калі б мне было дазволена! Лічыце, нехта сказаў мне на споведзі. Нехта, каго Вы не ведаеце...

Я не чуў, што там далей гаварылася. Мяне кідала то ў жар, то ў холад.

Тая поўнач падарыла мне бацьку і маці, але і журботнае ўсведамленне, што я магілу той, якая нарадзіла мяне, абакраў на тры ружы.

VI. Афэлія

Цяпер, як і ўпяродзь, дзеці гапатуюць за мною, калі я ўвечары абыходжу вуліцы, з паднятай галавой і гонарам за сваю паважную службу, пачынальнікам якой быў мой продак, але дзіцячая песенька-смяшылка «Галубятня, Галубятня, Галубятня» ўжо прыкметна меншгаласая; большасць дзяцей даволяцца тым, што пляскаюць у далоні ў такт альбо проста падпяваюць «Тра-ра-ра».

А нават жа і даросляы! Здымаюць капялюш у падзяку за маё вітанне, тым часам як раней толькі ківалі, ўбачыўшы, як я вяртаюся з мамінай магілы, куды хаджу кожны дзень, яны ўтуляюць галовы і перашэптваюцца; па ўсім гарадку загаманілі, што я крэўны сын барона фон Ёгера, а не ягоны прыёмны гадаванец!

Фраў Аглая кроіць кніксэн, як перад працэсіяй, як толькі я сустракаю яе, і карыстаецца кожнай нагодай сказаць мне слова-другое і распытацца пра здароўе!

Калі яна ідзе з Афэліяй, я заўсёды ўцякаю, каб нам з ёю не чырванець за рабалегнасць старой.

Майстар-тачыльшчык Мучэлькнаўс літаральна слупянее, убачыўшы мяне, і, спрабуючы ўцячы незаўважаным, куляй ляціць на свой паверх, як спалоханая мыш.

Я адчуваю, як гаротна ён пакутуе, што менавіта я, які цяпер для яго незямная істота, мушу быць дасведчаным у ягоных начных таямніцах.

Толькі адзін раз наведаў я яго ў майстэрні з намерам сказаць, што не трэба яму, далібог, не трэба саромецца мяне; другога разу я ўжо сабе не дазваляў. Я хацеў сказаць яму, як высока цаню яго за тое, што ён так ахвяруецца дзеля сваёй сям'і.

Я хацеў сказаць словамі бацькі, «што ўсякая прафесія высакародная, якую душа палічыць годнай застацца ў пазасмерці», і ўжо ў сэрцы радаваўся з таго, якое святое выр-тавальнае ўражанне яны на яго зрабляць, але так і не давялося прызнацца ў гэтым.

Ён сарваў з акна занавеску і накінуў яе на труну, каб я не бачыў трусой, расхінуў рукі, схіліўся пад прамым вуглом у паясніцы і застаўся стаяць у гэтай кітайскай пазіцыі, тварам да зямлі, не падымаючы на мяне вачэй, няспынна мармычучы, як літанію, нейкую бязглуздыцу:

— Яго светласць высокашаноўны гер барон, з ласкі явіце міласць, глыбокапаважаны...

Як вадой абліты, я зноў выбег з дому, бо ўсё, што я планаваў, сышло ў пропадзь. Што б я ні сказаў, ён перавярнуў бы на свой лад, кожнае маё слова адразу ператварылася б у прамову «высокашаноўнага»... Я ж хацеў усё зладзіць, як мне карцела, а тут увесь час гучала напышліва ўсё, што ў мяне злятала з вуснаў, увесь час «заўгодна высачайша»; самае простае, самае-самае звычайнае слова да яго перакручвалася яго рабскай натурай, раніла мяне самога, як страла, несла ў сабе прысмак прыніжэння.

Нават мой маўклівы сыход узвальваў на мяне груз адчування, што мае паводзіны — пагардлівы выклік.

Обер-рэжысёр Парыс адзіны сярод дарослых, хто не змяніўся, хто абыходзіўся са мною звычайна.

Мой тупы страх перад ім яшчэ пабольшаў; ад яго ішоў нейкі паралізуючы ўплыў, супроць якога я бяссілы. Я адчуваў, што гэта заключана ў базе і загаднай рэзкасці яго гаворкі. Я хачу пераканаць сам сябе, што дурнота так думаць, бо чаго мне баяцца, калі ён раптам закрычыць на мяне. Бо і што з таго, калі б ён так і зрабіў! Але кожнага разу, калі я слухаў яго дэкламацыі з пакоя Афэліі, глыбокае гучанне яго голасу прымушала мяне здрыгануцца, і набягаў той загадкавы страх; са сваім на горкі сорам тонкім дзіцячым галаском я пачынаў здавацца сабе слабым, малым і нікчэмным!

І ніякай рады, што я хачу супакоіцца: ён не ведае, зусім не можа ведаць, што мы, Афэлія і я, кахаем адно адное, а тым ча-

сам віжуе і вынюхвае, дурны камедыянт, калі хітраваценька так зіркае на мяне на вуліцы; я магу сказаць наперад, калі захачу — не адкіну з сябе прыніжальнай свядомасці: ён жа трымае цябе ў пакоры, а ты толькі лісліва строіш з сябе мужага, калі прымушаеш сябе глядзець яму ў вочы. Гэта баязлівы страх перад самім сабой, і ён застаецца ў табе і больш нічога.

Я часта хачу, што хай бы ён з такім дзёрзкім выклікам смаркаўся сабе, як тады, калі мне далася нагода зламаць перашкоды на спрэчку з ім; але ён больш зачэпкі не дае; ён чувае і падсочвае. Думаю, назапашвае свой бас, чакае свайго часу, а я ўнутрана трымчу і калачуся, што буду тады непадрыхтаваны.

Афэлія таксама ў ягоных руках, бездапаможная і бязрад-ная. Я ведаю. Хоць мы ніколі і не згадваем пра гэта.

Калі мы ноччу ўпотаікі сустракаемся на рацэ ў маленькім садку насупраць нашага дома, і, трымаючыся любоўнай святасці, пяшчотна пералізэптваемся, дык кожнага разу сцэпаемся ў раптоўным сполаху, як толькі нешта там ціха варухнецца паблізу нас, і кожнае ведае пра другое, што толькі нязбытны страх перад тым чалавекам так ненатуральна абвастрае наш слых.

Нават імя ягонае мы не асмельваемся вымавіць.

Мы баязліва ўхіляемся ад усякай тэмы, якая магла б да таго падвесці.

Ці не наканаванне тое, што кожны дзень я мушу назалаяцца ягоным вачам, хоць наўмысна вечарамі пазней ці раней выходжу з дому.

Я здаюся сабе птушкай, вакол якое пяцля гадзюкі сціскаецца ўсё тужэй і тужэй.

Але здаецца, ён у гэтым унюхвае свайго роду прадвесце; ён раскашуе ў поўным адчуванні, што з дня на дзень наблізіцца да сваёй мэты. Я бачу гэта па з'эдлівым пабліскванні ў яго маленькіх, злосных вочках.

Што б магла яму азначаць тая мэта? Думаю, ён і сам дакладна не ведае, альбо гэтак жа мала, як я магу сабе ўявіць.

Ёсць у яго і яшчэ нейкая праблема, і яна непакоіць мяне: чаму ён рэгулярна, калі я спяшаюся прашмыгнуць міма, заста-

еца стаяць, закусіўшы ніжнюю губу, увесь такі задуменны?

І ніколі больш не фіксуе мяне; ён ведае, што гэта яму больш не патрэбна; ягоная душа і без таго трымае маю пад сваёй уладай.

Падслухоўваць нас па начах ён не можа, тым не менш я прыдумаў сабе план, каб нам больш не баяцца.

Ля самага моста ляжыць стары човен, напалавіну выцягнуты на сухое; сёння вечарам я падцягнуў яго і прывязаў непадалёк ад нашага саду.

Калі месяц зойдзе за аблокi, я перапраўлюся з Афэліяй на па-той бок ракі; а тады мы павольна ўніз па цячэнні паплы-вём вакол горада. Рака занадта шырокая, каб нас нехта мог згледзець, не кажу ўжо, каб пазнаць!

Я пракраўся ў пакой, які аддзяляе бацькаву спальню ад маёй, і лічыў удары свайго сэрца, а ці не зараз на званіцы кірхі св. Марыі праб'е дзесяць разоў, а пасля яшчэ раз — адзінаццаты — красамоўна і радасна: «Зараз, зараз Афэлія спусціцца ў сад».

Мне здавалася, што час застыў, і ў сваёй нецярплінасці я пачынаю дзіўную гульню са сваім сэрцам, і спакваля ў галаве ўсё пераблытваецца, як у сне.

Я кажу яму, каб яно білася хутчэй, каб і гадзіннік на званіцы прыспешыўся. Па-мойму, само сабою разумеецца, што адно павінна ісці за другім. Ці ж бо маё сэрца не ёсць таксама гадзіннік? — пытаецца ў мяне мая ж падумка. І чаму яно не можа быць мацнейшым за тое вунь на званіцы, якое, зрэшты, ёсць толькі мёртвы метал, а не жывая плоць і кроў, як маё!

Чаму яно не можа вызначаць час?

І як згода, што я маю рацыю, дападае раптам яшчэ адна фраза, якую мне бацька аднаго разу працытаваў з нейкага верша: «Усе рэчы выходзяць з сэрца, у ім нараджаюцца і ў ім паміраюць...» Сёння я разумею злавесны сэнс, заключаны ў словах, якія тады прашалясцелі міма маіх вушэй. Я ўлоўліваю яго ў значэнні, якое глыбока хвалюе мяне; ува мне сэрца, маё сэрца, яно не слухаецца, калі я прашу яго: біся хутчэй! Значыцца, нехта жыве ўва мне, нехта мацнейшы за мяне, і ён вызначае мне і час і лёс!

З яго волі, значыцца, «выходзяць рэчы»!

Я жахаюся самога сябе і сваіх думак.

«Калі б я быў чараўніком і калі б я меў уладу над усім, што адбываецца, я ведаў бы адно сябе, нават калі б меў толькі трохкі ўлады над сваім сэрцам», гэта раптам і знянацку адразу мне зрабілася ясным.

І другая, някліканая, няпрошаная думка падтаквае першай, кажучы:

«А ці памятаеш ты адну мясціну ў кнізе, якую ты чытаў у прытулку найдзічаў шмат гадоў таму назад? Ці не адтуль гэта: «Часта, калі нехта памірае, спыняецца гадзіннік»? Гэта вось што: пад націскам блізкай смерці чалавек блытае ўсё больш павольныя ўдары свайго сэрца з ударамі гадзінніка; страх яго цела, якое хоча пакінуць душа, шэпча: «калі вунь той гадзіннік перастане цікаць, я памру», і як усё роўна на нейкі магічны загад гадзіннік таксама спыняецца з апошнім ударам сэрца. Калі гадзіннік вісіць у пакоі чалавека, пра якога думае паміраючы, дык гадзіннік слепа прымае адпаведныя наказы, бо ў якім кірунку нехта думае ў смяротную хвіліну, там ён і ёсць пасланым дваініком».

Гэта, значыцца, маё сэрца слухаецца страху! Ён нават мацнейшы за само сэрца! Калі б мне ўдалося пазбыцца яго, я меў бы ўладу над усімі рэчамі, якія зыходзяць з сэрца, уладу над лёсам і часам!

І я, затоіўшы дыханне баранюся ад раптам набеглага на мяне страху, які хоча задушыць мяне, бо я абмацваю яго патайныя закуці.

Я занадта слабы, каб зрабіцца гаспадаром яго, бо не ведаю, дзе і як павінен апанаваць яго; ён замест мяне апаноўвае маё сэрца, сціскае яго, каб прымусяць фармаваць мой лёс па сваёй волі, а не па волі маёй.

Я спрабаваў супакоіцца, падказваючы сабе: пакуль я не разам з Афэліяй, ёй не пагражае ніякая небяспека — але я занадта слабы, каб прыняць параду майго намыслу: не ісці сёння ў сад.

Я адкідаю гэтую думку ў той самы момант, як яна прыйшла мне ў галаву. Перабіраю магчымыя пасткі, якія ставіць

на мяне сэрца, але ж акурат жа і ўпадаю ў адну; мая палкасць да Афэліі мацнейшая за разважлівасць і намыслы.

Падыходжу да акна і гляджу ўніз на раку, каб сабрацца з думкамі і адважыцца, — каб быць пры зброі, каб небяспецы, няўхільнасць якое я чую, бо баюся яе, мог глядзець у вочы, але выгляд немай, неадчувальнай, нястрымна імклівай вады ўздзейнічае на мяне так страшэнна, што я на нейкія імгненні зусім не чую ўдараў гадзінніка на званіцы.

Тупое адчуванне: рака прыносіць лёс, якога ты не можаш пазбегнуць, амаль аглушыла мяне.

Але вось мяне будзіць вібруючы, металічны гук, — і страх, і скаванасць як і не было іх.

Афэлія!

Я бачу яе светлую сукенку — мільгае ў садзе.

— Хлапчо, маё каханае хлапчо, я так баялася цэлы дзень за цябе!

«І я за цябе баяўся, Афэлія!» — хачу сказаць, але яна абдымае мяне, і яе губы замыкаюцца на маіх.

— Ты ведаеш, я думаю, што сёння мы бачымся астатні раз, мой мілы, бедны хлопчык?!

— Божа мой! Што здарылася, Афэлія? Бягом сюды, у човен, у ім нам спакойна будзе.

— Так. Хадзем. Там нам будзе спакойна — ад яго.

Ад яго! Гэта першы раз, калі яна ўпамінае «яго»! Па дрыжках у яе руцэ я адчуваю, якім бязмежным павінен быць яе страх перад «ім»!

Я хачу пацягнуць яе да чоўна, але нейкі момант яна ўпарта застаецца стаяць, нібы не можа скрануцца з месца.

— Хадзем, хадзем Афэлія, — настойваю я, — не бойся. Зараз мы будзем на тым беразе. Туман...

— Я не баюся, мой хлопчык. Я толькі хачу... — і запінаецца.

— Што з табой, Афэлія? — Я абдымаю яе. — Ты больш не кахаш мяне, Афэлія?

— Ты ведаеш, як я кахаю цябе, мой Хрыстль! — кажа яна проста і доўга маўчыць.

— Ці не сесці нам у човен? — зноў настойваю я шэптам. — Я так сумаваў па табе!

Яна аспярожна вызваляецца, робіць некалькі крокаў да лаўкі, на якой мы звычайна любім сядзець, пагладжвае яе, заглябіўшыся ў думкі.

— Што з табою, Афэлія? Што ты робіш? Цябе нешта даймае? Я пакрыўдзіў цябе?

— Я толькі хачу... я хачу толькі развітацца з любімай лаўкай! Ты ведаеш, мой хлопчык, тут мы першы раз пацалаваліся!

— Хочаш пакінуць мяне? — амаль крычу я. — Афэлія, Божа нябесны, гэтага быць не павінна! нешта здарылася, а ты пра гэта мне не кажаш! Няўжо ты думаеш, што я змог бы жыць без цябе?

— Не, суйміся, мой хлопчык, нічога не здарылася! — ціха суцяшае мяне яна і спрабуе ўсміхнуцца, але як што месяц ярка асвятляе яе твар, я бачу, што яе вочы поўныя слёз. — Хадзем, мой мілы хлопчык, хадзем, твая праўда, хадзем у човен!

Пры кожным усплёску вёслаў мне робіцца лягчэй на сэрцы; чым шырэйшай робіцца водная дарога, якая ўтвараецца паміж намі і цёмнымі дамамі з іх палаючымі, высочвальнымі вачыма, тым больш пэўнай робіцца наша бяспека.

Нарэшце з туману выплываюць купіны вербаў, што аблямоўваюць той бераг; вада робіцца ціхай і неглыбокай, і мы ледзь прыкметна пльвём далей пад навіслымі галінамі.

Я асушыў вёслы і сяджу поплец з Афэліяй на рулявой лавачцы. Сядзім пяшчотна абняўшыся.

— Чаго ты была такая смутная, любоў мая; чаму ты сказала, што хочаш развітацца з лаўкай? Праўда ж, ты ніколі не расстанешся са мною?

— Але ж гэта будзе, будзе мусова, мой хлопча!.. І гадзіна тая блізіцца... Не, не, не дурсыя... Яшчэ ж нам далёка да разлукі. Не думайма пра гэта.

— Я ведаю, што ты хочаш сказаць, Афэлія. — Мне на вочы набягаюць слёзы і ледзь не апальваюць горла. — Думаеш, калі ты паедзеш у сталіцу і станеш актрысай, дык мы ўжо больш ніколі і не пабачымся! Думаеш, я з жахам дзень і ноч не думаў пра тое, як там яно далей станецца! Я ведаю напэўна, што я не мог бы вынесці гэтай разлукі... Але ж ты сама сказала, што гэта будзе не раней, як праз год.

— Так, наўрад ці раней...

— А да таго часу я напэўна што-небудзь прыдумаю, каб быць з табою разам у сталіцы... Я буду так доўга ўпрошваць бацьку і не перастану маліць яго, пакуль ён мне не дазволіць вучыцца там.... Калі ж тады я стану самастойны і мецьму прафесію, мы ажнімся і больш ніколі не будзем разлучацца! Няўжо ты больш не кахаеш мяне, што не кажаш ні слова? — спалохана спытаўся я.

З яе маўчання вылоўліваю сабе яе думкі, і гэта мне ўкол у самае сэрца.

Яна думае, што я намнога маладзейшы за яе і што ўсё гэта толькі паветраныя замкі.

Я адчуваю гэта таксама, але не хачу, я хачу... я не хачу думаць, што мы павінны расстацца. Я хачу сам сябе затлуміць, прымушаючы яе і сябе паверыць у магчымасць цуду.

— Афэлія, паслухай мяне!...

— Прашу, прашу цябе, не кажы цяпер нічога! — моліць яна. — Дай мне памарыць!

Так і сядзім попlech і доўга маўчым.

Усё тут так, быццам човен ціха ляжыць, а белыя крутыя выспы, ярка асветленыя месяцам, самі праплываюць міма.

Раптам яна ціха сцэпаецца, быццам пракінуўшыся ад сну. Я бяру яе за руку, супакойваючы, бо думаю, што гэта нейкі шлах спалохаў яе. Яна пытаецца:

— Ці не мог бы ты мне паабяцаць нешта, мой Хрыстль?...

Я шукаю слоў абяцання, — хачу сказаць ёй, што дзеля яе даўся б на пакуты, каб тое трэба было.

— Ці не мог бы ты паабяцаць, што ты мяне... што ты пахаваеш мяне пад садовай лаўкай, калі я памру?

— Афэлія!

— Толькі ты адзін можаш пахаваць мяне і толькі т а м! Нікога пры гэтым быць там не павінна, і ніхто не павінен ведаць, дзе я ляжацьму!.. Чуеш! Я так люблю нашу лаўку... Там мне заўсёды будзе здавацца, што я чакаю цябе!

— Афэлія, прашу цябе, не кажы так!.. Чаму ты цяпер думаеш пра смерць? Калі ты памрэш, я пайду з табой!.. Няўжо ты думаеш?...

Яна не дае мне дагаварыць.

— Хрыстль, хлопчык мой, не пытайся ў мяне цяпер; паабядай мне, чаго я ў цябе прашу!

— Абяцаю табе, Афэлія; я абяцаю табе гэта ўрачыста, нават калі я не магу зразумець, што ты маеш на ўвазе.

— Дзякую, дзякую табе, мой мілы, мілы хлопчык! Цяпер я ведаю, ты стрымаеш слова.

Яна прынікае шчакой да маёй, і я адчуваю, як яе слёзы капаюць мне на твар.

— Ты плачаш, Афэлія!... Скажы, даверся мне, чаму ты такая няшчасная?... Можа, цябе дома мучылі!... Калі ласка, прашу, скажы мне, Афэлія!... Ад гора я не ведаю, што мне рабіць, калі ты такая засмучаная!

— Так, твая праўда, не буду больш плакаць... Тут так прыгожа, так ціха і так казачна святочна. І я таксама без меры шчаслівая, што ты са мною, мой хлопчык!

І мы пацалаваліся палка і горача, аж у галовах закружылася.

Поўны радаснай надзеі я заглядваю ў будучыню. Так, будзе, так мае ўсё быць, як я сабе намаляваў ціхімі начамаі.

— Ты верыш, што мецьмеш радасць, — спытаўся я ў яе поўны прыхаванай жарсці, — ад тваёй прафесіі актрысы? Думаю, гэта сапраўды прыгожа, калі людзі будуць з воплескамі кідаць табе на сцэну кветкі?

Я ўкленчыў перад ёю; яна склала рукі на каленях і, пра нешта думуючы, глядзела па-над вадою ўдалеч.

— Я яшчэ ніколі не думала пра гэта, мой Хрыстль, як яно ўсё можа быць... Што да мяне, дык мне здаецца брыдкім і агідным выступаць перад людзьмі і разыгрываць перад імі захапленне альбо душэўную пакуту. — Агідна, калі ўсё гэта ў мяне будзе няшчыра, бессаромна, калі пры гэтым я буду ведаць, што праз хвіліну скіну маску і буду прымаць за гэта падзяку... І што я павінна буду вечар у вечар заўсёды ў адзін час рабіць гэта... — мне здаецца, я буду прастытуіраваць сваю душу...

— Тады і не рабі гэтага! — усклікаю я, і ўсё напружваецца ўва мне ад рашучасці. — Заўтра, раным-рана, пагутару з баць-

кам. Ведаю, ён дапаможа табе; я гэта напэўна ведаю! — Ён такі бясконца добры і сардэчна чулы... Ён не пацерпіць, каб цябе няволілі...

— Не, Хрыстль, не рабі гэтага! — перапыняе яна мяне рашуча і цвёрда. — не дзеля мамы хачу я, каб ты нічога не рабіў, каб не разбурыліся гэтым самым усе яе славалюбныя планы... Я іх... не люблю, я не магу нічога!.. Я іх саромеюся, — дадае яна, адварнуўшы твар, — і гэта ўвесь час стаяць паміж намі... Але майго, майго прыёмнага тату я люблю. Чаму я не мелася б казаць пра гэта адкрыта, што ён не ёсць мой крэўны бацька! Ты ж сам ведаеш, хоць мы ніколі пра гэта не гаварылі. Ніхто мне нічога такога таксама не казаў, але я ведаю; я адчувала гэта яшчэ дзіцём. Я была б шчаслівейшая, калі б ён гэта ведаў. Тады б ён не любіў так мяне і не мардаваў бы сябе за мяне да смерці.

О, ты не ведаеш, як часта я малою парывалася сказаць яму. Але паміж ім і мною страшная сцяна. Яе паставіла мая маці. Колькі памятаю сябе: я не магла сказаць яму сам-насам ані слова, дзяўчынкай не сядзела ў яго на каленях, ніколі не магла пацалаваць яго. «Ты запэцкаешся, не чапай яго!» — заўсёды казала яна мне. Я павінна была заўсёды быць светлай прынцэсай, а ён быў брудны, пагарджаны раб. Проста дзіва, як гэты абрыдлівы, атрутны пасеў не пусціў каранёў у маім сэрцы.

О, дзякуй Богу, што ён не дапусціў гэтага!.. Часам, я зноў жа думаю: калі б я сапраўды вырасла такой нячулай, пыхлівай пачварай, мяне не раздзірала б бязмежнае спачуванне яму, і я сярдую на лёс, што ён асланіў мяне ад гэтага.

Часта кавалак хлеба ў рот не лезе, калі думаю, што ён, каб зарабіць той кавалак, мардавацьмецца да крыві. Яшчэ ўчора я ўскочыла з-за міскі на сталае і пабегла ўніз да яго...

Сэрца было так перапоўнена, што я думала, гэтым разам змагу расказаць яму ўсё, усё чыста. Я хацела папрасіць яго: выгані нас абаіх, як чужых сабак, маці і мяне; мы не вартыя; а яго, «яго, гэтага подлага, пачварнага шантажыста, хто, мабыць, і ёсць мой сапраўдны бацька, яго — задушы! Забі яго сваімі моцнымі, працоўнымі рукамі!» — Я хацела крыкнуць яму: зненавідзь мяне, як можа ненавідзець чалавек, каб

я нарэшце вызвалілася ад жахлівай і пякучай спагадлівасці.

Колькі тысяч разоў я малілася: Госпадзе Божа нябесны, пашлі яму нянавісць у сэрца! —

Але, я ведаю, хутчэй рака гэтая пацячэ ўгору, чым ягонае сэрца зненавідзіць...

Я ўжо трымалася за клямку ў майстэрню, калі яшчэ раз зірнула ў акно. Ён стаяў каля стала і пісаў на ім крэйдаі маё імя. Адзінае слова, якое ён умее пісаць!

І тут мяне пакінула адвага, я ведаю, гэта павінна было быць непазбежным!

Альбо ён, не слухаючы мяне, увесь час паўтараў бы: «Мая міласцівая фройляйн дачка Афэлія!», як ён кожнага разу робіць гэта, убачыўшы мяне, альбо зразумеў бы мяне і... і... звар'яцеў бы.

Бачыш, мой хлопчык, вось чаму немагчыма, каб ты дапамог мне!

Няўжо адзінае, на што ён спадзяецца, як усё зглуміць ушчэнт!? Няўжо я вінаватая, што яго бедны дух, апускаецца ў ноч? Не, мне застаецца толькі адно: зрабіцца тым, чым ён дзень і ноч трызніць: бліскучай зоркай у ягоных вачах, а ў маіх, вядома, — прастытуткай.

Ня плач, мой мілы, добры хлопчык! Не плач так! Няўжо я табе боль спрычыніла? Хадзі сюды! Ну, будзь жа разумны. Няўжо ты кахаў бы мяне больш, калі б я думала інакш? Я напалохала цябе, мой бедны Хрыстль. Падзівіся, можа яно і не так ужо й дрэнна, як я тут панарасказвала! Можа, я толькі сентыментальная і бачу ўсё скажона і перабольшваю. Калі кожны божа дзень толькі і паўтараць маналог Афэліі, дык канечне чалавеку запомніцца. Самае ганебнае ў гэтым гартным камедыянцтве, што ім калечыцца душа.

Паглядзі, можа стацца прыгожы, вялікі цуд, і ў сталіцы мяне прымуць пад барабаны і літаўры, тады адразу ўсё... усё... будзе як мае быць.

Яна звонка і сардэчна засмяялася і пацалавала мяне проста ў слёзы, але ажывілася толькі дзеля таго, каб суцешыць, я гэта зразумеў надта добра, каб мог далучыцца да яе гарэзавання.

У мой глыбокі боль за яе дамешвалася адчуванне, якое

амаль разрывала мяне. Яна, і я гэта востра ўсведамляў, не толькі гадамі старэйшая — не, я дзіця перад ёю.

Увесь час, пакуль мы ведалі і кахалі адно адное, яна тоіла ад мяне сваю скруху і боль. А я? Пры кожнай нагодзе я выграсаў ёй свае дробязныя, хлапечыя клопаты.

Мне было вусцішна, бо і душа яе, больш сталая і старэйшая за маю, абцінала карані ўсіх маіх спадзяванняў.

Яна, пэўна, адчувала тое самае, бо так пяшчотна і гарача цалавала і туліла мяне, што яе песта здалася мне раптам мацярынскай.

Я сказаў ёй, як толькі мог уздольніцца на мяккасць, што ў маёй галаве мітусяцца супярэчлівыя думкі і набываюць авантурныя формы: «Я павінен нешта зрабіць! Адны толькі ўчынкі могуць зраўняць мяне з ёю. Як ёй дапамагчы? Як уратаваць яе?»

Я чую, як паўстае ўва мне жахлівы, чорны цень, нібы нешта бясформнае хапае мяне за сэрца; я чую шэпт як бы тысячаў шыпучых галасоў у маіх вушах: яе прыёмны бацька, ідыёцкі тачыльшчык — перашкода! Забі яго! Хто гэта ўбачыць? Баязлівец, чаго ты баішся?

Афэлія выпускае мае рукі. Ёй знобка. Я бачу, што яе калоціць.

Яна што? — адгадала мае думкі? Чакаю, што яна нешта скажа, нешта, штосьці, што будзе мне тайным знакам — што рабіць.

Усё ўва мне ў чаканні: мозак, сэрца, кроў, шэпт у вушах моўчкі чакае. Чакае і слухае з д'явольскай пэўнасцю сваёй перамогі.

І яна гаворыць — а я чую, як стукаюць яе зубы ад унутранага холаду — яна, бадай, мармыча, а не кажа:

— Можа, ты пашкадуеш яго, Анёле Смерці?

Чорны цень ува мне раптам робіцца белым, мязотлівым полымем, яно запаўняе мяне з галавы да ног.

Я ўскокваю і хапаюся за вёслы; быццам човен толькі і чакаў гэтага знаку, ён сам пайшоў хутчэй і хутчэй, і мы апынуліся пасярэдзіне ракі і плылі да берагу каля Пякарскай.

Жарныя вочы дамоў зноў засвяціліся ў цемры. З парыўчай

жвавасцю рака нясе нас да таго месца, дзе яна пакідае горад. Я вяслюю на ўсю моц ўпоперак ракі да нашага дома. Белая пена кіпіць уздоўж чоўна.

Кожны удар вяслом падвышае маю дзікую рашучасць! Скуруны рэмень уключынаў рыпіць: забіць, забіць, забіць. Пасля я падчпіў слупок каля берагу і падымаю на яго Афэлію. Яна ў маіх руках лёгенькая, як перынка. Я ўспрымаю гэта як неакізаную глыбокую радасць, што вось я адным разам ужо мужчына целама і душою, і нясу Афэлію падбегам у святле лятарні ў цемру пралёта. Там мы яшчэ доўга стаім і цалуемся ў захапляльнай, шалёнай жарсці. Цяпер яна зноў мая каханая, а не пяшчотная матуля.

Нейкі шолах за намі! Я не зважаю: які мне клопат! І яна знікае ў сенях дома. У майстэрні тачыльшчыка яшчэ святло. Яно цьмяна сочыцца праз акно. Такарны варштат гудзе.

Я бяруся за клямку, асцярожна націскаю. Праблісквае і тут жа знікае вузкая палоска святла, калі я зноў ціха пацягваю дзверы на сябе.

Я крадуся да акна, каб падгледзець, дзе стаіць стары. Ён схіліўся над варштатам, трымае ў руцэ бліскучую жалезку, долата, і спаміж пальцаў у яго ападаюць у змрок пакоя тоненькія, як паперкі, стружкі і мёртвымі змейкамі кладуцца вакол труны. Страшныя дрыжыкі раптам набягаюць на мае калені. Я чую свіст свайго дыхання.

Я мушу абаперціся плячом аб мур, каб не ўпасці наперад і не разбіць шыбу ў акне. «Няўжо я сапраўды павінен стаць забойцам?!» — гучыць нейкі крык жалю ў маіх грудзях. — «Забіць здрадніцкім ударам ззаду старога бедалагу, поўнага святой любові да маёй, да сваёй Афэліі, дзеля якога ён паклаў усё сваё жыццё?»

Нечакана варштат спыняецца. Гудзенне аціхае. Мяне агартае млявая смяротная цішыня.

Тачыльшчык выпрастаўся, галава павернута крыху ўбок, быццам ён прыслухоўваецца, пасля адкладвае долата і павольным крокам падыходзіць да акна. Бліжэй, бліжэй. Вочы ў вочы з маімі.

Я ведаю, што ён не можа бачыць мяне, бо я стаю ў цемры,

а ён на святле; але нават калі б я ведаў, што ён бачыць мяне, я больш не мог бы ўцячы, бо мяне пакінула ўся мая сіла.

Ён падыходзіць да самага акна і нерухома глядзіць у цемру. Паміж нашымі вачыма — не больш як рукой дастаць, я магу разгледзець кожную маршчыну на ягоным твары. Бязмежная стомленасць залегла на ім; пасля ён павольна дакранаецца рукою да лоба і ці тое здзіўлена, ці тое задуменна глядзіць на свае пальцы, нібыта ўбачыўшы на іх кроў, і не разумее, як такое можа быць.

Лёгка прабліск надзеі і радасці праступае раптам у ягоных рысах, і ён нахіляе галаву, цярпліва і пакорліва, як пакутнік, чакаючы смяротнага ўдару. Я разумю, што гэта ягоны дух гаворыць з маім! Яго тупы мозак не ведае, што яго прымушае рабіць гэта. Яго цела — толькі жэст ягонай душы, якая шэпча: «Збаў мяне дзеля маёй любаснай дачкі!» Цяпер я ведаю: так яно ж і мае быць! Нават літасцівая смерць падасць мне руку! Ці павінен я хавацца за яе дзеля кахання да Афэліі?

Толькі цяпер я працуў да найглыбейшых прорваў майго нутра, што мусіла трываць Афэлія кожны дзень ад пажыральной мукі спачування яму, самаму годнаму спагады з усіх няшчасных; але яна раздзірае на кавалкі і мяне самога, і мне здаецца, што я згараю, як у кашулі кентаўра Нэса. Як гэта зрабіць? Я ж не здольны прыдумаць нічога. Растружчыць яму галаву тым долатам? І глядзець у пагаслыя вочы? Выцягнуць ягоны труп і шпурнуць у раку? А тады рукамі ў крыві ўсё астатняе жыццё абдымаць Афэлію? І цалаваць яе?

Я вылюдак, забойца, павінен буду кожнага дня глядзець у добры твар майго дарагога, дарагога таты!

Не! Я адчуваю: я ніколі гэтага не змагу. Павінна адбыцца мярзотнае, і я зраблю гэта, ведаю; але разам з трупам забітага я і сам утаплюся.

Я ўскокваю і крадуся да дзвярэй, спыняюся, перш чым бяруся за клямку, сціскаю рукі і хачу крыкам заклікаць у сваё сэрца просьбу: «Божа, Усёдаравальны, дай мне сілы! Умацуй мяне!

Але губы не вымаўляюць гэтых слоў. І хоць мой дух не мог бы загадаць ім іншага, яны шэпчуць: «Госпадзе, калі магчыма, хай абыдзе мяне чара гэтая!»

І тут жалезны звон расшчапляе мёртвую цішыню, і словы застываюць на маіх вуснах. Паветра вібруе, зямля дрыжыць, ударыў гадзіннік на званіцы кірхі св. Марыі.

Ва ўсім жыцці вакол мяне і ўва мне, здаецца, як бы цемра стала белай. І як з далёка-далёкай далечы, з гор, якія я ведаю з маіх сноў, я чую голас Беллага Дамініканца, які канфірмаваў мяне і адпусціў мне ўсе мае грахі — мінулыя і будучыя, — голас кліча мяне: «Хрыстофэр! Хрыстофэр!»

Цяжкая рука апусцілася на маё плячо.

— Хлопчык-забойца!

Я ведаю, гэта грымучы бас актора Парыса, які там, глуха і зацята, поўны пагрозы і нянавісці, грміць у маіх вушах, але я не адважваюся на адпор. Бязвольна даюся цягнуць мяне ў святло лятарні. Хлопчык-забойца!

Я бачу, як сліняць ягонныя губы; набрынялы нос алкаголіка, адвіслыя шчокі, мокры, заслінены падбародак, усё скача ў ім ад трыумфу і сатанінскай радасці.

— Хлопчык-за-бой-ца!

Ён хапае мяне за грудкі і трасе, як ахапак пустой вопраткі, пры кожным складзе, які вымаўляе.

Мне і ў галаву не прыходзіць супраціўляцца альбо вырывацца і ўцякаць; я аслаб, як маленькі, да смерці стомлены звярок.

Ён прымае гэта за прызнанне маёй віны, — гэта я бачу па ім, — але я не магу нават слова вымавіць! Язык як адняло. Нават калі б хацеў, не змог бы паказаць яму перажытае ашаламленне.

Як ён крычыць на мяне, пасля зноў зацята брэша мне ў вушы, як шалёны, на губах шум, перад тварам кулак — я чую і бачу ўсё, — але гэта не кранае мяне; я здранцвеў, я загіпнатызаваны. Я разумею, што ён усё ведае, — што ён бачыў, як мы выходзілі з чаўна, — як мы цалаваліся, — ён здагадаўся, што я хачу забіць яго — «каб абабраць», як ён крычыць.

Я не баранюся, я нават не палюхаюся таго, што ён ведае нашу таямніцу.

Так можа быць толькі птушцы, якая ў пятлі гадзюкі забылася пра страх...

VII. Чырвоная кніга

У скроні малатком б'е гарачка. Унутраны і вонкавы светы перамяжоўваюцца, як мора і паветра.

Я бяссіла аддаюся хвалям маёй крыві, то зрываючыся ў раззеўраную прорву, поўную цемры глыбокай непрытомнасці, то лунаючы ў сляпучай светлыні, шпурнуты да бела-расплаўленага сонца, якое спапяляе мае пачуцці і розум.

Чыясьці рука моцна сціскае маю руку; калі мой позірк спаўзае з яе і, стомлены мноствам маленькіх пецелек на карункавай манжэце, лезе вышэй па рукаве, да маёй свядомасці даходзіць: гэта бацька, сядзіць каля ложка. Альбо-такі гэта толькі сон? Я больш не магу адрозніць, што рэальнасць, а што галюцынацыя, але за кожным разам, перахопліваючы на сабе яго позірк, я змыкаю павекі ў пакутлівым усведамленні сваёй вінаватасці.

Як яно ўсё сталася? — Я больш не магу ўспомніць; ніткі маёй памяці парваліся на тым моманце, калі я яшчэ ведаў, што актор крычыць на мяне.

Ясна мне толькі адно: дзесьці, калісьці пры святле лямпы пад ягоны загад я напісаў пазыковы вэксаль і падпісаў яго сфальшаваным подпісам бацькі. — Гэты подпіс быў настолькі падобны, што, прыгледзеўшыся да яго, перш чым ён склаў паперыну і схваў яе, я нават на нейкае імгненне быў падумаў, што бацька зрабіў гэта сваёй рукою.

Чаму я так зрабіў? — Гэта здаецца мне такім само сабой зразумелым, што нават цяпер, калі ўспамін пра ўчыненае раздзірае мяне, я не мог бы не зрабіць гэтага.

Ці толькі адна ноч прайшла з таго часу, а ці цэлае чалавечае жыццё? Цяпер мне здаецца, што актораў шал выліваўся

на мяне цэлы год, а не некалькі хвілін майго жыцця. Пасля па няздольнасці супраціўляцца ён, відаць, зразумеў, што няма ніякага сэнсу бушаваць і ятрыцца далей, і нейкім чынам пераканаў мяне, што сфальшаваным подпісам я ўратую Афэлію.

Адзіны прасвет у маёй пакутлівай гарачцы гэта — што я ведаю напэўна: толькі каб вызваліцца ад падазрэння ў запланаваным забойстве, я гэтага не ўчыніў бы.

Як я тады вярнуўся дамоў, ці тое было ўжо раніцай, а ці яшчэ ноччу, тое цалкам сцёрлася з памяці.

Як бы з замглення ўва мне паўстае, што я сядзеў каля нейкай магілы, плачучы і ў распачы, а мяркуючы па паху ружаў, які цяпер, калі я думаю пра гэта, зноў авявае мяне, амаль пэўны, што гэта была магіла маёй маці. Альбо, можа, пах ідзе ад букета там на коўдры майго ложка?

Але хто ж мог пакласці яго, букет?

«Божа, мне ж пара ісці тушыць лятарні, — як удар плёткай прабягае раптам па маіх нервах. — Ці ж бо ўжо не ясны дзень?!»

Хачу ўскочыць, але я яшчэ такі слабы, што не магу і паварухнуцца. Бяссіла ляжу далей. «Не, яшчэ ноч», — сучышаю сябе, бо ў вачах раптам зноў пацямнела.

Але адразу ж пасля зноў бачу светлыню і сонечныя прамяні на белай сцяне; і зноў на мяне наплывае дакор за занябанне свайго абавязку.

«Гэта зноў хваля гарачкі адкінула мяне назад у мора мрэння», — кажу сабе; але я безабаронны супроць таго, што нейкія рытмічныя, як бы наплылыя з царства мрояў, даўно мне знаёмыя воплескі ўсё больш выразна і гучней б'юць у вушы. З іх тактам, усё хутчэйшым і хутчэйшым, змяняюцца адначасова ноч і дзень, дзень і ноч без пераходу, і я мушу бегчы... бегчы..., каб паспець запальваць... тушыць... тушыць... запальваць лятарні.

Час гоніцца за маім сэрцам і хоча злавіць яго, але яно заўсёды на адзін удар пульсу на крок выпярэджае.

«Цяпер, вось цяпер я ўтану ў патоку крыві, — адчуваю я, — яна цячэ з раны на галаве майстра-тачыльшчыка Му-

чэлькнаўса і струменіцца спаміж пальцаў яго, як ручаёк, як толькі ён спрабуе затуліць рану рукою».

Зараз я захлынуся ў ёй! У самы апошні момант хапаюся за жэрдку, убітую ў бетонны бераг, чапляюся і сціскаю зубы з астатняй сілы замутнёнай свядомасці:

«Трымай лепш язык, інакш ён з гарачкі выдасць, што ты падрабіў подпіс свайго бацькі».

Раптам я ўжо чуйнейшы, чым звычайна ўдзень, жывейшы, чым у сне. Мой слых такі абвостраны, што я ўспрымаю любы шумок, ці зблізку, ці здалёку. Далёка, далёка там у вяршалінах дрэў па той бок ракі цвіркочуць птушкі, а з кірхі св. Марыі выразна чую мармытанне багамольцаў.

Хіба сёння нядзеля?

Дзіўна, што звычайна такія гучныя органы не могуць заглушыць шаптанні парафіянаў. Дзіўна, чаму гучныя шлохі гэтым разам не могуць перакрыць ціхія, слабыя?!

І чаму там унізе ляпаюць дзверы? Я думаў, што на паверхах ніхто не жыве? Толькі стары, прапылены хлам, думаў я, у тых там пакоях.

Гэта раптам ці не нашыя продкі там сабе пажываюць?

Я рашаю ісці туды; я такі свежы і здаровы, чаму ж бо мне гэтага не зрабіць?

І адразу кідаецца ў галаву думка: дзеля чаго я маюся браць з сабою сваё цела, гэта не зусім добра, не магу ж я сярод белага дня паказвацца сваім продкам з візітам у лёлі!

Нехта стукае ў дзверы; гэта мой бацька ідзе туды, прачыняе іх і пачціва кажа праз шчыліну: «Не, дзядуля, яшчэ не час. Вы ж ведаеце, Вам нельга да яго, пакуль я не памёр».

Тое самае паўтараецца дзевяць разоў.

На дзясятым разе я ўжо ведаю: цяпер там стаіць сам заснавальнік роду. І я не спахібіў, бачу гэта па пачцівых бацькавых паклонах, калі ён адчыняе дзверы.

Ён сам выходзіць, і па цяжкіх, павольных кроках, сярод якіх пракідаецца стук палкі, я чую: нехта падыходзіць да майго ложка.

Убачыць яго я не магу, бо заплюшчыў вочы. Унутранае чуццё падказвае — не расплюшчваць. Але праз павекі зусім

выразна, як праз шкліну, я бачу свой пакой і ўсе прадметы ў ім.

Продак папраўляе на мне коўдру і кладзе правую руку, адтапырыўшы вялікі палец, вуглом на шыю.

— Гэты паверх, — кажа ён аднатонна, як духоўнік літанію, — тут памёр твой дзед і чакае паўстання з мёртвых. Цела чалавека ёсць дом, у якім жывуць яго продкі.

У доме некаторых людзей, у целе некаторых людзей прачынаюцца мёртвыя да таго, як наспее час іх уваскрэсення, на кароткае, прывіднае жыццё; у такіх дамах «народныя паданні» апавядаюць пра «прывіды», а тады ўжо — пра «апантанасць».

Ён паўтарае маніпуляцыю з вялікім пальцам і далоньй на маіх грудзях.

— А тут пахаваны ў труне твой прадзед.

І так праходзіцца па ўсім целе ўніз праз лыжачку, паясніцу, сцёгны і калені аж да ступакоў. Кладучы на іх рукі, кажа:

— А тут жыву я! Бо ногі — падмурак, на якім стаіць дом; яны — карань і звязваюць цела твайго чалавека з маці-зямлёй, па якой ты вандруеш.

Сёння дзень, які прыпадае на ноч твайго сонцавароту. Гэта дзень, калі мёртвыя ў табе пачынаюць уваскрасаць.

І я з іх — першы.

Я чую, як ён садзіцца на мой ложка, і з шэlestу лістоў кнігі, якую ён час ад часу перагортвае, я здагадваюся: ён чытае мне з сямейнай хронікі, пра якую мой бацька так часта гаварыў.

Тонам літаніі, што закалыхвае мае вонкавыя адчуванні, — а мае ўнутраныя, наадварот, усё больш падагравае да ўсё больш чуйнага, часам амаль невыноснага няспанья, словы ўва мне заўпарціста патрабуюць:

«Ты дванаццаты, я быў першы. З «аднаго» пачынаецца адлік і канчаецца на «дванаццаці». Гэта таямніца ўчалавечвання Бога.

Ты павінен быць вяшталінай дрэва, якое ўбачыць жыватворнае святло; я — карань, які прасвятляе сілы цемрадзі. Але ты гэта я, а я — ты, калі закончыцца рост дрэва.

Бузіна — гэта куст, які ў раі называецца дрэвам жыцця.

Яшчэ сёння сярод людзей жыве легенда, што бузіна — цуда-дзейная. Абатні з яе галіны, корань, карані, уваткні яго зноў у зямлю і як бач: што было вяршалінай, зробіцца ягоным коранем, ягонымі каранямі, што было коранем, пагоніць у вяршаліну — так унутрана кожная ягоная клетка прасякнута адзінствам, сумеснасцю «я» і «ты».

Таму я і змясціў конскі бэз-бузіну як сімвал на герб нашага роду! Таму і расце яна як знак ісціны на даху нашага дома.

Тут на зямлі яна толькі параўнанне, як і ўсе формы толькі параўнанне, а ў царстве нятленнасці яна першая сярод усіх дрэў. Часам, вандруючы тут і там, ты адчуваў сябе старым, — гэта быў я, падмурак, корань, продак, якога ты адчуваў у сабе.

Абодва мы называемся — Хрыстофэр, бо я і ты — адно і тое самае. Я быў найдзічам як і ты; але я знайшоў свайго дзеда і сваю бабулю ў вандраваннях, а бацьку і маці — не: ты знайшоў бацьку і маці, а дзеда і бабулю — яшчэ не!

Таму я — пачатак, а ты — канец; калі мы абодва пранікнем адзін у аднаго, — тады кола вечнасці замкнецца для нашага роду.

Ноч твайго сонцавароту — гэта дзень майго ўваскрэсення. Калі ты будзеш стары, я буду малады, чым бяднейшы будзеш ты, тым багацейшы буду я...

Ты расплюшчыў вочы, тады я заплюшчыў свае, ты заплюшчыў свае, я пачынаў бачыць — так было да гэтага часу.

Мы стаялі адзін перад адным як чуванне і сон, як жыццё і смерць, і маглі сустрэцца толькі на мосце сну-мроення.

Неўзабаве будзе інакш; надыходзіць час! Час тваёй беднасці, час майго багацця. Ноч сонцавароту была рысай падзелу.

Хто не спелы, той праспіць яго; альбо ён блукае па цемрадзі; у ім павінен ляжаць у труне гаспадар-продак да вялікага першага дня ўваскрэсення.

Адны, саманадзейныя, якія вераць толькі ў сваё цела, — і ўчыняюць грахі дзеля выгоды — невысакародныя, якія пагарджаюць сваім генеалагічным дрэвам; — другія, гэта тыя, якія занадта баязлівыя, каб грашыць у імя здабывання спакойнага сумлення.

А ты з высакароднай крыві, і хочаш зрабіцца забойцам у імя кахання.

Віна і заслуга павінны зрабіцца адным, інакш робяцца лішнім цяжарам; а абкладзены цяжарам ніколі не можа быць баронам.

Настаўнік, якога яны называюць Белым Дамініканцам, дараваў табе ўсе грахі, і будучыя таксама, бо ён ведаў, як яно ўсё будзе; — але ты ўявіў сабе, што ў твае рукі дадзена учыніць нейкі акт, альбо пакінуць усё як было. — З таго часу Белы Дамініканец свабодны ад віны і заслуг і таму свабодны ад любога шаленства. Толькі той, хто яшчэ жыве ілюзіямі, мроямі, як ты і я, той ускладае на сябе і на іншых цяжар.

Ён вялікі вандроўнік, а мы малыя. Ён сыходзіць ўніз з вечнасці ў бясконцасць; мы вандруем з бясконцасці ўгору ў вечнасць.

Хто пераступіў рысу падзелу, той зрабіўся звязном у ланцугу, — ланцугу, створаным з нябачных рук, якія не разлучаюцца адна з адной да канца дзён; ён належыць да абшчыны, у якой кожны асобны выконвае толькі яму вызначаную місію.

І не толькі двое ў ёй, якія былі б роўнымі, так, як і сярод людскіх жывёл, на зямлі няма двух, якія б мелі аднолькавы лёс.

Дух гэтай лучнасці прасякае ўсю нашу зямлю; ён ёй у любы час вечнасцны, ён ёсць дух жыцця ў вялікім дрэве бузіны.

З яго выпарасткаваліся рэлігіі ўсіх часоў і народаў; мы падаёмся зменам, ён нязменны.

Хто зрабіўся вяршалайнай і свядома носіць у сабе карань «пра-», той свядома ўступае ў гэтую абшчыну праз перажыванне містэрыі, якая абвяшчае: «пераплаўленне трупа на меч».

Тысячы і тысячы тысяч калісыці ў старажытным Кітаі сталіся прычаснікамі гэтага таямнічага працэсу, але толькі вельмі скупыя звесткі пра тое дайшлі да нас.

Паслухай пра іх:

Ёсць пэўныя пераўтварэнні, называныя Шы-Кіаі, гэта «растварэнне трупа», і другое, называнае Кіеу-Кіаі, гэта «выплаўленне меча».

«Растварэнне трупа» гэта стан, у якім постаць памерлага робіцца нябачнай і сам ён дасягае рангу неўміручага.

У некаторых выпадках цела проста траціць вагу альбо ўтрымлівае выгляд жывога.

Пры «выплаўленні меча» ў труне застаецца на месцы трупа меч.

Гэта — навострая зброя, назначаная для часу Апошняй Вялікай Бітвы.

Абодва метады — гэта мастацтва, практыкаванае тымі мужамі, якія далёка сягнулі на абраным вучнямі шляху.

Паданне з таемнай «Кнігі Меча» кажа:

Пры растварэнні трупа адбываецца так, што чалавек памірае і зноў паўстае ў жыццё. Пры гэтым здараецца часам, што галава адлучаецца і адкладваецца ўбок і ў пэўным месцы паяўляецца як прывід. Усё так, што форма цела ёсць, а косці знікаюць.

Вышэйшыя сярод раствараных усё ўспрымаюць, але не дзейнічаюць; іншыя ж могуць растварыць свой труп сярод белага дня. Яны дасягаюць таго, што робяцца лятучымі, неўміручымі. Калі захочуць, яны могуць у ясны дзень праваліцца ў зямлю.

Адзін з такіх быў сын Хоі-нана Тунг-Чунг-Х'ю. У маладосці ён практыкаваў дыхальную гімнастыку, ачышчаючы гэтым сваё цела. Ён быў несправядліва абвінавачаны і ўвязнены ў турму. Але ён растварыўся і знік.

Ліэў-Пінг-Ху не меў ні імя ні прозвішча. Напрыканцы эпохі Хань ён быў старэйшына Пінг-Ху ў Кіэў-Кіанг. Ён практыкаваў мастацтва лекавання і рупіўся за людзей у іх немачах і клопатах так міладайна, быццам іхнія хваробы былі ягонымі. Падчас адной вандроўкі ён сустрэў неўміручага чалавека Чэў-Чынг-Чы, які раскрыў яму таямнічае жыццё Шляху. Пазней ён пераплавіў свой труп і знік.

Па шуме лістоты я пачуў, што гер продак перагарнуў некалькі старонак, перш чым працягваў:

— Хто ёю валодае, Чырвонай кнігай, раслінай неўміручасці, абуджэннем духоўнага дыхання і таямніцай, як рабіць правую руку жывой, той можа пераплавіць свой труп.

Я вычытаў табе прыклады з людзьмі, якія пераплавіліся, каб умацаваць цябе ў веры, каб ты ведаў, што і да цябе былі такія, якія дасягнулі гэтага.

Дзеля такой самай мэты ў хрысціянскім Евангеллі апісана і ўваскрэсенне Ісуса з Назарэта.

А цяпер я хачу расказаць табе пра таямніцу рукі, пра таямніцу дыхання і пра чытанне Чырвонай кнігі.

Яна называецца Чырвонай, бо паводле старадаўніх вераванняў у Кітаі гэта колер вопраткі найвышэй дасканалых, якія пакідаюцца на зямлі дзеля лячэння чалавецтва.

Як што адзін чалавек не можа ахапіць розумам сэнс кнігі, толькі трымаючы яе ў руках, альбо гартаючы старонкі, не чытаючы іх, дык і ход ягонага лёсу не дасць яму ніякай карысці, калі ён не ўразумее сэнсу; таямніцы ідуць адна за адной, як лісты кнігі, якая пераварочвае смерць; ён толькі ведае: яны паяўляюцца і знікаюць. І з апошнім канчаецца кніга.

Ён нават не ведае, што кніга разгортваецца зноў і зноў, пакуль ён не навучыцца чытаць. І як доўга ён гэтага не ўмее, жыццё для яго толькі бязвартасная гульня, мешаніна з радасці і пакуты.

Калі ж ён нарэшце пачне разумець жывую мову ў ёй, тады дух ягоны расплюшчвае вочы і пачынае дыхаць і чытае разам з ім.

Гэта першы крок у дарозе да пераплаўлення трупа, бо цела не што якое, а застылы дух; цела пачынае растварацца, калі дух пачынае абуджацца, як распускаецца лёд у вадзе, калі яна закіпае.

Поўная сэнсу ў каранях кніга лёсу ў кожнага чалавека, але літары ў ёй бязладна скачуць для тых, што не робяць сабе клопату, спакойна іх прачытаць, адну за адной і так, як яны напісаны.

Адля нецярплівых, драпежных карысліўцаў, славалюбцаў, атручаных шалам спісаць свае грахі і пахібы на выкананне абавязку, лёс фармуецца інакш, чым гэта прапісвае смерць у кнізе.

А той, хто больш не зважае на пералістанне, на гартанне і перагортванне старонак, хто больш не радуецца, чытаючы

іх, не плача над імі, а як уважлівы чытач напружвае мазгі, каб зразумець усё слова ў слова, перад тым неўзабаве разгортваецца вышэйшая Кніга Лёсаў, аж пакуль наастанку не пакладзецца перад ім, абранцам, апошняя і найвышэйшая Чырвоная кніга, у якой крыюцца ўсе таямніцы.

Гэта адзіная дарога ўцёкаў ад турмы фатума; усякая іншая чыннасць ёсць пакутлівыя, марныя здрыгі і курчы ў пятлі смерці. Самыя гаротныя ў жыцці гэта тыя, якія забыліся, што ёсць свабода па той бок турмы, — тыя, што, падобна народжаным у клетцы птушкам, задаволеныя поўнай кармушкай, развучыліся лётаць.

Для іх няма больш і ніколі не будзе ніякага выратавання.

Наша надзея, што Вялікаму Беламу Вандроўніку, які якраз у дарозе да бясконцасці, можа ўдасца парваць кайданы.

Але Чырвонай кнігі яны ніколі больш не ўбачаць.

Каму яна адкрываецца, той і ў вышэйшым сэнсе не пакідае пасля сябе трупы: той уздымае зямную матэрыю ў духоўнае неба і там растварае яе.

Так ён супрацоўнічае ў Вялікім Стварэнні Боскай Алхіміі; ён ператварае волава ў золата, ён ператварае бясконцасць у вечнасць.

А цяпер паслухай пра тайну духоўнага дыхання.

Яна захоўваецца ў Чырвонай кнізе толькі для тых, хто ёсць «корань» ці «вяршаліна»; «галіны» не маюць сваёй долі ў гэтым, бо калі б яны гэта зразумелі, дык і пасохлі б неўзабаве і апалі б з дрэва.

Але, мабыць, і праз іх плыве духоўнае жыццё, — бо і як жа магла б пражыць без яго самая малая істота — але ж дыханне праходзіць і праз іх, як рухлівы вецер, і не аціхае.

Цялеснае дыханне гэта толькі контргульня ў навакольным свеце. Але ў нас яно павінна затрымацца, пакуль, стаўшы промнем святла, не пранікне праз петлі цялеснай сеткі і не аб'яднаецца з Вялікім Святлом.

Як яно адбываецца, ніхто цябе таму не навучыць; гэта карэніца ў сферы найтанчэйшага адчування.

У Чырвонай кнізе пра тое напісана: «Тут ляжыць схаваны ключ усякай магіі. Цела не можа нічога, дух можа ўсё. Адкідай

усё прэч, што на целе, тады тваё «я», калі яно аголіцца цалкам, пачне дыхаць як чысты дух.

Адзін робіць гэта такім чынам, другі іншым чынам, кожны паводле веры, у якой ён нарадзіўся. Адзін у палкай празе да духу, другі праз сваю зацягасць у пачуцці пэўнасці: «я паходжу ад духу і толькі цела маё з праху».

Хто ж не трымаецца ніякай рэлігіі, але верыць у паданні і традыцыі, той глядзіць на творы рук сваіх, нават самыя малыя, з неадступнай думкай: я раблю гэта з адной мэтай — каб духоўнае ўва мне пачало дыхаць свядома.

Так, як цела, нават калі ты і не ведаеш тайнага механізма ягонай працы, ператварае ўдыхнутае зямное паветра, так дух неверагодным чынам тчэ табе сваім дыханнем пурпуровае царскае адзенне: мантыю завершанасці.

Паступова дух пранікае ва ўсё цела, але намнога глыбей, чым у звычайных чалавечых істотаў: куды трапляе яго дыханне, там абнаўляюцца ўсе органы, каб служыць іншым мэтам, не такім, як раней.

Пасля ты зможаш сам кіраваць сваім дыханнем, як табе зўгодна. Ты зможаш нават прымусіць Ярдан цячы назад, як пра гэта сказана ў Бібліі. Ты зможаш спыніць сэрца ў сваім целе, зможаш заповоліць яго альбо паскорыць і такім чынам сам вызначаць лёс свайго цела; і тады кніга смерці траціць над табою ўладу.

У кожнага мастацтва свае законы, у кожнага караля свая манета, у кожнай меры свой рытуал, і ўсё, што мае рост і стаўленне, мае свой адмысловы прадвызначаны рух.

Першы орган новага цела, якое ты хочаш абудзіць тым дыханнем, гэта правая рука.

Два гукі, якія гучаць найперш, калі подых кранаецца плоці і крыві — гэта стваральныя гукі «І» і «А». «І» — гэта «ignes», што азначае «агонь», і «А» — гэта «aqua», гэта — «вада».

Нічога не зроблена, што не з вады і агню зроблена! Калі ўдых дойдзе да ўказальнага пальца, ён застыне і будзе падобны на лацінскую літару «І». — Яна «кальцынуе косткі», як гаворыцца ў паданні.

Калі ўдых дасягае вялікага пальца, ён застывае, адтапыр-

ваецца ўбок і ўтварае з указальным пальцам літару «А».

Тады «з тваёй рукі зыходзяць патокі жывой вады», як гаворыцца ў паданні.

Калі чалавек памірае ў стане духоўнага адраджэння, дык яго правая рука больш не паддатная распаду.

Калі ты кладзеш абуджаную руку на сваё горла, дык «жывая вада» цячэ ў тваё цела.

Калі ты паміраеш у гэтым стане, дык усё тваё цела не паддатнае распаду, як труп хрысціянскага святога.

Але ты павінен «растварыць свой труп»!

Гэта адбываецца пры кіпячэнні «вады», а яна праз унутраны «агонь», бо ўсякі працэс, у тым ліку і духоўнае нараджэнне, павінен следаваць свайму парадку.

Гэта я зараз правяду на табе, перш чым пакіну цябе.

Я пачуў, як мой продак закрывае кнігу. Ён устаў і зноў, як першым разам, паклаў руку вуглом на маё горла.

Па мне прабегла адчуванне, быццам струмень халоднай вады сцякае па целе ўніз, аж на падлогу.

— Калі я давяду да кіпення, у табе падымецца гарачка, і ты пачнеш траціць прытомнасць, — сказаў ён, — таму слухай, пакуль вуха тваё не аглухла: усё, што я раблю з табою, ты зробіш сам, бо я ёсць. А ты не ёсць.

Ніхто іншы не мог бы зрабіць на табе тое, што раблю я; але нават і ты сам адзін зрабіць гэтага не можаш. Бо тут павінен быць я, бо без мяне ты толькі палавіна свайго «Я» — так як і я без цябе толькі палавіна майго «Я».

Такім чынам таямніца здзяйснення ахоўваецца ад злоўжывання чыста чалавечай істотай.

Я адчуў, як продак павольна расслабіў вялікі палец; пасля ўказальным тройчы чыркануў мне па горле злева направа, быццам хацеў разрэзаць яго.

Жахлівае «І-і-і» прастрэліла мне ўсю плоць і косці.

Мне здалася, быццам языкі полымя вырываюцца з майго цела. «Не забывай: усё, што адбываецца, і ўсё, што ты робиш і трываеш, адбываецца з волі твайго трупа!» — пачуў я голас першага продка Хрыстофэра яшчэ раз як бы з-пад зямлі.

Пасля рэштга маёй свядомасці ўспыхнула полымем ліхаманкі.

VIII. Афэлія

Яшчэ дрыжаць у мяне калені ад слабасці, калі іду па пакоі, але з гадзіны ў гадзіну я адчуваю, што здароўе маё вяртаецца.

Туга па Афэліі раздзірае мяне, і я мару пайсці на лесвіцу, каб пасачыць за яе акном і перахапіць хоць адзін яе позірк.

Яна была каля мяне, калі я ляжаў у гарачцы, казаў мне бацька, і прынесла мне букет ружаў. Я па ім бачу, што ён здагадаўся; можа нават, яна яму прызналася? Баюся спытацца, але і сам ён ухіляецца ад тэмы.

Ён пяшчотна даглядае мяне; што можа ўгледзець у маіх вачах, тое і кажа; але сэрца маё рвецца ад болю і сораму ад гэтай любоўнай службы, якую ён пры мне спраўляе, калі я думаю, што злачынна здрадзіў яму.

Як бы я хацеў, каб гэта была толькі галюцынацыя ў гарачцы, — ну, тое фальшаванне подпісу! —

Але і цяпер, калі галава мая зноў чыстая, я на жаль ведаю вельмі дакладна: усё адбылося насамрэч. Чаму і дзеля якой мэты я зрабіў гэта? Усе падрабязнасці сцерліся з маёй памяці.

Ды і не хачу я шмат думаць; ведаю толькі адно: я неяк павінен загладзіць свой ўчынак; я павінен зарабіць грошай... грошай... грошай, каб выкупіць злашчасны вэксаль.

Аж пот выступае на лобе, калі падумаю, што гэта будзе немагчыма. Як і на чым у нашым гарадку зарабіць тыя грошы?! Але, можа, лепш пойдзе ў сталіцы? Там ніхто мяне не ведае. Калі я прапаную сябе ў слугі якому-небудзь багатаму чалавеку! — Я быў бы гатовы працаваць дзень і ноч.

Але як мне ўпрасіць бацьку пусціць мяне ў сталіцу на вучобу? Чым абгрунтаваць просьбу, калі ён тым часам даволі часта казаў, што ненавідзіць усё завучанае, а не самастойна

набытую праз жыццё вучонасць?! Апрача таго ў мяне няма патрэбных папярэдных ведаў альбо, прынамсі, школьнай адукацыі!

Не, не; гэта ўсё ж немагчыма!

Мая пакута падвойваецца, як падумаю: у такім разе я на гады і гады, можа, нават назаўсёды расстануся з Афэліяй?

Я адчуваю, як зноў пры жахлівай подумцы ўва мне закіпае гарачка.

Два поўныя тыдні я праляжаў хворы; ружы Афэліі ў вазе амаль засохлі. — Можа, яна ўжо з'ехала? — Рукі макрэюць, так душыць мяне адчай. — Можа, гэтыя кветкі былі знакам развітання?

Бацька бачыць, як я пакутую, але ні словам не пытаецца пра прычыны. Няўжо ён ведае больш, чым хацеў бы сказаць?

Каб жа я мог адкрыць яму сваё сэрца і ва ўсім, ва ўсім прызнацца! — не, гэтага нельга; калі б ён мяне прагнаў, з якой любоўю я прыняў бы гэта, і грэх мой быў бы акуплены; — але я ведаю, што ў яго разарвалася б сэрца, даведайся ён, што я, яго адзінае дзіця, якое ён знайшоў як дагоду лёсу, што гэтае дзіця абышлося з ім злачынна, — не, не, гэтага нельга дапусціць. —

Хай усе даведаюцца, хай пароцьмуць у мяне пальцам, толькі б ён нічога не ведаў.

Бацька пяшчотна гладзіць мяне па лобе, лагодна і любоўна дзівіцца мне ў вочы і кажа:

— Не дзівіся на ўсё з такім жахам, мой мілы хлопчык! І забудзь усё, што цябе мучыць! Думай, што гэта ўсё ад гарачкі. Скора ты паправішся і зноў будзеш вясёлы!

Ён вымаўляе слова «вясёлы» заікаючыся, і я адчуваю, што ён падазрае, што будучае прынясе мне шмат болю і горычы.

Так, і я гэта падазраю.

Няўжо-такі Афэлія з'ехала? Ці ведае ён?

Пытанне трапечацца ў мяне на вуснах, але я стрымаўся. — Думаю, я зайшоўся б слязьмі, калі б ён гэта пацвердзіў.

І раптам ён пачынае гаварыць хутка і парывіста; пра ўсё магчымае, што, на яго думку, развеела б мяне і мае цяжкія трывогі.

Я не магу ўспомніць, каб расказваў яму пра відзеж у сне нашага продка — ці хто там яшчэ мог быць, — але тым не меней гэта было! — Як так выйшла, што ён раптам сам кранае тэму? Амаль не думаючы, бацька кажа:

— Ты не можаш пазбыцца скрухі, бо пакуль што яшчэ не «пераплавіўся». Што напісана ў Кнізе Лёсаў, таго прывязаны да зямлі сцерці не можа. Сумна не тое, што жыве так шмат людзей, сумна тое, што іх пакуты ў вышэйшым сэнсе бязмэтныя. — Гэта пакаранне за колішнія — хутчэй за ўсё за ўчыненыя ў мінулым жыцці — акты нянавісці. Уцячы ад гэтага жудаснага закона праз заслугі і кару мы можам толькі тады, калі прымаем усё, што з намі адбываецца, з думкай, што яно адбываецца з мэтай разбудзіць наша духоўнае жыццё. Усё, што мы робім, мы маем рабіць толькі зыходзячы з гэтага меркавання. Духоўная ўстаноўка — усё, сам учынак — нічога! Пакута робіцца сімвалам і родзіць плод, калі ты глядзіш на яе менавіта такімі вачыма. — Павер мне, у такім разе ты не толькі будзеш лягчэй трываць яе, яна і мінецца хутчэй, а пры пэўных акалічнасцях нават ператворыцца ў сваю процілегласць. Гэта мяжуе з цудам, што ў такіх выпадках часам здараецца, і гэта не толькі ўнутраныя перамены, — не, а нават жа і вонкава лёс абяртаецца самым нечаканым і дзіўным чынам. — Той, хто не верыць, вядома ж, смяецца з такога сцверджання — але ж бо з чаго толькі людцы не смяюцца!

Трэба прызнаць, што душа не перабаўляецца, калі мы дзеля яе пакутуем больш, чым можам вытрываць.

— Што, зрэшты, трэба разумець пад «ажыўленнем правай рукі»? — пытаюся я. — Ці гэта толькі пачатак духоўнага развіцця, альбо ж тут маецца яшчэ якая мэта?

Бацька нейкую хвіліну падумаў.

— Як бы растлумачыць табе даходлівей? Тут можна гаварыць зноў жа вобразамі. Як і ўсе формы, органы нашага цела — толькі сімвалы духоўных паняццяў. — Правая рука — гэта, так сказаць, сімвал дзеяння, уплыву і чыну. Калі наша рука духоўна жывая, гэта азначае: «там» мы зрабіліся творчымі, тым часам як тут спалі. — Падобна і з «маўленнем»,

«пісаннем» і «чытаннем». Гаварыць, мовіць, выслоўлівацца гэта, глядзячы па-зямному, тое самае, што і нешта паведамляць. А ці той, каму мы нешта паведамляем, мецьме вынікі, залежыць толькі ад яго. З «духоўным» маўленнем усё зусім інакш. Гэта больш не паведамленне, бо і каму мы там павінны «нешта паведамляць», калі «я» і «ты» — адно і тое самае?

«Гаварыць» у духоўным сэнсе ўсё адно, што: ствараць; гэта магчнае выкліканне з'явы. «Пісаць» тут на зямлі ёсць мінушчае выкладанне думкі; «пісаць» там азначае: нешта ўкладваць у памяць вечнасці. «Чытаць» там азначае: спазнаваць неператворальныя законы і — дзейнічаць згодна з імі дзеля гармоніі! Але я думаю, мой мілы хлопчык, пакуль ты яшчэ не паправіўся, мы не павінны гаварыць пра цяжка даступныя рэчы.

— Ці не раскажаў бы ты мне, тата, пра маму? Як яе звалі? Я ж нічога пра яе не ведаю! — пытанне раптам сарвалася з вуснаў; і ўжо спахапіўшыся, я заўважыў, што вярэджу бацьку рану ў сэрцы.

Ён неспакойна захадзіў па пакоі, яго словы гучалі адрывіста.

— Мой мілы хлопчык, дазволь мне, я зноў ажыўлю мінулае! Яна кахала мяне. Так, гэта я ведаю. А я яе... без памяці... У мяне ўсё было, як ва ўсіх маіх папярэднікаў, тваіх продкаў. Усё, што звязана з «жонкамі» было для нас, мужчын з роду Ёгераў, пакутай і фатумам... Без нашай віны і без віны нашых матак.

Усе мы мелі, зрэшты, як ты, мабыць, ведаеш, толькі кожны аднаго сына. Шлюб і не доўжыўся далей.

Было так, быццам гэтым самым мэта як рыхтык і дасягалася.

Шчаслівым шлюб не быў ніводнаму з нас. Магчыма, было яно так таму, што нашыя жонкі былі альбо занадта юныя, — як у мяне, — альбо старэйшыя. То ж бо — не было цялеснай гармоніі. З кожным годам час раскідваў нас далей і далей аднаго ад аднаго. — І чаму яна пайшла ад мяне? Так, калі б я гэта ведаў! Але я не хачу... я не хачу гэтага ведаць!

Што, яна ашуквала мяне? Не! Гэта я адчуў бы! Адчуваў бы нават сёння. Магу толькі дапусціць: у ёй прачнулася каханне

да другога, і калі яна ўбачыла, што не можа ўцячы ад лёсу, абышоўшы мяне, яна рашыла лепш пакінуць мяне і шукаць смерці.

— Але чаму яна мяне падкінула, тата?

— На гэта ў мяне толькі адно тлумачэнне: яна была строга веруючая каталічка і наш духоўны шлях, хоць ніколі пра тое не акінулася ні словам, лічыла за д'ябальскую аблуду. Яна хацела аберагчы цябе ад яго, а гэта магло толькі тады стацца, калі яна выведзе цябе з-пад майго ўплыву. Што ты мой любасны сын, можаш ніколі не сумнявацца, чуеш! Яна ніколі і нізавошта не дала б табе імя Хрыстофэр; адно гэта для мяне ёсць беспамылковым знакам, што ты — не сын кагосьці іншага.

— Бацька, скажы мне яшчэ толькі адно: як яе звалі? Я хачу ведаць яе імя, калі думаю пра яе.

— Яе звалі, — бацькаў голас сарваўся, быццам слова за села ў ягоным горле. — Яе імя было... яна звалася... Афэлія.

Нарэшце я зноў магу выходзіць. Запальваць лятарні больш не трэба, сказаў бацька. І пазней таксама — не.

Не ведаю прычыны.

Службу выконвацьме, як раней да мяне, гарадскі службовец.

Мой першы выхад — з дрыжыкамі ў сэрцы — уніз у лесвічную клетку да акна!

Але яе акно ўвесь час было занавешана.

Пасля доўгага, доўгага чакання ў пралёце я сустрэў старую жанчыну, якая служыць там, і пра ўсё распытаўся!

Так сталася рэальнасцю тое, што я цьмяна падазраваў і чаго баяўся! Афэлія пакінула мяне!

Старая жанчына сказала, разам з ёю у сталіцу з'ехаў і актор Парыс.

Сёння я таксама ведаю, чаму я падпісаў пазыковую распіску, той вэксаль; мая памяць вярнулася. Ён абяцаў мне, што Афэлія не паступіць у тэатр, калі я не дастану яму грошай.

І ўжо праз тры дні ён парушыў сваё слова!

Кожная гадзіна была сведкай таго, як я хаджу да садовай лаўкі. І сам сябе ўшчуваю салодкай хлуснёй: Афэлія сядзіць

там і чакае мяне — яна толькі хаваецца, каб раптам выскачыць і з крыкам кінуцца мне ў абдымкі!

Часам я лаўлю сябе на дзіўных учынках: грабуся ў пяску вакол лаўкі рыдлёўкай, якая стаяла каля садовага плота, палкай, кавалкам штыкеціны, усім, што было пад рукою — часам нават голымі рукамі.

Быццам зямля хавала нешта, і гэтае нешта я павінен знайсці. У кнігах апісваюць, як капаюцца ў зямлі спакутананья ад смагі падарожнікі, як выграбаюць пальцамі ямы, заблудзіўшыся ў пустыні.

Я больш не чую ніякага болю, аж так ён паліць мяне. Альбо лунаю высока над самім сабою, каб боль не дастаў мяне там.

Сталіца на шмат міляў вышэй па цячэнні, — ці не прынясе мне рака хоць якую вестку ад Афэліі? І тут раптам бачу, што сяджу каля магілы маці і не ведаю, як там апынуўся. Мабыць, такое ж самае імя «Афэлія» вабіла мяне сюды.

Чаго цяпер у самую гарач полудня, калі ўсё кволіцца, праз усю Пякарскую да нашага дома ідзе паштар?

Я не бачыў яго на гэтай вуліцы ніколі. Тут ніхто не жыве, каму б ён мог прынесці пісьмо.

Угледзеўшы мяне, той спыняецца і корпаецца ў сумцы.

Я ўпэўнены: сэрца маё разрываецца, бо а што калі гэта пасланне ад Афэліі?

Пасля, як аглушаны, трымаю ў руцэ нешта белае з чырвонай пячаткай.

«Дарагі, вельмі шаноўны гер Барон!

Калі Вы выпадкова распячатаеце гэты мой ліст Хрыстофэру, прашу Вас, калі ласка, не чытайце яго! Не чытайце і прыкладзеную выразку з друку: маю Вас ад усёй душы! Спаліце і тое і другое, калі Вы не захочаце перадаць гэта Хрыстлю, але ці так ці гэтак, не ўпускайце Хрыстля з вачэй ні на хвіліну! Ён яшчэ такі юны, і я б не хацела быць вінаватай, калі б ён — зрабіў неабдуманым учынам, даведаўшыся з Ваших вуснаў пра тое, што Вы — і ён — і так неўзабаве ўведаеце.

Выканайце гэтую шчырую просьбу (а я ведаю, што Вы так і зробіце!) Вашай у паслушэнстве агданай Афэліі М.»

«Мой горача каханы, бедны, бедны хлопчык!

Сэрца паказвае мне, што Ты зноў здаровы; таму Ты, я спадзяюся ад усёй душы, знойдзеш у сабе сілу і мужнасць прыняць тое, пра што я павінна цяпер напісаць Табе.

Што Ты зробіў дзеля мяне, таго табе Бог ніколі не забудзе.

Я ўзношу да яго свой лямант поўная ўдзячнасці, бо гэта ён паказаў мне зрабіць так, каб Твой учынак можна было паправіць.

Што Ты мусіў ператрываць і колькі адпакутаваць, гарачі сэрцу хлопчык!

Немагчыма, каб Ты з Тваім бацькам абгаварылі маё становішча; я прасіла Цябе нічога яму не казаць пра гэта, і я ведаю, Ты выканаў маю просьбу.

Ды і ён яўна зрабіў мне намёк, калі я была ў яго, каб сказаць, як мы любім адно адное, і развітацца з ім — і з Табою.

Я здагадалася, што толькі Ты мог быць тым, хто падпісаў вэксаль!

Я плачу ад радасці і шчасця, што сёння магу вярнуць яго Табе!

Я знайшла яго выпадкова на стале ў таго страшэннага чалавека, імя якога не магу больш дапусціць на свае вусны.

Як мне словамі выказаць Табе сваю ўдзячнасць, мой хлопчык! Які ўчынак мог бы стацца дастаткова вялікім, каб даказаць Табе гэта!

Не можа быць, каб столькі ўдзячнасці і любові, як я да цябе адчуваю, не сягалі цераз край магілы. Я ведаю, што яны і далей сягацьмуць у вечнасць, як я ведаю: я буду ў духу з Табой і буду з Табою на кожным кроку і буду ахоўваць Цябе і асланяць ад небяспек як верны сабака, пакуль у будучым мы не сустрэнемся.

Мы ніколі не гаварылі пра гэта, бо адкуль бы мы мелі дзеля гэтага час, калі мы толькі цалаваліся і абдымаліся, мой хлопчык! — але павер мне: наканаванне ёсць, яно жыве, як праўда і тое, што ёсць і краіна вечнай маладосці. Калі б я гэтага не ведала, адкуль бы я набралася мужнасці разлучыцца з Табою!

Там мы зноў сустрэнемся, каб ужо больш ніколі не разлучацца: там мы абое будзем і застанемся аднолькава маладыя, і час для нас будзе вечна цяперашнім часам.

Адно толькі засмучае мяне — але не, я ўжо смяюся з гэтага! — што маё жаданне, пахаваць мяне ў садзе каля нашай любімай лаўкі, Ты выканаць не зможаш.

Замест гэтага прашу Цябе, гарачэй і настойлівей чым калі: заставайся на зямлі дзеля нашага кахання! Жыві сваё жыццё, малю Цябе, пакуль Анёл Смерці сам па сабе, а не на Твой покліч, прыйдзе па Цябе

Я хачу, каб Ты быў старэйшы за мяне, калі мы сустрэнемся. Таму Ты павінен пражыць Тваё жыццё на зямлі! А я там у краіне вечнай маладосці чакацьму Цябе.

Будзь цвёрды сэрцам, каб яно не крычала; скажы яму, што я з Табою бліжэй, чым гэта магло б быць у цэле! Я крычу, што нарэшце, нарэшце свабодная — цяпер, калі Ты чытаеш мой ліст.

Ці ж бы лепш было Табе, калі б Ты ведаў: я пакутую? І што я адпакутавала б, застаўшыся жыць, гэта не паддаецца выказванню словамі!

Я кінула позірк у жыццё, якое мне прадстаяла б — толькі адзін позірк! І мне жудасна!

Лепш пекла, чым такая прафесія!

Але нават і яго я перанесла б з радасцю, калі б вядала, што праз яго набліжуся да шчасця быць з Табою разам. Не вер, што я адмаўляю жыццё, бо была б нязвольная пакутаваць дзеля Цябе! Я раблю ўсё, бо ведаю, што душы нашыя на зямлі былі б разлучаны назаўсёды, і тут і там.

Не вер, што гэта толькі словы, каб суцешыць Цябе, падманлівая надзея альбо хітрыкі мозаку, калі я кажу Табе: я ведаю, што перажыву магілу і буду зноў з Табою! Прысягаю Табе, я гэта ведаю! Кожны нерв ува мне ведае гэта. Маё сэрца, мая кроў ведаюць гэта. Сотні азнакаў сведчаць мне за гэта. У чуванні, у сне і ў мроях!

Хачу прывесці табе адзін доказ, што я не памыляюся. Няўжо Ты думаеш, я набралася б нахабства і дзёрзкасці нешта сказаць Табе, калі б не мела пэўнасці: што ўсё ўдасца?

Паслухай мяне: цяпер, чытаючы гэтыя радкі, заплюшчы вочы! Я абцалую Твае слёзы.

Цяпер Ты ведаеш, што я з Табою і жывая!?

Не бойся, мой хлопчык, што хвіліна маёй смерці магла быць для мяне пакутлівай.

Я так люблю раку, яна не дасць мне болю, калі я даверу ёй сваё цела.

Ах, калі б толькі я магла быць пахаваная каля нашай лаўкі! Я не хачу прасіць гэтага ў Бога, але магчыма ён прачытае маё гзіцячае, нямае жаданне і ўчыніць цуд. Ён жа столькі ўсяго і яшчэ большага стварыў.

Яшчэ адно, мой хлопчык! Калі гэта магчыма, і Ты будзеш мужчына, поўны сілы і моцы, тады дагледзь майго беднага айчыма!

Але не! Не рабі сабе такога клопату! Я сама буду пры ім і буду пасабляць яму.

Гэта будзе знакам і Табе, што душа мая можа зрабіць больш, чым магло цела.

А цяпер, мой горача каханы, мой верны, бравы хлопчык, будзь тысячу і тысячу тысячаў разоў пацалаваны

Тваёй шчаслівай Афэліяй».

Няўжо гэта мае рукі трымаюць пісьмо і вось ужо павольна зноў яго складваюць?

Няўжо гэта я абмацваю свае павекі, твар, грудзі?

Чаму гэтыя вочы не плачуць?

Губы з царства мёртвых сцалавалі з іх слёзы; яшчэ цяпер я адчуваю іх пяшчотлівае дакрананне. І ўсё ж мне так, нібыта з той хвіліны сплыло бясконца многа часу. Можа, гэта толькі ўспамін пра дзяцінства, калі мне Афэлія сцалоўвала слёзы?

Можа, мёртвыя ўмеюць ажыўляюць нашу памяць, калі хочуць, каб іх блізкасць адчувалася намі рэальна? Перасякаюць плынь часу, каб дабрацца да нас і спыняюць наш унутраны гадзіннік?

Мая душа застыла; дзіўна, што кроў яшчэ цячэ і пульсуе! Альбо ж гэта пульс некагась іншага, нейкага чужынца, стук сэрца якога я чую?

Я гляджу на зямлю — няўжо гэта мае ногі крок па кроку механічна адмерваюць дарогу дамоў? А цяпер падымаюцца па лесвіцы? Яны ж павінны былі б дрыжаць і спатыкацца

пад цяжарам кагосьці, каму яны належаць, калі б я быў гэтым Кімсьці.

Страшэнны боль, як распаленая дзіда, на імгненне пранізвае мяне з галавы да ног, аж я ледзь не падаю на прыступкі. Спрабую знайсці крыніцу свайго болю і не магу. Боль імгненна згарэў ува мне, нібы праглынуў сам сябе.

Я памёр? Можа, цела маё ўжо ляжыць там унізе на лесвічнай пляцоўцы? А можа, гэта толькі мая схема, прывід, цяпер вось адчыняе дзверы і ўваходзіць у пакой?

Не, гэта не прывід, не ілюзія, гэта я сам! На стале абед, і насустрэч ідзе мой бацька і цалуе мяне ў лоб. Я спрабую есці, але не магу глытаць. Кожны кавалак стаіць у роце.

Так, значыцца, пакутуе маё цела, а я таго не адчуваю нават! Афэлія трымае маё сэрца ў далонях — я адчуваю яе халодныя пальцы, — таму сэрца і не разрываецца. Так, толькі так і можа быць! Інакш бы я заенчыў ад гора!

Я хацеў быў парадавацца, што яна каля мяне, але я забыўся, як гэта робіцца, радавацца.

Для радасці існуе цела, але над ім я больш не маю ніякай улады.

Дык што, так і вандраваць мне тут па зямлі жывым трупам?

Старая служанка моўчкі выносіць абед; я ўстаю і іду ў свой пакой; позірк падае на насценны гадзіннік, тры? А павінна ж быць самае позняе гадзіна. Чаму гадзіннік стаў?

Мне ясна: у тры гадзіны ночы Афэлія памерла!

Так, так, цяпер прачынаецца ўва мне нават успамін: сёння ноччу я мроіў ёю, яна стаяла каля ложка і ўсміхалася, поўная шчасця.

«Я прыйшла да цябе, мой хлопчык! Рака пачула маю просьбу. Не забывай свайго абяцання, не забывай свайго абяцання!» — сказала яна. Яе словы рэхам гучаць ува мне.

*«Не забывай свайго абяцання,
не забывай свайго абяцання!» —*

няспынна паўтараюць мае губы, быццам хочучы абудзіць мае мазгі, каб зразумець нарэшце схаваны сэнс сказанага.

Усё маё цела занепакойваецца. Быццам чакае ад мяне загаду, які я павінен аддаць яму.

Я напружваюся думаць, але мой мозак застаецца мёртвы.
«Я іду да цябе. Рака пачула маю просьбу!» Што гэта азначае? Што гэта азначае?

Я павінен стрымаць абяцанне? А якое абяцанне я даў?

І імгненная здагадка: абяцанне, якое я даў Афэліі ў чоўне.

Цяпер я ведаю: мне трэба ўніз, да ракі! Чатыры, пяць прыступак адным махам, прапускаючы праз абедзве далоні парэнчу, з такім шалёным спехам я лячу ўніз па лесвіцы.

Я зноў раптам жывы; думкі ляцяць. «Не можа быць, — кажу сабе, — гэта самы непраўдападобны раман, які я прымроіў».

Хачу спыніцца і абярнуцца, але цела парывае мяне наперад.

Бягу пралётам да вады.

Каля мура на беразе прычалены плот.

На пляце два мужчыны.

«Колькі часу трэба камлю дрэва, каб дастацца сюды са сталіцы?» — хачу папытацца ў іх. Стаю перад імі і неадрыўна гляджу. Тыя здзіўлена падымаюць вочы; я не кажу ні слова, бо ў глыбіні майго сэрца гучыць голас Афэліі.

«Ці ж не ведаеш ты лепш за ўсіх іншых, калі я прыйду? Ці ж тады я прымусіла цябе чакаць?»

І ўпэўненасць, такая цвёрдая, як скала, і яркая, як сонца, што тушыць усе сумневы, крычыць ува мне: — мне так, быццам прырода навакол ажыла і крычыць: у адзінаццаць гадзін сёння ноччу!

Адзінаццаць гадзін! Гадзіна, якое я заўсёды палка чакаў!

Як і тады, у рацэ блішчыць месяц.

Я сяджу на садовай лаўцы, але няма ўва мне чакання, як тады, я паяднаны з пывам часу, як павінен быў хацець, каб час бег шпарчэй ці павальней!

У Кнізе Цудаў напісана, што апошняя просьба Афэліі павінна быць выканана! Думка так уразіла, што ўсё, што адбылося: смерць Афэліі, ліст ад яе, мая пакута, жудаснае заданне пахаваць яе труп, страшэнная пустэльня майго далейшага жыцця, — усё, усё бякне.

Мне пачынае здавацца, быццам мірыяды зорак там, утары, усёведныя вочы арханёлаў ахоўна пазіраюць згары на яе і на

мяне. Блізкасць бязмежнай звышсілы атачае мяне і пранікае ўсярэдзіну. Усе рэчы ў яе руках — адзін жывы інструмент; дыханне ветру дастае мяне, і я адчуваю, што ён кажа мне: ідзі на бераг і адвяжы лодку.

Але гэта ўжо не думкі кіруюць маімі дзеяннямі і дапушчэннямі: я ўватканы ўва ўсю прыроду, яе тайны нашапт — гэта маё разуменне.

Абыякава, адсутна вяслюю на сярэдзіну ракі.

Зараз яна прыйдзе!

Светлая паласа сплывае да мяне. Белая, застылая аблічча, вочы заплюшчаныя, плыве па гладкай плыні, як адбітак у люстры.

Тады я спыняю адлюстраванне і ўцягваю яго да сябе ў човен.

Глыбока ў мяккім, чыстым пяску каля нашай любімай лаўкі на ложы з пахучых кветак бузіны я паклаў яе і накрыў зялёнымі галінкамі.

Рыдлёўку ўтапіў у рацэ.

ІХ. Самотнасць

Я думаў, што ўжо наступнага дня вестка пра смерць Афэліі стане вядомая і разнясецца па горадзе, як агонь; але праходзіў тыдзень за тыднем, і нічога не мянялася.

Нарэшце мне стала ясна: Афэлія развіталася з зямлёю, нікому, апрача мяне, пра тое не сказаўшы.

І я быў адзінай жывой істотай на зямлі, якая ведала гэта.

Дзіўная сумесь неапісальнай самотнасці і адчування ўнутранага багацця, якім ні з кім не можаш падзяліцца, перапаўняла мяне.

Усе людзі навакол, нават мой бацька, здаваліся мне выразнымі з паперы фігурамі, такімі, якія аніяк не ўваходзілі ў сферу майго існавання і былі выстаўлены толькі як дэкарацыі.

Калі я сядзеў на лаўцы ў садзе, дзе кожны дзень гадзінамі аддаваўся сваім мроям, амаль няспынна авяваны прысутнасцю Афэліі, і ўяўляў сабе: тут каля маіх ног спіць яе цела, якое я так гарача кахаў! — мяне кожны раз агортвала як бы глыбокае здзіўленне, што я не мог адчуваць ніякага болю.

Якая тонкая і правільная была яе інтуіцыя, калі яна падчас нашага плавання ў чоўне прасіла пахаваць яе тут і нікому не паказваць месца!

Такія былі мы цяпер — яна там, а я тут на зямлі — адзіныя дасведчаныя, і гэта адзінства так счапляла нас унутрана, што я ўспрымаў яе смерць нават не як адсутнасць яе цела.

Калі я ўяўляў сабе, што яна ляжыць не тут, а на гарадскіх могілках пад каменем сярод іншых нябожчыкаў, аплакваных іх блізкімі, — гэтая простая думка балюча свідравала мне грудзі, як нож, і адсоўвала адчуванне духоўнай блізкасці з ёю ў недасягальную далеч.

Неаднолькавая вера людзей, што смерць азначае толькі тонкую сцяну падзелу паміж бачным і нябачным, а не ніколі не пераадольную прорву, вельмі часта ўхіляецца ад пастаянай упэўненасці, якая ў іх была б тады, калі б яны хавалі сваіх нябожчыкаў у мясцінах, даступных і вядомых толькі ім, а не на публічных кладах.

Калі мая самота рабілася надта вострай, я ўзгадваў тую ноч, калі я аддаў зямлі цела Афэліі, і мне здавалася, што я пахаваў самога сябе, і цяпер я — толькі здань, якая блукае па зямлі і нічога агульнага са звычайнымі людзьмі з плоці і крыві не мае.

Былі моманты, калі я казаў сабе: гэта больш не ты сам, а істота, узнікненне і існаванне якое на стагоддзі адалена ад твайго, вось яна і нястрымна пранікае ў цябе ўсё глыбей, здабывае ў тваёй абалонцы сілу і не пакіне ў табе нічога, апроча ўспаміну ў свеце мінулага свабоднага лунання, на які ты можаш азірацца, як на перажыванні кагосьці цалкам табе чужога. «Гэта першы продаж, — зразумеў я, — уваскрасае ў табе».

Калі мае вочы губіліся ў марыве нябеснага туману, перад вачыма паўставалі карціны незнаёмых мясцінаў і чужых краявідаў, з кожным днём усё больш выразна. Я чуў словы, успрымаючы іх нейкім унутраным органам, дзіўным чынам іх разумеючы; я прымаў іх у сябе, як зямля прымае і захоўвае насенне, каб ужо намнога пазней даць ім росту і выспявання; я разумеў іх, быццам нехта гаварыў мне: «Сваім часам ты прымеў іх у Ісціне».

Яны ліліся з вуснаў дзіўна апранутых людзей, якія здаваліся мне даўнімі знаёмымі, хоць у гэтым жыцці немагчыма, каб я дзе калі-колісь мог іх бачыць, словы як бы і свае, аднак жа паходжанне іх было даўняе; яны раптам рабіліся паўсталай з мінулага рэальнасцю. Аж пад самае неба снежныя горы, абледзянелыя вяршыні да бясконцасці выпэйшыя за облакі — бачыў я.

«Дах свету гэта, — казаў я сабе, -- таямнічы Тыбет».

Пасля зноў бясконцыя стэпы, з караванамі вярблюдаў, азіяцкія глыбока самотныя манастыры, святары ў блакітных

уборах, з малітоўнымі дошчачкамі ў руках, скалы, разцамі ператвораныя ў велізарныя статуі Буды, рэкі, якія, здавалася, выцякалі з бясконцасці ды ў бясконцасць жа і ўпадалі — берагі, край лёсавых пагоркаў, вяршыні якіх былі пляскатыя, гладкія, як стол, роўныя, быццам скошаныя велізарнай касой.

«Гэта мясцовасці, рэчы, людзі, — думаў я, — продак, калі ён яшчэ вандраваў па зямлі, павінен быў бачыць іх. Цяпер, калі ён сваім увасабленнем жыве ўва мне, ягоныя ўспаміны робяцца і маімі».

Сустракаючы па нядзелях маладых людзей, аднагодкаў, і будучы сведкам іх закаханасці і вясёлай жыццярадаснасці, я разумеў, што ў іх адбывалася, але ўва мне самім стаяў суцэльны холад. — Не холад застыласці, які ёсць мінушчае з'яўленне замарожанага ў глыбінях успрыняцця болю, і не холад жыццёвай старэчай слабасці. —

Я добра адчуваў у сабе старажытнае такім усемагутным і такім прысутным, як ніколі раней, і часта, гледзячыся ў люстра, ледзь не палохаўся, што бачу юначы твар, — але нічога хворага і лядашчага ў ім не было; аджыласць захапіла толькі повязі, якія лучаць чалавека з зямнымі радасцямі, холад зыходзіў з чужых мне сфераў, са свету леднікоў, якія ёсць радзіма маёй душы.

Тады я не мог правільна вызначыць стан, у якім апынуўся; я не ведаў, што гэта быў адзін з тых загадкавых, магічных працэсаў ператварэння, якое нярэдка сустракаецца ў жыццёвых каталіцкіх і іншых святых, без аналізу іх глыбіняў і жыццёвай значнасці.

А як што не адчуваючы ніякай цягі да Бога, я не меў на тое ніякага тлумачэння, дык ніякага і не шукаў.

Прага да неспатольнай цягі, пра якую гавораць святые, і тое, як яны ўшчуваюць, выпальвае ўсё зямное, у мяне яшчэ заставалася, бо ўсё, чаго я толькі мог бы прагнуць: «Афэлія» — я насіў у сабе як упэўненасць у яе пастаяннай блізкасці.

Большасць падзеяў вонкавага жыцця, не пакінуўшы ва ўспамінах ніякага следу, прайшлі міма мяне; як мёртвы ландшафт пад месяцам з пагаслымі кратэрамі, не звязанымі

між сабою ні дарогамі, ні сцежкамі, цяпер карціны таго часу паўстаюць перад мною.

Я не магу ўспомніць, пра што мы гутарылі з бацькам, тыдні сціснуліся мне ў хвіліны, хвіліны выпцягнуліся ў гады, так мне здаецца сёння, калі я карыстаюся пішучай рукою кагосьці чужога, каб дазволіць мінуўшчыне зноў прайсці перад маімі вачыма, — гадамі павінен сядзець на садовай лаўцы каля магіль Афэліі; — звёны ў ланцугу перажытага, па якіх можна вымяраць бег часу, цяпер толькі паасобку лунаюць перад мною ў паветры.

Так, я добра памятаю, што аднойчы спынілася вадзяное кола, якое рухала такарны варштат майстра-тачыльшчыка, і шум спаруды аціх, і на вуліцы ўсталявалася смяротная цішыня; — але калі гэта адбылося, ці тое раніцай пасля той ночы альбо пазней, гэта ўва мне як бы пагасла.

Я ведаю, што расказаў бацьку, як падрабіў ягоны подпіс; — але гэта, мабыць, адбылося неяк без майго ўдзелу, бо нічога такога я не памятаю.

І не ведаю ніякіх прычын, якія мяне падбухторылі б зрабіць так.

Я толькі ціхама ўспамінаю, ціхама, я адчуваў нейкую радасць, што больш не было паміж бацькам і мною ніякіх потайкаў; — а ў сувязі са спыненым колам у мяне ўсплыў толькі адзін успамін, я быў рады, што стары тачыльшчык больш не працуе.

І ўсё ж мне здаецца, што гэтыя два пачуцці, пра якія я думаю, былі перажытыя не мною, што іх ніколі ў мяне не было, — іх перадаў мне дух Афэліі, — такім адмерлым паўстае цяпер перад мною вобраз таго Хрыстофэра Таўбэншыяга.

У той час зляцелае на мяне імя «Таўбэншыяг» дзейнічала ўва мне як прароцтва з вуснаў лёсу, — я быў літаральна ператвораны ў безжыццёвае імя Таўбэншыяг, у мёртвае месца, дзе жылі Афэлія, першы продак і стары, які зваўся Хрыстофэрам.

Я перажыў многія станы, пра якія ў кнігах нічога не напісана, пра якія мне не мог расказаць ніхто з людзей. Але ж яны жывуць ува мне.

Думаю, гэтыя станы прачнуліся тады, калі мая вонкавая

форма быццам у летаргічным сне са шкарлупіны няведання перайшла ў посуд ведання.

Тады я паверыў у тое, у што верыў да самай смерці і мой бацька: што душа ўзбагачаецца толькі вопытам і цялеснае існаванне можа быць часткай гэтага вопыту. У гэтым сэнсе я і разумею цяпер словы нашага першапродка.

Сёння я ведаю, што душа чалавека абазнаная і ўсемагутная ад пачатку, і адзінае, што чалавек дзеля яе можа зрабіць, гэта — касаваць усе перашкоды, якія паўстаюць на яе дарозе да дасканаласці.

Калі толькі наогул нешта існуе ў сферы яго магчымай чыннасці!

Самая глыбокая таямніца з усіх таямніцаў і самая схаваная загадка з усіх загадак гэта — алхімічнае ператварэнне... формы.

Гэта я кажу табе, хто падаў мне руку, як знак удзячнасці, што ты дапаможаш мне напісаць пра гэта!

Таямнічая дарога да новага нараджэння ў духу, пра якую ў Бібліі напісана, — гэта ператварэнне цела, а не духу.

Калі ствараецца форма, гэта азначае, што дух выяўляе сябе: пастаянна працуе разцом і стварае сябе ў форме, карыстаючыся лёсам як інструментам; і чым грубейшая і недасканалейшая яна, тым грубейшае і недасканалейшае праяўленне ў ёй духа; чым яна паддатнейшая і згаворлівейшая, тым разнастайней дух у ёй праяўляецца.

Адзін Бог, Уседух, ёсць той, хто ператварае форму і адухоўлівае органы, так што глыбокаўнутранае, пра-чалавек, ягонае малітва кіруюцца не вонкі, а ўмольваюцца орган да органа ва ўласную форму, быццам у ёй прыгоена жыве боства ў кожным органе як частка праяўленай карціны...

Змена формы, якую я маю на ўвазе, воку робіцца бачнай, калі алхімічны працэс ператварэння блізіцца да свайго канца; а пачатак свой бярэ ў схаваным: у магнетычных патоках, якія вызначаюць восевую сістэму будовы цела, — спосаб мыслення чалавека, яго схільнасці і памкненні спачатку вандруюць, за ім следуе вандраванне чыну, а з ім ператварэнне формы, пакуль гэта не робіцца Евангельскім уваскрэсеннем цела.

Гэта падобна на тое, як калі б ледзяная статуя пачынала раставаць з сярэдзіны.

Блізіцца час, калі вучэнне гэтай алхіміі многім раскрыецца нанова; яно ляжыць пакуль што як мёртвае, як груды развалінаў, а застылае факіства Індыі ёсць яе руіна.

Пад ператваральным уплывам духоўнага першапродак я ператварыўся ў аўтамат з халодным розумам і пачуццямі; я заставаўся ім да дня «расплаўлення майго трупы».

Як безжыццёвую «галубятню», у якую залятаюць і з якое вылятаюць птушкі, ты павінен разглядаць мой тагачасны стан: яна ж абьякавая да ўсіх гэтых лёсаў; і не мерай мяне маштабам людзей, якія ведаюць толькі сабе падобных.

Х. Лаўка ў садзе

Па горадзе папаўзлі чуткі, што майстар-тачыльшчык Мучэлькнаўс звар'яцеў.

Фраў Аглая Міена ў засмучэнні. Рана раніцай выходзіць яна з маленькім кошыкам на рынак па закупы, — служанка сышла ад іх. З кожным днём сукенка яе робіцца ўсё больш недагледжанай і заношанай, абцасы чаравікаў сцерліся. Як нехта, хто не ведае выйсця з клопатаў, яна часам спыняецца на вуліцы і напаўголаса гамоніць сама з сабою.

Калі я сустракаю яе, яна адварочваецца альбо ўжо больш не пазнае? Людзям, якія ў яе пытаюцца пра дачку, яна адказвае коратка і буркліва: яна ў Амерыцы.

Прайшлі лета, восень і зіма, майстра-тачыльшчыка я ні разу не бачыў у твар. Я больш не ведаю, ці шмат гадоў з таго часу мінула, ці час спыніўся, ці тая зіма здалася такой бясконца доўгай? —

Я толькі адчуваю: павінна зноў прыйсці вясна, бо ў паветры стаіць цяжкі пах, дарогі пасля навальніц заснежаныя пялёсткамі, маладыя дзяўчаты панадзяваліся ў белае і носяць кветкі ў валасах.

Птушыны спеў у паветры.

З-над мура, што на беразе, амаль да зямлі звісае голле шыпыны, і рака, нібы гуляючы, нясе ўздоўж плітняковага берагу пяшчотнае бледна-ружовае шумавінне пялёсткаў аж да маставых паляў, дзе прыгожа наліпае на замшэлыя камлі, і яны здаюцца як бы жыўнароднымі.

У садзе на газоне перад лаўкай трава — чыста смарагдавая.

Часта, прыходзячы туды, па рознага роду малюпасенькіх пераменах я бачу, што нехта ўжо там пабываў да мяне; часам

гэта маленькія каменьчыкі на лаўцы, выкладзеныя крыжыкам альбо колцам, быццам імі гуляла малое дзіця, і зноў жа рассыпанія навакол кветкі.

Аднойчы ўвечары, калі я ішоў пралётам, насустрач мне выйшаў з садка майстар-гачыльшчык. І я здагадаўся, што гэта быў, мабыць, ён, хто пасля мяне садзіўся на лаўку.

Я павітаўся, але ён, здалося, не заўважыў мяне, хоць нават рукой зачাপіў.

З радаснай усмешкай на твары ён неяк адсутна глядзеў перад сабою.

Неўзабаве пасля мы сустрэліся ў садзе. Ён моўчкі сеў побач са мною і пачаў пісаць палкай на белым пяску імя Афэліі.

Так мы праседзелі даволі доўга, і я вельмі здзівіўся, калі ён раптам ціхенька замармытаў, спярша так, быццам гаварыў сам з сабою альбо з некім нябачным; толькі спакваля сэнс ягоных слоў пачаў даходзіць да мяне:

— Я рады, што сюды прыходзім толькі ты і я! Гэта добра, што ніхто не ведае пра гэтую лаўку?

Я здзіўлена прыслухаўся. Ён называў мяне на «ты»? —

Няўжо ён пераблытаў мяне з кімсьці іншым? Альбо ягоны дух запамрочыўся? Можна, забыўся, з якой ненатуральнай дагодлівасцю звяртаўся да мяне раней? Што ён хацеў сказаць сваімі словамі: «Гэта добра, што ніхто не ведае пра гэтую лаўку?»

Блізкасць Афэліі здалася мне раптам такой яўнай, быццам яна сама выйшла да нас.

У старога таксама з'явілася падобнае адчуванне, бо ён рэзка падняў галаву. І на яго твары прабліснуў прамень шчасця.

— Ты ведаеш, яна тут заўсёды! Адгэтуль яна крыху праводзіць мяне дамоў і тады зноў вяртаецца назад, — мармытаў ён, — яна сказала мне, што чакае тут цябе. Яна кахае цябе, сказала! — Ён прыязна паклаў далонь мне на руку, доўга шчасліва глядзеў мне ў вочы і ціха дадаў: — Я рады, што яна цябе кахае.

Я адразу не дацяміў, што адказаць яму; нарэшце, запінаючыся, сказаў:

— Але Ваша дачка — яна ж у Амерыцы?

Стары нахіляецца аж да самага майго вуха і таямніча шэпча:

— Шш! Не! У гэта вераць толькі людзі і мая жонка. Яна памерла! Але пра гэта ведаем толькі мы двое: ты і я! Яна сказала мне, што ты таксама ведаеш: нават гер Парыс не ведае, — ён бачыць маё здзіўленне, ківае і гораца паўтарае: — Так, яна памерла! Але яна не мёртвая; Сын Божы, Белы Дамініканец, злітаваўся з нас і дазволіў ёй быць з намі!

Я разумею, што дзіўны духоўны стан, які дзікія народы называюць святым бажаволлем, авалодаў старым. Ён стаўся дзіцем, гуляе з каменьчыкамі, як дзіця, гаворыць проста і ясна, як дзіця, але ягонае мысленне — гэта яснабачанне.

— Як жа так сталася, што Вы даведаліся пра ўсё гэта? — спытаўся я.

— Я працаваў ноччу на такарным варштаце, — расказвае ён, — і тут раптам вадзяное кола спынілася, а я ніколі не ўмеў запускаяць яго. Пасля я заснуў за сталом. У сне я ўбачыў маю Афэлію. Яна сказала: «Тата, я не хачу, каб ты працаваў. Я мёртвая. Рака адмаўляецца круціць кола, і я мушу зрабіць гэта сама, калі ты не перастанеш працаваць. Перастань, прашу цябе! Інакш я павінна буду заўсёды быць на рацэ і не змагу быць з табою».

Як толькі прачнуўся, адразу, яшчэ тае ж ночы, пабег у кірху св. Марыі. Было вельмі цёмна і вельмі ціха. Але ў кірсе граў арган. І тады я быў падумаў, што кірха зачынена і туды нельга заходзіць. Але пасля зноў падумаў, што калі ўжо запаняверыўся, дык, вядома ж, заходзіць не след, і ўжо больш ніякага сумневу не было. Усярэдзіне было зусім цёмна, але як што святарскае адзенне Дамініканца было снежна-белае, я мог усё гэта бачыць з месца пад статуяй прарока Ёны. Афэлія сядзела каля мяне і тлумачыла мне ўсё, што рабіў святы, вялікі Белы.

Спачатку ён выйшаў і стаў перад алтаром і, раскінуўшы рукі, стаяў там, як вялікі крыж, і статуі ўсіх святых і прарокаў зрабілі тое ж самае, адзін за адным, пакуль кірха не напоўнілася аднымі жывымі крыжамі. Пасля ён падышоў да шкляннай ракі і нешта туды паклаў, нешта падобнае на чорную крамушку.

— Гэта твой бедны мозак, тата, — сказала мая дачка Афэлія, — цяпер ён замкнуў яго ў сваю скарбніцу, бо не хацеў, каб ты дзеля мяне дакучаў яму. Калі ты гэта калі-небудзь атрымаеш назад, ён ператворыцца ў высакародны камень».

На раніцу мяне пацягнула сюды да лаўкі, але я не ведаў, чаму. Тут я кожны дзень бачу Афэлію. Яна заўсёды расказвае мне, якая яна шчаслівая, і як хораша ёй там у Краіне Святых. Мой бацька, майстар вырабу трунаў, таксама там, і ён усё мне дараваў. І ўжо больш на мяне не гневаецца, што я яму колісь, хлапчуком, спаліў клей.

Калі ў раі вечар, кажа яна, тады там тэатр, кажа яна, і анёлы глядзяць, як яна грае Афэлію ў п'есе «Кароль дацкі» і пад канец выходзіць замуж за кронпрынца, і ўсе яны радуюцца, расказвае яна, як гэта яна ўсё так добра ўмее. «За гэта я дзякую толькі табе, тата, — кажа яна заўсёды, — бо ты даў мне магчымасць навучыцца гэтаму на зямлі. Маім самым гарачым жаданнем заўсёды было стаць артысткай, і гэта жаданне ты выканаў, тата».

Стары змаўкае і замілавана глядзіць у неба.

Агідна горкі нясмак на маім языку. Ці хлусяць мёртвыя? Ці ён усё гэта толькі ўяўляе сабе? Чаму Афэлія не кажа яму праўды ў мяккай форме, калі можа сустракацца з ім?

Страшэнная думка, што і Царства Ілжы можа прасцірацца аж па той бок, пачынае грызці мне сэрца.

І тут мяне асяняе; блізкасць Афэліі захапляе з такой спрадвечнай сілай, што я раптам спасцігаю ісціну і ўжо ведаю: гэта толькі яе вобраз, не яна сама, каго ён бачыць і хто з ім гаворыць. Гэта фальшывае спараджэнне яго далёкасяжных жаданняў; яго сэрца не схаладнела, як маё, таму ён і бачыць ісціну скажона.

— Мёртвыя могуць тварыць цуды, калі гэта дазваляе ім Бог, — зноў пачынае стары. — Яны могуць рабіцца плоццю і крывёй і вандраваць сярод нас. Ты ў гэта верыш?! — пытаецца ён такім цвёрдым голасам, што гэта гучыць амаль пагрозліва.

— Я нічога не лічу немагчымым, — унікліва адказваю я.

Стары здаецца задаволеным і маўчыць. Пасля падымае вочы і ідзе. Не развітаўшыся.

Праз імгненне зноў паварочваецца, спыняецца перад мной і кажа:

— Не, ты ў гэта не верыш! Афэлія хоча, каб ты сам бачыў і верыў. Хадзем!

Ён хапае мяне за руку, нібыта хочучы павесці за сабою. Марудзіць. Слухае паветра, быццам чуючы там голас.

— Не, не цяпер. Сёння не! — мармыгча сам сабе без духу; — Пачакай мяне тут сёння ноччу!

Ён выходзіць.

Я гляджу яму ўслед, як ён, пахістваючыся, як п'яны, навобмацак ідзе ўздоўж мура.

Не ведаю, што і падумаць.

XI. Галава Медузы

Мы сядзім за сталом у маленькім, вялікага жалю вартым пакоіку: майстар-гачыльшчык Мучэлькнаўс, маленькая, гарбатая швачка, пра якую ў горадзе кажуць, што яна ведзьма, тоўстая старая жанчына, доўгавалосы мужчына — гэтых апошніх двух раней я не бачыў, — і я.

На шафе гарыць у чырвоным шкле начнік, над ім вісіць яркі каляровы папяровы абразок — Маці Божая Пакутніца, сэрца яе прабіта сямю мячамі.

— Давайце памолімся, — кажа мужчына з доўгімі валасамі, ляпае сябе па грудзях і балбоча пацеры.

Яго рукі бледныя, худыя, як гэта бывае ў бедных, знэнджаных школьных настаўнікаў, ногі ў сандалях набоса.

Тоўстая баба ўздыхае і ўсхліпвае, быццам збіраецца вось вось разліцца слязьмі.

— Бо Тваё ёсць царства і сіла і слава цяпер і наvekі, амэн, давайце створым ланцуг і паспяваем, бо духі любяць музыку, — кажа доўгавалосы адным сказам.

Мы працягваем адзін аднаму рукі на стале, і мужчына і жанчына запяваюць харал.

Абое спяваюць фальшыва, але такая непадробная заміранасць і замілаванасць гучаць у іх спеве, што міжволі разбірае і мяне.

Фраў Мучэлькнаўс сядзіць нерухома; я чую яе хрыпатае дыханне. Яна паклала галаву на рукі на стале.

На сцяне цікае гадзіннік; усё астатняе ў мёртвай цішыні.

— Не хапае ў гэтым сілы, — кажа мужчына і дакорліва глядзіць на мяне збоку, нібыта я быў вінаваты.

У шафе нешта патрэскае, як бы драўніна ламаецца.

— Яна ідзе! — узбуджана шэпча стары.

— Не, гэта Піфагор, — павучае доўгавалосы. Тоўстая ўсхліпвае. Гэтым разам патрэскае і ламаецца ў стале, рукі швачкі пачынаюць рытмічна ўздрыгваць, быццам у такт яе пульсу.

На нейкі момант яна падымае галаву — радужкі вачэй падварочваюцца пад павекі, відаць толькі бялкі, — пасля зноў апускае.

Аднаго разу я бачыў, як паміраў маленькі сабачка; было тое гэтак сама; яна пераступіла парог смерці, адчуваю я. Рытмічнае пагузванне яе рук перадаецца сталу. Здаецца, быццам перадаецца яе жыццё.

Пад сваімі пальцамі я адчуваю лёгкае пастукванне ў драўніну, нібы там падымаюцца і лопаюцца пузыры. Ледзяны холад ад іх разыходзіцца і лунае над сталом.

— Гэта Піфагор! — кажа мужчына з доўгімі валасамі грудным тонам перакананасці.

Халоднае паветра над сталом ажывае і пачынае вібраваць; я ўспамінаю пра «пагібельны паўночны вецер», пра які бацька казаў святару тады апоўначы.

Раптам моцны ўдар устрэсвае пакой: крэсла, на якім сядзела швачка, вырвалася з-пад яе, сама яна апынулася на падлозе.

Жанчына і мужчына падымаюць яе на лаўку, якая стаіць каля печы; яны трасуць галавой, калі я пытаюся ці не паранілася яна, — і зноў садзяцца за стол.

Унізе міма дома праязджае гружаная падвода, аж сцены дрыжаць; стук колаў ужо даўно прапаў, але дрыжанне сцен дзіўным чынам не спыняецца.

Альбо, можа, я памыляюся? Можа, толькі мае пачуцці абвастрыліся і здольныя ўспрымаць тое, што ўжо адбылося: тонкую вібрацыю рэчаў, якая згасае пазней, чым звычайна лічаць?

Час ад часу я мушу заплюшчваць вочы, так развярэдзвае чырвонае святло начніка; куды яно падае, там праступаюць формы прадметаў, і абрысы расплываюцца самі ў сабе; цела швачкі падобнае на рыхлую масу; яна ўжо зусім спаўзла з лаўкі на падлогу.

Я цвёрда пастанавіў сабе, не падымаць вачэй, пакуль не настане нешта канчаткова вырашальнае; я хачу заставацца гаспадаром сваіх пачуццяў.

Адчуваю ўнутраную засцярогу: будзь сам сабе аховай! Глыбокі недавер, быццам нейкая д'ябальская, зласлівая, жудасная істасць, як атрута, разлілася па пакоі.

Словы з пісьма Афэліі: «Я буду з Табою і буду асланяць Цябе ад любой небяспекі» згадваюцца так выразна, быццам я іх чую.

І тут усе трое разам ускрыкваюць:

— Афэлія!

Я падымаю вочы і бачу: над цэлам швачкі лунае нейкі блакітнаваты кругляк, як бы клубок туману, завостраны ўгору, другі падобны, завостраны ўніз, апускаецца са столі і дакранаецца да першага, яны злучаюцца, набываючы форму пясчанага гадзінніка — кляпсідры.

Пасля некай адразу форма, — як карцінка ў *laterna magica*, якой нехта наводзіць рэзкасць, — робіцца яснай абрысамі, і — перада мною стаіць Афэлія, жывая, рэальная. Так выразна і цялесна, што я гучна ўскрыкваю і парываюся да яе.

Крык страху ўва мне — у грудзях, — дваіны крык страху з двух галасоў у апошні момант асаджвае мяне назад.

— Мацуй сваё сэрца! Хрыстофэр!

— Мацуй сваё сэрца! — гучыць ува мне, быццам гэта ўсклікнулі разам мой першы продак і Афэлія.

Відзеж з прасветленым тварам ідзе да мяне. Кожная складка вопраткі дакладна такая самая, як была пры жыцці. Той самы выраз твару, тыя самыя прыгожыя, замроеныя вочы, чорныя, доўгія вейкі, тонка акрэсленыя бровы, вузкія, белыя рукі, — нават губы чырвоныя і жыццёва свежыя. — Толькі валасы як бы пакрытыя нейкім вуалем. Яна пяшчотна нахіляецца над мною, я чую, як стукае яе сэрца; яна цалуе мяне ў лоб і абвівае рукамі шыю. — Цяпло яе цела пранікае ў мяне. — «Яна ачулася, каб жыць!» — кажу сабе, — няма ніякага сумнення!

Мая кроў закіпае, і недавер пачынае адступаць перад салодкім адчуваннем шчасця, але ўсё больш палахліва кры-

чыць мне голас Афэліі; гэта — як бяспамятна-роспахная барацьба рук:

— Не пакідай мяне! Памажы мне!... Ён толькі надзеў маю маску! — здаецца, нарэшце разумею сэнс слоў, пасля голас задыхаецца як бы заслонены пялёнамі.

«Не пакідай мяне!?» — гэта быў заклік на дапамогу. Пацэліў мне ў самае нутро!

Не, мая Афэлія, што жывеш ува мне, я не пакіну цябе!

Я спіскаю зубы і халадзею, — халадзею ад недаверу. Хто гэты «Ён», які надзеў маску Афэліі? — пытаюся ў духа і выпрабавальна гляджу ў твар здані: тут па абліччы фантома прабягае статуепадобны выраз каменнай безжыццёвасці, зрэнкі звужаюцца, быццам у іх трапіў прамень святла.

Гэта было як бліскавічнае знікненне істоты, якая баіцца быць пазнанай; але адбылося гэта так хутка, што цягам як бы на адзін удар сэрца я ўбачыў у вачах прывіду замест сябе малюпасенькі вобраз варажай галавы.

У наступны момант перад мной відзеж адсланняецца і з распасцёртымі рукамі плыве да майстра-тачыльшчыка, які, рыдаючы ад любові і шчасця, абдымае яго і асыпае яго шчокі пацалункамі.

Неапісальная жудасць апаноўвае ўсяго мяне. Я чую, як валасы мае падымаюцца ўгору ад жудасці. Паветра, якім я дыхаю, паралізуе мне лёгкія як ледзяным подыхам.

Вобраз чужой галавы, малюсенькай, як галоўка шпількі, і ўсё-такі яснайшы і вастрэйшы за ўсё, што можна разгледзець голым вокам, лунае перад мною.

Я апускаю павекі і трымаю вобраз у памяці. Аблічча здані спрабуе распльцца; і блукае вакол, як іскра ў люстры, пасля я прымушаю яго застыць, і мы пільна ўглядаемся адно ў адное.

Гэта твар істоты, дзяўчыны і адначасова юнака, неверагоднай і чужароднай прыгажосці.

Вочы без зрэнкаў пустыя, як у мармуровай статуі, свецяцца апалавым бляскам.

Ціхі, ледзь бачны, але праз сваю схаванасць тым больш страшнейшы выраз усёразбуральнай бязлітаснасці ляжыць вакол вузкіх бяскроўных, ля вугалкоў рота тонкімі лініямі

паднятых угору губоў. Белья зубы прабліскваюць праз шаўкова-тонкую скуру; вусцішная ўсмешка касцей.

Аптычны пункт паміж двума светамі — гэта аблічча, думаецца мне; прамяні споўненага нянавісцю царства знішчэння сабраны ў ім як у лінзе: прорва ўсякіх растварэнняў, самы слабы сімвал якіх анёл смерці — толькі слабы адбітак у параўнанні з ёю.

«Што гэта за прывід, які імітуе рысы Афэліі? — са страхам пытаюся я ў сябе самога. — Адкуль ён з'явіўся, якая сіла універсуму ажывіла яе фальшывую бачнасць? Яна рухаецца, поўная любоўнай павабы і дабрыні, і ўсё ж гэта толькі маска сатанінскай сілы; — можа, раптам дэман скіне абалонку і выскаліцца нам у пякельнай агіднасці сваёй, проста каб вярнуць некалькі людскіх бедалагаў у распач і расчараванасць?»

«Не, — разумею я; — дзеля такіх нізкіх мэтаў чорт не дэмаскуецца»; ці тое зашаптаў ува мне першапродак, ці тое сапраўды жывы голас Афэліі ажыў у маім сэрцы і загаварыў, альбо гэта была бясслоўная крыніца пазнання маёй істоты, — больш не ведаю гэтага, але я зразумеў: «Гэта персаніфікаваная сіла ўсяго зла, якая, дзейнічаючы паводле маўклівых законаў прыроды, вычароўвае найдзівоснейшыя рэчы, а насамрэч вычарае толькі пякельнае фіглярства ў самым адваротным сэнсе. — Тое, што начапіла на сябе маску Афэліі, — гэта не ёсць істота, якая запаўняе сабою пэўную прастору, — гэта магічны вобраз успаміну ў мозаку майстра-тачыльшчыка, які пры метафізічных умовах, працэс і прычына якога нам невядомыя, зрабіўся бачным і адчувальным для пальцаў, — відаць, дзеля пякельнай мэты яшчэ больш пашырыць прорву паміж царствам мёртвых і царствам жывых. Яшчэ не сфармаваная ў чыста крышталізаваную форму асобы душа беднай гістэрычнай швачкі была, выцекшы з цела медыума як пластычна размякляя магнетычная маса, схаваная ў абалонку, з якое жарсць старога майстра-тачыльшчыка стварыла таго фантома. — Галава Медузы, сімвал скамяняльнай сілы абяртанне-назад, тут мала задзейнічана. І яўляецца з дабраславеннем, як Хрыстос да бедных, закрадваецца, як злодзей уначы ў халупы людзей».

Падымаю вочы: прывід знік, швачка хрыпіць, мае рукі ўсё яшчэ ляжаць на стале; астатнія склалі рукі. Мучэлькнаўс нахіляецца да мяне і шэпча:

— Не кажы, што гэта была мая дачка Афэлія, ніхто не павінен ведаць, што яна мёртвая; яны ведаюць толькі, што тут была ўява істоты з раю, якая кахала мяне.

Як каментар да маіх развагаў чуецца ўрачысты голас доўгавалосага, — строга, як старэйшы настаўнік, ён звяртае свае словы да мяне:

— На каленях дзякуйце Піфагору, малады чалавек! Па просьбе Мучэлькнаўса я звярнуўся да яго праз медыума, каб ён дапусціў Вас на наш сеанс, хоць Вы і цешыліся сваімі сумненнямі! Духоўная зорка Фікстус вызвалілася ў сусвецце і ляціць да нашай зямлі. Блізіцца ўваскрэсненне ўсіх з мёртвых. Першыя пасланцы ўжо на падлёце. Яны будуць блукаць сярод нас, духі памерлых, падобныя да нас, і дзікія зьяры будуць зноў пасвіцца на траве, як калісьці ў Эдэмскім садзе. Ці ж мо не так? Ці ж не казаў пра гэта Піфагор?

Тоўстая жанчына згодліва ікнула.

— Малады чалавек, адкіньце марнае нікчэмства свету! Я правадзіраў цэлюю Еўропу (паказаў на свае сандалі) і скажу Вам: няма такое вуліцы, нават у самай задрыпанай вёсачцы, дзе сённяшнімі днямі не было б спірытыстаў. Незабаўным часам гэты рух захлісне цэлы свет. Улада каталіцкай царквы зламалася, бо Збаўца ідзе ў сваёй асобе.

Мучэлькнаўс і тоўстая жанчына зачаравана кіўнулі, — яны ўчулі са слоў радаснае дабравесце, якое накануе спаўненне іхняга палкага жадання; — а мне яны будуць за прароцтва будучага жудаснага веку.

Як перад гэтым я бачыў галаву Медузы ў вачах у прывіду, так цяпер чую з вуснаў доўгавалосага яе голас; як адно, так і другое ў масцы адданасці. Раздвоены язык вужа цемры гэта, што цяпер выслоўліваецца. Гаворыць пра Збаўцу, а мае на ўвазе сатану. Голас кажа: дзікія зьяры будуць зноў пасвіцца на траве! — Пад травой ён разумее даверлівых і прастадушных — вялікае мноства, — а пад дзікімі зьярамі — дэманаў ліха і распачы.

Страшэннае ў роспачы — я адчуваю гэта: што яно спраўдзіцца! Самае ж страшэннае: што роспач — гэта сумесь праўды з інфернальным вераломствам! Пустыя маскі мёртвых уваскрэснуць, але не як горяча жаданыя, адышлыя, якіх аплакваюць зямляне! Яны прыйдуць скакаць да жывых, але гэта не будзе прыход тысячагадовага царства: — гэта будзе баль пекла, сатанінскае злараднае і завабнае чаканне пеўневага крыку ніколі не сканчальнага, жудаснага, касмічнага Папяльца!

Дык што, час роспачы для старога чалавека і астатніх, што сядзяць тут, павінен пачацца ўжо сёння? «Ты хочаш гэтага? — чую глухое пакеплівае пытанне ў голасе Медузы, — я не хачу заважаць табе, Хрыстофэр! Гавары! Скажы ім, ты, хто думае, што вырвецца з-пад маёй улады, — скажы ім, што ты бачыў мяне ў зрэнках фантома, што і каго я збудавала з ракавых парасткаў сатлелага адзення душы той швачкі і што пусціла бадзяцца па свеце! Скажы ім усё, што ты ведаеш! Я падтрымаю цябе, каб яны паверылі табе!

Мне будзе добра, калі ты парупішся забяспечыць тое, што ёсць абавязкам маіх слуг. Будзь жа веснікам вялікага Белага Дамініканца, які павінен прынесці праўду, як спадзяецца твай бравы продак! Будзь толькі бардам цудоўнай праўды, я ахвотна дапамагу табе ўзысці на крыж! Скажы ж гэтым смела праўду; а я ўжо ж парадуюся, гледзячы, як яны будуць радавацца свайму «збавенню!»»

Трое спірытыстаў глядзяць на мяне, чакаючы, што я дам адказ доўгавалосаму. Я ўспамінаю мясціну з пісьма Афэліі, дзе яна прасіла мяне, дапамагаць яе айчыму, я ўзважваю: ці сказаць, што я ведаю? Адзін позірк у бліскучыя ад святасці вочы старога забірае ўсю маю рашучасць. Маўчу. Усё, што датуль я ўведаў плоскім розумам, як гэта «ведаюць» чалавечыя дзеці, гэта падкопвае, выгрызае ўсю маю душу — пякучае пазнанне: страшны шнар, які праходзіць па ўсёй натуре, не абмяжоўваецца толькі зямлёй, — барацьба паміж любоўю і нянавісцю, раскол паміж небам і пеклам сягае аж да свету упакоеных, далёка па-той бок магілы.

Толькі ў сэрцах пазасталых жывымі ў духу мёртвыя ма-

юць сапраўдны спакой, адчуваю я; толькі там спачын і прыпірышча ім; спяць сэрцы людзей, дык і мёртвыя ў іх спяць; прачынаюцца сэрцы духоўна, дык і мёртвыя ажываюць і бяруць удзел у светапраявах, без падначаленасці пакуце, прылепленай да зямнога існавання.

Усведамленне бяссілля і цялуткай бездапаможнасці агартае мяне, калі я думаю: што мне рабіць цяпер, калі мне дадзена маўчаць альбо гаварыць? — што мне рабіць пазней, як чалавеку сталаму, мабыць, нават дасканаламу, магічна дасканаламу? Час стаіць пераддзвярыма, за якімі навука медыумізму, падобна хвалям чумы, захлісне чалавецтва, я адчуваю гэта як упэўненасць. Малюю сабе карціну: «прорва распачы павінна паглынуць людзей, калі яны пасля кароткага ўпівання шчасцем убачаць: мёртвыя, якія паўстануць з магілаў, ілгуць, ілгуць, ілгуць горш і больш, чым гэта мог бы зрабіць любы стварэнец зямлі, — прараслі дэманічныя прывідныя істоты, эмбрыёны, прадукты інфернальных спалучак!

Які прарок тады будзе дастаткова моцны і вялікі, каб стрымаць такі духоўны канец свету?! —

Раптам, акурат падчас маёй немай размовы з самім сабой, ахоплівае мяне нейкае дзіўнае адчуванне: быццам абедзве мае рукі, якія ўсё яшчэ нерухома пакоіліся на стале, схоплены істотай, якое я не магу бачыць, утварыўся новы магнетычны ланцуг, падумалася, — падобна як на пачатку сеансу, толькі што цяпер я быў адзіны жывы удзельнік яго.

Швачка падымаецца з падлогі і йдзе да стала; выраз яе твару спакойны, быццам яна пры поўнай памяці.

— Гэта Піфа... гэта Піфагор! — заікаючыся, кажа доўгавалосы, але з тону ягонага голасу гучыць сумненне; здаецца, нармальны, цвярозы выгляд медыума нібыта апаламіў яго.

Швачка глядзіць на мяне і кажа тоўстым, глыбокім голасам, як мужчына:

— Ты ведаеш, што я не Піфагор!

Імгненны позірк на ўсіх пераконвае мяне, што яны не чуюць, што яна кажа; выраз іхніх твараў пусты. Швачка згодліва ківае:

— Я кажу толькі табе, вушы астатніх глухія! Сферы рук

гэта магічны працэс; калі злучаныя рукі, якія яшчэ духоўна не жывыя, тады выплывае сфера галавы Медузы з прорвы мінуласці, і глыбіня выплёўвае лічынак мёртвых; ланцуг жывых рук ёсць абарончы вал, які ахоўвае сховішча скарбаў верхняга святла; слугі галавы Медузы — гэта нашы прылады, але яны гэтага не ведаюць; яны думаюць, што разбураюць, але насамрэч ствараюць прастору і будучыню, як чарвякі, якія пажыраюць падліну, разгрызаюць труп матэрыялістычнага светаўспрымання, смурод ад гніення якога пачаткаваў бы разлажэнне зямлі, калі б іх не было; яны спадзяюцца, што пачынаецца іх дзень, калі яны пасылаюць мёртвых у асяродак людзей! Мы ім даём свабодны ход. Яны хочуць стварыць пустую прастору, якая называецца вар'яцтвам і крайней роспаччу і павінна паглынуць усё жывое; але яны не ведаюць закона «выканання»! Яны не ведаюць, што са сферы духу выцякае толькі крыніца дапамогі, калі ёсць на тое патрэба.

І яны самыя ствараюць гэтую патрэбу.

— Яны робяць больш за нас: яны выклікаюць новых пракокаў. Яны бураць старую царкву і не падазраюць, што тым самым выклікаюць да жыцця новую. Яны хочуць пажэрці жывое і жаруць толькі распадзенае. Яны хочуць зацкаваць надзею людзей на Той свет, а зацкоўваюць толькі тое, што і так мае прапасці. Старая царква счарнела і без святла, але цень, які яна кладзе на будучыню, — белы; забытае вучэнне «пераплаўленне трупа на меч» будзе асновай новай рэлігіі і інструментам духоўнага папства.

— Не турбуйся больш за гэтага вось, — швачка скіравала позірк на безудзельна ўтаропленага тачыльшчыка, — і за да яго падобных; ніхто, хто сумленна ставіцца да гэтага, не пацягнуцца да прорвы.

Рэшту ночы я правёў на лаўцы ў садзе, пакуль не ўстала сонца, радасна было ведаць: тут каля маіх ног спіць толькі форма маёй каханай, сама ж яна не спіць, як і маё сэрца, яна непадзельна злучана са мною.

Ранішняя зара занялася на даляглядзе, начныя воблакі звисалі з неба да зямлі, як цяжкія, чорныя заслоны, аранжавыя і фіялетавыя плямы фармавалі вялізарны твар, застылыя

рысы якога нагадвалі мне твар Медузы; быццам хочучы пра-
глынуць сонца, лунала гэта, нерухома цікуючы. Уся карціна:
плашчаніца пекла з абліччам сатаны на ёй.

Перш чым устала сонца, я, каб прывітаць яго, зламаў з ку-
ста бузіны галінку і, каб яна сама расла і вырасла дрэвам,
уваткнуў яе ў зямлю; мне здавалася, быццам гэтым самым
я ўзбагачаў свет жыцця.

Яшчэ перш чым узышло вялікае свяціла, першыя веснікі
яго бляску прагналі галаву Медузы; ператвораныя ў неагляд-
ны статак белых баранчыкаў, яны гналі перад сабою па рас-
прамененым небе пагрозліва цёмныя воблакі.

XII. «Ён мае расці, а я – малець»

«Ён мае расці, а я – малець»... з гэтымі словамі Яна Хрысціцеля на вуснах прачнуўся я аднойчы раніцай; яны сталі дэвізам майго жыцця з таго самага дня, як я загаварыў сваім языком, да свайго трыццацідвухгоддзя.

«Ён зрабіўся дзіваком, як і ягоны дзед, — чуў я, як шапталіся старыя людзі, калі я сустракаў іх у горадзе; — месяц у месяц ён усё больш і больш коціцца ўніз».

«Абібокам ён зрабіўся і толькі крадзе дні ў нашага Госпада Бога, — бурчалі рупліўцы, — хто калі бачыў, каб ён працаваў?»

Пазней, калі ўжо я быў мужчына, чуткі гэтыя згусціліся ў фаму: «у яго злосны позірк, абыходзьце яго; яго вока прыносіць няшчасце!», — і старыя бабы на рынку выстаўлялі насустрач мяне «вілы» — указальны і сярэдні пальцы, каб абараніцца ад «чарадзеяства», а то ж і жагналіся. —

Пасля зноў жа лічылася, што я вампір, толькі з выгляду жывы, які ў сне смочка кроў з дзяцей; і калі на шыйцы ў груднога дзіцяці знаходзілі дзве чырвоныя кропкі, пускалі пагалоску, што гэта ад маіх зубоў. Многія казалі, што снілі мяне ваўкалакам, і з крыкам разбягаліся, убачыўшы мяне на дарозе. Месца ў садзе, дзе я любіў пасядзець, лічылася зачараваным, і ніхто не адважваўся хадзіць пралётам.

Цэлы шэраг дзівосных здарэнняў надалі чуткам выгляд, быццам яны грунтаваліся на праўдзе.

Аднойчы, позна ўвечары, з дома гарбатай швачкі выбег вялікі кудлаты зверпадобны сабака, другога такога ніхто ніколі не бачыў, і дзеці на вуліцы закрывалі: «Ваўкалак! Ваўкалак!»

Адзін мужчына рубануў яго сякерай па галаве і забіў.

Амаль таго ж самага часу мяне параніў камень, які ўпаў з даху мне на галаву, і калі я ўдзень паявіўся з павязкай, усе палічылі, што гэта я быў той начной прымарай, і ваўкалакава рана была перанесена на мяне.

Пасля зноў жа сталася так, што нейкі прыхадзень, валацуга, якога лічылі слабым у розуме, сярод белага дня на рыначным пляцы з усімі знакамі страшэннага перапалоху ўскінуў угору рукі як рыхтык у той самы момант, калі я выйшаў з-за дома, і са скажоным тварам, быццам убачыўшы жывога чорта, грывнуўся на зямлю.

А яшчэ другога разу жандары валаклі па вуліцы нейкага мужчыну, а той, з усяе сілы ўпіраючыся, лямантаваў: «Як я мог кагосьці забіць? Я ж цалюткі божы дзень у клуні спаў!»

Выпадкова якраз па дарозе ішоў я; калі чалавек убачыў мяне, ён кінуўся на зямлю, паказаў на мяне і закрычаў: «Пусціце мяне, вунь ён ідзе. Ён зноў ажыў».

«Усе яны бачылі ў табе галаву Медузы, — узнікала ў мяне думка кожнага разу, як толькі здаралася нешта падобнае, — яна жыве ў табе; тыя, што бачаць яе, паміраюць, а хто толькі адчувае, той толькі жахаецца. Ты бачыў таго разу ў зрэнках прывіду толькі смяротнае, смертаноснае, якое жыве ў кожным чалавеку і ў табе таксама. Смерць жыве ў людзях, таму яны яе і не бачаць, яны не носьбіты «Хрыста» ў імені сваім, яны носьбіты смерці; яна точыць іх з сярэдзіны, як чарвяк. Хто разварушыў яе, як ты, той можа і ўбачыць яе, — тады яна прад-«стаіць» і таму яна «прад-»стаіць.

І праўда: зямля год у год была для мяне тады, як заўсёды цёмная даліна смерці. Куды ні гляну, усюды ў форме, у слове і гуку і ў жэсце, як вечна зменлівы ўплыў, акружала мяне страшэнная ўладарка свету, Медуза з прыгожым і, аднак жа, жудасным абліччам.

«Зямное жыццё — гэта вечна пакутлівае нараджэнне кожную секунду зноў адроджанай смерці; — гэта было ўсведамленне, якое не пакідала мяне ні ўдзень ні ўначы; — жыццё існуе толькі дзеля адкрыцця смерці»: так усё маё мысленне абярнулася ўва мне процілегласцю ўсяго чалавечага адчування.

«Жаданне жыць уявілася мне рабункам і крадзяжом майго суіснавання, а «не-магчы-памерці» — гіпнатычным прымусам Медузы: «Я хачу, каб ты заставаўся злодзеем, рабаўніком і забойцам і ў гэтай якасці бадзяўся па зямлі».

Выслоўе з Евангелля: «Хто любіць жыццё сваё, той страціць яго, хто яго ненавідзіць, той здабудзе яго», засвяцілася мне з цемры; я зразумеў сэнс: той, хто павінен расці, — гэта мой Першапродак, а я павінен малець!

Калі валацуга на рыначным пляцы ўпаў мёртвы і пачаў прыцянець, я стаяў у натоўпе, які абступіў мяне, з несамавітым адчуваннем, што яго жыццёвая сіла, як подых дожджыку, пераліваецца ў маё цела.

Быццам і насамрэч вампірападобны крывасос, я, абцяжараны накінутай мне віною, вымкнуўся з натоўпу з агідным адчуваннем, што маё цела толькі больш атрымлівае ад жыцця, крадучы яго ў іншых, бо яно — вандроўны труп, які аспрэчвае ў магільні сваё права; і таму, што я не гніцьму жыўцом, як Лазар, перашкаджае толькі чужы холад майго сэрца, пачуццяў і думак. —

Прайшлі гады; я амаль магу сказаць: я заўважаў гэта, бадай што, толькі па тым, як сівела і сівела галава ў майго бацькі, а яго постаць рабілася ўсё больш старэчай і ўнуранай. Каб не даць людзям ніякай зачэпкі дацца ў прымхі, я стараўся выходзіць на людзі радзей і радзей, аж пакуль нарэшце не настаў час, калі я ўжо гадамі заставаўся дома і нават не выходзіў пасядзець на садовай лаўцы. Я ў думках перанёс яе да сябе наверх у пакой, гадзінамі праседжваў на ёй і ўбіраў у сябе блізкасць Афэліі. Гэта былі адзіныя гадзіны, калі царства смерці не магло падступіцца да мяне аніяк.

Мой бацька дзіўным чынам змаўклівеў; часам праходзілі тыдні, калі мы — ранішняе вітанне і вячэрняе не ў залік — не перакідаліся ні словам.

Мы амаль адвыклі гаварыць, але затое, бадай што, праз гэта прабілі сабе дарогу новыя шляхі інфармацыі, кожны заўсёды здагадваўся, што меў наўме другі. Аднаго разу гэтым «кожным» быў я, хто моўчкі падаў патрэбны яму прадмет, а то яшчэ ён браў з паліцы кнігу, гартаў яе і падаваў мне,

а я амаль кожнага разу знаходзіў мясціну, якою ўнутрана якраз быў заняты.

Я па ім бачыў, што ён пачуваецца зусім шчаслівым; часам яго позірк з выразам беспрэтэнзійнай задаволенасці падоўгу пакоіўся на мне. Часам абодва мы дакладна ведалі, якімі аднолькавымі думкамі былі занятыя; мы ішлі, так сказаць, духоўна поплич дакладна ў адным тэмпе, так што нарэшце і маўклівыя думкі выліваліся ў словы і словы. Але гэта было не так, як колісь, калі «словы прыходзілі зарана альбо запозна, але ніколі не ў патрэбны момант», — гэта было больш працягам працэсу думання, а ўжо не абмацваннем дарогі альбо пошукам пачатку.

Такія моманты ў маіх успамінах настолькі жывыя, што ўсё мае атачэнне ў найменшых драбніцах усплывала перад мною, калі я ўспамінаў тыя хвіліны.

І вось я зноў чую бацькаў голас, слова ў слова, гук у гук, так, як тут і запісваю, што ён сказаў аднойчы, калі я ў духу ўзважваў, што б такое магло быць мэтай маёй дзіўнай змярцвеласці.

«Схаладзец мы павінны ўсе, сыне мой, але часцей за ўсё жыццё з гэтым не спраўляецца, тут павінна паклапаціцца смерць. Памерці і сканаць — не адно і тое самае.

У некаторых істотаў у гадзіну смерці адмірае столькі ўсяго, што амаль можна сказаць: яго ўжо няма. Ад некаторых людзей застаюцца толькі іхнія творы, якія яны ўжыццёвілі на зямлі: іх слава і іх заслугі нейкі там час яшчэ жывуць і ў пэўным сэнсе дзіўным чынам жыве нават іх вобраз, бо ім ставяць статуі. Як мала пры гэтым граюць ролю дабро і зло, відаць з таго, што нават такія вялікія знішчальнікі, як Нерон і Напалеон маюць свае помнікі.

Гаварыць можна толькі пра самых знакамітых нябожчыкаў. Пра самазабойцаў альбо пра людзей, якія сышлі з жыцця жудасным спосабам, спірытысты лічаць, што яны былі на пэўную працягласць часу прывязаныя да зямлі; я больш схіляюся да думкі, што гэта не іхнія схемы, якія на медыумістычных сеансах альбо ў фантомных дамах робяцца бачнымі і адчувальнымі, а, бадай што, іх падабенствы разам з пэўны-

мі суправаджальнымі праявамі іхняй смерці; — так, быццам магнетычная атмасфера месца захоўвае працэсы і ў патрэбны час іх зноў вызваляе.

Многія прывіды падчас заклінання мёртвых у старажытных грэкаў, напрыклад, Тэрэзія, пацвярджаюць, што так яно і ёсць.

Гадзіна смерці ёсць толькі момант катастрофы, калі нібы віхурай буры зрываецца ўсё, што ў чалавеку за час яго жыцця не ўдалося знявечыць і размалоць. Можна таксама сказаць: чарвяк разбурэння спачатку разгрызае менш важныя органы: гэта старэнне; калі яго зуб падгрызае жыццёвыя апоры, абрушваецца ўвесь дом. Гэта нармальны ход.

Такі канец прыму і я, бо ў маім цэле назапасілася шмат элементаў, якія ўжо мелі быць пераўтвораны праз маю сілу. Калі б цябе не было, сыне мой, я мусіў бы вярнуцца, каб у новым зямным жыцці закончыць перапыненую працу.

У адной мудрай усходняй кнізе напісана: ці зачаў ты сына, ці пасадзіў дрэва, ці напісаў кнігу? Толькі тады ты можаш пачынаць «вялікую працу». —

Каб пазбегнуць вяртання, жрацы і фараоны старажытнага Егіпта наказвалі бальзамаваць іх целы; яны хацелі не дапусціць, каб іхняя спадчына зноў прыпала ім самім і змусіла іх вярнуцца да новай працы на зямлі.

Зямныя таленты, недахопы і заганы, веды і духоўныя дары гэта — уласцівасці формы цела, а не душы. Я сваёй часткай як галінка нашага роду ўспадчынніў клеткі цела маіх продкаў; яны пераходзілі з роду ў род і ўрэшце ў мяне. Я адчуваю, ты думаеш цяпер, сыне: як такое можа быць? Як могуць клеткі цела дзеда пераходзіць да бацькі, калі бацька не памёр да нараджэння нашчадка? Успадкаванне «клетак» адбываецца інакш; яно настае не адразу пры зачаці альбо нараджэнні і не грубым чынам, а прыкладна так, як калі пераліваюць ваду з аднаго посуду ў другі. Пэўны індывідуальны вобраз дзеяння, як клеткі крышталізуюцца вакол цэнтральнага пункта, спадкуецца, і нават гэта адбываецца не раптоўна, а паступова. Ці ж ніколі ты не заўважаў — гэта камічны факт, з якога шмат смеху было, — што старыя халасцякі, якія маюць любімага

сабачку, з часам пераносяць на яго сваё падабенства? Пры гэтым адбываецца астральны перанос «клетак» з аднаго цела ў другое: тое, што любяць, таму і навязваюць штампы сваёй істоты. Хатнія жывёлы толькі таму такія па-грамадску разумныя, што клеткі людзей перанесены на іх. Чым інтымней людзі любяць адзін аднаго, тым большай колькасцю «клетак» яны абменьваюцца, тым цясней сплаўліваюцца адно з адным. Пакуль у будучым праз мільярды гадоў дасягнецца ідэальны стан, калі усё чалавецтва створыць сабою адзіную істоту, сабраную з безлічы індывідаў. У той самы дзень, як твой дзед памёр, стаўся я, як яго адзіны сын, спадчыннікам нашага роду.

Я не мог пасмуткаваць нават гадзіну, — так жывасна пералівалася ягоная істота ў мяне! Прафану гэта можа гучаць жудасна, але я магу сказаць: я літаральна адчуваў, як дзень у дзень перагнівала ягонае цела ў магіле, а ў мяне тым часам ніякага страху, ніякай агіды; ягоны распад азначаў для мяне вызваленне звязаных сілаў; як хвалі эфіру пераліваліся яны ў маю кроў.

Калі б не ты, Хрыстофэр, я мусіў бы вярнуцца на так доўга, як бы тое дагадзілася «фатуму» — калі ўжо я павінен ужыць гэта слова, — каб самаму атрымаць тваю здатнасць быць вяршалайнай дрэва, а не галінай.

У смяротную гадзіну маю ты, сыне мой, успадкуеш астатнія клеткі маёй цялеснай формы, якія я не паспеў давесці да дасканаласці і табе давядзецца алхімізаваць і адуховіць іх і разам з імі клеткі ўсяго нашага роду.

Мне і маім продкам не ўдалося «растварэнне трупа», бо валадарка ўсялякага распаду не ненавідзела нас так, як ненавідзіць цябе. Бо толькі каго Медуза ненавідзіць і каго адначасова баіцца так, як яна ненавідзіць і баіцца цябе, таму і дадзена гэтага дасягнуць; яна сама на табе здзейсніць тое, чаму хацела б перашкодзіць. Калі надыдзе гадзіна, яна накінецца на цябе з такой бязмежнай лютасцю, каб спаліць у табе кожны атам, і пры гэтым яна ў табе звядзе ў нявеч сваё ўласнае адлюстраванне, і толькі так здзейсніцца тое, чаго чалавек не можа здзейсніць сваёй сілай, — яна сама заб'е

часцінку сябе, а табе гэта дасць жыццё вечнае; яна зробіцца скарпіёнам, які сам сябе забівае джалам. Тады і адбудзецца вялікае пераўтварэнне: не жыццё тады спародзіць смерць, а наадварот, — смерць спародзіць жыццё!

З вялікай радасцю бачу я, сыне мой, што ты, мой сын, — пакліканыя вяршыня нашага роду! Ты стаў халодны ў свае юначыя гады, а мы ўсе засталіся цёплыя нягледзячы на ўзрост і лядашчасць нашу. Палавы інстынкт, яўны ў маладыя гады і прытоены ў старасці — корань смерці; знішчыць яго — марная намога ўсіх аскетаў. Яны — як Сізіф, які нястомна ўскочвае камень на гару, каб потым у поўнай распачы назіраць, як той камень зноў коціцца ў прорву; яны хочуць дасягнуць магічнага холаду ў сабе, без якога не можа быць звышчалавека, таму яны пазбягаюць жанчын; і ўсё-такі толькі жанчына можа ім дапамагчы. Жаночае, якое тут на зямлі адзелена ад мужчынскага, павінна ўвайсці ў яго, павінна сплавіцца з ім; толькі тады суцішыцца жарсць плоці. Толькі тады, калі гэтыя два полюсы супадаюць адзін з адным, тады заключаецца шлюб — кола замыкаецца, узнікае холад, які можа быць і заставацца ў самім сабе, магічны холад, які разбурае законы зямлі і які больш не антыподцяпла, — ён, холад, існуе па той бок марозу і гарачыні і з яго, як з Нічога, паходзіць усё створанае ўладаю духу. Палавая пажада — гэта хамут у пераможнай калясніцы Медузы, у якую запрэжаны ўсе мы.

Мы, твае продкі, усе жанатыя, але мы не былі ўшлюбленыя; ты не жаніўся, але ты адзіны, хто ўшлюблены; таму ты стаў халодны, а мы так і засталіся цёплымі.

Ты разумееш, пра што я кажу, Хрыстофэр!»

Я ўскочыў і аберуч схпіў руку бацькі; бляск ягоных вачэй сказаў мне: я разумею.

Надышоў дзень Ушэсця Святой Багародзіцы; гэта дзень, калі дваццаць тры гады таму назад мяне знайшлі на парозе кірхі.

І зноў жа, як калісьці ў гарачцы пасля катання з Афэліяй у чоўне, я пачуў, як у доме ноччу адчыніліся дзверы, і, прыслухаўшыся, я пазнаў бацькавы крокі, як ён знізу падымаўся па лесвіцы і ўвайшоў у свой пакой.

Да мяне дайшоў пах запаленых васковых свечак і тлеючага лаўру.

Прайшло не менш гадзіны, і яго голас ціха паклікаў мяне па імені.

Я не забавіўся паспяшацца да яго ў пакой, ахоплены дзіўным хваляваннем, і па абвостраных, глыбокіх рысах на яго шчоках і бледным твары зразумеў, што прыйшла яго смяротная гадзіна.

Ён стаяў выпрастаўшыся, але прыхіліўся спінай да сцяны, каб не ўпасці.

Выглядаў ён такім чужым, што на нейкую секунду я нават быў падумаў, што перад мною нехта незнаёмы.

Ён быў захутаны ў доўгі, амаль да зямлі, плашч; на паясніцы на залатым ланцугу вісеў аголены меч.

Я здагадаўся, што усё гэта ён прынёс знізу.

Стол быў засланы снежна-белым палатном, але на ім стаялі толькі некалькі срэбных святільняў з запаленымі свечкамі і кадзільня.

Я бачыў, што ён хістаўся і змагаўся з хрыпам дыхання, хацеў падскочыць, каб падтрымаць яго, але ён спыніў мяне выцягнутымі наперад рукамі.

— Ты чуеш, што яна ідзе, Хрыстофэр?

Я прыслухаўся, але была мёртвая цішыня.

— Ты бачыш, як адчыняюцца дзверы, Хрыстофэр?

Я паглядзеў туды, але для маіх вачэй усё заставалася зачыненым.

Зноў падалося, быццам ён вось-вось упадзе, але ён яшчэ раз выпрастаўся, і ў вачах ягоных праступіў бляск, якога я ніколі ў ім не бачыў.

— Хрыстофэр! — усклікнуў ён раптам такім жалезным голасам, што мяне праняло да мозаку касцей. — Хрыстофэр! Мая місія закончана. Я выхаваў і ахаваў цябе, як тое было мяня прадпісана. Падыдзі да мяне, я хачу даць табе знак! — Ён узяў мяне за руку і пераплёў свае пальцы з маімі нейкім асаблівым чынам. — Такім вось чынам, — ціха дадаў, і я пачуў, што яго дыханне зноў пачало перапыняцца, — счапляюцца звёны вялікага нябачнага ланцуга; без яго ты няшмат чаго здужаеш;

калі ж ты ўключаны ў яго, табе нішто не зможа ўсупрацівіцца, бо да самых далёкіх прастораў сусвету табе будуць дапамагаць сілы нашага ордэна. Слухай мяне: не давярай ніякім вобразам, якія выступацьмуць супроць цябе ў сферы магіі! Любую форму сілы цемры могуць сфальшаваць, нават нашых настаўнікаў; нават поціск рукі, які я паказаў табе, яны могуць вонкава пераняць, каб звесці цябе з тропу, але заставацца пры гэтым нябачнымі — гэтага яны не могуць. Калі б яны паспрабавалі невідочнымі ўключыцца ў наш ланцуг: у той самы момант яны распаліся б на атамы! — Ён паўтарыў знак рукі. — Добра запомні яго, гэты поціск! Калі наблізіцца нейкая прымара з іншага свету, і ты нават падумаеш, што гэта я: заўсёды патрабуй гэтага поціску. Свет магіі поўны небяспекаў.

Апошнія словы перайшлі ў хрып, вочы ў бацькі замгліліся, і ён апусціў падбародак на грудзі.

Пасля яго дыханне раптам абарвалася; я падняў яго на рукі, асцярожна перанёс на ложак і заставаўся на варце пры мёртвым, пакуль не ўзышло сонца, трымаў ягоную руку у сваёй, сплёўшы пальцы «знакам», як ён навучыў мяне.

На стале знайшоў цэтлік, там было напісана:

«Пахавай мой труп у параднай вопратцы і з мечам побач з маёй любімай жонкай! Капелан хай адслужыць імшу. Не дзеля мяне, бо я жыву, а дзеля ягонага заспакаення: ён быў мне верным і запабеглівым сябрам».

Я ўзяў меч і доўга разглядаў яго. Ён быў з чырвонага жалезняку, так званага «кывавага каменя», часта ўжыванага для пячатак, выкаваны, відаць у Азіі, і вельмі стары. Дзяржак, чырванаваты і матавы, вельмі па-майстэрску імітаваў верхнюю палавіну чалавечага цела. Напаўраспасцёртыя ў бакі рукі утваралі перакрыжаванне шабельнага эфеса, галава — капітэль. Яўна мангалоіднага тыпу твар вельмі старога чалавека з рэдкай, доўгай барадой, як гэта відаць на карцінах кітайскіх святых. На галаве ў яго была дзіўнай формы шапка з вушамі. Ногі, пазначаныя толькі гравіроўкай, пераходзілі ў бліскучае адшліфаванае лязо. Усё суцэльна было выліта альбо скавана з маналітнага кавалка.

У мяне было неапсальна дзіўнае пачуддэ, калі я трымаў у руцэ гэты меч, адчуванне — быццам з яго цяклі патокі жыцця.

Поўны багавейнай пашаны я паклаў яго зноў каля нябожчыка.

«Мусіць, гэта быў адзін з тых мечаў, пра якія легенда распавядае, што калісьці ён быў чалавекам», — сказаў я сабе.

XIII. Хвала Табе, Царыца міласэрнасці

Зноў прайшлі месяцы.

Ліхія погудкі пра мяне даўно аціхлі; гараджане, відаць, сапраўды прымалі мяне за чужынца; яны мала зважалі на мяне, колькі я ні жыў эрэмітам з маім бацькам там утары пад дахам дома, далёкі ад зносінаў з імі.

Пераносячы ў сёння тых часы, я проста паверыць не магу, што маё сталенне з хлопца ў мужчыну фактычна адбывалася толькі ўнутры нашых чатырох сцен цалкам і наглуха адасоблена ад свету.

Пэўныя дэталі, як, напрыклад, тая акалічнасць, што я мусіў здабываць сабе недзе ў горадзе новую вопратку, абутак, бялізну і да таго падобнае, нарэшце абышлі мяне: мая ўнутраная адмерласць тады была такая глыбокая, што будныя падзеі не адклаліся ў маёй свядомасці і не зрабілі абсалютна ніякага ўплыву.

Калі на раніцу пасля смерці бацькі я — як думалася, зноў упершыню — выйшаў у горад зрабіць патрэбныя падрыхтаванні да пахавання, я здзівіўся, як усё перамянілася: каваная рашотка зачыніла ўваход у мой сад; праз пруты я ўбачыў вялікі куст бузіны там, дзе я колісь пасадзіў чаранок, лаўка знікла зусім, а на яе месцы стаяла на высокім мармуровым пастаменце пазалочаная статуя Маці Божай, уся ў вянках і кветках.

Я ніяк не мог растлумачыць сабе прычыну гэтых пераменаў, але гэта кранула мяне як свяшчэнны цуд, што месца, дзе ляжала пахаваная Афэлія, цяпер было ўтанаравана статуяй Дзеvy Марыі.

Сустрэўшы пазней капелана, я ледзь пазнаў яго, так, зда-

лося, ён пастарэў. Мой бацька, яшчэ калі наведваў яго і кожнага разу перадаваў ад яго прывітанні, але асабіста я гадамі не сустракаў яго.

Ён таксама быў вельмі здзіўлены, убачыўшы мяне, паглядзеў з нейкім подзівам нават, не даючы сабе веры, што гэта я.

— Гер барон прасіў мяне не прыходзіць у ягоны дом, — патлумачыў ён мне, — ён сказаў, што Вам нейкі час трэба пабыць сам-насам з сабою. Я вельмі паважаю яго не зусім зразумелае мне жаданне і выконваю яго.

Я здаўся сабе чалавекам, які пасля доўгай, доўгай адсутнасці вярнуўся ў горад, дзе нарадзіўся; — я сустракаў дарослых людзей, якіх ведаў дзецьмі; перад мною былі сур'ёзныя твары, якія колісь красавалі маладымі ўсмешкамі; квітнеючыя дзяўчаткі парабіліся заклапочанымі сямейніцамі.

Не магу сказаць, што пачуццё ўнутранай скамянеласці мяне тады пакінула, проста нешта да яго дадалося, ну, можа, бадай, тоненькі налёт, але ён не дазваляў зноў глянуць на свет чалавечымі вачыма; я назваў гэта сабе паведам анімістычнай жыццёвай сілы, якая ад бацькі заповітам перадалася мне.

Капелан як бы інстынктыўна адчуўшы гэты ўплыў, неўзабаве праявіў вялікую сімпатыю да мяне і часта вечарамі заходзіў.

— Заўсёды, калі я бываю паблізу Вас, — казаў ён, — мне здаецца, што перад мною сядзіць мой стары сябар.

Пры нагодзе ён падрабязна распавядаў мне, што сталася ў горадзе за мінулыя гады.

Я зноў вяртаю ў рэальнасць такі адрэзак часу:

— Ці ўспамінаеце Вы яшчэ, Хрыстофэр, як Вы калісьці яшчэ хлапчуком, казалі мне, нібыта Вас спавядаў Белы Дамініканец? Спачатку я не паверыў і нават падумаў, ці не згуляла з Вамі жарту Ваша фантазія, бо тое, што Вы мне расказалі, зразумець было вышэй маіх змогаў. Я спярша вагаўся паміж паняверкай і дапушчэннем, што гаворка магла ісці пра выпадак д'ябальскага наслання альбо пра апантанасць — калі гэта Вам гучыць лепш. А сёння, канечне, калі адбылося ўжо столькі ўсяго небывалага, у мяне толькі адно тлумачэнне: наш горад і ўсе мы напярэдадні вялікага цуду!

— Што ж тут такое здарылася? — спытаўся я. — Недзе з палавіну чалавечага жыцця я, як Вы ведаеце, быў адрэзаны ад свету.

Капелан задумаўся.

— Самае лепшае, я закруну зараз апошнія падзеі; інакш я не ведаю, за што зачапіцца. Дык вось: пачалося з таго, што ўсё больш і больш людзей бажылася, быццам на маладзіка яны на свае вочы бачылі нейкі цень, які паводле легенды павінен быў падаць ад царквы. Я, дзе мог і як мог прырэчыў тым пагалоскам, пакуль нарэшце сам — так, сам! — не стаўся сведкам факту. Але пойдзем далей; мяне заўсёды да глыбіні душы ўраджае, калі я пераходжу да гэтай тэмы. Карацей: я сам бачыў Дамініканца! не дамагайцеся ад мяне, каб я вам яго апісваў; што я перажыў, для мяне ўсё застаецца самым свяшчэнным, што магу толькі сабе ўявіць.

— Ці лічыце Вы Дамініканца чалавекам з адмысловай сілай, альбо ж Вы мяркуеце, прападобны, што ён — нешта накшталт з'яўлення духа?

Памарудзіўшы з адказам, капелан сказаў:

— Шчыра прызнаўшыся: я не ведаю! Ён явіўся мне ў адзінні папы. Я падумаў — так, я амаль быў перакананы: гэта было светлае аблічча, скіраванае ў будучыню; перад мною была візія будучага вялікага папы, які будзе называцца FLOS FLORUM. Калі ласка, не распытвайцеся ў мяне далей! Пазней пайшлі чуткі, быццам майстар-тачыльшчык Мучэлькнаўс з вялікай прыкрасці, што памерла ягоная дачка, даўся розумам. Я пачаў даследаваць справу і хацеў суцешыць яго: але... ён суцешыў мяне. Неўзабаве я здагадаўся, што перад мною ўмілажалены юрод! А сёння мы добра ведаем, што ён — цудадзеі!

— Майстар-тачыльшчык цудадзеі?! — здзівіўся я.

— А то ж хіба Вы не ведаеце, што наш гарадок мае ўсе шанцы зрабіцца месцам паломніцтва! — аж сумеўся капелан. — Чалавеча, вы што? — праспалі ўвесь час, як той мніх з Гайстэрбаха? Вы што, — не бачылі там унізе ў садзе скульптуры Багамаці?

— Я ведаю, бачыў, — адказаў я, — але якое дачыненне ён

мае да гэтага? Я дагэтуль пакуль што не заўважаў там ніякіх паломнікаў!

— А гэта таму, — тлумачыць капелан, — што тым часам стары Мучэлькнаўс вандруе па краіне і лечыць нядужых ускладнаннем рук. Людзі проста тлумяцца за ім; гэта ж таксама прычына, чаму горад сёння як вымерлы. Заўтра ён зноў прыйдзе на фэст Марыі.

— А ён ніколі не казаў, што наведвае спірытычныя сеансы? — асцярожна спытаўся я.

— Ён быў спірытыстам толькі на самым пачатку, цяпер ён далёкі ад гэтага. Думаю, тады быў у яго пераходны этап. Што секта пашырылася так ненармальна, трэба, на жаль, прызнаць за факт. Я кажу «на жаль»; мушу так казаць, бо як жа паразумеліся вучэнні гэтых людзей з вучэннем царквы! З другога боку, я пытаюся ў сябе: што лепш, навалач матэрыялізму, што чумою насунулася на чалавецтва, ці гэта фанатычнае вераванне, што вось раптам вырастае з самой зямлі і пагражае паглынуць усё чыста? Тут сапраўды стаіш паміж Сцылай і Харыбдай.

Капелан запытальна паглядзеў на мяне і, здавалася, чакаў адказу, але я маўчаў, — міжволі зноў падумаўшы пра галаву Медузы.

Аднойчы мяне паклікалі з парафіі, — сказаў ён далей. — Стары Мучэлькнаўс блюзнерыць на вуліцах; ён разбудзіў мёртвага! — усхвалявана крычаць усе. Сталася вялікае дзіва. Праз горад рухаўся катафалк, і стары загадаў фурману спыніцца. «Здыміце труну!» зычным голасам загадаў ён. Людзі як зачараваныя падпарадкаваліся без ніякага супраціву. Тады ён сам адчыніў века. У труне ляжаў труп калекі, якога вы добра ведаеце — яшчэ хлапчуком той з мыліцамі заўсёды бегаў перад вясельнымі паяздамі. Стары нахіліўся над ім і сказаў, як калісьці Ісус: «Устань і хадзі!» — I... i... — капелан замілавана і захоплена усхліпнуў, — калекка прачнуўся са смяротнага сну! Я тады спытаўся ў старога Мучэлькнаўса, як усё гэта там адбывалася. Вы павінны ведаць, Хрыстофэр, што амаль немагчыма нешта выдабыць з яго; ён амаль бесперапынна ў стане замілаванасці, які

з месяца ў месяц усё больш і больш паглыбляецца. А сёння ён увогуле больш не адказвае ні на якія пытанні.

Тады мне яшчэ ўдалося сёе-тое выведаць. «Мне з'явілася Багамаці, — сказаў ён, калі я спытаўся настойліва, — яна паўстала з зямлі каля лаўкі ў садзе, дзе расце куст бузіны, конскага бэзу». І калі я загаварыў з ім, каб ён раскажаў мне, як выглядала святая, ён сказаў з нейкай дзіўна ціхаўмільнай усмешкай: «Чыста мая Афэлія» — «А як Вы даўмеліся раптам спыніць катафалк, дарагі Мучэлькнаўс? — спытаўся я далей; — Вам ці не сама Божая Маці загадала?» — «Не, я ведаў, што калека толькі на блізір мёртвы». — «Як жа Вы маглі ведаць? Нават доктар не ведаў гэтага!» — «А я вось ведаў, бо і сам аднаго разу калісьці меўся быць пахаваны жгўцом», — быў дзіўны адказ старога. Я не мог уталкаваць яму нелагічнасці яго тлумачэння. «Што чалавек перажыў сам на сабе, тое пазнае ў іншых. Гэта была мілата, спасланая мне Дзевай Марыяй, што мяне ў дзяцінстве маім хацелі пахаваць жгўцом; інакш бы я не мог ведаць, што калека толькі здаваўся мёртвым», — паўтараў ён у самых розных варыянтах, але пры гэтым ні разу не ўдаючыся ў глыбінную сутнасці з'явы, калі я спрабаваў распытацца больш падрабязна; мы гутарылі як бы міма.

— І што сталася далей з калекам? — спытаў я ў капелана. — Ён яшчэ жыве?

— Не, і гэта дзіўна — смерць вылечыла яго яшчэ ў тую самую гадзіну. Ад ляманту натоўпу конь, які вёз катафалк, спалохаўся, панёс па рыначным пляцы, скінуў калеку на зямлю, і ў коле паламалася вось.

Яшчэ шмат пра якія дзівосныя ацаленні майстра-тачыльшчыка паведаміў мне капелан; ён жвава раскажаў, як вестка пра з'яўленне Маці Божай разышлася па ўсёй краіне, нягледзячы на кпіны так званых прасветленых, як узніклі пабожныя легенды і як куст бузіны ў садзе зрабіўся цэнтральным месцам усіх далейшых дзівосаў.

Сотні людзей, якія дакрануліся да яго, ацаліліся, тысячы, унутрана ўшчэрбленых, пакаянна навярнуліся ў веру.

Я слухаў, можна сказаць, напайўха; здавалася, быццам

я бачыў праз лупу малюсенькія і разам з тым усемагутныя ўзаемапранікальныя рухальныя колы духоўных сусветных дзеяў. Калека, у адну і тую самую гадзіну цудам пакліканы да жыцця і адразу ж пасля гэтага зноў перададзены смерці — ці мог быць больш яўны знак на тое, што тут была задзейнічана сляпая, сама скалечаная і тым не меней дзейсная нябачная сіла? І пасля словы майстра-тачыльшчыка! Вонкава дзіцяча і нелагічна, а з унутранага гледзішча: прорва мудрасці. І якім жа дзівосна простым спосабам стары ўнікнуў хітрыкаў Медузы — светлякоў спірытызму: Афэлія, ідэальны вобраз, да якога ён быў прывязаны ўсёй сваёй душою, зрабіўся яму міладайнай святой, часткай самога сябе, якая выйшаўшы з яго, акупляе тысячакроць ўсе прынесеныя ахвяры, творыць цуды, асвятляе яго, узвышае да неба і робіцца бачнай як боства! Душа як адкупленне самое сябе! Чысціня сэрца: правадніца да звышчалавечнасці — носьбітка ўсякай гаючай сілы. І як духоўная прыліпальнасць перадаецца яго жывая і формастваральная вера нават на немых стварэнні расліннага царства: бузіна дазваляе лячыць занядушалых. Але ў гэтым ёсць і пэўныя загадкі, разгадку якіх я магу толькі цьмяна падазраваць: чаму гэта якраз тое месца, дзе пакояцца парэшткі Афэліі, адкуль бярэ сваё выйсце сіла, а не нейкае іншае? Чаму дрэва, якое я пасадзіў з унутраным пачуццём узбагаціць праз гэта свет жыцця, чаму менавіта яно выбрана стацца цэнтрам звышземных падзеяў? Што ператварэнне Афэліі ў Маці Божую павінна было адбывацца паводле таго самага магічна-заканамернага спосабу, які калісьці падчас падобнага спірытычнага сеанса не выклікаў у мяне ніякага сумнення. Дзе ж застаецца смертаносны ўплыў галавы Медузы? — пытаўся я сам у сябе. Няўжо Сатана і Бог з філасофскага гледзішча, як апошняя з усіх ісцін і парадоксаў — гэта адно і тое самае, разбуральнік і стваральнік?

— Ці лічыце Вы з Вашага пункту гледжання, як каталіцкага духоўніка, магчымым, што чорт можа прымаць вобраз святой асобы, аж нават Ісуса альбо Марыі?

Нейкі момант капелан глядзеў на мяне як анямелы, пасля затуліў далонямі вушы і ўсклікнуў:

— Перастаньце, Хрыстофэр! Гэтае пытанне ўвёў у Вас дух Вашага бацькі. Пакіньце мне маю веру! Я занадта стары, каб пераносіць такія ўзрушэнні. У веры ў боскасць цуду, які я бачыў і зразумеў, я хачу сваім часам спакойна памерці. Не, кажу я Вам, не і яшчэ раз не: чорт можа прымаць любыя вобразы — але перад вобразам Святой Дзевы і Сына Божага ён мусіць спыніцца!

Я ківаў і маўчаў; рот мой быў на замку. Як тады на «сеансе», калі я ўнутрана слухаў пакеплівыя словы Медузы: «Скажы ім усё, што ты ведаеш!». Так, патрэбен вялікі будучы правадыр, поўнапраўны валадар слова, які можа яго ўжываць, каб раскрыць ісціну, не забіваючы тых, што яе чуюць: інакш любая рэлігія застанецца толькі ўяўна мёртвай калекай, здаецца мне.

Бралася на раніцу, калі разбудзілі мяне гукі званоў з вежаў, і я пачуў прыцішана-глухі спеў хору, у якім гучала стрыманае ўзбуджэнне, яно набліжалася:

«Марыя, дабраславёная ты ў жанчынах!»

Нейкае вусцішнае бурчанне дайшло праз муры дома, быццам ажылі камяні і пачалі па-свойму ладзіцца пад спеў.

Раней гэта было брунжанне такарнага варштата, якое напаўняла пралёт — цяпер пакута працы пайшла спаць, і, як рэха, прачынаецца ў зямлі гімн Божай Маці, падумаў я сабе, спускаючыся па лесвіцы.

Я стаяў у браме дома, а міма мяне па вузкай вулачцы рухалася, са старым Мучэлькнаўсам на чале, з цэлай гарой кветак, шчыльна збітая сціжма святочна апрапаненага люду.

«Святая Марыя, маліся за нас!»

«Марыя, дабраславёная ты ў жанчынах!»

Стары ішоў босы, без шапкі, яго вопратка, вопратка вандроўнага мніха, колісь белая, а цяпер заношаная, залатаная, яго хада няўпэўненая і вослепная, як у старца.

Яго позірк слізгануў па мне, на нейкую секунду затрымаўся на маім твары, але ні следу таго, што пазнаў альбо ўспомніў, прачытаць на ім было немагчыма; ягоныя зрэнкі стаялі паралельна, быццам ён глядзеў праз мяне і праз муры у нейкі іншы свет.

Ён ішоў павольнай ступою, больш падвалакаючы ногі, так мне здалося, нейкай нябачнай сілай, быццам па сваім імпульсе, да жалезнай рашоткі, якая абдымала сад, адчыніў яе і скіраваўся да статуі Марыі.

Я змяшаўся з натоўпам, які на пачцівай адлегласці нясмела і марудліва напіраў за ім і спыніўся перад рашоткай. Спеў цішэў і цішэў, але ў ім увесь час хвіліна ў хвіліну нарастаў неспакой. Неўзабаве гэта ўжо была бясслоўная вібрацыя гукаў; неапісальная напружанасць завісла ў паветры.

Я падняўся на выступ мура, адкуль мог бачыць усё дакладна.

Стары доўга нерухома стаяў перад статуяй. Вусцішная карціна; у мяне было дзіўнае адчуванне: хто з іх абаіх ажыве першы! Нейкі тупы страх, падобны на той колішні на спірытычным «сеансе», ахапіў мяне, і зноў пачуў я голас Афэліі ў маім сэрцы: «Будзь асцярожны!»

Адразу пасля гэтага я ўбачыў, што белая барада старога дрыготка варушыцца, і па трымценні вуснаў я здагадаўся, што ён гаварыў са статуяй. У натоўпе за мною раптам, як па знаку, запала мёртвая цішыня, аціх і ледзь разборлівы спеў за мною.

Адзіны шум, які застаўся, быў толькі ціхі, рытмічны, шмат разоў паўтораны перазвон.

Я шукаў вачыма месца, адкуль ішоў той перазвон: баязліва ўціснуўшыся ў нішу мура, быццам хаваючыся ад вачэй майстра-тачыльшчыка, там, адной рукой прыкрываючы частку твару, другую, з бляшаным кубкам на ахвяраванні, выцягнуўшы ўбок, стаяў тоўсты стары чалавек, на голым чэрапе лаўровы вяночак. Побач з ім у чорным шаўковым адзенні, нафарбаваная амаль да непазнавальнасці стаяла фраў Аглая.

Нос алкаголіка, бясформны і шызы, вочы за апухлымі павекамі ледзь бачныя — ясна, гэта быў актор Парыс. Ён збіраў грошы з багамольцаў-пілігрымаў, а фраў Мучэлькнаўс дапамагала яму; я бачыў, як яна час ад часу хуценька кланялася, нясмела пазіраючы на мужа, быццам баялася трапіць яму на вочы, і шаптала нешта людзям, якія пасля гэтага механічна

хапаліся за кішэні, не адводзячы вачэй ад выявы Маці Божай, і кідалі ў бляшанку манеты.

Я з агідай адварнуўся.

«Яна варушыцца! Яна гаворыць! Святая Марыя, маліся за нас! Яна гаворыць з ім! Во! Во! Яна схіляе галаву! — пра-бегла раптам па натоўпе хрыпатае, ледзь разборлівае, як бы здушанае жудасцю мармытанне, з вуснаў у вусны. — Во! Во! Цяпер зноў!»

Я падумаў, зараз павінен вырвацца адзіны, пранозлівы крык з сотняў жывых вуснаў і разадраць страшную напружанасць, але ўсе стаялі як паралізаваныя; толькі дзе-а-дзе чулася асобнае вар'яцкае лепятанне: «маліся за нас!» Я баяўся, што вось-вось выбухне гвалт, гармідар; замест гэтага натоўп толькі ўнурыўся, апусціў галовы. Хацеў уклечыць, але людзі стаялі вельмі сціснута, што на калені не стаць. Многія заплюшчылі вочы, памлелі, але і яны не маглі апусціцца, яны былі як бы ўбітымі клінамі; сваімі бледнымі тварамі яны нагадвалі трупы, якія, стоячы паміж жывых, чакалі цуду, які б іх разбудзіў. Атмасфера зрабілася такой магнетычна задушлівай, што я ўспрымаў удыханне паветра як удушэнне нябачнымі рукамі.

Усё маё цела раптам закалыхалася, затрэслася, быццам плоці карцела аддзяліцца ад касцей; каб не зваліцца з выступу мура, я ўчапіўся за аконны карніз. Стары гаварыў, вельмі хуценька перабіраючы губамі; я мог гэта выразна бачыць; яго аскетычна зблажэлы твар свяціўся як у юнацкім румянцы, залітым прамянямі ранішняга сонца. Пасля ён раптам зноў замкнуўся ў сабе, нібы аддаўшыся нейкаму закліку, з раззяўленым ротам напружана прыслухоўваўся, уціўшыся вачамі ў статую, ківаў, прасвятлелы, хуценька даваў ціхі адказ, зноў прыслухоўваўся і часам радасна ўскідваў рукі.

Кожны раз, як ён падаваўся наперад і слухаў, па натоўпе пракочваўся шэпт, больш хрыпенне, чым шэпт. «Во! Во! Яна варушыцца. Во! Цяпер! Яна кіўнула!», — але ніхто не прадзіраўся наперад, бадай нават, гэта людзі падаваліся назад, як ад моцнага парыву ветру.

Я фіксаваў міміку старога як толькі мог вастрэй: хацеў чы-

таць з ягоных вуснаў, што ён казаў. Я ўпотаі сабе думаў — не ведаў чаму, — што ці тое чуў, ці тое ўгадваў імя Афэліі. Але кожнага разу толькі пасля доўгіх неразборлівых сказаў ягоныя губы фармавалі нібыта слова «Марыя».

Во! Мяне як маланкай працяло: статуя з усмешкай схіліла галаву.

І не толькі яна адна, але і яе цень на светлым пяску паўтарыў той рух!

Дарма я казаў сабе: гэта памылка ўспрыняцця, рухі старога ў маіх вачах міжволі перанесліся на выяву, абудзілі ілюзію таго, што нібыта статуя ажыла.

Я адвёў позірк, цвёрда рашыўшы, трымаць пад кантролем сваю ясную свядомасць, зноў глянуў туды: статуя гаварыла! Схіліўшыся да старога! Ніякага сумневу больш!

«Будзь асцярожны!» — толку з таго, што я з усёй маёй сілай прыслухаўся да ўспомненай унутранай перасцярогі! Што толку з таго, што выразна пачуў сэрцам: бясформнае, мне так бясконца дарагое Нешта, пра якое я ведаю, што гэта дыбіцца заўсёды ахоўная блізкасць маёй горача каханай, хоча адважыцца на крайнасць і адваяваць сабе форму, каб распасцёршы рукі выступіць мне на абарону! магнетычнае віраванне, мацнейшае за маю волю, пачало абдымаць мяне: усё, што з рэлігійнасці і пабожнасці ў маленстве ўвайшло ў мяне і ва ўспадчыненую кроў і заставалася як бы мёртвым, тут раптам вызвалілася, клетка за клеткай, духоўная бура ў цэле пачала малаціць у каленныя чашачкі: «Я хачу, каб ты ўкленчыў і маліўся мне!»

«Гэта галава Медузы, — сказаў я сабе, адчуўшы пры гэтым, што ўсякая рассудлівасць тут рассыпалася. І ўхапіўся за апошні сродак: — «Не супраціўляйцеся злу!» Я больш і не ўпіраўся, даўся апусціцца ў прорву поўнай бязвольнасці. І быў у гэтую хвіліну такі слабы, што слабасці аддалося і маё цела; рукі мае расціснуліся, і я ўпаў на галовы і плечы натоўпу.

Як пасля гэтага я трапіў у браму майго дома, больш не памятаю. Падрабязнасці асобных падзеяў такога роду часта саслізгваюць з магчымасці іх правільнага ўспрыняцця альбо праходзяць наскрозь без следу ў памяці.

Я мусіў, як той слімак, выпаўзаць па галовах паломнікаў!
Я толькі ведаю, што ўрэшце я апынуўся ўціснуты ў нішу
брамы і не мог варухнуцца — ні наперад, ні назад, і не мог
бачыць статуі і пагатоў чараў яе ўплыву: магнетычны паток
натоўпу прайшоў міма мяне.

— Да кірхі! — даляцеў крык з саду, і мне здалося, што
я пазнаў голас старога: — Да кірхі!

— Да кірхі! Да кірхі! — перадавалася з вуснаў на вусны. —
Да кірхі! Марыя загадала! — і перайшло гэта ў шматгалосы
збаўленчы крык, які разарваў напружанне.

Дарога ачысцілася; крок за крокам, павольна, як нейкі
казачны тысячаногі звер, які вызваляе галаву з пятлі, спан-
талычаны натоўп павалокся назад з пралёту.

Апошнія паломнікі абступілі старога і ціснуліся міма мяне,
рвалі на ім вопратку, пакуль ён не застаўся амаль зусім голы,
цалавалі твая шматкі, хавалі іх як рэліквіі.

Калі стала зусім бязлюдна, я пайшоў пралётам па растап-
таных кветках да бузіны.

— Ці нельга мне зноў з табою пабачыцца, Афэлія? Хоць
бы яшчэ адзін раз! — маліў я сэрцам сваім. — Хоць бы адзін
разок пабачыць мне твой тварык!

Хваля паветра данесла з горада:

— Хвала Табе, Царыца міласэрнасці!

Я міжвольна падняў галаву.

Свята неверагоднай яркасці заліло статую перад мною.

Малюпасенькую часцінку імгнення, так мала, што адзін
удар сэрца мог бы мне здацца за цэлае жыццё чалавека, ста-
туя ператварылася ў Афэлію і ўсміхнулася мне, пасля зноў
залаты твар выявы Марыі заблішчаў на сонцы застыла і не-
рухома.

Я кінуў позірк у вечную рэальнасць, якая для смяротнага
ёсць толькі пустым, незразумелым словам.

XIV. Уваскрэсенне меча

Мне не забыць уражанняў, якія захліснулі мяне, калі я аднаго разу паспрабаваў агледзець спадчыну бацькі і маіх папярэднікаў.

Паверх за паверхам абводзіў я вачыма: здавалася, быццам я апускаюся са стагоддзя ў стагоддзе аж у сярэднявечча. Вытанчана падабраная мэбля, шуфляды поўныя карункавых хустак, сляпое люстра ў пазалочанай раме з маім адлюстраваннем, блакітнавата-малочным, як здань; пацямнелыя партрэты мужчын і жанчын у старамодных адзежынах, іх зменлівы тыпаж, адпаведна модам даўніх часоў, і разам з тым пэўнае сямейнае падабенства ўсіх твараў, якое часам, здавалася, памяншалася, з русасці пераходзіла ў брунатнасць, каб пасля раптам зноў паявіцца ў поўнай першаснасці, быццам род успомніў самога сябе.

Залатыя, упрыгожаныя каштоўнасцямі шкатулкі, некаторыя нават са слядамі нюхальнага тытуню, быццам яшчэ ўчора імі карысталіся, перламутравыя вееры, шаўковыя, пацёртыя, неяк не па-нашаму зробленыя туфлі на абцасах, якія, пастаўленыя побач, я ўявіў на нагах юных паненак, а цяпер разутых: маці і жанчыны нашых продкаў; лёскі з пажайцэлай разьбою па слановай косці; пярсцёнкі з нашым гербам, то маленькія, вузкія, як на дзіцячыя пальчыкі, то вялікія, як на пальцы веліканаў; прасніцы, з кудзеляй на іх, якая ад старасці аж так станчэла, што распадалася ад дыхання.

У некаторых пакоях ляжаў пыл такім пластам, што я патанаў у ім па костачкі, і зграбаў цэлымі гурбамі, адчыняючы дзверы; з ямін ад маіх ступакоў прасвечваліся кветкавыя арнаменты і звярыныя мордачкі, калі я, ідучы, наступаву на дываны.

Агляд усіх гэтых рэчаў захапляў мяне такім чынам, што я займаўся гэтым тыднямі і часам цалкам блыталася свядомасць, аж здавалася, што апрача мяне на гэтай зямлі яшчэ жывуць тыя людзі.

Калісьці падлеткам я разам са школьнай экскурсіяй наведаў невялічкі музэй нашага горада, і яшчэ памятаю, якая напружлівая стомленасць ахапіла нас, калі мы аглядалі многія старадаўнія, унутрана нам такія чужыя прадметы; як зусім інакш было гэта тут! Кожная рэч, якую я браў у рукі, хацела расказаць мне; з яе зыходзіла нейкае своеасаблівае жыццё: мінуўшчына маёй уласнай крыві была на гэтым і зрабілася мне дзіўным месівам з сучаснасці і колішнясці. Людзі, чые косці даўно гнілі ў магілах, тут дыхалі, прабацькі, чые жыцці я насіў у сабе, жылі ў гэтых памяшканнях, іхняе існаванне праступала ў піску немаўлят і хрышла канчалася ў смяротнай агоніі; тут кахалі і смуткавалі, радаваліся і ўздыхалі, іх сэрцы былі прывязаныя да рэчаў, якія цяпер вось тут паўсюль стаялі, як былі пакінутыя і напаўняліся таямнічым шэптам, калі я кранаў іх.

Тут была вуглавая шафа з медалямі на чырвоным аксаміце, залатыя, яшчэ светлыя і бліскучыя, з выявамі рыцараў, срэбныя, пачарнелыя, быццам памерлыя, усе пакладзеныя радкамі, кожная з цэтлікам, шрыфт нечытальны, пабляклы; нейкая сплеснелая і тымчасам не менш гарачая прага сыходзіла з іх: «збірай, збірай нас, мы павінны стаць поўныя лікам»; уласціvasці, якіх я ніколі не ведаў, пырхалі з іх на мяне, ласціліся і ўмольвалі: «вазьмі нас, мы ашчаслівім цябе».

Старая катэдра з дзівосна разьбёненымі падлакотнікамі, чыстае ўвасабленне годнасці і спакою, вабіла мяне памарыць за ёю, абяцала мне: «Хачу расказаць табе гісторыі былых дзён», пасля, калі я даверыўся ёй, душыла мяне маўклівая, старэчая пляга, быццам гэта была сама шэрая, нудная турбота, якой я сеў на калені, мае ногі ацяжэлі і знерухоміліся, быццам тут стагоддзе сядзеў прывязаны паралітык і хацеў вызваліцца, ператвараючыся ў майго двайніка.

Чым далей я прадзіраўся у ніжэйшыя памяшканні, тым змрачней, сур'ёзней, аскетычней уражанне.

Грубя дубовя сталы, пліта замест каміна; тынканя сцены; цынкавыя талеркі; заржавелая кольчатая пальчатка; каменныя кубкі; пасля зноў пакой з закратаваным акном; рассыпаня пергаментныя стужкі, пагрызеныя пацукамі; таніраваныя рэторы, такія, якімі карысталіся алхімікі; жалезная свяцільня; піялы са скамянелай вадкасцю: увесь пакой ахутаны бязуцешнай аўрай няспраўджаных спадзяванняў нечага чалавечага жыцця.

Сутарэнне, у якім паводле хронікі нібыта жыў наш продак, лятарнік Хрыстафорус Ёгер, было зачынена цяжкімі свінцовымі дзвярмі. Ніякай магчымасці высадзіць іх. Калі я закончыў свае даследаванні ў нашым доме і — адначасова пасля доўгага падарожжа ў мінулае — зноў вярнуўся ў свой жылы пакой, у мяне было адчуванне, быццам я да пазногцяў зараджаны магнетызмам; забытая атмасфера там унізе суправаджала мяне, як натоўп прывідаў, якому адчынены на волю дзверы турмы, няспраўджаныя жаданні маіх продкаў, выцягнутыя на дзённае святло, прачнуліся і спрабавалі скінуць мяне ў неспакой, штурмавалі: «Зрабі так, зрабі гэтак; гэта яшчэ не завершана, тое адбылося толькі напалавіну, я не магу спаць, пакуль ты гэтага не зробіш замест мяне!» Голас шапнуў мне: «Схадзі яшчэ раз уніз да рэтортаў; я хачу сказаць табе, як робіцца золата і камень мудрасці; цяпер я гэта ведаю, тады мне не ўдалося, бо я памёр зарана», — пасля я зноў чую ціхія, слязлівыя словы, якія, здаецца, сыходзілі з жаночых вуснаў: «Скажы майму мужу, што я насуперак усяму заўсёды яго кахала; ён гэтаму не верыць, цяпер мяне і не чуе, бо я мёртвая, а цябе ён зразумее!» — «Помста! Пераследуй ягоны вывадак! Вынішчы яго! Хачу сказаць табе, дзе ён. Памятай мяне! Ты нашчадак, на табе абавязак крывавай помсты!» — шыпіць мне на вуха палка-гарачае дыханне; мне здаецца быццам я чую падзынькванне кольчатой пальчаткі. «Выйдзі назад у жыццё! Цешся ім! Хачу яшчэ раз пабачыць зямлю тваімі вачыма!» — спрабуе спакусіць мяне заклік паралізаванага з катэдры. Як я іх ні выганяю з майго мозаку, гэтыя схемы, яны, здаецца, робяцца бяспамятнымі, міжвольнымі абрыўкамі жыцця, што эклектычна блукае на-

вокал, якое ўсмоктваецца ўсімі прадметамі ў пакоі: прывідна патрэскае ў шафах; сшытак, які ляжыць на падваконніку, шаласціць; сені парываюць. Быццам у іх ступаюць нечыя ногі; са стала падаюць нажніцы і вастрём утыкаюцца ў падлогу, нібы пераймаючы танцоўшчыцу, якая стаіць на дыбачках.

Поўны неспакою сноўдаюся туды-сюды; «гэта спадчына мёртвых», адчуваю; запальваю лампу, бо настае ноч, і цемра абвастрае мае адчуванні; схемы, як кажаны: «святло разгоніць іх; не ідзеца пра тое, каб яны яшчэ даўжэй пюндрылі маю сьвядомасць!»

Жаданні памерлых я зрабіў маўклівымі, але неспакой прывіднай спадчыны ніяк не хоча пакідаць маіх нерваў.

Я корпаюся ў шафцы, каб неяк рассяецца: у рукі трапляецца цацка, колісь падораная мне бацькам на Каляды: скрыначка са шкляным вечкам і шкляным донцам; фігуркі з бузіны, мужчынка і бабка і яшчэ там змейка; калі патрэш па шкле скурацікам, гэтыя фігуркі электрызуюцца, сыходзяцца, разыходзяцца, падскокваюць, ліпнуць то ўгары, то ўнізе, а змейка радуецца і неверагодна пацешна звіаецца. «Во, і яны, там усярэдзіне думаюць, што жывуць, — думаю я сабе, — і ўсё ж такі гэта толькі нейкая сусветная сіла задае ім рух!» І мне не прыходзіць у галаву, перанесці прыклад на самога сябе: прага дзейнасці ахоплівае мяне раптам, і я не стаўлюся да яе з недаверам; жыццёвы поцяг памерлых крыецца пад іншай маскай.

«Дзеі, дзеі, дзеі дзеяцца павінны! — адчуваю я, — так менавіта так! Зусім не тое, што папярэднікі згаістычна хацелі б, каб адбывалася, — спрабаваў я пераканаць сябе, — не, трэба рабіць нешта большае!»

Нібыта парасткі драмалі ўва мне, цяпер яны ідуць у рост, насенінка за насенінкай: табе трэба ў жыццё, дзеяць дзеі дзеля чалавецтва, да якога ты належыш як часцінка яго! Будзь мечам у агульнай барацьбе супроць галавы Мэдузы!

Невыносная задуха пануе ў пакоі; я адчыняю акно: неба ператварылася ў алавяны дах, непранікальная чарнаватая шэрань. Далёка на гарызонце джгаюць і палахцяць заранкі.

Дзякуй Богу, насоўваецца навальніца. Каторы месяц ні кроплі дажджу, лугі пажухлі, днём звіняць лясы ў дрыгатлівым дыханні перасохлай зямлі.

Я іду да сажалкі і хачу пісаць. Што? Каму? Не ведаю. Можна, капелану, што вось надумаў з'ехаць свету пабачыць?

Завастраю пяро, насаджваю, навальваецца стома, я апускаю галаву на руку і засынаю.

Стол аддае рэхам, памацняючы гукі рэзанансам, перадае мне ўдары майго ж пульсу, пасля з гэтага ўзнікае грукат, і я ўяўляю сабе, быццам я высаджваю ў склепе сякерай металічныя дзверы ў сутарэнне. Калі яны падаюць з заржавелых завесаў, я бачу старога чалавека, які выходзіць адтуль, і тут жа прачынаюся.

Няўжо я сапраўды не сплю? І вось той стары чалавек ужо ў плоці стаіць у пакоі і пазірае на мяне па-старэчы пагаслымі вачыма!

Тое, што я ўсё яшчэ трымаю ў руцэ пяро, даказвае мне, што я не сню, што я ў ясным розуме і пры добрай памяці.

«Я ўжо недзе бачыў гэтага дзіўнага чалавека, — разважаю сам сабе, — толькі чаму гэта ён такою парою носіць футраны аблавух?»

— Я тры разы стукаўся ў дзверы; калі ніхто не адказаў, я ўвайшоў — сказаў стары.

— Хто Вы? Як Вас завуць? — пытаюся збянтэжана.

— Я прыйшоў па заданні Ордэна.

Нейкі момант недаўмення і подзіву, ці не фантом перад мною: старэчы твар з рэдзенькай, своеасабліва стрыжанай барадой так не пасуе да мускулістых струджаных рук! Калі б гэта быў партрэт, які я вось бачу, я сказаў бы: намалевана недакладна. Нешта-такі ў ім не адпавядае параметрам! І правы вялікі палец скалечаны; гэта таксама падаецца мне знаёмым.

Непрыкметна я хапаю чалавека за рукаў, каб пераканацца, што я не ахвяра замарачэння розуму, і суправаджаю рух жэстам: «Сядайце, калі ласка!»

Стары праігнараваў запрашэнне і застаўся стаяць.

— Мы атрымалі вестку, што бацька памёр. Ён быў адным з нашых. Згодна з законамі Ордэна табе, як любаснаму сыну,

належыць права патрабаваць фотаздымак. Я пытаюся ў цябе: табе ён патрэбен?

— Было б маім вялікім шчасцем належаць да той самай супольнасці, да якой належаў і мой бацька, але я не ведаю, якія намеры ў Ордэна і што ёсць ягоная мэта. Ці не мог бы я даведацца пра гэта падрабязней?

Патухлы позірк старца блукае па маім твары.

— А хіба бацька ніколі не гаварыў з табою пра гэта?

— Не. Толькі намёкі. Я магу з той акалічнасці, што ён за гадзіну да сваёй смерці пераўвабраўся ў свайго роду ордэнскае ўбранне, заключыць: ён належаў да нейкага тайнага таварыства; але гэта якраз усё, што я ведаю.

— Хачу сказаць табе: з неаглядна далёкага часу на зямлі жыве кола людзей, якое кіруе лёсам чалавецтва. Без яго даўно запанавалі бы хаос. Усе вялікія правадыры народаў былі толькі прылады ў нашых руках, калі не былі прысвечанымі таварыства. Наша мэта — скасаваць розніцу паміж бедным і багатым, паміж панам і слугою, знаўцам і невукам, пануючым і прыгнечаным і стварыць з даліны юдолі, званай зямлёй, рай, краіну, у якой слова «пакута» будзе невядома. Ярмо, пад якім стогне чалавецтва, гэта крыж асобы. Душа свету рассыпалася на асобныя істоты, з таго і паўстаў увесь беспарадак. Адрадзіць з мноства адзінасць — наша жаданне.

Самыя высакародныя духі былі ў нас на службе, і час пажынаць плады — у парозе. Кожны павінен стаць сам сабе капеланам. Натойп саспеў скінуць з сябе папоўскае ярмо. Прыгажосць — вось адзіны бог, якому чалавецтва павінна маліцца. Але яму яшчэ патрэбныя моцныя, гатовыя да дзейнасці людзі, якія пакажуць дарогу ўгору. Таму мы паслалі ў свет айцоў ордэнскага разумавання, якія агнём успалымняць мазгі, каб спаліць вялікі шал вучэння індывідуалізму. Вайна ўсіх і для ўсіх! Стварыць і ўдзікасці сад — вось задача, якую мы паставілі перад сабой! Ці не адчуваеш ты, як усё ў табе кліча на подзвіг?! Чаго ж ты сядзіш тут і мроіш?! Уставай, ратуй сваіх братоў!

Нейкая дзікая натхнёнасць набягае на мяне.

— Што мне рабіць?! — крычу. — Загадай, што мне рабіць!

Я хачу аддаць жыццё за чалавецтва, калі так трэба. Якія ўмовы ставіць Ордэн, каб мне ўступіць у яго?

— Сляпая паслухмянасць! Адмаўленне ад уласных жаданняў! Дзейнічаць для супольства, а не для сябе самога! Гэта шлях з злікасці мноства ў дабраславёны край адзінства.

— І па чым я пазнаю, што мне рабіць? — пытаюся, ахоплены раптоўным ваганні. — Калі мне належыць стаць правадыром, чаму я павінен вучыць?

— Хто вучыць, той вучыцца. Не пытайся: што я павінен казаць! Каму Бог дае пасаду, таму дае і розум. Ідзі і кажы! Думкі мы табе падкажам, не твой гэта клопат! Ці гатовы ты да прысягі на паслушэнства?

— Я гатовы.

— Дык пакладзі левую руку на зямлю і паўтарай за мною, што я маўляцьму табе!

Як аглушаны, я хачу слухацца, схіляюся, і тут нечакана прыходзіць недавер. Я маруджу, падымаю вочы, успамін пранізвае мяне: убачыў твар старога, які вось ён стаіць, як дзяржальна, выкаванае з чырвонага каменя; а скалечаны вялікі палец — гэта ж з рукі валацугі, які калісьці ўпаў мёртвы на рыначным пляцы, убачыўшы мяне.

Я халаднею ад страху, затое цяпер ведаю, што мне рабіць; я ўскокваю і крычу старому:

— Дай мне знак! — і падаю яму правую для «поціску», як таму навучыў мяне бацька. Але той стаіць, ён больш не жывы чалавек: утварэнне з чэlesaў, якія свабодна прычэплены да цела як у калесаваных! Над ім лунае кнопка, адзеленая ад патыліцы прасветам у адзін палец; яшчэ дрыжаць губы пад затухаючым дыханнем. Агідная руіна з плоці і касцей.

У жаху засланяю вочы далонямі; калі расплюшчваю вочы, здань знікла, але свабодна ў паветры вісіць светлае колца: у ім тонкія, празрыстыя абрысы, падобныя на бледнае блакітнае мроіва — твар старога ў аблавушцы.

Гэтым разам голас продка, які выходзіць з ягоных вуснаў:

— Абломкі, бэлькі разбітых караблёў, гнаныя хвалямі акіяна мінуўшчыны бачыў ты; з бяздушных рэштак патанулых вобразаў забытых уражанняў твайго духа лемурападоб-

ныя жыхары прорвы перафармавалі партрэт нашага майстра ў мазгавое сплеціва, каб ашукаць цябе, яны казалі табе лагодным языком пустыя высакагучныя словы ачмурэння, каб завабіць цябе, падобна светлякам, у смертаносныя багнішчы бяспланавых дзеяў, дзе ўжо да цябе галечна патанулі тысячы большых за цябе. «Адмаўленнем ад сябе» называюць яны фосфарнае свячэнне, якім ачмураюць свае ахвяры, пекла моцна радавалася, калі запаліла гэта святло ў першым чалавеку, які даверыўся яму. Што яны хочуць разбурыць, ёсць вышэйшае дабро, якога можа дабіцца толькі істота: вечная памяць як асоба. Чаму яны вучаць — гэта знішчэнне, але яны ведаюць і насілле праўды, таму ўсе словы, якія яны выбіраюць, ёсць праўда, — але кожны сказ з яе сфармаваны ёсць глыбокая, як прорва, хлусня.

Дзе славалюбства і прага ўлады жывуць у сэрцы, там і раздзьмухваюць прытухлыя іскры, пакуль не заблішчаць ясным агнём, і тады чалавек марыць успалымніцца самаадданай любоўю да блізкага, і ён ідзе і прапаведае, не будучы пакліканым — сляпы правадыр вядзе ў яму калек.

Вы добра ведаеце, што сэрца чалавечае злое з маладосці, і што любоў у ім не можа жыць, нават калі любоў тая дараваная звыш. Яны паўтараюць: «любіце сябе сярод саміх у сабе» да поўнага атупення; той, хто гэта спачатку прыдумаў, той і сказаў тым, якія слухалі яго, як магічны дарунак; але яны выплёўваюць словы ў вуха як атруту — бедства і распач, збойства і крывавае лазня і спусташэнне вырастаюць з гэтага. Яны імітуюць праўду, як гародныя пудзілы імітуюць укрыжаванага ўскрай дарогі.

Дзе вы бачыце, што ўтвараецца крышталі, які — падабенства Божае — абячае зрабіцца сіметрычным, туды вы запрашаецеся раструшчыць яго. Ніякае ўсходняе вучэнне не ёсць вам занадта далікатным і тонкім, каб вы не маглі агрубіць яго, заземліць, перакруціць і златашыць, пакуль яно не зробіцца процілегласцю таго, што было змыслена на пачатку. «З усходу ідзе святло», кажуць яны і ўпотаі самі сабе маюць на ўвазе пад гэтым чуму.

Адзіная дзея, якая варта здзяйснення: праца над сваёй са-

масцю, якую яны называюць сябелюбствам, эгаізмам; паляпшэннем свету, але не ведаюць, як яго палепшыць, — здзірства яны апранаюць у мантыю «абавязку», зайздасць — у «свалюбства», — гэта думкі, якія яны нашэптваюць аблудным смяротным.

Царства раздробленай свядомасці — іх мроя пра будучыню, паўсюдная апантанасць — іх надзея; яны прапаведуюць вуснамі апантаных «тысячагадовае царства», як колісь прарокі, але тое, што царства тое «не ад гэтага свету», пакуль зямля не пераўтворацца, а чалавек праз адраджэнне духу — пра гэта яны маўчаць; яны караюць памазанцаў ілжы, забіраючы наперад сталасць часу.

Яны кажучь: паўстань правадыром! Добра ведаючы, што весці можа толькі адзін, той, хто дасканалы. Яны перакручваюць гэта і ашукваюць: вядзі, і ты будзеш дасканалы.

Гэта азначае: каму Бог дае розум, таму ён дае і пасады; але яны сугеруюць: прымі пасады, і Бог дасць табе розум.

Яны ведаюць: жыццё на зямлі павінна быць станам пераходу, таму хітра вабяць: «рабі рай з гэтага існавання», добра пры гэтым ведаючы марнасць такіх намогаў.

Яны вызвалілі цені Аіда і ажыўляюць іх флюідна-дэманічнай сілай, каб людзі паверылі, што настала паўстанне з мёртвых.

Паводле аблічча нашага майстра яны зляпілі вусеня, які прывідае паўстае то тут, то там, часам у мроях празарліўцаў, часам у коле заклінальнікаў духаў у выглядзе рэчывазамыняльнай постаці, часам як аўтаматычна ўтваральны малюнак медыяў; Джон Кінг — Ёган Кароль — называе сябе зданню тым, хто цікавіцца ягоным імем, каб узнікла вера ў тое, што гэта Ян Евангеліст. Яны «загадзя» пераймаюць аблічча для ўсіх, хто, як ты, выспеліўся дзеля таго, каб зірнуць праўдзе ў вочы; яны загадзя сеюць, каб потым магчы пажынаць паняверкі, як цяпер вось у цябе, блізіцца гадзіна, калі запатрабуецца ніколінепахісная вера.

Ты раздушыў вусеня, калі спатрабаваў «поціску» рукі, цяпер сапраўднае аблічча для цябе робіцца дзяржальнам магічнага, выкаванага без стыку суцэльнага кавалка чыр-

вонага жалязняку; хто яго атрымлівае, таму робіцца жы-
вым сэнс псалмы: «Аперажыся мечам па паясніцы Тваёй,
Магутны, славаю Тваёю і хараством Тваім, і ў гэтым уборы
Тваім паспяшайся, сядзь на калясніцу дзеля праўды і лагоды
і справядлівасці, і правіца Твая пакажа Табе дзівосныя дзеі».

XV. Нэсава кашуля

Як арліны крык, скаланаючы паветра на горных вышынях, вызваляе снежны завал, які, коцячыся, вырастае ў лавіну і агаляе з-пад снегу ў поўным бляску ледзяныя пласты, так словы продка агаляюць часціну майго «Я».

Псальма заглушае ў вушах завуўнае брунжанне, вобраз пакоя тухне перад вачыма, і мне здаецца, быццам я качуся ў бяскрайнюю сусветную прастору.

«Цяпер, цяпер я раскалюся, рассыплюся!» Але падзенню канца няма; з усё большай і большай хуткасцю глыбіня ўсмоктвае мяне, і я адчуваю, як мая кроў падымаецца па хрыбетніку і прарывае чэрап сляпучым снапом святла.

Чую хруст касцей, пасля ўсё мінаецца; стаю на нагах і ведаю: гэта было запамарачэнне пачуццяў і мозаку, магнетычны паток пранік у мяне ад ступакоў да галавы і абудзіў ува мне адчуванне, быццам я падаю ў бездань.

Поўны недаўмення я азіраюся навакол і дзіву даюся, што лямпа спакойна паліцца на сталі і нічога не змянілася! Толькі сам сабе здаюся як бы ператвораным, быццам у мяне выраслі крылы, а карыстацца імі не магу.

«Мне адкрылася новае адчуванне», ведаю, і ўсё ж доўга не магу даўмецца, у чым яно заключаецца і як гэта так я зусім іншы, аж пакуль не даходзіць да свядомасці: у мяне ў руцэ нейкі круглы прадмет.

Гляджу на яго — нічога не відаць; растапырваю пальцы — прадмет знікае, але я не чую, каб нешта падала на падлогу; сціскаю кулакі — і ён зноў ёсць, халодны, круглы, як шар, і цвёрды.

«Гэта ж тронка», здагадваюся раптам; абмацваю і знаходжу лязо, яно нават парэзала мне скуру.

Ці лунае меч у паветры? Я адступаю на крок ад месца, дзе стаяў, хапаю меч. Гэтым разам пальцы хапаюць гладкія, металічныя кольцы, якія ўтвараюць ланцуг, аперазаны мне па паясніцы, на ім вісіць той меч.

Глыбокае здзіўленне закрадваецца ў мяне, і адступае толькі тады, калі мне спакваля робіцца ясна, што адбылося: унутранае адчуванне вобмацкам, якое ў чалавеку спіць мацней за ўсё, прачынаецца; тонкая сцяна падзелу, якая разводзіць паабাপал жыццё тамтэйшае і зямное, назаўсёды прабітая.

Дзіўна! Такі вузенькі парог паміж абодвума светамі, і ўсё ж ніхто нагі не падыме, каб пераступіць яго! Проста ўсутыч са скурай мяжа з іншай рэальнасцю, але мы не адчуваем гэтага! Тут, дзе фантазія магла б стварыць новы край, яна тармозіцца.

Імкненне да бостваў і страх застацца сам-насам з сабою і зробіцца творцам свайго ж свету, гэта якраз тое, што спыняе людзей, не дае разгарнуцца магнетычным сілам, якія дрэмлюць у ім; ён хоча мець спадарожцаў і прыроду, якая абступае яго ў поўнай сваёй магутнасці; яму хочацца любові і нянавісці, хочацца чыніць дзеі і перажываць іх на сабе! Як бы ён мог гэта, калі б зрабіў сябе творцам новых рэчаў?!

«Табе толькі трэба працягнуць руку, і ты дакранешся ёю да аблічча тваёй каханай», гарача надзіць мяне, але мурашкі па целе пры думцы, што рэальнасць і фантазія — гэта тое ж самае. Страхоцце апошняй ісціны высколаецца мне ў твар!

Яшчэ страшней за магчымасць стацца ахвярай дэманічнага дакранання альбо быць выкінутым у бяскрайняе мора вар'яцтва і галюцынацый, я разумею: нідзе няма рэальнасці, ні там, ні тут, ёсць толькі фантазія!

Узгадваюцца поўныя страху словы: «Ці бачыў ты сонца?», сказаныя колісь маім бацькам, калі я расказаў яму пра сваё вандраванне на гару; «хто не бачыць ніякага сонца, той спыняе вандроўку; ён сыходзіць у вечнасць».

— Не; я хачу заставацца вандроўцам і пабачыцца з табою, бацька! Хачу быць паяднаным з Афэліяй, а не з Богам! Я хачу Бясконцасці, а не Вечнасці. Што я навучыўся бачыць і чуць духоўнымі вачыма і вушамі, гэта, чаго я хачу, павінна

таксама быць рэальнасцю ў маім адчуванні. Я адмаўляюся рабіцца Богам, укаранаваным стваральнай сілай; з любові да вас я хачу заставацца створаным чалавекам, хачу дзяліць з вамі жыццё роўнымі часткамі.

Як на абарону ад спакушэння, выцягнуць у жарсці рукі, я ашчаперыў тронку меча.

— Тваёй дапамозе, майстар, аддаю сябе! Будзь жа творцам усяго, што вакол мяне.

Так выразна маёй руцэ ўсвядоміўся твар на капітэлі меча, што я, здалося, глыбока перажыў гэта сваім нутром. Гэта бачанне і адчуванне адначасова. Станаўленне майго алтара дзеля захавання найсвяцейшага.

Таямнічая сіла цячэ з гэтага, яна пераносіцца на рэчы і ўдыхае ў іх душы.

Калі я пачуў гэта словамі, я ўжо ведаў: тая лямпа на сталае ёсць падабенства твайго зямнога жыцця, пакой тваёй самотнасці яна асвятляла, цяпер яна зрабілася калыхлівай уяўнасцю; алей у ёй канчаецца.

Мяне прыгнятае быць пад чыстым небам, калі праб'е гадзіна вялікай сустрэчы!

Лесвіца вядзе на дах, на якім у дзяцінстве я часта сядзеў і з подзівам сузіраў, як вецер заганяў у воблакі белья твары і фігуры драконаў. Я караскаюся на дах і саджуся на парэнчу.

Ашушканы ў ноч, разлётся ўнізе горад.

Усё маё мінулае, вобраз за вобразам праплывае перад мною і палахліва туліцца да мяне, нібы хочучы папярэдзіць: «Трымай мяне, вазмі мяне з сабою, каб не памерці мне ў забыцці і жыць у тваёй памяці».

Навокал на гарызонце джгаюць і палахцяць заранкі: палаючае, мігатлівае велізарнае вока, і дамы і вокны кідаюць на мяне палымянае святло, і падаюць назад здрадлівы знак зніча: там, там! Там ён стаіць, каго ты шукаеш!

«Усіх маіх слуг ты перабіў, цяпер я сам на чарзе», — далёкае выццё пранізвае паветра, я павінен думаць пра ўладарку цемры і пра тое, што сказаў мой бацька пра яе нянавісць.

— Нэсава кашуля! — шыпіць парыў ветру і рве на мне вопратку.

Гром паўтарае сваё аглушальнае «Так».

— Нэсава кашуля! — паўтарыў я; — Нэсава кашуля?!

І маўклівае, як смерць, чаканне; бура і бліскавіцы раяцца, што ім рабіць далей.

Унізе раптам гучна ўсплёскае рака, быццам папярэдзваючы мяне: Хадзі сюды да мяне! Хавайся!

Чую спалоханы пошум дрэў: «Ураган з рукамі забойцы! Кентаўры Медузы, дзікае паляванне! Угніце галовы, едзе рыцар з касою!»

У маім сэрцы стукае ціхая радасць: Чакаю цябе, мой каханы.

Зазваніў звон на званіцы кірхі, быццам у яго ўдарыў нябачны кулак.

У святле бліскавіц запытальна ўспыхваюць крыжы на могілках.

— Так, маці, я іду!

Недзе, рэзка адчыняецца акно і са звонам разбіваецца на бруку шыба: смяротны страх рэчаў, утвораны чалавечай рукою.

Ужо ці не месяц упаў з неба і блукае наўкол? Белы палаючы шар навобмацак прабіваецца ў паветры, хістаецца, апускаецца, падымаецца, бязмэтна блукае і з грамавым трэскам лопаецца, як бы раптоўна ахоплены лютасцю; зямля дрыжыць у дзікім страху.

Выплываюць усё новыя; адзін абшукаў мост, павольна і падступна коціцца праз прысады, агінае нейкае гарышча, з грамам лупіць па ім і разносіць на трэскі.

«Шаравая маланка!» — у дзяцінстве я ў кніжках чытаў пра іх, а апісанне іх загадкавага руху лічыў за байку, і вось цяпер гэта ў жыцці! Сляпыя істоты, створаныя з электрычнай сілы, бомбы касмічнага абвалу, галовы дэманаў без вачэй, рота, вушэй і носа, паднятыя з глыбіняў зямлі і паветра, віхура, якая кружляе вакол цэнтра нянавісці, які без органаў успрымання паўсвядома намацвае ахвяры для сваёй разбуральнай лютасці.

Якой страшэннай сілай валодалі б яны, калі б мелі чалавечую форму! Няўжо маё немае пытанне знадзіла яго,

гэты палаючы шар, які раптам памяняў сваю траекторыю і скіраваўся на мяне? Але амаль ля самай парэнчы паварочвае, слізгае да мура, заплывае ў адчыненае акно і выплывае зноў з другога вонкі, робіцца авальным: і вогненны прамень высыкае варонку ў пяску пад страшэнны ўдар гromу, аж увесь дом скаланула і пыл падняўся да мяне.

Яго святло, сляпучае як белае сонца, апаляе мне вочы; так ярка і востра асветлена мая постаць на секунду, яго рэфлекс запаўняе мае павекі і раз'ядае маю сутнасць.

— Ці ты бачыш нарэшце мяне, Медуза?

— Так, я бачу цябе, пракляты! — і чырвоны шар падымаецца з зямлі. Паўаслеплы я адчуваю: ён большае і большае, вось ужо плыве над маёй галавою — метэор бязмежнага шалу.

Я раскідваю рукі: нябачныя рукі хапаюць за мае рукі «поціскам» Ордэна, уключаюць мяне ў жывы ланцуг, які сягае аж у бясконцасць.

Спалена ўва мне толькі тое, што падлягае распаду, ператворанае смерцю ў полымя жыцця.

Я стаю выпрастаны ў пурпуровай шаце агню, аперазаны зброяй з чырвонага жалызняку.

Я назаўсёды пераплавіў свой труп на меч.

Пра аўтара

Густаў Майрынк (Gustav Meyrink, 19.1.1868 — 4.12.1932) — аўстрыйскі пісьменнік з выразнай схільнасцю да містычнага і гратэскава-сатырычнага светапогляду. Нарадзіўся ў Вене як незаконны сын вюртэмбергскага міністра і баварскай актрысы прыдворнага тэатра Марыі Майер і спачатку насіў прозвішча маці, у чым радаводзе ён пазней выявіў прозвішча «Майрынк»; яго пісьменнік спачатку выкарыстаў як псеўданім, а ў 1917 годзе ад баварскага караля атрымаў права на афіцыйнае прызнанне ў якасці прозвішча.

Пасля заканчэння гімназіі (Мюнхен, Гамбург) шаснаццацігадовы Майрынк пераехаў у Прагу, дзе вучыўся ў Гандлёвай акадэміі, пазней кіраваў банкам, уваходзіў у шматлікія акультныя і спірытычныя гурткі і толькі ў 1902 годзе пасля трохмесячнага турэмнага зняволення па падазрэнні ў фінансавых махінацыях, маральна і юрыдычна апраўданы, але сацыяльна і фінансава зруйнаваны дашчэнтку, пакінуў «залаты» горад, пра які сказаў: «Няма на свеце такога горада, ад якога так не хацелася б адварнуцца, калі ў ім жывеш, і куды так не прагнуў бы вярнуцца, як толькі пакінеш яго».

Майрынк перасяліўся ў Мюнхен, памяняў прафесію і пачаў выступаць як вольны літаратар. Гэтая «справа Майрынка» так адназначна паказала Томасу Ману «дзеяснасць мастакоўства», што ён, не называючы імя Майрынка, упамінае пра яго ў сваёй вядомай навеле «Тоньё Крогер». З поўным правам Майрынка залічваюць у кола «Пражскай школы» нямецкага прыгожага пісьменства, у якую ўваходзілі ў розны час такія славуці, як Рьльке, Вэрфэль, Кафка, Кіш, Фюрнберг, бо менавіта ў Празе ён сфармаваўся духоўна,

і, мабыць, саму Прагу нездарма называлі «горадам Майрын-кавых прывідаў і відзежаў Кафкі».

З 1903 года Майрынк працаваў рэдактарам венскага часопіса «Мілы Аўгустін» і пісаў для часопіса «Сімпліцысімус» кароткія навелы, якія пазней (1909 г.) былі выдадзены двухтомнікам з назвай «Чароўны рог нямецкага абываталя» (у Аўстрыі зборнік быў забаронены).

Яго літаратурная творчасць пачалася з гратэскавых сатыраў на нямецкае бюргерства: «Гарачы салдат», 1903; «Ёрн Уль і Хілілігенляй», 1903, (пародыі); «Архідэі», 1904, (дзіўныя гісторыі); «Кабінет васковых фігур», 1907, (апаবাদанні).

Раманы «Голэм» (1915), *(на беларускай мове выдадзены ў 2006 г.)*, «Зялёны твар» (1917), «Ноч Вальпургіі» (1917), «Белы дамініканец» (1921) належаць да класікі фантастычнай літаратуры; у іх і праяўляюцца ўплывы на Майрынка таямнічых светаў, містычнай мудрасці, кабалістычнага і будысцкага вучэнняў. І не толькі ў чыста мастацкім аспекце — у 1927 годзе Майрынк перайшоў з пратэстантызму ў будызм.

Як пісьменнік Густаў Майрынк дасягнуў шырокай папулярнасці сваімі экспрэсіяністычнымі раманамі і навеламі з месцам дзеяння ў старой Празе (Градчаны, гета). У гэтых творах Майрынк з неверагоднай фантазіяй, з подзіву вартым адчуваннем заняпаду грамадства, з ледзь не зрокава відавочнай сілай і вымоўнай маляўнічасцю падае чытачу згусткі ўсіх магчымых і немагчымых абсурдаў і жахаў, спалучаючы рэальнае з ірэальным, сціраючы мяжу паміж імі. Каб вывесці свае вобразы са свету зямнога ў свет духоўнай экзістэнцыі, Майрынк апрацоўвае містычныя рэлігіяна-месіянскія ідэі, вучэнне ёгі, каббалы, будызм, выкарыстоўвае старадаўнія легенды і паданні, напр., пра вечнага жыда («Зялёны твар», фантастычны раман сусветнага крызісу), альбо пра Голэма.

Грамадзянская пазіцыя Майрынка найбольш ярка выяўляецца ў ягоных — хай часам зноў жа фантастычна сканструяваных — сатырычна-гратэскавых навелах (зборнік «Чароўны рог нямецкага абываталя», 1913), у якіх аб'яўлена адкрытая вайна сытай буржуазнай самазадаволенасці, тупасці і абмежаванасці, культуры сілы, фальшывай псеўданароднасці,

мілітарызму, ілжэнавуды, чыноўніцкай карупцыі. Не выпадкова кнігі Майрынка ў гітлераўскай Германіі былі ўдастоены гонару гарэць на вогнішчах разам з кнігамі Гейнэ, Томаса Мана, Фейхтвангера і іншых.

Густаў Майрынк вядомы нямецкаму чытачу і як перакладчык многіх твораў Дзікенса.

Іншыя творы Майрынка: «Гарачы салдат і іншыя гісторыі» (1903, гратэскі), «Гадзіннік» (1913), «Кажаны» (1916, навелы), «Анёл з заходняга акна» (1920, раман), «Гісторыі гадзіншчыка» (1922), «Падступныя чэмпіёны» (1925).

Змест

НОЧ ВАЛЬПУРГІ.....	5
Першы раздзел. <i>Актор Зрцагла</i>	7
Другі раздзел. <i>Новы Свет</i>	22
Трэці раздзел. <i>Галогная вежа</i>	37
Чацвёрты раздзел. <i>У люстры</i>	62
Пяты раздзел. <i>Авэйжа</i>	82
Шосты раздзел. <i>Ян Жыжка з Троцнава</i>	97
Сёмы раздзел. <i>Развітанне</i>	119
Восьмы раздзел. <i>Уцёкі ў Пішак</i>	138
Дзевяты раздзел. <i>Барабан Люцыпара</i>	155
БЕЛЫ ДАМІНІКАНЕЦ.....	167
Пралог.....	169
I. Першае пасланне Хрыстофэра Таўбэншляга	173
II. Сям'я Мучэлькнаўсаў.....	179
III. Вандраванне.....	190
IV. Афэлія	201
V. Начная гутарка	208
VI. Афэлія	221
VII. Чырвоная кніга	236
VIII. Афэлія.....	247
IX. Самотнасць	259
X. Лаўка ў садзе.....	265
XI. Галава Медузы.....	270
XII. «Ён мае расці, а я – малець»	280
XIII. Хвала Табе, Царыца міласэрнасці.....	290
XIV. Уваскрэсенне меча	301
XV. Нэсава кашуля	311
Пра аўтара	316

Серыя «Littera Scripta»

Літаратурна-мастацкае выданне

Майрынк Густаў

**НОЧ ВАЛЬПУРГІ
БЕЛЫ ДАМІНІКАНЕЦ**

Раманы

Рэдактар *Зміцер Колас*

Падпісана да друку 22.08.2014. Фармат 84x108 ¹/₃₂.

Папера афсетная. Друк рызаграфічны.

Ум. друк. арк. 16,30. Ул.-выд. арк. 13,85.

Наклад 300 асобнікаў.

Выдавец і паліграфічнае выкананне
індывідуальны прадпрымальнік *Зміцер Колас*.

Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі
выдаўца, вытворцы, распаўсюдніка
друкаваных выданняў № 1/291 ад 17.04.2014.

Пр. Незалежнасці, 105-14, 220023, Мінск.

Пераплёт выраблены
ў ТАА «Бізнесафсет»

Пр. Незалежнасці, 95, корп. 7, пакой 3, 220043, Мінск.

Патрык
Бэссон

Раман аднаго з найбольш вядомых сучасных французскіх аўтараў Патрыка Бэссона (нар. 1956), лаўрэата дзвюх найбуйнейшых французскіх літаратурных прэміяў — Гран-Пры Французскай Акадэміі за раман (1985) і прэміі Рэнадо (1995), — апавядае пра знешне нібыта лёгкае жыццё маладых людзей, якія вядуць, тым не менш, няпростыя пошукі свайго месца ў гэтым жыцці і, на жаль, не заўсёды ўдала спрабуюць паразумецца паміж сабою.

Littera scripta

ISBN 978-985-6783-83-1

9 789856 783831

Густаву Майрпайку **IS** Ноч Вадьярлі Бедьянік даяміканд